ГРАДАЦ

часопис
за књижевност
уметност и културу

92·93·94

ЕРНСТ ЈИНГЕР

ГРАДАЦ 92 '93 '94

□

Часопис за књижевност, уметност и културу
Година 18.
јануар — јуни 1990.

Редакција:
Милијан Милошевић, Радојко Николић, Миленко Пајић, Милосав Мариновић и Бранко Кукић

Главни уредник:
Бранко Кукић

Одговорни уредник:
Милијан Милошевић

Дизајн:
Миле Грозданић

Коректор:
Србислава Вилимановић Станковић

Издавачки савет:
Грозданa Комадинић, Мила Банић, Драгољуб Суботић (председник), **Милован Вуловић, Ђорђе Цајић, Милијан Милошевић, Добривоје Благојевић, Драгић Ћирковић** и **Бранко Кукић**

□

Градац излази шест пута годишње у двомесечним свескама. Годишња претплата 600 динара. Жиро рачун: 61300-603-981 (за Градац) Дом културе Чачак. Издаје Дом културе Чачак, Трг устанка 1. Штампа „Литопапир“ — Чачак.

Рукопис слати на адресу: Дом културе Чачак, редакција часописа **Градац,** Трг устанка 1, 32000 Чачак. Телефон редакције 42263. Рукописи се не враћају.

На основу мишљења Републичког секретаријата за културу СР Србије број 413-572/74-02 од 5. октобра 1975. године, не плаћа се порез на промет.

□

САДРЖАЈ

Бранко Кукић **Ернст Јингер — ратник и анарх** 5 ■ Франо Цетинић **Ернст Јингер — живот, дела** 6 ■ Жан Луј Фонсин **Разговор са Ернстом Јингером** 16 ■ Жилијен Ервије **Разговор са Ернстом Јингером** 28 ■ Фредерик де Товарницки **Планетарни Радник** (Разговор са Ернстом Јингером) 43 ■ Андреа Милер **То су индивидуализације** (Интервју за „Цајт“) 48 ■ **Ернст Јингер: ратник духа** (Интервју за „Фигаро литерер“) 54 ■ Ернст Јингер **(Техника као мобилизација света кроз лик Радника** 59 ■ Ернст Јингер **Гозба** 71 ■ Ернст Јингер **Боравак у Далмацији** 78 ■ Ернст Јингер **Кавкаски записи** 90 ■ Ернст Јингер **Гордијев чвор** 129 ■ Жилијен Грак **Узорно дело нашег времена** 188 ■ Жилијен Ервије **Предговор француском преводу „Радника“** 191 ■ Фредерик де Товарницки **Поводом „Мермерних литица“** 198 ■ Винтила Хориа **Ернст Јингер или суочељавање** 200 ■ Јулијус Евола **Исток и Запад: Гордијев чвор** 210 ■ Ги Дипре **Јингер, наш отац** 214 ■ Марсел Шнајдер **Јингер, време и смрт** 220 ■ Банин **Јингер и бол** 223 ■

□ □ □

Овај тробрoј је приредио
Франо Цетинић

■

Ернст Јингер — ратник и анарх

Чињенице да је Ернст Јингер предвидео планетарну владавину технологије (у књизи „Радник“ 1932) и уједињење Европе као заједнице будућности, сврставају га данас у најзначајније европске мислиоце.

Разлог због кога је његова мисао била годинама у сенци наводно хуманих европских идеја можемо тражити у идентичним, поводом „случаја Јингер,“ изјавама Адолфа Хитлера и Бертолда Брехта. Наиме, будући да је Јингер учествовао у оба светска рата (у првом је седам пута рањен, у другом је изгубио сина) и да је носилац (данас једини живи) највећег немачког ратног одликовања, Крста за заслуге, уживао је висок војни и политички углед. Али, када је изашао његов роман „На мермерним литицама“ пред сам почетак другог светског рата, многи су нацисти у том роману препознали, извргнуте руглу, себе и свога вођу, и инсистирали су код фирера да Јингер буде ликвидиран. Ценећи његове ратне заслуге, Хитлер је одмахнуо: „Оставите Јингера на миру!“ Да је Јингеров отпор према Хитлеру и нацизму био сталан види се и из овог одломка из „Дневника“, писаном 1943: „Книеболо (како је Јингер крстио Хитлера) је избацио на површину гнусну глупост, најнижи степен воље; у њему свако препознаје сопствену слику. Постоје две људске врсте, једна којом влада животиња и друга којом влада дух: само да животиња не завлада! Када се једном домогне површине, више је нико не може убити, осим ако у својој заслепљености сама не одабере пут који јој је суђен.“ А 1944. Јингер ће, посредно, учествовати у завери против Хитлера; директни учесници завере су се убили или су побијени, а Јингер је избачен из армије, али ће му сина послати на фронт, где ће погинути.

Уласком савезничких снага 1945. у Немачку Јингер одбија да се денацификује изјавивши да он никада није био нациста. Од тада се против њега у Немачкој ствара завера ћутања која, на неки начин, траје и до данас. Поводом тога, Брехт је изјавио: „Оставите Јингера на миру!“ Свакоме ко успе да разуме Јингерове идеје биће јасно да се Јингеров „аристократски естетизам“ није ни могао подредити ни удружити са нацистичким расизмом и са „побуном маса“. А што се рата тиче, Јингер је ратовање схватао у хомеровском смислу — као витештво, „јер нема смисла живети, осим на бојном пољу или под чаролијом небеског тела“ (Сиоран).

Јингерово дело се после изолације најпре преводи и систематски проучава у Француској. Ваљда и због тога што је Јингер велики део другог светског рата провео у Паризу крећући се у друштву Жида, Коктоа, Пикаса, Брака, Пола Морана, Саше Гитрија, Жана Полана, Дрије ла Рошела, Жана Жиродуа. Ваљда су због тога председници Француске и Немачке управо пред Јингером 1985. године пружили руке помирења два народа.

Осим романа „На мермерним литицама“, који је објављен код нас (прво у часопису „Писмо“, а недавно у Књижевној општини у Вршцу) и неколико мањих текстова, ово је прво темељније представљање Ернста Јингера. Убеђен сам да ће овај бивши ратник (који је презирао тенк) и садашњи анарх (одметник од „добробити“ цивилизације и „савршенства“ технике) у данашњим политичким, националним и духовним кризама омогућити нашем читаоцу да створи једно универзалније мишљење о човеку и његовом месту у историји и васељени. И да ће, после овог броја „Градца“, наши велики издавачи смети без страха да објављују његова дела. Оставимо Јингера на миру — читајмо његове књиге!

Бранко Кукић

Ернст Јингер — живот, дела

Франо Цетинић

□

Мало је савремених писаца који су предметом толиких полемика као што је то савремени њемачки писац Ернст Јингер. Његова особа, живот и књижевно дјело свједоче, сваки за себе, али и у реципрочној размјени, о великим конвулзијама нашег стољећа. Док у једних изазива безрезервно одушевљење, код других пак, а то је учесталија реакција, вирулентне нападе и оспоравања. Далеко од сваке књижевне моде, Јингер се ипак поставља, својим интелектуалним и књижевним дјелом, у саму жижу модернизма. Његова разматрања значења насиља и рата, улоге технике, смисла повијести, односа између човјекове слободе и тоталитарне државе приготовљују, заједно са стилским перфекционизмом, једно од најчуднијих литерарних дјела овога времена. Тко је Ернст Јингер? Писац који ће овога прољећа, Љета Господњег 1990, навршити пуних деведесет пет година, па и самом том биографском чињеницом заслужују титулу **доајена** свјетске књижевности.

29. III 1895, у Хајделбергу, рођен је Ернст Јингер. Ернст је најстарији од седморо дјеце у обитељи добростојећег апотекара, поријеклом из Доње Саксоније. Заједно с млађим братом, Фридрихом Георгом — будућим писцем, пјесником и филозофом — зарана открива страст за читањем и пустоловином. С непуних осамнаест година снива о Нилу и Конгу, напушта обитељ и школу те бјежи преко границе, с наумом да се прикључи француској Легији странаца. Овај га бијег води преко Меца, Вердена и Марсеја до Орана и Сиди-Бел-Абеса, у сјеверној Африци. Након пет тједана војничког живота у Легији странаца, његов га отац успијева вратити кући, доказујући да је Ернст прикрио своје године. Отац обећава да се неће супротстављати његовој страсти за пустоловином и покушава младом Ернсту осигурати мјесто у једној од експедиција за Килиманџаро, под увјетом да понајприје положи матуру. Афричко искуство и

кратак боравак у Легији странаца послужит ће инспирацијом за његово дјело **Афричке игре (Afrikanische Spiele)**, објављеним 1936.

1914 — у мјесецу коловозу, Ернст Јингер завршава матуру, по хитном поступку, и пријављује се у армију, као добровољац. Све вријеме Великог рата проводи на западној фронти, у Француској. Четрнаест пута је рањен и због примјерног јунаштва одликован је највишим њемачким одличјем, орденом „За заслуге", што га је установио Фридрих II. Он је данас једини живи носилац овог ордена, што га је, осим Јингера, прославио и један Ервин Ромел. Рат завршава као поручник.

1918 — Након пораза Њемачке, када се многе његове колеге, млађи официри, придружују **Фрајкорпсу**, Јингер остаје у армији и сурађује у писању приручника за пјешадијску тактику.

1920 — Објављује своје прво књижевно дјело, **Челичне олује (In Stahlgewittern)**, које му осигурава, на самим почецима, књижевну славу и дивљење. За ово дјело је Андре Жид рекао да је „најљепше и најчасније дјело о рату". А сам Јингер пише: „Рат је наш отац, он нас је родио у зажареној утроби ровова, као нову расу, и ми своје поријекло истичемо с поносом. Зато наше вриједности треба да буду вриједности херојске, вриједности ратника, а не трговчића који желе свијет мјерити својим аршином..." Као официр овјенчан славом и као истакнути млади писац, Јингер је веома тражен у националистичким круговима. У тренутку Капова пуча, исте године, Јингер не показује уобичајену револуционарну грозницу, коју је било за очекивати од једног нескривеног противника Вајмарске Републике. Док се лијечи у војној болници у Хановеру, избијају нереди и он се безодвлачно ставља на страну свог претпостављеног, мајора Фон Штилпнагела, којему је понајвише стало до успостављања реда.

1923 — Јингер напушта војску и започиње студиј зоологије на свеучилишту у Лајпцигу. Ту је, кратко вријеме, био заступник **Фрајкорпса** за Саксонију. Веома је брзо разочаран у контактима са сумњивим особама, које су „понајвише хтјеле да од њега узимају новац", те након мјесец дана тражи да буде ослобођен свих функција у том националистичком и ултраконзервативном покрету.

1925 — Наставља студиј зоологије на свеучилишту у Напуљу. Брак са Гретом фон Јансен. Исте се године враћа у Лајпциг гдје живи као слободан писац. Први чланци у **Die Standarte**, органу **Челичних шљемова** (Stahlhelm), најважнијег удружења бивших ратника. Јингер жестоко напада основне демократске вриједности: опће и тајне изборе, вишепартијски и парламентарни систем те одбија сваку сурадњу с младом Вајмарском Републиком.

1926 — Рођење његова сина Ернста.

1927 — Прелази да живи у Берлин, у материјално веома тешким увјетима. То је уједно раздобље његове живе активности као политичког памфлетиста. Повезује се с национално-револуционарним круговима, посебно с „националбољшевицима" Ернста Никиша. (Никиша ће 1937. године ухапсити Хитлер, послати у концентрациони логор, одакле излази тек 1945, полуслијеп и парализиран.) Јингер пише не само у **Die Standarte-u**, већ и у другим ултранационалистичким часописима, као што су **Arminius, Der Vormrsch, Widerstand** и др. Интензивна активност, у раздобљу од 1928. до 1930, полако јењава да би се потпуно угасила тијеком 1932. Јингер успоставља бројне контакте: с Ернстом Фон Саломоном, Бертолдом Брехтом, и пријатељује с Карлом Шмитом, Алфредом Кубином и накладником Ернстом Роволтом. Посредством **Arminius**-а, Јингер се надао ујединити све националистичке покрете. „Управо то објашњава његов испрва благонаклон став према Хитлеру... Чак је Хитлеру послао примјерке својих ратних књига с посветама: сачувана је само једна, примјерак књиге **Feuer und Blut**, с посветом 'националном вођи Адолфу Хитлеру'. Заузврат, Хитлер му је послао примјерак **Mein Kampf**-а, а 1927. понудио му мјесто националсоцијалистичког заступника у парламенту. Јингер је то одбио. Био је против парламента баш колико и против партија." (А, Хамилтон: **Фашизам и интелектуалци** 1919—1945, Бгд, 1978, стр. 162)

1929 — Јингер објављује први дио књиге **Одважно срце (Das abenteuerliche Herz)**. Путовање по Сицилији. Путовање је, уопће, једна од великих Јингерових страсти, као и ентомологија. У липњу и српњу 1932. године Јингер посјећује, заједно с братом Фридрихом Георгом, Далмацију и борави на Корчули. Фридрих Георг ће касније објавити **Dalmatinische Nachte**, док Ернст описује боравак на Корчули у свом дневнику с путовања, **Атлантско путовање.** Касније посјећује Норвешку, Бразил, Балеаре, Канарске отоке, не рачунајући бројне посјете Паризу, укључујући и онај 1937. када се упознаје са Жидом.

1932 — Објављује своје значајно и контроверзно дјело **Радник (Der Arbeiter)**. То је опширна анализа **тоталне мобилизације** посредством **технике.** Дјело је било различито примљено, а остаје и даље окружено мистеријом, праћено олаким оцјенама и злобним предрасудама. За Лукача, ријеч је о „чистој мистификацији", будући да је „Фигура Радника" испражњена од сваког економског садржаја или референције на друштвене класе. „Хисторија се ту појављује као илузоран слијед неколико великих типова, дакле, укратко, као не-хисторија". „Мит о Раднику је", у Јингера, „мит о агресивном и ратничком империјализму". (Вид. **Разарање ума.)** За Ж. М. Палмијеа, пак, ради се о ремек-дјелу модерне мисли о техници, „утјецај којег на Хајдегера није достатно истакнут". (Вид. Ж. - М. Палмије: **Les écrits politiques de Heidegger.)** У књизи **Прилог питању о битну,** Хајдегер признаје Јингеру велике заслуге: „С **Радни-**

ком, Јингер је подузео опис европског нихилизма". У зиму школске 1939/40. године, Хајдегер држи семинар посвећен искључиво анализи овог Јингерова дјела. — Зазирући од „прљавштине" која је инхерентна политичкој акцији, Јингер се бори с каосом и нихилизмом у самоћи која је примјерена „самотничком контемплативцу". Увод у књигу **Тотална мобилизација** (1931) понудио је већ основне назнаке Фигуре Радника, те „величајности у акцији", којој је задаћа да стубоком преиначи стару топографију свијета. У тоталној (не и тоталитарној) држави, која се уздиже над рушевинама грађанског поретка помоћу тоталне мобилизације, помаља се Фигура Радника. Фигура спаја „бит" и „постојање", есенцију и егзистенцију. Нови човјек (који је биће културе и не смије се бркати са својом економском редукцијом, марксистичким појмом **пролетера,** или с биолошком редукцијом, с представником нацистичке „расе господара") проналази своју слободу у „херојском реализму" који га тјера да призна доминацију технике, ничеански amor fati. Фигура је кључни појам у Јингеровој анализи, и она није ни идеја ни појава. Хисторија, економија, дијалектика или аксиологија не могу је одредити, али она њих одређује. Најмање ћемо погријешити ако је приближимо ономе што теоретичари **облика̂** називају појмом Gestalt. У основи Фигуре Радника налазимо вољу за моћ (Herrschaft) која се изражава с помоћу техничких средстава. „Метафизички вид Фигуре Радника одговара пројекту битне Фигуре Заратустре унутар метафизике воље за моћ" (Јингер). Техника се, такођер, не да резимирати у свеукупност својих посебних примјена, већ само у оној глобалној вољи која свиме управља. Ниједна земља не може избјећи тријумфу техничке генерализације и тоталне молибизације свијета. Друге цивилизације морају нестати или се прилагодити, што је само други назив за нестанак. „Америка се појавила као прави побједник, доказујући да не побјеђује милитаристички, у правом смислу те ријечи, карактер једне државе — јер њемачка је држава била кудикамо више милитаристичка од америчке — већ нагнуће читавог народа ка тоталној мобилизацији", рећи ће Јингер касније, у својим **Дневницима.** Нестанак буржујског појединца, индивидуума **(Der Eizelne)** у корист **типа,** препознаје се већ у имперсонализацији гомиле, у униформности одијевања, у имперсонализацији и униформности промета — све луђа циркулација и аутоматизам његове регулације. Све области човјекове активности су подвргнуте овом типу механичког гибања, чије се савршенство приближава органском, до те мјере да је више тешко направити разлику. Пјешак постаје угрожена врста, на путу изумирања. А жртве тог механичког гибања постају чисте статистичке величине, предмети без своје људске судбине. „Модерни човјек сматра апсурдном помисао на смрт у неком двобоју, али зато му је смрт у прометној несрећи посве логична." Техника је завладала градом и селом, радом и доколицом. Надмоћ Радника је видљива и у свакидашњем животу. Спорт је активност у којој се понајбоље уочава објективни, функционални и униформни карактер свијета рада. Полунаго тијело спортског рекордера, или туристе на морској обали, одриче се сваке индивидуалне дистинкције. Хигијена развија неку врсту имперсоналне физичке љепоте, лице изражава празну савршеност и сталност маске (maskenhafte Starrheit), која, пак, поприма металне аспекте у мушкараца, козметичке у жена... „Није чудно да се маска поновно јавља у нашем времену, и то из сасма техничких разлога: спортска маска у тркача на аутомобилским тркама, гас-маска у војника̂" (Јингер). Овом процесу техничке генерализације не измиче ни црква, а њени покушаји да проговори језиком технике — микрофони испред табернакула — могу само убрзати њен пад. „Далеко гори од иконокласта који хули и разбија слике светаца јест артиљерац који не распознаје религиозну димензију те узима катедралу као репер у подешавању

нишанских справа" (Јингер). Роман XIX стољећа, у мјери у којој је био повијест појединца, осуђен је на нестанак. Али, ова се еволуција, по Јингеру, најбоље може пратити на подручју спектакла. Аристократско казалиште, усредсређено на **особу** (персону) и намијењено ексклузивном кругу, замјењено је, још раније, буржоаским театром. Плаћа се улазница да би се видјела дјела с тезом, а сцена је постала трибином. Кино, пак, уводи нови тип спектакла... Одлучујуће је, каже Јингер, да актер више није особа, нити појединац, већ **тип.** „Игран у буржоаском театру, класичан комад представља репризу у деградираној средини: пренијет, пак, на филмско платно, он више наликује политичким новостима или сцени лова у Африци него свом узору." — И у политици је замјетно нестајање партија старога кова. Изборни састанак постаје неком врстом мобилизације за грађански рат. Улога активних мањина, налик јуришним одредима на бојном пољу, постаје одлучујућа... „Полиција све више бива опскрбљена и припремљена имајући на уму некакво стално опсадно стање, и у томе се јасно очитује специфични карактер рада"... Када Јингер пише свог **Радника,** он пред собом има, а да вјеројатно и не зна, једну већ остварену Радну државу, Arbeitstaat, Стаљинов Совјетски Савез и његове дњепропетровске, пјатиљетке, стахановце, радне суботнике, радне логоре, радне армије, јунаке социјалистичког рада... Хитлер ће доћи годину дана касније. — У **Раднику** има много тога што одаје мржњу младог њемачког националиста према Вајмарској Републици, има одвећ романтизма. Али, битно овога дјела лежи у анализи средишњега проблема модернога свијета. У својим каснијим **Дневницима** (1939-40), насловљеним **Баште и путови,** Јингер нам открива свој нутарњи, најинтимнији однос према свијету технике. Ништа не би било погрешније од приписивања Јингеру ма какве наклоности према таквом свијету. Тај истински Велики Господар, који се посве угодно осјећа у парижним луксузним хотелима, у **Рафаелу** или **Рицу** на примјер, читавог живота показује велику страст за животом у нетакнутој природи, за инсектима — од којих неки носе и његово име. Још као младића обузима га бијес на вијест да је пронађен серум против убода мухе це-це, а увођење текуће воде или електричне струје у неком забитом мјесту може постати разлогом да га Јингер више не посјети. У споменутом **Дневнику** Јингер описује свој неуспјели покушај да се заинтересира за тенк. „Ушао сам у њ и још једном утврдио да се не осјећам угодно у тим направама што заударају на уље, бензин и спаљени каучук." Али, овај особни и афективни однос према техници је у **Раднику** посве одсутан, што је и схватљиво и сукладно основној идеји о самој Фигури Радника. Ипак, рећи ће Јингер у **Дневнику,** за свог **Радника,** да је то дјело обиљежило „точку у којој се пендуларно гибање његове мисли понајвише **нагнуло на колективистичком полу** (подвукао Ф. Ц.)... **Радник** дјелује управо као аутомат; донио ми је, ту и тамо, колико противника толико и присташа, који ме подједнако збуњују. Црте су његове налик сину који нипошто не жели послушати оца. Он на тај начин показује и сам сродност са свијетом технике. Ипак, драг ми је, јер дао сам му много своје крви; он је, за ме, подсјетник на расправу с механичким свијетом. Прошао сам кроза њ као што се пролази кроз велике битке, и у томе та књига постаје примјерном, будући да се не може умаћи том свијету. Ту се отвара тек један пут, пут даждевњака који прелази преко пламена. Присиљени смо да платимо данак." Клиничка опсервација или пророчанска визија, како се узме, **Радник** ипак не изражава никакав **пројект** или **програм.** И управо то је разлог због којег он неће вршити никакав утјецај на идеологе III Рајха, ма што Лукач и Ко. мислили о томе. **Радник** се креће путањом једне метаполитике ничеанске инспирације, а Јингерови описи свијета технике антиципирали су велике мутације XX стољећа. То је ратна књига, и зато опора,

величајна и неумољива, писана при одбљесцима надолазећих пожара и катаклизама, у једно **смутноје вријеме**. А за невјерне Томе, који Јингеру и даље приписују „жукасте" мисли и идеје, истакнимо и то да је тај „Стари завјет" самотничког контемплативца нашао касније себи „новозавјетно" испуњење у књизи **Одметник** и роману **Eumeswil**, гдје се, насупрот **Раднику**, афирмира „бијег у шуму" и слобода **анарха!**

1933 — Јингер одбија улазак у Академију умјетности, у којој су већину чинили нацисти.

1934 — У свибњу, када је **Der völkische Beobachter**, орган националсоцијалистичке партије, објавио један дио из његова **Одважног срца**, а без допуштења аутора — у циљу, ваљда, да га јавности представи као једног од својих симпатизера и сурадника — Јингер пише протестно писмо уреднику у којем се ограђује од листа у цјелини. „Јингер се повукао из јавног живота. Револуционарног националиста смјенио је проучавалац зоологије, памфлетист је постао интелектуалац, који је догађаје оно себе проучавао хладно и објективно. Када је Ернста фон Саломона срео 1937, испред неког кина у Нирнбергу, рекао му је да је себи 'одабрао високо мјесто с којег могу да гледам како се људи прождиру попут гамади' — оштровиди проматрач живота инсеката, Јингер се све више занимао за начин на који је националсоцијализам сводио Нијемце на статус инсеката" (Вид. А. Хамилтон, **op. cit.** стр. 216). — Исте године родио му се и други син Александар.

1936 — Сели се у Иберлинген, недалеко Боденског језера.

1939 — Поново сели, сада у Кирхорст, недалеко Ханове́ра. Пише и концем љета објављује **На мермерним литицама (Auf den Marmorklippen).** Дјело с очигледним нападима на нацизам. Прва идеја о роману родила се за путовања Егејским морем и боравка на отоку Роду, годину дана раније. На путу до Рода он сања Хитлера и „његову банду". Овај сан је језгра романескног развоја. Из тог сна извлачи своју кохерентност и оправдање и онирички набој посљедњих секвенци романа: борба између демонских снага Великог шумара, између паса и змија, те опис завршног пожара. Писац ће ово дјело завршити у коловозу 1939, само два тједна пред мобилизацију и избијање II свјетског рата. Дневник што га води у исто вријеме, **Баште и путови**, даје драгоцјена обавјештења о настанку књиге. „Чудно је како сам овај посао завршио управо 'на вријеме'. Може бити да има нетко тко бдије над сваким како бисмо сватко својим зачином, зачинили оброк што га наше вријеме приготовљује."

Након објављивања, књига је примљена као антинацистички спис, резултат онога што се тада називало „унутарњом емиграцијом", и веома брзо постала предметом тужбе рајхслајтера Бухлера, коју је овај упутио самом Хитлеру. Књига се добро продавала, више од 70.000 примјерака у неколико тједана. Дјело је, ипак, било повучено из продаје након интервенције ректора берлинског свеучилишта, Баумлера, и напада што је објављен у партијском органу, у **Völkischer Beobachter**-u. У архивима Трећега рајха недавно је пронађен документ који илустрира став нацистичних главешина према Јингеру и његову роману, документ чију ми је фотокопију писац послао у сијечњу 1986. године.

Предсједник Народног суда
Инв. бр. 11 7684/44 Берлин,

Строго повјерљиво
1. просинца 1944

Канцеларији Фирера
Рајхслајтеру Мартину Борману

Берлин W 8
Vosstrasse 6

Предмет: Јингер, Ернст

Господине Рајхслајтеру,

допустите ми да вас обавијестим да је у вези писца и капетана у мировини Ернста Јингера, судски поступак обустављен против гореспоменутог од стране истражног суца Народнога суда.

Јингер је био пријављен посебно зато што је давао „дефетистичке" изјаве док се налазио у главном штабу војне команде за Француску, као и због његова романа „На мермерним литицама", објављена 1939. Будући да је у међувремену Јингер напустио армију, војни суд више није надлежан и његов досје је пребачен државном тужиоцу при Народном суду. Фирер ми је 20. прошлог мјесеца, из свог главног штаба, Wolfsschanze, телефоном наредио да обуставим поступак.

Heil Hitler!
Др Фрајслер

N. B. Шаљем вам три досјеа о овом поступку; Фирер жели да му одмах буду достављена.

О мишљењу Адолфа Хитлера о Ернсту Јингеру

Као што ме је Волфрам Зиверс смјеста обавијестио, Химлер је причао, у кругу својих пријатеља којему је припадао и Волфрам Зиверс, да је на приједлог Јозефа Гебелса да се одмах ухапси Јингер, због његова романа „На мраморним литицама", и пошаље у концентрациони логор, доживотно, сам Хитлер одговорио: „Оставите Јингера на миру!"

Фридрих Хилшер
18/11/85

Иза митске маске романа крије се једноставна прича. Послије неправедног рата, у којем је била поражена, земља Марина је, мало-помало, пала под утјецај барбарског, крвожедног и аморалног тиранина, Великог шумара. Два брата, након што су се јуначки борили, повлаче се у своје склониште, гдје живе попут аскета и посвећују се ботаници. Одлазе једино у посјет старом свећенику који је открио кључ духовног универзума. Снагом духа они покушавају да се одупру барбарској тиранији, али за длаку измичу пропасти старе цивилизације, дохвативши се друге обале. Одвећ је лако у овоме препознати алегоријско виђење нацистичке Њемачке и долазак Хитлера на власт. Ипак, када је Јингер посриједи, треба се чувати интерпретативне ексклузивности, јер, не само што Велики шумар одговара, како каже Јингер, многим ликовима — колико Хитлеру толико и Стаљину — већ, осим хисторијског контекста, и сам земљописни оквир има бројне изворе. „Узори за мраморне литице: стјеновите падине близу свјетионика Мондело, на Сицилији... затим цеста што води од Крфа до Канонија, долина Родино, на отоку Роду, поглед на Корчулу са самостана повр Оребића... или земљани пут што води од Глечермилеа до Зиплингена, поред Боденског језера..." **(Баште и путови).** Све дакле, говори у прилог томе да су хисторијски контекст, земљописни увјети, крајолик и сами протагонисти, ма колико чврсто били укоријењени у збиљи, трансформирани у овој романескној утопији и укронији, јингеровском ванвременитом универзуму. „У читавом опису има много онирично... Просторне се раздаљине свладавају лако, као у сну." И сами ликови: редовник, војник, аристократ, Мауританац... предочени су више као типови, по својој функцији дакле, неголи као особе са својим посебним психолошким одликама.

1939 — По избијању II свјетског рата, Јингер је мобилизиран у чину капетана. Судјелује у рату против Француске. Истиче се спасавањем једног рањеника, и, посебно, заштитом културнога блага града Лаона.

1941 — Јингер је позван у паришки главни штаб гдје је задужен за надзор кореспонденције њемачких официра са њиховим обитељима и пријатељима у Њемачкој. Јингер води свој **Паришки дневник**

у којем описује свој претежно мондени живот у француској пријестолници и бројне сусрете с писцима и сликарима: Жуандо, Моран, Гитри, Кокто, Пикасо, Брак... Из овог **Дневника** издвајамо уломак гдје је описан сусрет с књижевником Лујом Фердинандом Селином. Из страха од Гестапоа, аутор користи разне псеудониме: Книеболо је Хитлер, Грандгошер Гебелс, Коларис адмирал Канарис, а сâм Селин је Мерлин.

Париз, 7. XII 1941.

Послијеподне у Њемачком институту, улица Сен-Доминик. Ту, међу осталима, и **Мерлин,** висок, кошчат, робустан, помало незграпан, али веома жив у дискусији, или боље рећи у монологу. Има поглед манијакâ, поглед окренут унутра и који сјаји као да је на дну рупе. У том погледу, такође, ништа није више десно или лијево; стјече се дојам да човјек слиједи неки непознати циљ. „Стално је смрт око мене" — и рекавши то показује прстом поред фотеље, као да показује на неког пса који ту лежи. Говори како је изненађен, дапаче запањен, што ми војници не стрељамо, вјешамо и истребљујемо Жидове. Запањен је што они који носе бајонету не користе је у неограниченој мјери. „Да су бољшевици у Паризу, они би вам показали како треба поступити; показали би вам како се чисти становништво, четврт по четврт, кућу по кућу. Кад бих ја носио бајонету, знао бих како бих је употребио." Слушајући га тако два сата, ја сам нешто научио, јер он је, очигледно, изражавао чудовишну моћ нихилизма. Такви људи чују само једну **једину,** али посебно устрајну мелодију. Они су попут жељезних стројева који слиједе свој пут све док их не разбијемо. Чудно је слушати такве духове гдје говоре о знаности, примјерице о биологији. Користе све то као што би радили и људи каменог доба; све је за њих тек средство за убијање других. Радост тих људи, данас, не долази из тога што имају некакву идеју. Идејâ бар имају достатно; они жарко желе да освоје утврђења одакле би могли отворити ватру на велике масе људи и ширити терор...

1941/42 — Јингер ради на књизи **Мир (Die Friede)** која би требало да послужи „као идеолошка основа за једну нову Европу, сасвим ослобођену од хитлеризма" (А. Хамилтон, **ibid). У Дневнику** он сам понајбоље описује ратне ужасе:

Париз, 6. III 1942.

...Увечер у **Рафаелу.** Срео сам се ту с Вајнштоком и Гринингером, који је био пун capricciosa донијетих с Истока. Можда ће се једнога дана за ове desastrose појавити нови Гоја, који ће се знати спустити до апсолутне нуле. Руски рањеници, који сатима дозивају у помоћ, у шуми, ваде своје револвере и пуцају на њемачке војнике који долазе да им пруже прву помоћ. Знак који јасно говори да су борбе сада прешле на зоолошку раван. Животиња која чучи рањена, уједа када положимо руку на њу...

Париз, 7. VI 1942.

У подне у **Максиму,** гдје сам гост Морановых. У Улици ројал срео сам, први пут у животу, жуту звијезду. Носиле су је три младе дјевојке које су прошле поред мене, држећи се за руке. Ове су ознаке подијељене јучер... Видио сам је и послије подне, много чешће. Држим да је то датум који оставља дубок печат, чак и у особној повијести. Такав призор мора изазвати реакцију — одмах сам осјетио неугодност што носим униформу.

Париз, 14. VI 1942.

Послијеподне у **Багатели.** Ту ми је Шармиј причала како су ових дана ухапшени неки студенти који су пришили жуте звијезде с различитим натписима — као што су „Идеалист", на примјер, и друге сличне — и отишли да се, тако демонстративно, шетају Елизејским пољима. То су бића која још нису схватили да је минуло вријеме дискусије. Поврх тога, претпостављају да противник има смисла за хумор. Слични су дјеци која иду на купање машући заставицама, у мору у којем пливају морски пси. На тај се начин дају лакше препознати.

Париз, 4. IX 1943.

Поставивши Нијемце изван права, Книеболо је починио према њима највеће злодјело, тј. одузео је Нијемцима могућност да буду у праву и да се осјећају да су у праву пред кривицама које су им нанијете и према онима које им пријете. Доиста, својим је одобравањем народ постао сукривац — то је била она подмукла, страшна и потресајућа нота која се осјећала испод провала радости и оргија одушевљења. Као и у многим другим стварима, Хераклит је добро нишанио када је рекао да језик демагога сијече попут ножа.

1942/43 — У зиму посјећује Источну фронту како би се, за своје пријатеље оно генерала Штауфенберга, распитао о реакцијама њемачких официра на евентуални атентант на Хитлера.

1943 — Умире Јингеров отац.

1944 — Након неуспјела атентата на Хитлера, Јингер је удаљен из армије и живи у Кирхорсту. Он не одобрава, **политички,** покушај Штауфенберга и другова, али им зато одаје велико поштовање, утолико веће што су, може бити, покренули били акцију која је унапријед била осуђена на неуспјех. „Има ситуација у којима се не смије водити рачуна о изгледима на успјех; очигледно, тада стојимо изван сфере политике. То је био случај тих људи, и то објашњава зашто су добили на моралном оно што су изгубили на политичком плану. Њихова храброст и дух жртвовања виши су од оних које тражи борбено поље. Пјесништво, а не побједа, њих окрињује." — Његов старији син, осамнаестогодишњи Ернст, је затворен због јавних напада на Хитлера. Јингер некако успијева да сина извади из затвора, али је Ернст послат, по казни, на талијанску фронту, гдје и гине, 29. XI исте године, недалеко Караре.

1945 — У поводу пишчева 50. рођендана, Гебелс наређује новинству да не обиљежи јубилеј. Био је то један од посљедњих Гебелсових наступа у јавности. У тренутку њемачког дебакла, Јингер је на челу локалне територијалне одбране (Volksturm) у Кирхорсту.

1948 — Јингер се настањује у Равенсбургу.

1949 — Сусрет с Мартином Хајдегером, пријатељем његова брата Фридриха Георга. „Филозофи између себе: чуо сам једног, пролазно славног, из Тибингена, који ми је рекао: 'Хајдегер нема више никаква успјеха код студената'. Једино што ме је зачудило у тој реченици јест то што, очигледно, он то уписује Хајдегеру као кривицу" **(Siebzig Verweht,** II). — Јингер се одаје искуству с дрогама, што ће описати у књизи **Приступи, дроге и пијанство (Annäherungen Drogen und Rausch)** објављена 1970. — Објављује свој, можда, најзначајнији роман, **Хелиополис. Хелиополис** или „поглед на изгубљени град", град сунца, поред мора, могао би се налазити на Медитерану, или на обали Јадрана, „тамо гдје расту маслине и винова лоза", град свих чуда технике у којем се за власт боре двије особе: судац и проконзул. Први симболизира најокрутнију тиранију, и ослања се на полицију, пропаганду и демагогију, расну мржњу и тортуру. У томе му увелико помаже услужна знаност. Други се, пак, ослања на армију, тај конзервативни и елитистички корпус. Главни јунак, Луцијус де Гер, након што се огријешио о „хладну логику армије" (предао се „чувствима" за вријеме једне тајне мисије и спасио старог ерудита, утамниченог у токсиколошким лабораторијима) придружује се Регенту, тој мистериозној особи која влада „нетакнутим царством", далеко од ратова, и који ће једнога дана спасити свијет. Луцијус одбацује своју прошлост, а с њом и сучев нихилизам, те

зловољни морализам проконзула, јер и један и други се улагују народу, потпирују грађански рат...

1950 — Јингер се коначно настањује у Вилфлингену, малом селу у Швапској, у кући која је припадала главном лугару обитељи Штауфенберг. Исте године умире Јингерова мајка. Поновно се јавља страст за далеким путовањима: Африка, Азија, Атлантски оцеан, Медитеран...

1951 — Објављује књигу **Одметник (Der Waldgänger).** Поново се ту јавља теоријска рефлексија о односима човјека и политичког свијета. **Одметник,** „онај који бјежи у шуму", дугује своје име древном скандинавском обичају: одметници - од - закона, окривљени за убојство, склањали су се у шуму или, на Исланду, у опустјеле предјеле у унутрашњости. Тамо су водили усамљенички живот, живот слободан, али и у сталној опасности, како због суровости околиша тако и због права, што је било признато свакоме, да их убије ако их сусретне. — „Шума" није одређена земљописна средина, већ митско мјесто слободе одважног појединца. Те хајдучке „зелене горе" се, за Јингера, налазе у не-временитом и супротстављају се, на егземпларан начин, пловодби брода који, попут **Титаника,** и под заставом напредњачког оптимизма, проноси кроз вријеме модерну цивилизацију ка катастрофи. **Одметник** је велика Фигура, као и **Радник,** али му се супротставља, не у повијести, већ на метафизичкој равни, као што се слобода супротставља нужности. **Одметник** је Анти-Радник par excellence. — Против хисторијског свијета, против брода који плови, уточиште се налази у једном другом краљевству, а то је „увала, родни крај, мир и сигурност које сватко носи у срцу. Ми га називамо шумом..." Да бисмо до ње дошли, ваља нам се ослонити на умјетност, филозофију и теологију. Погрешно и одвећ лако би било објаснити **Одметника** као доказ да политичка тиранија не може сломити индивидуалну свијест — што је колико банална толико и сумњива тврдња — јер побуна хоће бити активном формом политичког не-ангажмана, дјелатно одбијања хисторијске временитости која нас стеже... — Јингер прецизира: бијег у шуму није ни имагинаран. „Није нам дано да наше боравиште градимо у имагинарном"... То није ни бијег у Innerlichkeit, у унутарњи егзил, о којем се толико говорило у Њемачкој у вријеме нацизма. „Указали смо већ на то да се не бисмо смјели зауставити на освајању унутарњих пространстава... Како се задовољити тиме што ћемо на горњим катовима спознати оно истинито и добро, када доле, у подрумима, вашој људској браћи нaживо гуле кожу..." Темељни парадокс **Одметника** јест у томе што истодобно — ако слиједимо Јингерову терминологију — он јест слободан, изван времена, и заробљен у времену, истодобно у шуми и путник на броду. Али, брод не можемо напустити. „Расте број оних који помишљају да напусте брод, и међу њима наилазимо на бистре главе и одлучне духове. Али, у основи, то би значило искрцати се на пучини". — Како помирити те двије протурјечне позиције? Јингер набацује тек неколико примјера: хугеноти, калвинисти, партизани који се боре против иноземне окупације и излаже принципијелни оптимизам — тоталитарни режими су рањиви и крхки. Утемељени су на пукој сили и троше се у големој полицијској репресији, а њихови шефови су медиокритети, „безначајност којих узима за ослонац чврсту вољу".

1953 — Гордијев чвор (Der gordische Knoten).

1954 — Пјешчана ура (Das Sanduhrbuch). Књига **Пјешчана ура** надовезује се на **Одметника.** То је оглед о техникама мјерења времена. Вријеме прождире човјека, вријеме што га је човјек створио проналажењем инструмената за његово мјерење. **Ура** само развија даље пустошеће посљедице највећег човјекова изума, **котача,** тог основног дијела свих стројева и симбола монотоне и исцрпљујуће активности. Овдје се Јингерова анализа времена и мјерења времена придружује интуицији мистика Ангелуса Силезијуса: немир и тјескоба у човјеку долазе од тих котача који посредством полуга и њихала мјере вријеме. Сјена, сунчана ура, клепсидра, механичка ура, пјешчаник, сви ти инструменти изражавају само човјеков однос према времену. За Јингера, пак, вријеме је у нама и ми га пројицирамо у направе које га мјерењем објективирају. Јингер зна да се котач не да зауставити, нити се може преокренути правац његова кретања. Па ипак, он предлаже духовни одмор у једном другом времену, у времену што га управо мјери **пјешчаник,** бесконачним својим окретањем: то је шутљиво вријеме, вријеме мирног протока, духовног рада и унутарње слободе. Вријеме, такођер, медитације и спокоја који зраче са св. Јеронима у његовој ћелији. Три славна Дирерова бакрореза, на којима се налази и **пјешчаник,** а који свакии засебно изражава различите врсте времена, понајбоље илуструирају Јингерово поимање времена. **Св. Јероним у ћелији** — вријеме медитације. **Меланколија** — свијест о свеприсутној смрти. **Витез, Смрт** и **Враг** — пјешчаник је разбијен, као симбол побједе над смрћу и пут спасења.

1956 — Риварол и други есеји.

1957 — Стаклене пчеле (Gläserne Bienen).

1959 — Заједно с Мирчеом Елијадеом оснива часопис **Antaios.**

1960 — Умире његова супруга Грета Јингер.
— **Код зида времена (An Der Zeitmauer).** Оглед о политичким револуцијама — тој „обичној пјени на површини магијске збиље" —у којем је хисторија предочена као „калеидоскопско свјетлуцање".

1962 — Брак са Лизелоте Лорер.

1967 — Суптилни лов — оглед о његову ентомолошком искуству.

1977 — Умире његов брат Фридрих Георг. Роман **Eumeswil.**

— Награђен Великим златним орлом града Нице за своје цјелокупно дјело.

1979 — Путује у Верден, гдје прима **Медаљу мира** града Вердена.

1980/1 — Дневници 1965—70. и 1971—80 **(Siezbig Verweht,** I и II).

1981 — Књига есеја **Писац и писање.**

1982 — Јингер добива Гетеову награду града Франкфурта. Никада није додјељивање ове награде изазвало толико полемике. Гетеова се награда додијељује 28. VIII, на Гетеов рођендан, сваке треће године, а основана је 1927. Међу њеним добитницима су: Алберт Швајцер, Зигмунд Фројд, Херман Хесе, Карл Јаспрес, Томас Ман, Рајмонд Арон... Жири је био једногласан, иако су нени чланови раније били предложили имена као што су Манес Спербер, Грахам Грин или Голо Ман. Од Кон-Бендита до совјетске агенције ТАСС, преко водећих политичних личности Западне Њемачке и водећих партија, сви су се, на различите начине, били укључили у „аферу Јингер". Зелени (на челу с бившим „црвеним" Кон-Бендитом) и социјалдемократи из SPD направили су чак савез у градскоме вијећу у настојању да промјене одлуку жирија, оптужујући већину у градскоме вијећу, чланове кршћанских демократа, CDU, па и самог градоначелника, да награђују једног „фашисту" или, блаже, у б-молу, „претечу фашизма". И славна совјетска агенција ТАСС ће у свом извјештају из Франкфурта, 29/VIII/82. јавити: „Ернст Јингер је, **без икакве сумње** (подвукао Ф. Ц.) онај тко је највише и најактивније придонио припремању идеолошког терена за долазак Хитлера на власт, и нацистичка Њемачка не познаје писца који је толико, као он, величао злочине фашизма..." (Вид. **Le mond,** 31/VIII/1982).

1982 — У Вилфлингену, у његову дому, Јингера посјећује Хорхе Луис Борхес. Борхес је читао прву Јингерову књигу, **Челичне олује,** у шпањолском пријеводу,

у Аргентини, још 1923. „Био је то један од најчуднијих и најпотреснијих посјета који сам икада имао“, каже Јингер и домеће: „Био је слијеп и у пратњи једне младе жене која му је преводила... Он је био изразио жељу да ме сретне... Причали смо читаво једно послијеподне. Диван разговор. Он напамет зна читаву свјетску литературу. Причали смо о свему, осим о политици. Без сумње, постојали су афинитети међу нама. Он је, као и ја, вјеројатно утјеловљење **анарха.“** **Анарх** је израз што га је сновао сам Јингер као антитетичну фигуру Раднику, а описан је у роману **Eumeswil.** Анарх је у истом односу према анархији, као монарх наспрам монархије. Самотничко биће које жели очувати своју унутарњу слободу.

1983 — Аладинов проблем.

1984 — Судјелује на свечаностима у Вердену. У пратњи француског предсједника Франсоа Митерана и западнoњемачког канцелара Хелмута Кола одаје почаст жртвама двају ратова.

1985 — У деведесетој години живота, Јингер се први пут огледа у жанру полицијског романа: **Опасан сусрет.** — 29. свибња у Вилфлинген долазе два угледна госта: Франсоа Митеран и Хелмут Кол. Јингер као патријарх и симбол француско-њемачког помирења. И сам Вилфлинген је пун значења: ту су живјели Штауфенбергови, а у II свјетском рату је ту Пјер Лавал провео године свога заробљеништва.

1986 — Деведесетдвогодишњи Јингер се одважује на далени пут. Одлази у Малезију да проматра Халејеву репатицу. Исте године излази и књига **Двапут Халејева комета (Zwei Mal Halley).**

■

Разговор са Ернстом Јингером

Жан-Луј Фонсин

□

Вилфлинген, мало село у швапском Виртенбергу. На измаку пролећног јутра, под сунцем које је бацало златне зраке на снежни крајолик, јасно су се оцртавале плавичасте сенке на прилазима кућа саграђених од дрвета.

Лако смо нашли, преко пута дворца Штауфенберг, изнад чије капије стоји грб с два лава, високу камену кућу која је, пре него што је постала дом Јингерових, била кућа главног шумара.

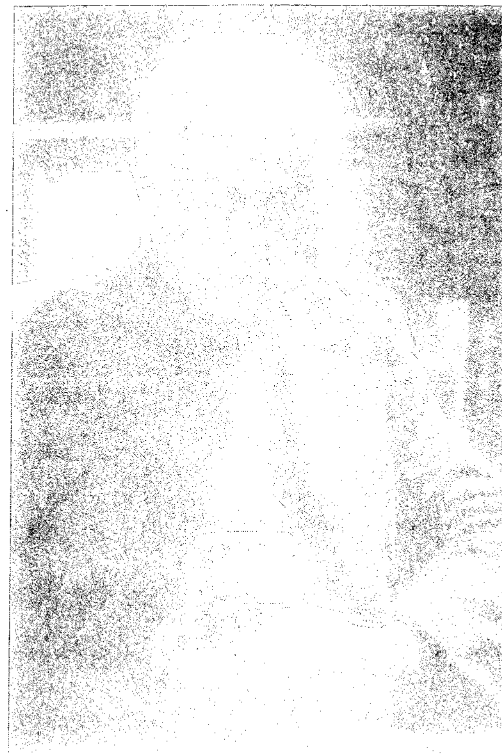
Степеницама, које су имале ограду од кованог гвожђа, дошли смо до једног ходника. Пролазимо између полица с књигама, прекрасних повеза, и старим гравирама, бледих боја, цвећа или гмизаваца. После пет минута седимо у фотељама од зелене коже, за једним ниским столом. Са стране стоје огромне кућице главоножаца и корпе пуне ретких шкољки.

Госпођа Јингер нам показује фотељу: „Ово је место за мог мужа, тамо, преко пута, место за почасног госта.“ Помислих да су ту морале седети многе славне личности из света политике или књижевности, у последњих тридесет година. Нећу навести ниједну. Заборавио бих многе. Домаћица, ипак, каже: „Недавно нас је посетила госпођа Жозе Лавал. Ишла је да посети места у којима је живео њен муж.“ Тог тренутка сам се сетио да је госпођа Лавал, кад би се уморила од чудног Сигмарингена, долазила у Вилфлинген да се одмори.

Иза отшкринутих врата назире се домаћинова радна соба. Сто за којим пише, прекривен папирима, удобна кожна столица с високим наслоњачем. С десне стране, на секретеру, који мора да је препун писама, драгоцена збирка пешчаних сатова. Изнад комоде, десетине фотографија: портрети умрлих. Јингер негује култ пријатељства и успомена.

Појављује се писац. Његова бела, још увек врло густа коса истиче његов профил познат с медаље коју је за њега израдио Рудолф Трајбл 1970. године.

После уобичајених речи љубазности, да би створио атмосферу, Јингер пружа

Јингер у Вилфлингену (1977)

Јингер у Вилфлингену (1977)

Јингер у својој радној соби у Вилфлингену (1977)

У Јингеровој библиотеци у Вилфлингену (1977)

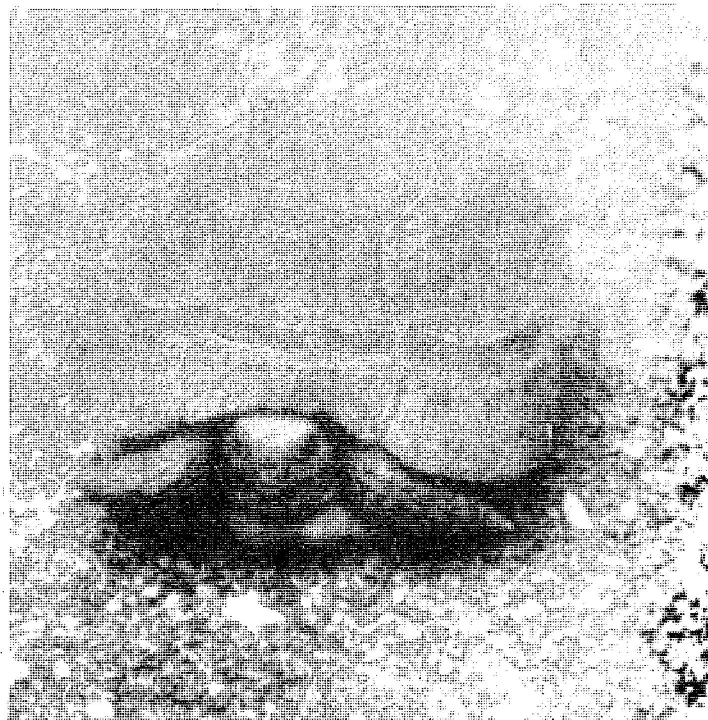
Вилфлинген, фебруар 1977.

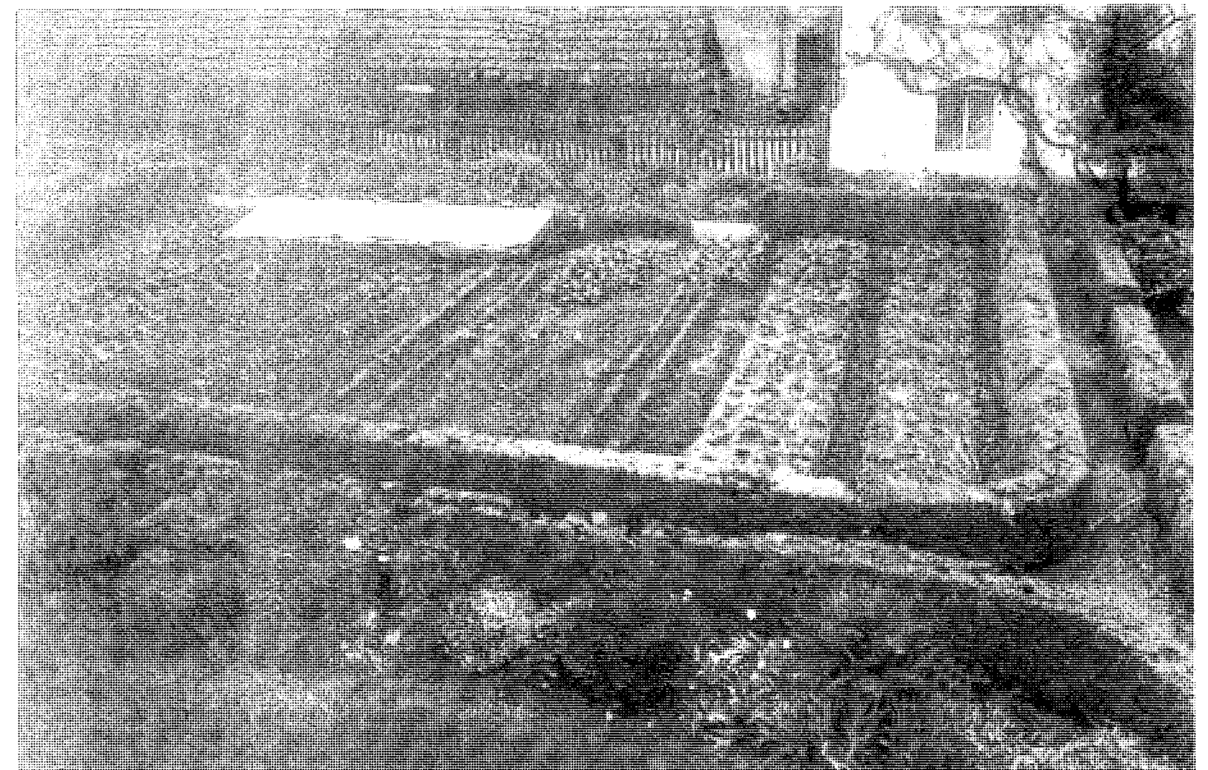
Јингер у радној соби (1977)

Јингер у Мароку (Агадир, јануар 1977)

Корњача у Јингеровом врту у Вилфлингену (1980)

Врт у Вилфлингену (1980)

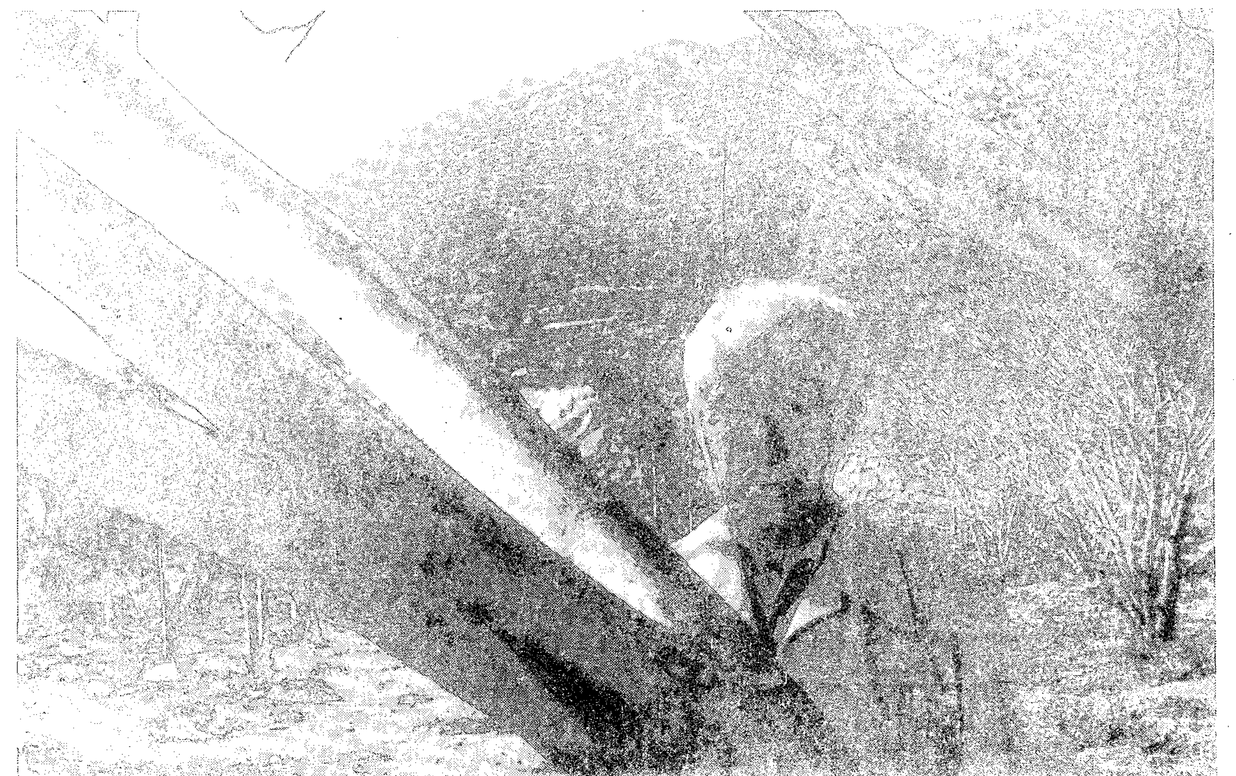
Јингерова збирка пешчаних часовника

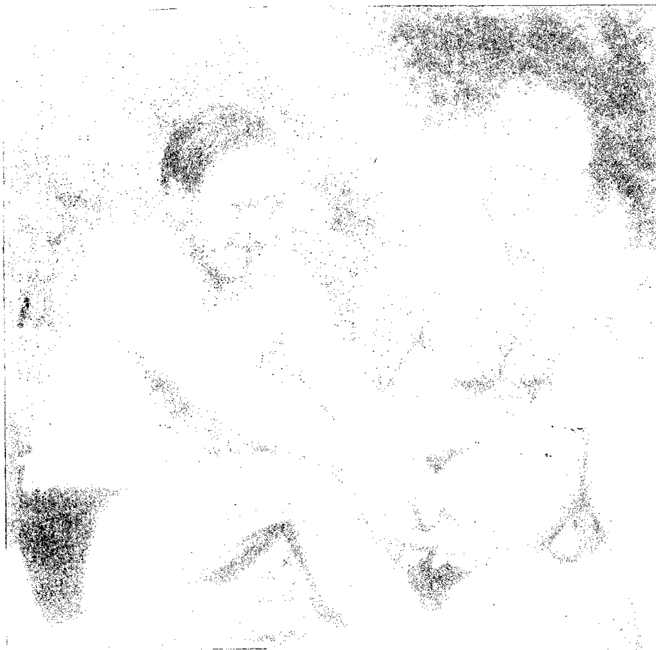
Јингер у пустињи у Мароку (1977)

Јингерова збирка шкољки

Јингер у Мароку (јануар 1977)

Јингер са братом Фридрихом Георгом (1952)

Јингер и Борхес у Вилфлингену (1982); између је Јингерова супруга Лизелоте

неколико фотографија на којима је он на аеродрому у Ремсу, поред канцелара Кола и председника Митерана. Има нечег враголастог у његовом погледу; та враголастост ће се често јављати током нашег разговора. Ведрина је део јингеровске филозофије.

ЕРНСТ ЈИНГЕР: Био сам тамо поводом седамдесетгодишњице првих борби на фронту код Мезе, која је прослављена 22. септембра 1984. године.

ЖАН ЛУЈ ФОНСИН: Ви сте један од последњих носилаца највишег признања које су добијали официри у рату 1914—1918. године, крста „За заслуге", који је увео Фридрих II, а 1965. године сте примили и орден „За круну", поводом педесетогодишњице Реда.

Е. Ј: Ја нисам један од последњих носилаца, већ последњи. Тај орден је даван само малом броју официра, међу којима и будућем маршалу Ромелу. Претпоследњи, који је недавно умро, био је мој стари друг Ван ден Линде, који је 1914. године освојио једно белгијско утврђење, тврђаву Мелон, с четворо људи и једном трубом, уверивши противника да предводи огромну војску. Примивши орден „За круну", вратио ју је властима. Био је убеђен да је то опет нека нова шала (sic) Републике. Како је био заклети конзервативац, он то, једноставно, није могао да дозволи.

Ж. Л. Ф: После прославе те годишњице отишли сте у Париз.

Е. Ј: Да, председник Митеран ме позвао на вечеру у Јелисејску палату, којој су присуствовали различити људи: пре свих, два најбоља преводиоца нашег доба (уз професора Анрија Плара из Брисела, разуме се), М. Морал, који је стручни саветник Председников, и Анри Тома, коме дугујем за бројна француска издања мојих дела. Вече је било веома угодно. Нисмо разговарали о политици, већ о уметности, књижевности, историји. „Понекад имам утисак", рекао ми је Франсоа Митеран, „да сам рођен у веку, држави и на планети који ми не одговарају у потпуности". Затим је додао: „У Наполеоново доба ви бисте постали маршал." „Хвала лепо!", одговорио сам. „Помислите на судбину Неја, Мираа, и у наше време Тухачевског, Ромела... многих других. Верујте ми, боље се осећам у својој кожи него у кожи једног маршала."

Ж. Л. Ф: У својим „Париским дневницима" веома сте опширно описали пријатељства која сте били у прилици да склопите с бројним писцима и уметницима у Паризу за време рата. Можете ли нам нешто више рећи о том времену?

Е. Ј: Разговарали смо, наравно, о мојим сусретима, било појединачним, било у чувеном „Жеди", који је био власништво Флоренс Гулд, у авенији Малакоф, са Сашом Гитријем, Дрије Ла Рошелом, Жиродуом, Монтерланом, Контоом, Леотоом, Полом Мораном. Посећивао сам Брака и Пикаса у њиховим атељеима. Волео сам да се виђам са Жоржом Пупеом, код Плона, улица Гарансијер, у оној старој згради која је толико лепа и препуна успомена, у којој је била смештена издавачка кућа. Моју највећу наклоност освојили су Марсел и Елиза Жуандо. Везивала нас је иста пажња коју смо посвећивали животињама, инсектима и људима. Са Дријеом, који је био добровољац 1914. године, као и ја, открили смо, не без запрепашћења, да смо 1914. године, у једном селу близу Ремса, слушали звона исте цркве која су позивала на божићно бдење. Разуме се, налазили смо се на противничким секторима фронта, а слушали иста звона. Мислим да смо тај детаљ свог живота младих војника реконструисали код Флоранс Гулд.

Виђао сам и Селина. Имао је грозан карактер, нимало каваљерски. Али је, као и ја, волео мачке. Њега сам као карикатуру приказао у једном свом делу, под именом Мерлин.

Са Жуандоом смо се срели непосредно пред његову смрт. Имао је осамдесет осам година и био је готово слеп,

Према њему сам увек осећао дубоку наклоност.

Ж. Л. Ф: Многима је познат Ваш одбојан став према нацистичком режиму за време окупације Париза. Ипак, нисте били поштеђени одређене критике.

Е. J: Наравно! Положај немачког официра који је желео да сачува слободоумност није био лак. Изузев мог обиласка источног фронта, од октобра 1942. до фебруара 1943. године, и неколико дозвола за одлазак у Кирхорст, код Хановера, где је живела моја жена, од јуна 1941. до јула 1944. године, био сам у штабу главнокомандујућег фон Штилпнагела. Шпајдел је хтео да ја будем на том месту. Желео је да будем „у резерви“ за њега, Ромела и Штилпнагела, као „топ који ћути“ (sic). На почетку сам се опирао, говорећи да желим да останем са својим одредом, па макар на Кавказу. Али, на крају сам се морао повиновати. Становао сам у „Рафаелу“ и имао канцеларију у „Мажестику“. Тада сам био задужен за веома осетљива документа која су се тицала односа између војске и партије.

Да бих употпунио своју причу о односимо се режимом морам рећи да ме је после објављивања **Мермерних литица** 1939. године оштро напао рајхслајтер Бухлер на једном састанку високих личности. Али, Хитлер је ућуткао букача. Није дао да се дира аутор **Челичних олуја.** Брехт је, уосталом, заузео исти став у вези с једним есејем против комунизма: „Не дирајте Јингера, ратника“!

Увек сам осећао извесну привлачност према тешким ситуацијама или ономе што понекад називам „изгубљеним положајем“. Када сте окружени људском глупошћу шта вам друго преостаје?

Тако сам, за време напада на Француску, 1940. године, поставио стражу да би се спречила пљачка катедрале у Лаону, као и неких приватних кућа, као што дом госпође Мартине, која је располагала библиотеком непроцењиве вредно-

После рата, нашао се некакав главоња из Вестфалије да ми саспе у лице како сам га ја „спречио да се моли у катедрали у Лаону“.

У то време су ми исто тако пребацивали да сам наложио да се француски официри, који су били исцрпљени, превезу аутомобилом. Фирер је, изгледа, издао наређење да се са затвореницима грубо поступа! Одговорио сам да се према заробљеницима понашам онако како ја сматрам да треба и да ми то нико неће наређивати.

Ж. Л. Ф: Тврди се да сте на тераси „Мажестика“ испијали шампањац за време бомбардовања кварта око Шапела, 1943. године.

Е. J: Могли су да напишу и да сам носио сендвич за мртве. Уосталом, зашто да не? У ствари, у филму аргентинског режисера Козаринског, **Лични рат,** користили су мој дневник да би ме приказали као јункера који презире јаднике који су се скривали по подрумима. Цео филм је монтажа вести из тог времена, на које је придодат текст који свакако задовољава потребе једног дела француске публике. Филм је добар. Не осећам да је реч о мени. За мене ће то бити само наук да се увек ваља клонити претераног прецењивања својих читалаца.

Ж. Л. Ф: Јесте ли се у том раздобљу доста кретали по Паризу?

Е. J: Наравно. Да бих се састајао са својим француским и немачким пријатељима, и да бих боље упознао град који волим и коме се дубоко дивим.

Посећивао сам и, до најситнијих детаља, разгледао гробља чији ме споменици очаравају, као и гробове знаменитих људи.

Сећам се једног 14. јула када сам навече обишао цео Париз, од Бастиље до Конкорда. Свуда се плесало. Радници и студенти су ми стискали руку, иако сам био у униформи. Следећег дана сам срео префекта париске полиције који ми је рекао да сам био неопрезан... и недосл-

ледан. Јер, да су ме убили, било би стрељано педесет талаца. Био је то почетак окупације и тада нисам још добро схватао стварно стање. Од тада сам водио рачуна да не излазим ноћу у униформи као што сам водио рачуна да, једноставно из обзирности, француске пријатеље не виђам у свечаном оделу.

Ж. Л. Ф: Радња Вашег последњег дела, а то је, што је прилично необично, полицијски роман, дешава се у Паризу. Је ли то плод ваших лутања у оно доба?

Е. J: Да, све што описујем у **Опасном сусрету** ја сам и видео. Променио сам, наравно, имена, али кућа, као што је кућа госпође Стефани, заиста је постојала иза Мадлен. Посећивао сам ресторан „Дук д Бургоњ,“ позориште „Гран гињол“, итд. Наравно, ово дело не личи ни на једно моје друго дело. Полицијски роман има своју ноту отмености, а велики покретач овог рода био је Едгар Алан По. Моји пријатељи су мислили да се ја то шалим. Није да нису у праву. Али, зар понекад један осмех није исто толико важан колико и мисао, песма?

Ж. Л. Ф: Да се задржимо на вашем париском периоду. Готово на самом његовом почетку написали сте скицу **Мир,** коју су на француски језик превели Банин и Арман Петижан.

Е. J: То је збиља била скица. Био сам у хотелу „Мажестик“, у зиму 1941. године, и стављајући на лист беле хартије ту реч „мир“ имао сам осећање да се упуштам у подухват који је важнији од свих ратних догађаја у којима сам до тада учествовао, од 1914. године.

Морао сам да раздвојим праведно и неправедно. Требало је да ти редови послуже као тема за размишљање једној веома малој групи пријатеља. Разговарао сам о томе са Шпајделом, који ме је охрабрио. Али само што сам текст дао Шпајделу, молећи га за дискрецију, он га је по куриру на мотоциклу послао Ромелу, који га је прочитао и, изгледа, рекао: „То би могла да буде основа на којој бисмо могли да радимо у будућности.“ Срећом, Ромел је текст ставио на сигурно место и никада о томе није рекао ни речи.

Била је то скица једне Европе која би се могла остварити само уз сагласност слободних народа и која би требало да дефинише један нови поредак, тј. начин живота „радника“ као јунака модерног света. Морам да кажем да се сваког дана све више удаљавамо од те и такве Европе. Каква је то збрка у Бриселу и Стразбуру где се говори о млеку, вину, кромпиру? Смешно.

Да се вратимо на **Мир.** И сâм сам био изненађен којом брзином се тај мали спис ширио, како су га копирали, преписивали, и како је ишао од руке до руке...

Ж. Л. Ф: У тај ризик Ви сте се упустили 1941. године. Али сте већ 1939. године преузели још већи ризик пишући **Мермерне литице,** дело у коме се јасно могла прочитати осуда демонских снага власти, полазећи од националсоцијализма. Врховни шумар, Кебелблек, Буденхорн, нису ли то биле личности за које је постојао кључ за њихову идентификацију?

Е. J: Наравно, Али треба ићи даље од тих олаких идентификација. Блех или Блек, тако се звала једна пољана у Гослару, где су убијани криминалци.

У Врховном шумару ја сам више видео Геринга него Хитлера. Али сам мислио и на Стаљина. У **Литицама** нема никакве разлике између Хитлера и Стаљина. Митови имају већи домашај од историје. Наравно, националсоцијалисти су осетили да су они на мети.

Још док сам био студент у Лајпцигу, Хитлер је тражио да се сусретне с аутором **Челичних олуја.** На срећу, до разговора није дошло. Рудолф Хес ми је телефонирао да је Фирер спречен, За време рата, рајхслајтер Прага, Хајдрих, у проласку кроз Париз, позвао је све официре из „Мажестика“. Тада сам саветовао Шпајделу да се изговори послом и одбије позив. Иначе би се морао фотографисати с Хајдрихом. После тога је

* Ото фон Штилпнагел је био ухапшен и бачен у затвор у Шерш-Мидију, крајем јула 1944. године. Обесио се о једну шипку на свом кревету с образложењем да „један пруски официр не може да се појави пред судом у таквом саставу".

Карл Хајнрих фон Штилпнагел, позван у Берлин „ради разјашњења", покушао је да изврши самоубиство прелазећи бојиште код Вердена. Успео је само да остане слеп. Био је, одмах ухапшен и погубљен с осталима који су били осуђени.

Шпајдел постао мој пријатељ и мој највећи заштитник. Умро је недавно.

Ж. Л. Ф: Током тог боравка у Паризу сусретали сте врло много света... па и људе који ће бити умешани у атентат 20. јула?

Е. Ј: Познавао сам их у приличном броју, почев од главнокомандујућег Карла Хајнриха фон Штилпнагела, који је наследио свог рођака Ота у пролеће 1942. године. Познат је трагичан крај обојице.*

Често сам се виђао с пуковником Хофакером, у малом кругу који се окупљао код браће Валентинер, кеј Волтер. Хофакер је био веза између војника и цивила умешаних у заверу. По мени, атентат само на Хитлера није било добро решење. Али нисам имао никакав преглед догађаја.

Кеј Волтер, на некој врсти тавана, на коме је својевремено Енгр сликао своја платна, био је као неки други књижевни салон Париза, после салона Флоранс Гулд. Двојица браће Валентинер, који су били обични подофицири, били су синови чувеног заповедника подморнице у рату 1914—1918. године.

Поред Француза, као што су Кокто, Саша Гитри (који је после рата, пред пуном салом „Плејел" узвикнуо: „Зар сам ја крив што сам познавао Јингера?") ту су се могли срести Немци, као Зајгел, Ешман, гроф Подесвил, глумци Кун, Гебхарт, Хел... Слушали смо великог виолончелисту Пјера Фурнијеа.

Познавао сам и Пола Морана пре него што је отишао на службу у амбасаде у Букурешту и Берну. Елена Моран је била веома образована румунска принцеза, али једна прозна жена!

Ж. Л. Ф: **На мермерним литицама** је ваша прва велика „утопија" међу утопијама које ваша филозофија следи на крајње оригиналан начин.

Е. Ј: Мени је, у суштини, потребна митска основа да бих приказао најактуелнију фи-

гуру, а то је **Радник,** мада и та фигура, у мојим очима, има нечег митског.

Ж. Л. Ф: Шта је, на крају, **Радник,** приказ света титана, или је он већ победник нових времена?

Е. Ј: Свака медаља има две стране. Свет технике такође потпада под ову дефиницију. Нема напретка без узмицања, ни победе без пораза.

Негативан аспект света је веома добро дефинисао мој брат Фридрих Георг у својој књизи **Савршенство технике.**

У том погледу, оно што је тренутно у питању не односи се на политичку катастрофу, већ на сукоб који се дешава на вишем ступњу: у свету који је истовремено органски и аноргански. Узмите, на пример, утицај Месеца на Земљу. Постоји доба осеке и доба плиме, као и доба великих цикличних плима, Springflut. Неке појаве које се догађају изван граница времена могу измицати контроли. Већи број добронамерних људи наше епохе увиђа да ствари нису у вези само захваљујући политици.

Ја нисам пророк, и ту нисмо на сигурном терену. Ниче је говорио о XXI веку, и ја сам га такође спомињао у радовима које ви овде наводите.

Ж. Л. Ф: На неким местима сте говорили о светској држави која се рађа у мукама.

Е. Ј: Неке ситуације се могу појавити у свим миленијумима. Ми се приближавамо тек трећем миленијуму, који је у знаку Водолије. Ми смо у прелазном времену. Старе вредности више нису прихватљиве, али нових још нема.

Хришћани понекад кажу да после доба Оца и Сина долази доба Духа: времена апостола Јована.

Ја сам рођен 1895. године када су откривени икс-зраци. Била је то нова визија света. Али од тада, та визија је стално бледела. Још није у потпуности утврђена употреба атома, и открића у биологији. Појавиле су се титанске снаге које некад, сасвим оправдано, сматрамо пре-

тећим. Смиривање, поновно овладавање тим титанским силама постали су нужност. Разум то налаже.

Ж. Л. Ф: Па ипак, није ли у уметничким делима, у политичком животу... присутан процес декаденције?

Е. Ј: Мислим — да се изразим само језиком уметности — да свако столеће има своју импресионистичку, експресионистичку фазу, и то од каменог доба.

Немам ништа против декаденције. Има много појава које се јасно разазнају тек у фазама декаденције. Кад је човек болестан, он примећује боје које иначе не опажа док је здрав. Ако узмете живот у нормалном стању, декаденција се доживљава као нешто непријатно. Али постоји и непријатно здраво стање.

Ж. Л. Ф: Ваша пријатељица Банин, у делу које је Вама посветила, каже да Ви не знате да мрзите. Тај утисак се, уосталом, силовито намеће кад се читају **Мермерне литице,** или **Рат, наша мајка.** На жалост, данас видимо како се мржња шири свуда у свету. Није ли то нешто што забрињава?

Е. Ј: То није нов феномен. Он је везан још за појаву народних војски. Али, за време рата 1870. године, и првог светског рата, још увек је постојао морални закон борбе. Заробљени официри су могли да поврате извесну слободу ако дају „часну реч". Сматрало се да је испод части напасти цивиле или борце без оружја. Рихтхофенова борба против Енглеза остала је модел витешког понашања.

Други светски рат, како на Западу тако и на Истоку — али мало више на Истоку — увео је једну врсту немилосрдне борбе. То више није мегдан међу једнаким народима, истог морала и истих обичаја, већ међу заслепљеним људима које води идеологија којој је једини циљ истребљење противника. У том склопу, сравнити са земљом читаве градове, цела подручја, постало је средство које се сматра нормалним с обзиром на циљ који треба постићи. То је нешто сасвим ново и управо је то оно титанско.

Али и у најгорој ситуацији, слободан човек се мора ослободити мржње, чак и кад је то веома тешко.

Ж. Л. Ф: На једном месту сте написали: „Патња је метафизична вредност par excellence. Човек који свој живот даје за другог постиже трансцендентну величину." Зар је свет одиста осуђен на патњу?

Е. Ј: Ту реченицу коју наводите написао сам пре много времена. Али то је истина. Већ је Шопенхауер то тврдио. Патња је увек присутна, одређена сума патње остаје као константа у свету. Патња и сумња су две значајне покретачке снаге нихилистичке визије. Њих не можемо избећи. Пут је тежак и мукотрпан.

Ж. Л. Ф: Највећи број Ваших дела је преведен на француски језик — мада код различитих издавача — али дело које многи сматрају најважнијим, **Радник,** никада није преведено. Је ли то намерно?

Е. Ј: Та књига је написана 1932. године. У белешкама под називом **Maxima-minima,** у том делу, као и у бројним мојим другим књигама, извршио сам бројне измене. Али, тај појам је сложен. У самој Немачкој он је лоше схваћен. Књига је управо објављена у Италији и постиже приличан успех. Она је била предмет расправе на једном значајном симпозијуму на коме су учествовали и комунисти. Ја сам своје мишљење изложио у магазину „Die Welt" пре неколико година.

„За мене Радник није фигура превасходно економског карактера. У мојој представи света то је метафизична личност: први Титан који ступа на сцену нашег Доба. Економија је у другом плану. Онај ко има моћ управља и економијом. У обрнутом смислу, пут ка моћи не води преко економије. На почетку је воља за моћ. Њен инструмент је техника. Али ни рат ни револуција не могу да ослабе Радника. Он из њих излази ојачан.

Фигура Радника је успешнија на Истоку него на Западу, јер је овде још увек буржуј на власти.

То је веома тешка тема за размишљање и њу је опасно излагати. Али то не треба посматрати с политичког становишта, јер се тако ствари могу видети у искривљеном светлу. Радник припада свету титанизма. Он је нови син Земље и нема никакве везе са старим тата Марксом.

Он потиче из свих слојева друштва, свих националности. Он је син Прометејев.“

Ж. Л. Ф: Верујете ли да се помоћу ове нове фигуре Радника о којој говорите, и која се управо рађа, може успоставити светска држава?

Е. Ј: У томе почива вероватно једина могућност спаса човечанства. Равнотежа снага више представља опасност него безбедност. Било би боље кад би само једна сила владала на земљи. Више од политичке силе то би требало да буде снага која се ослања на мудрост научника, можда физичара... То се може само у светској држави.

Моравија ме је једном питао шта ја мислим о атомској бомби. Одговорио сам да су Американци пропустили прилику да задрже монопол над њом и да је повере једном међународном телу.

Ја се надам да ће више силе да се умешају и преузму ствар у своје руке. У доба ренесансе понекад сте могли видети необичну борбу. Војске би изашле једна пред другу, али не би заметале мегдан. Сукоб би их сувише скупо стајао. Можда се данас можемо надати таквом поретку.

У сваком случају, налазимо се пред алтернативом: појава „држава мрава“, како је то Хаксли описао, или след догађаја који више неће имати никакве везе с политиком, већ ће пре бити везани за теологију или теофанију. Појавиће се сами богови. Тако су, између осталих, мислили Хелдерлин, Ниче и, временски ближи нама, Хајдегер. То је оно што проповедају Хесиод и Еде: повратак Богова. Рат у дословном тумачењу више не постоји. Шта је рат ако нема витеза? Где могу да дођу до изражаја витези у тим големим техничким катастрофама које нам прете?

Ж. Л. Ф: Та витешка борба је савршено приказана у вашој књизи **Рат, наша мајка.** Књига је нека врста епопеје, као Илијада.

Е. Ј: У Немачкој је ова књига лоше виђена. У Француској, напротив; млади ми пишу и питају где је могу набавити. Требало би је поново издати. Али који би то издавач узео на себе? Уопште узев, моја дела више траже и боље разумеју у Француској него у Немачкој. Готово половина поште коју примам је из Француске. Галимар је хтео да ми посвети једну књигу „Плејада“ и објави **Радника.** И једно и друго је могуће. Данас се томе не бих противио.

Ж. Л. Ф: А ваша веома значајна преписка с Хајдегером?

Е. Ј: То је друга ствар. Хајдегера не схватају у Немачкој. Његово дело се мање ослања на односе каузалитета а више на симболичне односе. Његова личност је обавијена велом тајанствености.

Хајдегеров језик је ближи музици него разуму. Уопште, Французи имају један финији приступ Хајдегеру него Немци. Хајдегера је најбоље објаснио један Француз, Жан Бофре, који је, на жалост, умро 1982. године. После **Разговора с Хајдегером** управо је објављена његова књига **Хајдегеров пут.***

Постоји обимна Хајдегерова преписка која, разуме се, садржи и наша бројна писма. Она је депонована у Шилеровом националном музеју у Марбаху.

Ж. Л. Ф: У Вашим **Митским градовима** често се, поред сумњивих личности, јављају јунаци који су отелотворење мудрости: свештеници, монаси, мудраци... или деца. Мислим на малог Ериона, или брата Отона у **Мермерним литицама,** и младог

* Jean Beauffret, »Le Chemin de Heidegger«, Editions de Minuit, Paris, 1985.

Ејнара, или на Шварценбергера у **Godenholmu.**

Е. Ј: Суочена с опасношћу, наивност може да исходи одлуку. Дете је, за мене, генијално, а и монах може бити сасвим близак свецу. Све је то природно. Слава долази сама. Ка њој се не иде.

Ж. Л. Ф: У **Литицама,** после разарања која су извршена по наређењу Врховног шумара, разарања која својим ужасом погађају и ратничку касту, ваши јунаци из самотног обитавалишта беже односећи у једној амфори главу младог принца Синмире. Је ли то симболично?

Е. Ј: Био сам и сам веома изненађен последицама оног што сам тамо написао. Било је то попут предсказања Штауфенбергове судбине. Створио сам личности из снова, а видео сам их како се отеловљују. Штауфенбергов подухват је био неуспешан, али треба се сетити Гетеове реченице: „Све је учињено изнутра“ („Im innern is getan“). Дечак Ерион, који баца плаве змије на непријатеља, такође је лик из једне Гетеове приче „Дете и змије“. У Библији се говори о тој снази да се хода по змијама и шкорпионима. У **Литицама** борба за слободу је безизлазна. То је најчешћи случај. Али глава принца Синмире има симболичну вредност. Из те главе потиче снага. То је снага оних који су из својих редова дали мученике.

Ж. Л. Ф: Говорите о старом учитељу, Нигромонтанусу, који је имао огледало помоћу кога је могао тако да ухвати сунчеве зраке да се они претворе у моћан огањ. Његов бљесак нам је говорио да унутрашњим снагама не можемо досећи оно што је најбоље у нама.

Е. Ј: Да, то очигледно личи на бајку из хиљаду и једне ноћи. Али за мене је огледало имало магичан облик снаге. Можемо маштати о таквој равнотежи над више не би било нужно покретање ужасног оружја које постоји, већ само његово показивање. Тако изнова долазимо до мита о Медузи, једној од Горгона, чије огледало је имало моћ да окамени сваког ко би се усудио да га погледа. Персеј ју је убио служећи се управо својим оклопом, глатким као огледало, да је не би морао гледати.

Ж. Л. Ф: Па ипак, још увек свуда у свету бесни рат који се јавља као облик немилосрдног грађанског рата. У суштини, јесмо ли, збиља, завршили други светски рат?

Е. Ј: Само један историчар из 3000. године могао би да одговори на ово питање. Ми смо сувише умешани у свакодневна збивања да бисмо били у стању да сагледамо ширу перспективу. Али, ратови које проживљава савремени свет су ограничени сукоби у времену и простору. Они су под контролом, они се подносе, а понекад их подстичу, треба и то рећи, велике силе. Рат између тих великих сила би, међутим, била таква светска катастрофа да га чак ни сами заинтересовани не могу претпоставити. Бар се ја тако надам.

Ж. Л. Ф: Ви наводите Ничеову реченицу: „Пустиња се шири. Несрећан био онај ко у себи пустињу носи.“

Е. Ј: То је упозорење нашем Времену. Видите до које мере људе условљавају медији, особито телевизија. Ускоро неће бити ниједног детета које ће знати шта значи чути неку лепу бакину причу. Хаксли је веома добро увидео ту опасност: појава света мравâ. Пред термитима, чији се број увећава застрашујућом брзином, треба имати поверења у елиту, у људе који још увек знају да користе прави језик, на пример, у песнике. Довољан је један песник па да измени многе ствари у свету. Новалис је рекао: „Истинито је само оно што стоји непомично у времену и простору.“

Ж. Л. Ф: У **Миру** Ви кажете: „Мир ће наступити онда када снаге које се користе за општу мобилизацију буду ослобођене

у стваралачке сврхе. Радник који напушта свој титански лик појавиће се у новим ликовима и тада ће његов однос према традицији, стваралаштву, срећи, вери, постати довољно јасан.“

Е. Ј: Постоји, у ствари, један негативан аспект код **Радника,** а то је тај титански аспект. Хоће ли Титан превазићи своју сопствену технику да би постао песник, теолог. . .? То је велико питање. Могуће је, исто тако, да се техника преобрати у чисту магију, тако да више неће бити потребне ракете да би се летело. Откривене су сасвим нове силе које далеко иза себе остављају питање великих терета. То би хришћани могли да назову добом духа апостола Јована. Рекао бих да се налазимо у фази духовног преображаја. Тај преображај духа (Vergeisterung) може имати негативне аспекте (као што то, понекад, можемо видети посматрајући омладину), али то је прелазна етапа, и у будућности се могу појавити невиђене снаге.

Ж. Л. Ф: У **Миру** Ви кажете још конкретније: „Руска револуција је увод у трансфигурацију. Са своје стране, Немац још увек има на располагању значајне резерве које чува за онај дан када технократе буду одступиле са власти. Тада ће се на светлости дана појавити ризница духа, племенитости, истине, доброте... Американци или Руси? Европа ће избећи ту алтернативу.“ При садашњем стању ствари, не мислите ли да је та тврдња помало оптимистичка?

Е. Ј: Зато што нема значајних промена и што има много инерције, постоји сумња, то је тачно. Али ја мислим да Русија располаже огромним унутрашњим резервама. Не треба мешати колективно и посебно (der einzelne). Познавао сам, за време другог светског рата, Русе који су размишљали сасвим другачије од својих руководилаца. Одметник (Waldgänger) постоји и у Русији. Не говорим само на политичком плану. То је можда сан, али има раздобља када за четврт сата може да дође до више промена него што се очекивало стотинама година.

Ж. Л. Ф: Рекли сте да је Америка 1945. године пропустила прилику да успостави светску државу. Зар Русија не би била кадра да то оствари једног дана?

Е. Ј: За мене је то свеједно. Оно што јесте, важно је каква ће бити Светска држава. Руска, америчка или производ обеју сила. Суштина је да нестану државне границе. То су остаци осамнаестог века. Национализми који су се изнедрили из француске револуције створени су на штету старих заједница које су се заснивале на заједништву језика и начина живота. У техничком смислу, границе већ нестају. „Конкордом“ можете прелетети две хиљаде километара за мање од два сата. У једној светској држави свако биће може имати своју домовину у којој ће говорити свој матерњи језик и где ће се добро осећати: уместо Отаџбине може се појавити оно што би се тачније назвало „Матрија“ или, код нас, Немаца, Heimat. Већ су познати модели великих држава у којима је уједињено разноврсно становништво, сачувавши своје особености. Навешћу само Швајцарску. Али, можемо размишљати о много ширим просторима. Наравно, треба увек знати раздвојити снове од стварности. Још је Кант написао есеј о „вечном миру“! Ако се показало да је стварни живот нешто сасвим друго, то је и даље значајно дело.

Ж. Л. Ф: У мери у којој мир, у ствари, не би био стваран, и где би се слободан човек осетио угроженим у окружењу ограничених или генерализованих катастрофа, Ви сте написали „Расправу о побуњеном човеку или бекство у шуме“* као мукотрпан, односно херојски начин да снажан човек сачува слободу?

Е. Ј: Да, написао сам: „Личност човекова увек располаже истим суверенитетом у сваком историјском раздобљу. Можда је он јачи него икада, јер у мери у којој колективне снаге освајају простор, личност се изолује у односу на старе организме који су вековима стварани и осамљује се. Такав човек тада постаје Левијатанов партнер, можда и победник над њим, његов укротитељ.“ Мислим да оно по чему се човек издваја од система у животињском свету јесте могућност отварања простора за деловање малих елита које су спремне на све.

* Ово Јингерово дело ће се ускоро у издању „Градца“, у Библиотеци „Алеф“, појавити под насловом „Одметник“.

Ж. Л. Ф: Где је место ових елита, по Вама?

Е. Ј: Ту историја пружа делове одговора. У старој Русији били су то студенти, синови и кћери старе аристократије, који су водили националнореволуционарне акције и бацали бомбе. Они су завршили у царистичким или бољшевичким затворима.

Ж. Л. Ф: Је ли данас у Немачкој таква елита замислива?

Е. Ј: Ја је не видим. Сама реч елита је сумњива, а још више сама појава. У томе се види супротстављање демократији. Демократија дели лекције које се не смеју оповргавати. Да би се могла образовати једна група, најпре је потребан човек око кога се та елита може кристализовати. За сада, тежња за комфором, за добрим животом. . .

Ж. Л. Ф: То је оно што ми у Француској називамо „психологија мале среће“. . .

Е. Ј: Управо тако! Та тежња је одвише јака да би одметник (Waldgänger) могао наћи разлог свог постојања. Некада су се у Вилфлингену, с јесени и на зиму, могли видети људи који сакупљају гране које су пале на земљу да би се грејали. Данас би се такав рад сматрао деградирајућим. Више нико неће да ради физички. То се код вас препушта црнцима, а код нас Турцима.

Ж. Л. Ф: У **Одметнику** кажете да је једна од манија нашег времена поверавање значајних улога сасвим осредњим глумцима. Преузимате велике речи које се користе у политичкој акцији нашег времена: експропријација, девалвација, милитаризација, ликвидација, национализација, социјализација, итд, и додајете да то не претпоставља ни културу ни карактер.

Е. Ј: Да, запањен сам том деградацијом политичке климе у односу на Дух. Сваки интелигентан човек је у својој младости био у искушењу да га привуче политика. Ово правило важи и за Хелдерлина, Шилера, па и Гетеа. На крају су одустали згађени над акцијом. Написао сам целу књигу о том питању — **Аутор и писање.** Ту је дата разлика коју Шопенхауер прави између жеље и представе. Што се мене тиче, ја сам на страни представе. Некада сам с Ернстом Никишом покушавао да делујем, пре свега у покрету „Widerstand“. Узалуд. Потукли су нас јачи од нас.

Ж. Л. Ф: Па ипак се у вашим делима, ту и тамо, пробије жал за витешким временима, па и идеја да би се једног дана могао родити нови тип човека, врло близак витезу.

Е. Ј: Можда ће Радник, кад достигне своју праву меру, с ону страну економије и Титанове владавине, бити тај витез. . . Витештво је, историјски гледано, мртво. Ариосто је, у свом **Бесном Орланду,** већ много пре Сервантеса, поставио херојско понашање на прво место. Неколицина официра, из последња два светска рата, још увек поштује ту игру. Израз „часна реч“ је данас толико смешан колико и двобој. Буржоазија је преузела неке карактеристике старе аристократије. Радник понекада опонаша буржуја: „Госпа“ је била све за витеза. Шта данас значи госпа? Реч која чак нестаје из речника. Кад сам некад био млад официр учили су ме да морам одмах да се умешам ако видим неко насиље над старом особом или особом која не може да се брани. Данас, у тој прилици, и сама полиција одвраћа поглед. У новинама се могло прочитати да је један човек у Њујорку убио

четворицу црнаца која су га напала. Сви су га осуђивали. То није било „демократски“.

Ж. Л. Ф: У вашем **Одметнику** пред оним што Ви називате „неумитним окружењем човека који је прошао дуг пут припрема уз помоћ теорија којима је циљ да свет објасне логични и беспрекорно“ Ви постављате лик одметника. Ви кажете: „Одметник је свако ко је по закону своје природе доведен у одређен однос према слободи а то је однос који га временом наводи да се побуни против аутоматизма и да не прихвати његову етичну последицу, а то је фатализам.“ У вашим **Митсним градовима**, а посебно у **Eumeswil**-u уводите личност „анарха“, кога разликујете од анархисте. Какав је однос између одметника и анарха?

Е. Ј: Суштинска разлика је у томе што је одметника одбацило друштво, док је анарх тај који одбацује друштво. То су два различита приступа пред опасностима света. Анарх никада не губи из вида своју омиљену тему: слободу. У односу на власт, анархист је њен смртни непријатељ. Анарх јој не признаје легитимет. Он не тежи да је освоји. Анарх може бити било ко. Док сам седео у својој канцеларији у „Мажестику“ 1941. године, држао сам се, што сам више могао, по страни од сваког политичког проблема. Анарх је у неку руку суверен, али и камелеон. Он је краљ шаховске партије, у игри чија сврха није у томе да еволуира, већ да постоји. Анарх се ослања на свој сопствени живот.

Ж. Л. Ф: А одметник?

Е. Ј: Одметник у исто време тежи и спасу и борби. Он се ставља у службу ствари која му одговара. Али пазите! Он задржава слободу пред њом! Плаћеник који одлази тамо где му плате само је варијанта одметника. Мој пријатељ Ернст фон Саломон је написао веома лепу књигу о одметнику. Примио сам га у својој кући у Берлину пошто је изашао из затвора после атентата на Ратенауа. Атентата, чији он није био творац, већ споредна личност у њему, и о коме ми је говорио, још пре него што је извршен, да је то лудост. Ја сам дао име његовом сину... Као што сам, у ствари, написао, одметник је против свих аутоматизама. Он се не осећа добро ни у једном систему.

Ж. Л. Ф: На једном месту Ви кажете: „Акцију ће предузети елите којима је držaња опасност од робовања.“ Али, зар нисмо сведоци да елите, или наводне елите, насрћу на друге врсте робовања: екологисти, верски интегристи, политички утописти, итд?

Е. Ј: Да, у Немачкој је било људи који никада нису били ничим задовољни. Никиш, на пример, је био љут на Царство, на Вајмарску Републику, на националсоцијализам, на комунизам. Такви људи, по мени, више нису одметници већ су то функционери. Екологисти, пак, представљају можда једну другачију снагу која није само политичка. Феномен није сасвим јасан, али бисмо могли да га сместимо унутар огромног цикличног кретања. Мој брат је давно описао ово кретање у **Савршенству технике.**

Ж. Л. Ф: У **Одметнику** Ви кажете: „Победа над страхом од смрти је, дакле, истовремено тријумф над сваком другом врстом страха. Чисто насиље... на дужи рок не може да однесе победу. Тако је Христ с правом и дан данас наша полазна тачка. Херакло је принц тих првобитних времена кога су и сами богови морали да позову у помоћ у својој борби против Титана. Он је први херој.“

Е. Ј: Одговор се налази у оној Хелдерлиновој песми: Херакло је принц, Бахус простак, Дионизије господар гозби. Христ долази на крају. Бахус има хиљаду односа са Демократијом. У то се можете уверити у свакој кафани. На гозби има вина, пива, па све до дроге; то је борба с много пораза, али и много победа.

Одржавао сам сталну преписку с Алфредом Хофманом који је из изданка ражи извукао екстракт LSD. Имали смо чак и нека заједничка искуства. Њих сам описао у свом делу **Приближавања, дроге и опијеност.** Недавно сам у вези с овом темом примио једно писмо. Неке дроге се могу прилагођавати, полазећи од LSD, према физичним жељама које осећате. Сумњиве биљке некада могу да буду спасоносне. Кад је Хофман проучавао изданак ражи намеравао је да пронађе препарат који ће деловати на метаболизам. Уз помоћ нежнијих и физички ефикаснијих биљака може се достићи виши ступањ еротизма. Не сензуалног. Али ваља правилно одабрати своје партнере: створити „добро, право друштво“, у противном захтев постаје оправдано сумњив.

Ж. Л. Ф: А како стоји ствар са опијумом?

Е. Ј: Опијум је веома значајан производ који се у Азији користи од најстаријих времена. Чини се да су се стари Кинези одржали захваљујући њему. Пушити опијум у тренутку кад се „прелази граница“ може бити као у сну. Можете се наћи усред прашуме. Последње речи Фридриха Великог су биле: „Прешли смо планину.“ Имам велику збирку речи које су изговорене на самрти. То је нешто изузетно поучно, премда неке немају значење које им се углавном приписује.

У том тренутку нашег разговора осетио сам да на моја последња питања, чак и највatреније, могу добити само фрагментарне одговоре, без обзира на значај проблема о којима је реч.

Причали смо слободно скоро четири сата, час на француском, час на немачком.

Сада је пола шест увече. Јингер устаје. Време је када он одлази да се прошета по селу и поклони сенима свог сина Ернстела. Ништа га не може одвратити од тог ритуала.

У шест сати вечераћемо у велелепној трпезарији пуној зеленог биља дуж зидова. Од шумских производа биће нам понуђени: шампињони, боровнице, итд.

Таписерије и завесе имају плавичасте тонове, то је оно плаветнило које преовлађује у делу Марка Шагала, кога Јингер веома воли.

Човек који је написао: „Уметничко дело не делује само као знак који је судбина урезала у правцу будућности, њиме се исто тако тумачи, искупљује и смирује прошлост“ **(Приближавања, дроге, опијеност),** тада није могао да зна да ће у весељу прославити и свој деведесети рођендан, управо у тренутку када ће се у Сен Пол де Венсу угасити живот тог чаробњака плавих тонова.

Када се у тренутку растанка мој поглед последњи пут сусрео с благонаклоним и увек помало шеретским Јингеровим погледом, свом силином сам помислио на ону реченицу коју је провукао током нашег данашњег разговора: „Ка слави се не иде. Она нам долази сама.“

Превела са француског
Мира Жиберна

■

Разговори са Ернстом Јингером

Жилијен Ервије

□

ЖИЛИЈЕН ЕРВИЈЕ: Упознао сам Вас пре десетак година а Ви сте увек исти. Рекло би се да се нисте променили као да сте пронашли право врело младости.

ЕРНСТ ЈИНГЕР: Не бих баш могао да тврдим. Деведесет година су, како се чини, нешто сасвим особено. Нисам то још посебно приметио, али од пре скоро годину дана примам нека врло симпатична писма, а кад сретнем неког на улици тај одмах заподене разговор са мном. За мене је то више један зачуђујући догађај: живот брзо пролази и у псалмима се каже да трава ујутру израсте а навече је већ покошена. Понекад ми живот личи на дан који се продужио. То често с изненађењем приметим док читам. Причињава ми задовољство, наиме, да сазнам нешто добро о Немцима и зато ме веома занима историја. Један део ноћи проводим у читању историјских дела и недавно сам тако дошао до старог аустријског цара Фрање Јосифа. Он је за мене увек био отелотворење типичног и узоритог лика веома старог човека. Кад одједном, до ђавола, схватих да сам ја много старији од њега: мора да сам збиља зашао у веома позно животно доба. На ту врсту изненађења сам малопре мислио. Мислим при том на принца-регента Баварске. Било му је осамдесет година кад је једном отишао у лов и када се обратио свом ловочувару. „Ево нас опет у лову на дивокозе као одвајкада и не примећујем ту ништа посебно." А чувар му одговори: „Да, Ваша Височости, али верујте ми, други то добро примећују." Мислим и на доброг Лихтенберга који је приповедао причу о неком свом другу столару кога је упознао у Гетингену тридесет седам година раније и за кога је рекао: „Тај ми се човек не чини старијим од онда када сам га упознао па ипак је морао остарити!" Исто важи и за мене у Вилфлингену. Познајем неке сељаке још из времена када су били дечаци али у мојим очима као да су сасвим мало остарили. Обрнуто, чим сте на некој удаљености врло јасно то уочавате код људи које сте ту и тамо виђали током двадесет или тридесет година, попут метереолога с њиховим жабама који на ТВ показују какво ће време бити. Примећујете да старе и извлачите закључке за себе. И као Лихтенберг можемо за старење рећи да се ваља клонити превеликих нада као што не ваља сувише опружити ноге.

Ж. Е: У тренутку када сте прослављали осамдесет година написали сте да доживети то доба свакако није нека заслуга, али да свакако јесте подвиг.

Е. Ј: Па наравно! Данас када се приближавам деведесетим годинама могао бих још гласније то поновити. Посебно у наше доба: то већ можете препознати по својим друговима, савременицима који вас напуштају. Најпре браћа и сестре, а затим другови из школе, па људи с којима сте били у јединици, они из првог светског рата и они из другог; то изазива осећање силовите нелагодности.

Ж. Е: Није ли то најжалосније искуство кад човек који је сачувао сву своју животну снагу гледа како нестају његови пријатељи и драга створења?

Е. Ј: Да, то је тужбалица која постоји још од најстаријих времена. И сам Гете је рекао да је страшно то постепено осамљивање.

Ж. Е: Да ли сада више мислите на прошлост или на будућност? Или живите превасходно у садашњости?

Е. Ј: Бољи је тренутак, тренутак је све, тренутак се дели између прошлости и будућности и ако бисте ову идеју развили логичком доследношћу све, дакле, треба да буде присутно у тренутку. Довољно је да то једноставно тако осећамо. Класици су такође говорили: „Оно што си у једном тренутку изгубио никаква вечност ти не може повратити." На вама је да одлучите. Можете да учините глупости које ће заувек остати непоправљиве. Обрнуто, можете доживети срећан сусрет који ће пресудно одредити ваш живот.

Ж. Е: Када данас размишљате о свом детињству и младости да ли Вам Ваш живот изгледа као целина или као низ веома различитих епизода?

Е. Ј: Наш век је обиловао преокретима: кад живот једног човека представља целину то је ствар његовог карактера. Дешава се да се човек нађе бачен у најразличитије ситуације. Али што се тиче онога што бисмо могли назвати мелодијом живота, она је ту од самог почетка; све док брод не потоне, као „Титаник", непрекидно свирамо исту мелодију и тачно је понављамо. То може да важи за свачији живот, али нису све мелодије милозвучне.

Ж. Е: Кад бисте морали да означите велике прекиде у вашем животу на које бисте доживљаје помислили?

Е. Ј: То је питање на које се може одговорити на много разноврсних начина. Најпре, живот је река, зар не, и та река представља одређену константу. Што значи да сам ја сталан а догађаји се мењају. Ако, дакле, говоримо о прекидима, с једне стране треба погледати историјске прекиде, а с друге унутрашње. Мислим, на пример, на прву љубавну авантуру која, природно, представља један значајан рез којим се отвара један други свет. Постоје и биолошки прекиди, а то значи бити дечак, младић, зрео човек и, најзад, патријарх. Када сам свом пријатељу Карлу Шмиту честитао деведесети рођендан и када сам му упутио мали комплимент он ми је одговорио: „Старост је завршена, сада улазим у доба патријарха." То су, дакле, биолошке цезуре. А историјске цезуре, у животу какав је био мој и који сада обухвата скоро цео век, су исто тако сасвим јасне. Рођен сам још у 19. веку и на известан начин, иако сам у њему живео само пет година, снажно осећам његов знамен. Желео бих у вези с тим да цитирам Таљерана који каже да онај ко није живео у 18. веку не зна шта значи живети! Деветнаести век није имао тако признат карактер у погледу природе друштва, али га, ипак, ваља поново открити. Једног дана када сам се шетао с Валеријем Маркуом, старим јеврејским пријатељем који је изучавао Лењина, он ми је рекао: „Кад се заврши 19. век лизаћемо прсте од саме помисли на њега." Данас када смо ушли у једно немирно доба то можемо само потврдити, бар када сте, као ја, потомак средње грађанске класе која се осећала у потпуном сагласју са научним и социјалним концепцијама које су тада биле важеће. Наравно, и моји родитељи су имали неке револуционарне тежње. Моја мајка, која је била из Минхена, могла је у југендстилу наћи доста елемената који би је занимали. Французи то зову „fin de siècle" — и тај „fin de siècle" ме је посебно занимао по својим концепцијама. Читали сте моју причу „Опасан сусрет" у којој тај декадентни југендстил игра посебну улогу. Радња се догађа у доба када је, мислим, Ајфелова кула била саграђена до половине и када је афера Драјфус тек сазревала. У својој оцени 20. века ослањам се на две посебне тачке. С техничког становишта, то је потонуће „Титаника", а то није баш сјајна оцена. Што се тиче друштвеног кретања, то је афера Драјфус. Ту присуствујемо победи демократије над реакцијом, ако се тако може рећи, иако термин не одговара у потпуности. То има велику улогу у мојим сећањима на детињство. Мој отац је често говорио о „petit bleu"* у афери Драјфус. Био сам већ нешто старији када је 1911. године „Титаник" потонуо. То су те тачке које нешто значе у нашем животу. Овде говорим о чисто историјским збивањима. Сећам се да се једног дана, не сећам се више које године, појавила Халејева комета, у сваком случају било ми је тада четрнаест или петнаест година. Мој отац је био ту и показивао нам је ту комету која није много велика, али се јасно видела, као неко велико зрно пасуља, ако смем тако да кажем. А наш отац је ре-

* На француском, petit bleu — мала празнина. То је чувени телеграм којим је компромитован командант Естерхази, а који је један од његових агената уручио шефу обавештајне службе, пуковнику Пикару, а овај је затим покренуо противистрагу.

као: „Можда ће од свих вас само Волфганг имати прилику да је види још једном.“ Та комета треба да прође поново, мислим, следеће године или кроз две године. У свом рационализму, мој отац је изговорио пророчанску реченицу која се ослањала на закон вероватноће. Али рачун вероватноће је подбацио. Мој брат Волфганг је умро први: први је отишао најмлађи. Као да су моји родитељи подарили посебну снагу прворођенима: моја четири брата и сестре су умрли готово обрнутим редоследом од свог рођења. Али, поред догађаја који се тичу историје, као што је појава комете, има унутрашњих експлозија која доносе изненађења која се никако нису могла предвидети. Међутим, ја сам углавном успео да сачувам свој стил, чак и у ратовима.

Ж. Е: Од свих искустава које сте имали, до којих највише држите?

Е. Ј. Има искустава која су чист додатак спољним догађајима, има искустава која се тичу унутрашњег живота човека, која су свакако најснажнија. За мене је највећи догађај била велика офанзива 21. марта 1918. године; то искуство је било тако снажно да сам га пренео у своје дело у знаку исландских сага. Била је то велика битка. Хиљаде људи је погинуло за неколико минута. То се одмах пренело на крајолик, али је тешко описати ту појаву: на пример, страх нестаје. То је већ знак да се огромне снаге налазе сасвим близу. Али, рецимо исто тако да је у прашумама изнад Рија де Жанеира, док седите на рубу пропланка, колибри лете унаоколо и имате утисак да се цветови отварају, исто тако лепо. Или, то је оно што је збиља лепо јер рат то није, он може бити само страшан.

Ж. Е: Од осамнаест томова ваших сабраних дела које књиге највише волите?

Е. Ј: Ја бих само одговорио: оно што је важно то је идеја да сам радио на нечем што је из корена другачије. То ми се догодило с делом **На мермерним литицама**, када сам имао утисак чистог надахнућа. Била је то очигледно ситуација када се то дело показало директно неопходним и где је моје перо било напросто вођено. Сигурно вам је познат један врло кратак текст — како га назвати: да ли је то есеј или сан — **Посета Годехолму,** који је имао много више читалаца у Француској него у Немачкој, пре свега, младих, који су одмах показали пријемчивост за такву причу. У близини тог места налазе се келтска утврђења, једно међу њима се зове Хојнебург. Једне вечери, једна пријатељица ми је предложила да пођемо тамо. Ја сам јој, међутим, рекао: „Много је касно, сунце већ залази.“ Укратко, ми смо тамо, ипак, отишли. Били смо на круништима тих утврђења кад ме је обузело осећање да баш тих дана треба да се догоди нешто: то је оно што се назива судбинским данима, данима пуним посебног значаја који се односи на догађаје или који ће се односити на њих једног дана. Било је то осећање нечег необичног и обеспокојавајућег, као да се некакав течни гас излио на то место, гас који је истовремено леден, а ипак ужарен. Био је то велики тренутак који се конкретизовао готово за трен.

Ж. Е: Са деведесет година могло би се очекивати да се човек окрене од света. Ви се, напротив налазите на некој врсти врха, одакле посматрате свет још јасније и прецизније.

Е. Ј: Свакако, човек може окренути леђа свету и то би било забавно. Шопенхауер је рођен под сличним распоредом звезда. Али, како се дуго времена понашао као нека врста слободног стрелца, постао је предмет веће пажње коју је са захвалношћу прихватио. Што се мене тиче, било би ми врло угодно кад бих могао да се посветим својим тврдокрилцима, како то каже Гете, човек се, корак по корак, повлачи из света појавности. . .

□ □ □

Ж. Е: Ви сте више пута спомињали положај анарха који исто тако игра велику улогу у вашем роману **Eumeswil.** Како бисте Ви то дефинисали?

Е. Ј: Најбоља дефиниција је још увек она која се везује за анархисту. Као што сам вам рекао, анархист, за разлику од терористе, је човек чију главну особину чине његове намере. Попут руских револуционара из царске епохе, он, на пример, жели да дигне у ваздух монархе. Али, у већини случајева, ударац му се узвраћа уместо да му буде од користи, тако да често завршава под секиром џелата или се убија. Догађа се чак, што је много непријатније, да терориста који је успео да се извуче из свега и даље живи од успомена, евентуално их чак излаже у витрини, као човек који је изгубио зубе. Анарх нема такве намере. Он је од много чвршће грађе. Стање анарха је стање које сваки човек носи у себи. Он је пре оличење Штирнеровог становишта, аутора „Једно и његове особине“, што значи да је он тај један. Штирнер каже: „Ништа није јаче од мене.“ Анарх је, у ствари, природан човек. Он исправља своје понашање само у односу на отпор на који наилази кад жели да прошири своју вољу преко оног што му омогућавају опште околности. У својој амбицији да се оствари, он неизбежно наилази на неке препреке; али кад оне не би постојале дошло би до безграничне експанзије; то је, на пример, била судбина римских краљева или детета које чини оно што хоће. Морају му се, дакле, наметнути границе. Анарх се може јавити у било ком виду. Он остаје на било ком месту на коме му је добро, али ако му то не одговара он одлази. Он, на пример, може мирно да ради иза неког шалтера или у канцеларији. Али кад увече заврши посао, он преузима сасвим другу улогу. Убеђен у сопствену унутрашњу независност, он чак може да покаже извесну благонаклоност према постојећој власти. Он је, као и Штирнер, човек који у свакој прилици може да буде део групе, да успоставља блиске везе са конкретном ствари, веома ретко са идејама. Анархист је често идеалиста. Анарх је, напротив, прагматик. Он види само оно што може користити њему или заједничком добру, али он је неприступачан за идеолошка претеривања. У том смислу ја дефинишем држање анарха као посве природно понашање. На првом месту стоји човек, а његово окружење долази после тога. То је положај који ми је тренутно најдражи.

Ж. Е: Поред Штирнера, у Вашем размишљању о анарху и Кјеркегор је такође имао своју улогу.

Е. Ј: Да, али ту ја осећам извесну разлику. Кјеркегоров роман **Дневник једног заводника** ме је веома занимао. Па ипак, код Кјеркегора, као и код других, Бадера и Хамана, сналазим се као на ливади, убирајући понекад цвет који ми се посебно допадне, али се не поистовећујем са целином.

Ж. Е: Некада сте се више бавили супротношћу анархизма и нихилизма, презира и мржње према оцу.

Е. Ј: Нихилизам се врло јасно разликује од анархије. Код Достојевског у **Идиоту** постоји један студент који се зове Хиполит, који врло јасно отеловљује нихилизам и који се на крају убија. Значајно је да тај Хиполит верује у онострани живот, али у један обеспокојавајући онострани живот.

Ж. Е: Још 1951. године предложили сте у једном есеју једну другу фигуру побуњеника против закона постојећег друштва, Waldgänger-а, који се спасава бекством у шуме, по једној старој исландској традицији.

Е. Ј: Мишљења сам да сам са анархом отишао још корак даље. Он се може преобратити у Waldgänger-а, али исто тако може мирно живети под окриљем неке безначајне функције. И поред свега, то је анарх. Друштво захтева одређене фор-

ме, извесна лукавства, али у суштини, оно не може продрети у интиму човека, и ако друштво постане неподношљиво, онда се ја претварам у Waldgänger-а; то, разуме се, могу да будем и у једном облакодеру. Јер свуда влада симбол слободе.

Е. Ж: Да ли бисте Солжењицина и остале руске дисиденте сврстали међу Waldgänger-е?

Е. Ј: Да, али, наравно, тиранија понекад досеже ступњеве који више не дозвољавају да се јавно покажем. Ако то и поред свега чиним, приморан сам да врло брзо побегнем, иначе ће ме ти људи брзо убити. Док анарх... Разлика између анархисте и анарха састоји се у чињеници да је анархисти потребно друштво, јер жели да га побољша, а анарху до тога није стало. Солжењицин је у суштини више анархиста него анарх.

Ж. Е: Рекло би се да је јунак **Eumeswil**-а, Венатор, управо тип анарха.

Е. Ј: Венатор је исто тако и историчар. На његову вољу не утичу историјска збивања, већ он остаје чист посматрач. Зато је одабрао улогу бармена: тако има слободу да посматра, па и да помало мрзи то друштво оних који држе власт. Он може да замишља да би се то исто догађало и под Тиберијем и у томе налази задовољство. Из тог разлога излажем га проби која нужно мора да се окрене у његову корист; са гледишта вољне акције он је потпуно незаинтересован. Он се, очигледно, прилагођава датој ситуацији све док му то одговара.

Ж. Е: Али он има срећу да живи у близини једног добронамерног и интелигентног тиранина. Да ли би се он могао понашати тако и у оквиру тоталитарне државе?

Е. Ј: Што се тиче учења и обогаћивања свог искуства, он ће можда више научити у једној тоталитарној држави него уз неког милостивог човека, јер ће његови интелектуални потенцијали имати снажан подстицај.

Ж. Е: Тај положај посматрача, какав је положај Венатора, и Вама веома одговара: лично бити близу власти, али не учествовати у њој.

Е. Ј: Да. Чини се да је то дубоко урађено у моје гене. Имао сам, дакле, такав положај посматрача у време кад сам у неку руку био у околини једног проконзула, поред главнокомандујућег у Паризу. Ја сам савесно обављао своју службу, али без велике страсти и без личног истицања. Обављао сам тада у више махова командне задатке. Посебно сам морао да вршим надзор над једним помоћним батаљоном који су чинили Грузијци и представници разних етничких група у Русији. Кад је требало да им држим говор, уз помоћ преводиоца, приметио сам да нисам одлазио да станем у центар, већ на крило и отуда сам им се обраћао. Готово инстинктивно заузимао сам положај посматрача. Иза тога следи самопосматрање и човек се чуди што се нашао на том месту а не на неком другом. Можда је и то један начин да се човек, када западне у низ ситуација које су сувише опасне, извуче: тако није директно у средишту.

Ж. Е: То је понашање које мора да је веома тешко задржати у случају режима какав је Хитлеров.

Е. Ј: Свакако, али у Хитлерово доба осетио бих се неспособним да се наглавце бацим у акцију. Нисам напредовао даље од чина капетана и нисам постигао ништа значајно. Много сам бележио, то је **Париски дневник.** Била је то једна од мојих дужности у канцеларији, посматрао сам људе. Постоје мравињаци, на пример, овде у шумама где се често шетам, где живе неки инсекти који су сасвим различити, а то су тврдокрилци, који образују посебне ћелије и успостављају одређени однос са мравима. Мој рад у „Ра-

фаелу“ био је исте врсте, у мојој малој канцеларији кроз коју су пролазили немачки војници, официри, судије, па и Јевреји који су тражили малу помоћ; па ипак, та активност је имала и друге сасвим различите функције: посебно ону да се све то забележи.

Ж. Е: Зар и рат није гранични случај када је веома тешко понашати се као анарх?

Е. Ј: Не бих то рекао. Постоји један филм који је снимио Аргентинац по имену Козарински, а који се ослања на мој дневник из другог светског рата, **Лични рат.** Приказан је у Енглеској под називом „One Man 's War“, а у Немачкој као „Der Krieg des Einzelnen“. Аутор ту тврди да сам ја водио свој рат као приватно лице; то је делом тачно, али само делом. Кад је ступио у везу са мном, најпре сам се питао шта хоће и нисам одмах дао свој пристанак. Писао сам свом издавачу Klett-Cotta да ме обавести о чему је реч и он ми је послао молбу режисера да дам свој пристанак. Са стране сам забележио: „Очито неки сањар, али ће то можда бити занимљиво.“ И више се нисам ничему противио. На дан приказивања на телевизији био сам код куће. Мој син и снаха су били у посети, рекао сам им да идем да спавам и нека само они гледају тај филм. Сутрадан за доручком, они су ми рекли: „Ах! Добро си се извукао!“ Управо у својству анарха, захваљујући понашању анарха које сам тада усвојио. Видите, дакле, да је то било могуће. Чак до најнижих слојева. Ако неко каже: „Остао сам по страни од свега, у свом кутку“, можете бити сигурни да то има везе, у знатној мери, са понашањем анарха.

Ж. Е: Каква по вашем мишљењу треба да буде политичка акција писца?

Е. Ј: Ја мислим да то није задатак писца. Наравно, увек постоје судбине које су умеле да обједине књижевност и политику: ту мислим на Шатобријана, или, још више, на Малроа који је био ваш министар културе. Али не знам да ли то, кад се све сабере, користи делу. Човек који ужива наклоност муза треба у средиште да постави своје сликарство, своју поезију, своју скулптуру, остало је смешно. Зато не бих могао да критикујем ствараоца који ужива наклоност једног тиранина. Он не може да каже: „Сачекаћу да збаце тиранина“, јер то може да потраје десет година, а у међувремену ће његова стваралачка моћ да се угаси. Он ће, дакле, хтео не хтео, да покуша да се прилагоди ако не може да побегне. Уметник је, пре свега, одговоран пред својим делом, а не пред том или оном политичком оријентацијом. Он нужно мора бити егоиста.

Ж. Е: Ви се, дакле, углавном противите ангажману писца.

Е. Ј: То је и питање година: књижевност и политика се разликују у мери у којој се, с једне стране, занимате за свет као вољу, а с друге, за свет као представу. Код младог човека снаге које су везане за вољу су још увек јаке: сетите се наклоности коју су наши класични писци осећали према француској револуцији — човек се у први мах препусти ситуацији, али се брзо и разочара њоме. Знате да је Бодлер најпре присуствовао француској револуцији 1844. године као страствени посматрач, али се убрзо згадио. И нашем Фонтану се догодило готово исто. Млади човек још увек живог темперамента не може да избегне политичка искушења, чак и у случају наших највећих песника, као што је Хелдерлин, којег сада доводе у везу са политиком. Она код њега, ипак, има ефемерну и подређену улогу. Хелдерлин је своје мишљење о политици изразио, на пример, у својој песми о миру у Луневилу* око које се данас диже велика галама. Ја имам горе код себе велико издање Хелдерлина и ако ту издвојите политички део њиме нећете обухватити ниједан проценат укупног броја страна. Али оно што може да послужи као узор сасвим је друге природе. Писац, а пре свега песник, је мање

* Реч је о једној од најпознатијих Хелдерлинових песама, „Прослава мира“.

идеолог а више човек који може да изговори поучну реч и да створи личности-обрасце. Можда он има право да једном покуша да се умеша у политику, онда када се укаже велика прилика са значајним последицама, као што је то био случај са афером Драјфус, у којој су писци имали значајну улогу. Тада се може рећи: „Тај човек је био савршен у политичком смислу." Ако је то уједно и добар писац, то је сасвим друга прича.

□ □ □

Ж. Е: Ви лично не пишете политичке књиге, али оне нису ни аполитичке. Ваше дело не окреће леђа свету.

Е. J: Писац увек врши политичку акцију. Чак и кад се креће у областима које нежност пријатељства испуњава благошћу, попут Русоа, његов утицај може бити неизмеран: њему су били изложени и извршиоци масакра септембра 1792. године. Ја, ипак, више волим положај и понашање светог Антонија. Било је то, мислим, у Каиру: пред њим су непрекидно пролазили хришћани које су одводили на мучилиште. Он се није противио, али је отворио своје карте. Кад се један аутор разоткрије у својој бити, не тражећи да врши утицај напором воље, то може да има много значајније последице него да се упустио у политичку аргументиацију: он не даје подстрек, већ пример. Интелектуални токови су често веома различити, веома противуречни. Слободно могу рећи да бих радије цртао географске карте него изигравао камен путоказ.

Ж. Е: Па ипак сте у делу **На мермерним литицама** без околишења довели нацизам у питање, премда у једном прикривеном виду.

Е. J: Стварно сам то учинио, али ми се истовремено, ако могу тако да кажем, јавила муза; политичка ситуација је достигла своју тачку поетске згуснутости и као последица тога дело је добило политички значај. Али, политички значај није довољан, ваља нам се вратити змијама, псима, моћницима, мученицима, као што је принц Синмира који отеловљује судбину која је чекала грофа Штауфенберга. Све политичке чињенице су ефемерне, али оно што се крије иза оног демонског, титанског, митског остаје као константа и задржава своју непромењену вредност; **Литице** су и данас сачувале сав свој смисао не само у крајевима у којима ми живимо. Али у оно доба одмах су рекли: „Врховни шумар је Геринг". Али, то је исто тако могао бити Стаљин и то је, уосталом, начин на који сам могао да се браним. У ствари, кад описујем један тип, тај тип може бити заступљен на Истоку и на Западу, са мање или више убедљивости. За мене, Стаљин више личи на Геринга него на Врховног шумара. У сновима најпре откривамо тип. Затим, у збиљи, сусрећемо отелотворење тог типа у ослабљеном виду. Могуће је и обрнуто: да познајемо људе, личности, а да, сањајући их, откријемо њихову дубоко запретену истину. Леон Блоа је то врло добро показао. Људи говоре о враговима и црним мисама, а довољно је да оду до бакалина на углу.

Ж. Е: Ту исту, општу вредност налазимо и у **Хелиополису,** мада, на известан начин, дело оживљава атмосферу у главној немачкој команди у Паризу, у „Рафаелу" и „Мажестику".

Е. J: То је дело које би пре требало схватити као поглед на прошлост. То је транспозиција у имагинарни свет који има извесне особине бајке.

Ж. Е: Па ипак, у вези с овим, не можемо да избегнемо спомињање антисемитизма; млада Будур Пери је у ситуацији која веома подсећа на положај једне Јеврејке под Трећим рајхом, као што смо недавно то рекли.

Е. J: Свакако, али ту и Ерос има свој удео. Код свега што се тиче антисемитизма и антиантисемитизма ваља се у потпуности ослонити на реалност понашања и не задовољити се политичким оријентацијама или тенденцијама. Аверзија према насиљу и бруталности је свакако код неких људи уређена: то им се допада или не. Морам рећи да сам за време два рата, а посебно за време другог рата, био изузетно обазрив како се не би догодило или како се не би могло догодити ништа слично у сфери у којој сам ја обављао своју активност. Било је истински тешко учинити нешто више: нисам могао да преузмем на своја леђа терет патњи целог света. За то треба бити обдарен крајње религиозном природом.

За писца је важно да опише оно што је у основи лоше, било да је то антисемитизам или систематско антинемачко осећање. Могуће је доносити опште одлуке, али само на темељу густог и конкретног описа личности и догађаја који нису непосредно везани за политичку збиљу. Као што каже Новалис: „Истинито је једино оно што се није догодило ни у једно време и ни на једном месту." Ја исто тако могу да замислим ситуацију која се тиче бројних реалних ситуација и која нуди одређену слику о њима, будући да она допире до слојева који су заједнички различитим историјским антагонизмима.

Ж. Е: Слика коју нуди **Eumeswil** у погледу демократије није нимало ласкава.

Е. J: Шта је у ствари демократија? Свуда се позивају на демократију, укључујући и земље у којима је ни најмање нема. Исто је скоро и са истином. Она се високо цени на свим местима, али где се истина стварно налази?

Уосталом, у **Eumeswil**-u, гледиште Венатора је гледиште посматрача који се држи подаље од чисто политичких тонова. Историчар нема право да буде на нечијој страни, и по томе је близак писцу трагедија. За овог последњег, морална оцена има само иманентну вредност. Подлац може да се опише — а то је најчешће случај — убедљивије него поштен човек. Код Дантеа, на пример, али и код Милтона или Клопштока, опис раја никада није тако успешан као опис пакла. Код тих аутора пакао је место које више очарава него рајске лепоте.

Ж. Е: Како сте дошли на помисао да напишете свој први роман?

Е. J: Мислим да је то нагон који има сваки човек; рекао бих да је број незавршених романа знатно већи од броја објављених дела. Ја, у ствари, познајем врло мали број људи који у једном тренутку нису пожелели да напишу роман. То је попут огледала: живот сваког човека је роман, али је мало ко у стању да му да универзални облик, да извуче чињенице из појединачног искуства на нивоу ширег значења. Не знам да ли сам ја у томе успео. У сваком случају, многи људи се препознају у некој личности.

Ж. Е: Како пишете своје романе? Да ли прво замислите атмосферу или заплет или личности?

Е. J: Био бих склон да кажем да атмосфера има прворазредан значај. То је као таписерија: радите на њој, а испадне нешто сасвим друго од онога што сте планирали. Мало-помало, то се претвара у „збиљу". Приметио сам, на пример, да ми је веома тешко да касније мењам име које сам дао некој личности. То значи да се књижевна личност индивидуализује, а то је доказ да то не долази од човека који пише роман, већ с друге стране, с другог места; нешто се обликује, нека трећа стварност. То често зна да буде и изненађење. Код **Опасног сусрета** сам можда помишљао да расплет буде сасвим другачији. Видите, мислим да се код Стендала дешава промена тона како се иде ка крају његових романа. Тако на последњим страницама **Црвеног и црног** јунаку одсецају главу, што је на мене оставило утисак конструисаног, сувише фантастичног расплета. Стендал овде излази из атмосфере коју је првобитно створио. А то важи и за многе завршетке романа који су мање занимљиви од почетка. Имам, чак, исти тај утисак над чи-

там Флоберове **Бувара и Пенишеа,** чија је прва сцена дивна — двојица брбљиваца се сусрећу на клупи, али је затим цео заплет знак огромног недостатка укуса. У завршетку **Саламбо,** опет, има неумереног патоса.

Ж. Е: Ви, дакле, имате утисак да ваши јунаци врло брзо стичу извесну независност у односу на Вас.

Е. Ј: Свакако, они настављају да живе код читалаца и преостаје нам да се чудимо ономе што им се догоди.

Ж. Е: Код те појаве Ви придајете велики значај именима; на који начин одабирате имена ваших ликова?

Е. Ј: Властита имена често бирам гледајући у географску карту: тако сам одабрао име Моклер у **Опасном сусрету.**

Ж. Е: Упоредо са вашом активношћу на писању романа, која је веома значајна, јер сте за дванаест година написали четири романа, Ви редовно водите дневник који је објављен под лепим насловом **Истекло је седамдесет.**

Е. Ј: То је форма везана за пешчани сат. То узвикују морнари кад пешчаник престане да истиче, на пример: „Истекло је четврт сата." Код мене је то седамдесет година које су истекле: дневник сам почео да водим на дан мог рођендана а сада радим на трећем тому. Има неких књижевних судбина — мислим баш на Стендала, а могао бих и себе ту да убројим — код којих се има утисак да је дневник важнији од романа. За мене је значај дневника у томе што се помоћу њега, до најситније честице, може вратити време. У Француској имате Бареса, Жида, Леотоа, који ми је био пријатељ и чији сам текст посвећен спомену на његовог оца са великим задовољством превео.

Ж. Е: Какав однос у вашем делу имају романи и дневник?

Е. Ј: Роман или новела могу се дефинисати као кристализација. Дневник је више један мозаик: то су покидани делићи који се ипак могу поново саставити у једну целину која ће за сто година можда бити сугестивнија од неког романа. Осим тога, мој дневник ми задаје много мање посла него роман: то су путописи, прочитане књиге, максиме, размишљања из дана у дан. Снови, шетње по природи, биље које расте, исто тако имају своју улогу: Буржуа је био у праву што је изабрао цвеће да би илустровао корице превода мог старог ратног дневника.

То аутору врло прија. Током читања неке књиге, или шетње, он може нешто да прибележи, али и не мора. То је као да сваког дана уберете једну јабуку са дрвета. Нема потребе да замишљате дрво у целости. Али ако у вама самима постоји та средишна тачка, може да се појави та целина или бар нешто што trećем оставља утисак да се налази пред целином. Дешавало ми се више пута да по десет година не пишем дневник, а данас ме, опет, ствари занимају у тој светлости а и зато што из њихове разноликости проистиче једна кохерентна целина.

Ж. Е: Понекад, пак, долази до једне особите кристализације.

Е. Ј: То је везано за аутентичну интуицију која је ванвременска. То ми се догодило са **Мермерним литицама,** чије је писање попут окидача покренуо један сан који сам уснио једне непоновљиве ноћи. После интуције, која се јавља као муња, њено претварање у дело може, међутим, да захтева целу годину рада. Стога често у шали кажем жени: „Моли бога да ми не падне каква идеја на памет!" Јер тада постајете роб сопствене идеје, а то је најгоре ропство које постоји. Ако оно што радимо треба да достигне одређени ниво, то је ствар оне муње која доноси почетно предосећање, сама реализација, затим, успе или не, али у сваком случају захтева доста времена. Зато су за мене преписка, писање дневника као пети точак на кочијама; то је сталан посао, али који не поставља толико захтева. **Аутор и писање** спада у исту категорију. Читање стално доноси нешто ново; максиме се надовезују једна на другу, њима није потребан посебан распоред или концепт организације дела. У доба у коме преовлађује збрка, максима, као каменчић у полемом здању, остаје нешто што и даље може да се позива на достојанство књижевног дела.

Ж. Е: У предговору вашег ратног дневника написали сте: „Функција песника спада међу најузвишеније на свету. Кад се он игра речима око њега се окупљају духови. Они предосећају крвави милодар. Будућност тада није само предмет визије, она се призива, али и одвраћа."

Е. Ј: То је моја најузвишенија концепција функције песника који може да мења свет. Њему самом то ни на који начин не користи, али он може да изговара речи, и у том смислу врши културну функцију, он није прости забављач. Та интуиција је свакако веома ретка, али кад читате велике песнике, класичне или романтичарске, наилазите на делове који као да су настали у стању чистог надахнућа.

Ж. Е: У истом одељку Ви, такође, кажете: „Утисак који на нас оставља једна савршена реченица надалеко превазилази задовољство које нам она као таква доноси."

Е. Ј: То је оно најважније искуство. Ствара се нешто трајно што у себи носи и задовољство, а то задовољство се може преобразити у одушевљење на веома удаљеним местима, код непознатих читалаца. Има, збиља, савршено лепих реченица, али су оне изузетно ретке. У Гетеовом **Фаусту,** ипак, често имате то осећање: „Боље се није могло рећи".

□ □ □

Ж. Е: Ако погледамо два ваша романа, **Хелиополис** и **Eumeswil,** који су две утопије, први који потиче из 1949. а други из 1977. године, рекло би се да је ваша визија света постала много мрачнија.

Е. Ј: Да, али бих хтео да кажем да не бих желео да се то тумачи као пророчанство за будућност. Тренутно се игра игра у којој је улог све оно што је Ниче говорио о последњем човеку. За мене, последњи човек је, пре свега, фантом; човек који живи усред комфора, како га описује Ниче у **Заратустри,** јесте тек претпоследњи и ускоро ће се појавити један други. То су оне мисли које се јављају у сумрак и које нас затим заокупе. Али **Eumeswil** се не своди на то. Што се тиче времена у коме је настао **Прелаз преко линије,** за који је Хајдегер рекао да је ту проблеме ваљало другачије поставити, тада сам игру играо са оптимизмом. То не значи да сам себи противуречим, већ да откривам чињенице које су међусобно противуречне. То је нешто сасвим друго. Посебно желим да избегнем да ме ухвате као окамењеног у једну статичну слику. Можда ће ми пасти на памет другачија концепција. Путеви мисли су, упркос свему, веома неплодни, као у неком судском поступку: „Како? Јесте ли имали такву намеру? Шта би се догодило да такав и таква ствар. . .?" Потпун пад је, наравно, могућ. Али је неопходно да се човек умеша и да искористи своју слободу. Он увек може све да измени. Погледајте, на пример, тридесетогодишњи рат: немачки језик је био на заласку. Затим су дошли људи као Опиц, а много касније Клопшток. Исто бих то могао да кажем за деградирање сопственог језика у нашем времену.

Ж. Е: Мислите ли да американизација Европе и најезда енглеског језика ту има свој део одговорности?

Е. Ј: Леото би, на пример, више волео победу Немачке него Америке, из културних разлога. Али, неке чињенице делују у супротном смислу. Има одличних романописаца у Америци, бољих него код нас: Хемингвеј, Фокнер, и многи други.

Њихова дела су вредна како по значају теме тако и по изузетном квалитету њиховог стила. Иако у додиру с енглеским језик много губи од свог синтаксичког богатства, можемо се, ипак, запитати откуд то да Енглези имају тако значајну поезију.

Ж. Е: Подела Немачке нас је одвела далеко од „Универзалне државе", о којој сте некад маштали. Шта о томе мислите данас?

Е. J: Ја сам некада написао утопију о миру. Идеја је управо идеја о данашњој уједињеној Европи. Али, видите докле се сада стигло у Бриселу и Стразбуру: свађају се због бутера, млека, јаја или кромпира, а уопште не разговарају о заједничкој влади или укидању граница. То је апсурдно: земље које можете облетети за мање од пет минута желе заувек да задрже своје границе! То је примитивно, и чак реакционарно; у том смислу, ја сам разочаран. Каква је будућност Универзалне државе ако ни шачица Европљана не успева да се разуме? Све је планетарно, телеграф, као и авионске везе, али немамо још планетарни поредак. То је управо Аладинов проблем који више није чиста фикција. Чини ми се да све више одступамо уместо да идемо напред. То је општи феномен: мисли се понашају другачије од стварних догађаја. Већ је Кант писао о уверзалном миру, али ми смо од тог мира исто онолико удаљени колико смо и тада били.

Ж. Е: Није, дакле, реч о поступном или кружном кретању историје. Да ли су наша садашња ситуација и чињеница да Универзална држава никако не може да се роди више ствар случајности?

J. Е: Нешто се мора догодити. Можда катастрофа. За сада, то је нејасно са апсолутног стајалишта духа. Али у материјалном погледу то је неумољива логика.

Ж. Е: Ви исто тако мислите да ће региони постати све значајнији. Знате колико ће то бити тешко у Француској, имајући у виду значај централизма париске области. Исто тако Вам је познат проблем који данас представља Корзика, где сте, уосталом, више пута боравили.

Е. J: Ако се икада Универзална држава буде остварила, или бар та прелиминарна етапа успостављања уједињене Европе, нације, у смислу отаџбине (Vaterland), онакве какве су се образовале после 1789. године, мораће да се мало-помало ресорбују. Обрнуто, региони, Нормандија, Шер, Марсеј, итд, оно што ја називам Mutterländer, добиће много већу важност. Централизам ће на том плану изгубити и пренеће се на план истинских великих целина. Али, има ли у француском језику реч којом се преводи домовина (Heimat)?

Ж. Е: Термини које сте употребили тешко се могу превести на француски, само се Vaterland, отаџбина, може добро превести речју patrie. Немамо реч којом би се превела Mutterland, „Земља по мајци"* или Heimat, која се односи на кућу, дом.

Е. J: У сваком случају, треба да се ослободимо концепције нације онакве каква се развила на темељу француске револуције. Та концепција је имала врло штетне последице. Затим су је се докопали Немци. Царство је нешто много боље. У царству свако може да говори свој језик, било пољски или јидиш, свој матерњи језик, било који. У националној држави, међутим, сви морају да говоре исти језик, итд. То би било могуће у Универзалној држави која се не би темељила на једној нацији. Живот малих народа би ту био сасвим другачији. Лично, то је моја најдража жеља. Више не би била потребна војска. Атомском бомбом би се руководило на планетарном нивоу; тада би нам остало само да нуклеарну снагу претворимо у чисту енергију. Чак и човек са улице то може да разуме, али они који владају то изгледа не знају.

Ж. Е: Шта мислите о мировном покрету у Немачкој?

* Немачка реч Vaterland представља транспозицију латинске речи patria, извршену у 17. веку, и своје садашње значење је добила тек у ренесанси.

Е. J: То је ствар моде. Ко не жели мир? Али, чим се појави политички проблем одмах се рађа ратно расположење. То је парадоксално. Али то није моја ствар.

Ж. Е: Ви сте, ипак, веома осетљиви на опасност од нуклеарне катастрофе.

Е. J: Чињеница да терет света данас лежи на леђима два партнера нужно повлачи неку врсту уравнотеженог кретања на плану разоружања; један се наоружава, други мора да води рачуна о томе да се такође наоружа. То је као вага коју стално оптерећујете на оба таса и излажете је опасности да се полуга сломи. На месту где сте сада Ви, пре неколико месеци је седео Моравија и хтео је да ми постави питање о атомској бомби. Једино што сам могао да му одговорим јесте да сматрам да је равнотежа снага више једна жалосна ствар. Мислим да би све требало ставити у руке само једног! Кога? Само по себи, мени је свеједно. Исток или Запад; уосталом, не би више било Истока и Запада. Онда бисмо могли размишљати о разумном управљању и економском валоризовању тих монструозних снага којима располажемо. Ваљало би о томе размислити. Уместо тога, све више се нагомилава експлозив. Американци су можда пропустили прилику. Имали су монопол у једном одређеном тренутку; могли су да учврсте тај монопол и да га пренесу на неку врсту светског комитета. Наша ситуација би била сада сасвим друкчија. Сада се може догодити оно што се назива рат звезда, то је проблем данашњице. Можемо исто тако предвидети могућност чистог сукоба и размену интелектуалних снага као у шаху. У доба ренесансе постојала је појава те врсте. Одреди коњаника у Немачкој су били тако скупи да нису волели да их користе у биткама: настојало се да се освоји што повољнији положај и противник би устукнуо. Такво решење данас није незамисливо, чињеница да физичари и научници, као велике инкарнације фигуре Радника, сматрају да су вештина и начин изазивања таквог сукоба апсурдни. Данас то јесте апсурдно. Био би то интелектуални подвиг, довести апсурд тако далеко да више такав сукоб не буде могућ. Они би рекли: „Више волимо да се споразумемо." Једино решење је Универзална држава. У техничком смислу, она већ постоји, али политика, шепајући, следи технички развој.

Ж. Е: Опасности савременог рата, укључујући оне које се тичу нарушавања окружења везане су, дакле, као то показују анализе којима се Ви бавите од 1932. године, за чињеницу да улазимо у еру којом доминира фигура Радника?

Е. J: Те појаве, наравно, представљају део негативних последица света титана који производи вишак снаге кадрих да изазову катастрофе. Радник и фигура Радника се налазе у фази титанизма; то је епоха у којој је нама дато да живимо. Недавно су ме позвали у Министарство одбране; тамо, гледано са врха небодера, сви изгледају тако сићушни. Имате утисак да је то кошмар у стилу Пиранезеа. У центру „Помпиду", са његовим подрумима, у којима агенти безбедности страхују да ће експлодирати бомбе, осетио сам исту нелагодност. Можда ће нам наредно столеће донети другачија објашњења. Ако морам да се држим својих чисто техничких ставова, рекао бих да сада живимо у епохи у којој расипање има врло значајну улогу; на пример, код атомских експлозија. Ништа нас не спречава да мислимо да се налазимо у експлозивном стадијуму, али да остаје могућност контракције. Сведоци смо покушаја који су у току и који се улажу како би се изазвала нова фузија атома која би могла да ослободи чудесне снаге мира. У чисто симболичном смислу, то би упућивало на идеју да би извесно продуховљавање света могло да се оствари у спасоносном смеру. Данас верујемо да је свет настао у иницијалној експлозији која се назива биг-бенг. Свака експлозија, међутим, има и своју компресију. Сваки откуцај срца своју систолу и дијастолу. Могло би се догодити да досегнемо једно

ново духовно доба и друге формулације, сасвим нову употребу технике: претварање технике у чисту магију, на пример, бежичне телеграфије у телепатију, и сличне ствари, као што је нов метод којим се контролише тежина; шта знам, има толико ствари које се назиру.

Ж. Е: У **Истекло је седамдесет** Ви кажете: „Техника може добити магијски ток, може се спиритуализовати или се окаменити по моделу живота којим живе животиње у стадима, онако како то описује Хаксли."

Е. Ј: Могуће је да долази магијско доба. Сва техника ће се променити: она коју ми познајемо јесте само претходна етапа и уступиће место бешумним, пријатним машинама које ће опслуживати врло мали број људи. Тако и ембрион већ има плућа, иако му још уопште нису потребна, али то је прелиминарна фаза која омогућава његово рођење, нека врста антиципираног програма, како се то сада каже, у односу на тренутак када ће доћи на свет; када пупчана врпца буде пресечена он ће моћи први пут да удахне. Није, дакле, искључено да се Радник у овом тренутку налази у ембрионалном стадијуму, и ми ћемо моћи да га видимо у сасвим другом стању. Али, с једне стране, то не може да се оствари без сарадње човека а, с друге, без трансцендентних утицаја, односно оног што Хегел назива „боговима".

Ж. Е: Ви сте ми написали: „Мора се покуцати на врата, али и она морају попустити с друге стране."

Е. Ј: То је тачно и са становишта физике.

Ж. Е: Али свака алтернатива има и свој други крај. Малопре сте рекли да је последњи Ничеов човек тек претпоследњи.

Е. Ј: Будући да сте ви читали **Eumeswil** сигурно сте приметили да се по мом мишљењу већ догодила појава последњег човека; али, иза тог последњег човека назире се лик оног истински последњег човека на земљи, а он је још само фантом. То је мрачна визија будућности, то је у неку руку оно што би остало после атомског сукоба.

Ж. Е: Не постоји ли веома конкретна бојазан да ће биологија једног дана производити људе у серији, као што се производе аутомобили, или машине за прање рубља?

Е. Ј: Тај страх налазимо већ код Олдоса Хакслија у **Храбром свету,** где он врло добро слика ту државу термита. То је сасвим иманентан свет; кад имате шездесет година налазите се на крају смотуљка, и најбоље је да се убијете. То је једна од опасности. Па и сада овде, кад погледам тај ваш магнетофон: некада би тај апарат био сасвим бескористан. Снимање је још један начин да се приближите држави термита. Резултат се не може изменити. Да смо одлучили да разговарамо без магнетофона могли бисмо непрекидно нешто мењати, а овако, све је снимљено једном заувек, као у мрављању. Али, ја имам утисак да су биологија и наука већ достигле стадијум после Хакслија. Запањујући је закључак да су утопије, на пример оне Жила Верна, већ у знатној мери превазиђене захваљујући напретку наше технике. Кад помислите на „Пут око света за осамдесет дана" данас је то смешно, данас обиђете свет за осамдесет сати. А пут на Месец! Код Жила Верна укрцавате се у огромно ђуле које се избацује помоћу барутног пуњења. Данас је решење много перфидније. Једном сам рекао свом оцу: „На крају ћемо отићи на Месец!" — „Чини ми се да је то искључено!", одговорио ми је он. Физичари су у то време улагали велике напоре и мој отац је веровао да могу да се ослободе изузетне силе, али му се пут на Месец још увек чинио авантуристичком хипотезом. У међувремену, човек је послао сонде које су се спустиле на Венеру и прошле близу Урана. Лако се могу направити апарати на које не делује привлачна сила Земље. Утопије су, дакле, превазиђене, али значајно је да су у једном тренутку оне добиле песимистички тон. Некада су оне биле оптимистичке, од Кампанелиног **Града сунца** до Жила Верна, али затим песимизам односи превагу. Хаксли је за то добар пример; али, ја се сећам да сам у детињству читао утопију у којој Марсовци освајају земљу, и то се лоше завршава; ти Марсовци откривају да смо ми ужасно примитивни.* Од тада су утопије добиле један жалостан тон. Могуће је, међутим, да се тако нешто понавља сваких хиљаду година. Пре почетка једанаестог века људи су исто тако били велики песимисти, очекивала су се велика разарања; данас тај песимизам има техничку обојеност. Ствари ће се вероватно одвијати сасвим другачије од онога чега се ми плашимо.

Ж. Е: У једном претходном разговору Ви сте ми, додуше, рекли да сте више склони да верујете новим нараштајима у решавању тих још непознатих проблема.

Е. Ј: Приметио сам да сваки нараштај доноси са собом неопходна средства за своју егзистенцију и да се остварује на један начин који бисмо једва успели да предвидимо, и о коме нисмо ни сањали. Имам утисак да ти млади људи већ имају веома прецизан план онога што желе. Могуће је да нам се тај план чини апсурдним и да нам не одговара; али они себи крче пут баш као што смо ми себи, и можда ће наићи на мање тешкоћа. Могу само да им упутим своје најбоље жеље на њиховом путу.

Ж. Е: Какво место се може очекивати да ће једног дана заузимати културни посленик унутар те нове цивилизације?

Е. Ј: Човек који ужива наклоност муза увек заузима место које је сам морао да створи кроз тешку борбу. Њега у извесном смислу подносе. Сигурно вам је позната Шилерова песма у којој је Зевс већ распоредио сва добра на земљи и остаје му само да каже песнику да је његово место поред бога и да ће оно бити његово колико год то буде желео. Данас тако треба размишљати. У ствари, човеку који ужива наклоност муза догађа се мало тога новог. Homo technicus је у суштини његов непријатељ: ја тога постајем свестан већ у тренутку кад, док седим удубљен у своје мисли, напољу прође авион на реактиван погон или обична косачица траве. Тада знам где је мој непријатељ!

* Вероватно је реч о „Рату светова" Х. Џ. Велса.

Ж. Е: У сваком случају, очекујете да ће остали део човечанства доживети велике промене?

Е. Ј: Морамо се сложити да се у овом тренутку понављају много значајнији циклуси него што су чисто историјски циклуси. Када се Месец и Сунце нађу на истој линији настаје велики талас плиме; код нас, то је историјски догађај: повратак царизму и, осим тога, заокрет, фаза о којој ништа не знамо и која, дакле, може да изазове повратак ситуација које су изван домашаја историјске науке. Можда астролози, астрономи и пророци могу више да кажу о томе него како ја.

Ж. Е: Шта се у астролошком смислу може очекивати од Водолије?

Е. Ј: Астролози предвиђају долазак ере Водолије, а неке хришћанске струје верују у успостављање ере апостола Јована. Те две концепције света су, дакле, оптимистичке и доста подударне. На доба Оца надовезује се доба Сина, сваки пут у размаку од хиљаду година, и најзад долази доба Светог духа. Код астролога то је Водолија, сфера, стање крајње спиритуализације. Најпре се види само обрнута страна: нападају се старе вредности, оне постају сумњиве; сумњи најпре подлеже отац. Ваља се само надати да ће ова спиритуализација и даље напредовати. За сада, међутим, живимо у прелазној епохи светлотамних тонова где јасно одређене појаве постају ретке. Старе вредности више не важе, а нове се још

нису наметнуле. То је свет над којим се надноси сенка. Свуда примећујете двојност мишљења. Једни подржавају једну ствар, други управо супротну, то се узајамно поништава, па и на највишем нивоу, у односима између Истока и Запада, између двадесетог и двадесет првог века. У вези с тим, радо наводим стару руску хронику у којој се, поводом не знам ког упада Монгола или Татара, каже: „И то неподношљиво стање потраја четиристо година!“ Надајмо се да је прелазно раздобље при крају и да ће почетак наредног миленијума донети повољне услове. Што се мене тиче, предосећам да ће двадесет први век бити бољи од двадесетог.

Ж. Е: Ваша прогноза за будућност је, дакле, прожета поверењем?

Е. Ј: Ваља бити опрезан у тој области. Шлајермахер воли да користи израз „у крајњем случају“. Волео бих и ја да могу да вам кажем да је „у крајњем случају“ моја прогноза повољна, што не значи да већ у следећем тренутку не може доћи до неке ужасне ситуације. Што се тиче непосредне будућности, мој оптимизам није тако јак. Ја нисам хришћанин, али за сваког доброг хришћанина не би требало да буде никаквог разлога за забринутост. Код пророка се каже да над се једном пређу све пустиње настаје нешто ново. У свим великим визијама света, као у Едама, у визијама божанстава, титани се буне против богова и богови најпре губе битку, али се на крају враћају. Хришћана је све мање. Они су веома забринути због свих оних озбиљних материјалних опасности које нам данас прете, а требало би, пре свега, да носе наду. У песмама из хришћанске епохе то је дивно речено:

Из даљине дивоту твоју Господе видех
и пожелех срце моје једно с њом
да буде.
О, толико бих желео, Творче узвишени,
свој убоги живот на дар да ти
принесем.

То су били хришћани који су још увек живели у вери, у метафизичком значењу те речи. Такво стање душе постаје, збиља, веома ретко. Однос људи према трансценденцији је пресечен, она се губи. Али кад неко на било који начин чува тај однос према трансценденцији, он је, у крајњем случају, поштеђен зебње. Он може да се осећа учесником, може да мисли да се дешавају ужасне ствари, али иза њега се рађа велика светлост.

Превела са француског
Мира Жиберна

■

Планетарни радник

Разговор са Ернстом Јингером

Фредерик де Товарницки

□

У зиму 1939—1940, Мартин Хајдегер је посветио један семинар књизи Ернста Јингера **Радник, (Der Arbeiter),** тој студији која је на њега оставила снажан утисак и за коју пише 1939. године да има одређену тежину **(Gewicht)** ,јер на сасвим други начин него што је то чинио Шпенглер, доноси оно за шта је, све до данас, књижевност потекла од Ничеа била неспособна, а то је искуство бивствујућег у свом бићу у светлости воље за моћ.“[1]

Током импровизованих разговора, вођених у разним временским размацима, Фредерик де Товарницки је поставио Ернсту Јингеру неколико питања о његовој књизи **Радник** чије је поновно штампање аутор био дозволио тек 1963. у оквиру својих сабраних дела која је објавила издавачка кућа Клет из Штутгарта. Један од ових разговора је вођен у Паризу, у октобру 1981. године, у присуству Жана Бофреа и Одил Гандон.

ТОВАРНИЦКИ: Ваша књига **Радник,** објављена 1932, представљала је за Мартина Хајдегера одлучујући подстицај и навела га је да постави своје „Питање технике“. Водили сте са њим преписку која је до сада остала необјављена. Какав су утисак на Вас оставили сусрети са Хајдегером? И какав Вам се данас чини његов „мисаони пут“?

ЈИНГЕР: Мене је, после другог светског рата, утолико више изненадило интересовање младих Француза за Хајдегерово дело пошто су његове текстове чак и млади Немци могли да схвате само уз крајње напоре...

Рекао сам једног дана Хајдегеру: „У ономе што пишете има нечег што иде даље, дубље од речи, и што се, затим, враћа на површину: као да нека чаробна сила омогућава читаоцу да схвати оно што није експлицитно изражено речима.“ Једна жена ми је испричала како је, за време студија у Фрајбургу, једног дана, око седам сати ујутро, слушала Хајдегерово предавање и како је била сва очарана; имала је утисак да све разуме, све јој је постајало јасно! „Али кад сам изашла из зграде универзитета, додала је она, нисам више знала ни којим сам путем прошла. Реченице су избледеле у сећању, све сам заборавила! Као да ме је у тону предавања неки чаробњак опчинио.“ Вероватно стога што је оно што је било изречено истовремено било и после неуобичајено и имало велику духовну снагу. Код Хајдегера, филозофија, мисао, поново се успиње од сазнања до језика и од језика до свог изворишта. Хајдегер — који се радо поиграва асонанцама — преноси језик до његових корена, до његовог најскривенијег језгра. Управо ме то код њега подсећа на моћ неког чаробњака који, да бисте га разумели, нема потребу да се позива на вашу рационалност и који би, у крајњој мери, могао и без речи да буде схваћен! Тај необичан утисак сам и ја лично стекао за време своје прве посете у Тотнаубергу, у малој Хајдегеровој Hütte. Исти тај утисак су имали и Фридрих Георг, мој брат песник који ми је много пре почетка другог светског рата често причао о њему, и издавач Клостерман и многи други људи... Из Хајдегеровог погледа избијала је снага, снажно, скоро неподношљиво зрачење какво сам видео још само у очима Пикаса. Понекад ми је, са својим малим шеширом, личио на неког враголастог вилењака који је искрснуо из дубина Црне шуме. Ретка су бића у којима је удружена таква, истовремено магична и духовна моћ. И како је само стрпљиво слушао друге! Непотребно је напомињати да је овај аспекат само један делић његовог неизмерног великог дела. Биће можда потребно да протекне више од једног века да бисмо стварно сазнали које нам то ствари од суштинског значаја оно говори, шта стварно доноси језику... Што се, пак, тиче оне чисто поетске или магичне димензије, и ту ће бити потребно време да бисмо заиста схватили њене тајне и њен смисао... Сетите се ових Гетеових стихова, из **Фауста:**

Ах! Кад бих могао да уклоним магију
са свог пута

[1] Навод и превод Жана Бофреа у **Дијалогу са Хајдегером,** т. II, стр. 172.

Радник за сада није преведен на француски. Постоји једна изврсна анализа тог дела у књизи Жилијена Ервијеа: **Две личности против историје: Дрије ла Рошел — Ернст Јингер** (изд. Klincksieck, Париз, 1978), стране 299. до 327. Морамо мислити на Хајдегера тамо где Ж. Ервије пише да Јингерова разматрања „не виде у техници обично средство већ оно што даје смисао читавој једној епоси“ (стр. 300).

Да заувек заборавим чаролије.

Сетите се, такође, шта се дешава у неким причама, на пример у онима из **Хиљаду и једне ноћи:** увече сте позвани у раскошну, блиставо осветљену палату, а сутрадан ујутро се пробудите у напуштеној колиби... Сигурно је, свакако, да је управо Хајдегер установио нови „задатак мисли", чији је циљ да поставља изворнија питања: он мени изгледа као нека врста праисконске искре, као детонатор, језгро које нам омогућава да верујемо како ће, почев од њега, многе до сада невидљиве ствари, успети једног дана да изађу на видело...

Ви ми говорите о „подстицају" који је моја књига **Радник** представљала за Хајдегера 1932. године. Тачно је да већ неколико година студенти истражују семинар који је Хајдегер једном посветио мојој студији. То ми је драго, али и даље сматрам да би без сумње било боље да се ти радови наставе после моје смрти; то би ми уштедело многе полемике. **Радник** још увек изазива сувише неспоразума. Потребно је много времена за поимање и разумевање једног новог света који смо покушали да истражимо, да одгонетнемо. С друге стране, данас ми је јасно да је требало ту и тамо да користим другачији речник. Чак и реч „радник" нас доводи у заблуду; требало би је размотрити на неки други начин, утолико пре што, у пракси, радник заиста не престаје да се мења...

Било како било, увек сам био спреман да започнем преписку са онима који су се интересовали за Хајдегеров семинар. Могао бих чак да им ставим на располагање и своју архиву, јер ми је Хајдегер лично писао писма тим поводом...

Т.: Ви сте први, 1932. године, дали дедефиницију технике која није била само номинална. Ви сте изложили оно што Хајдегер мора да је тада предосећао, али још није имао намеру да, и он сам, преточи у језик. У **Дијалогу са Хајдегером,** том II, Жан Бофре пише: „Испод инструменталног тумачења технике у ком је она још увек била само нешто неутрално, Јингер открива, кроз једну неуобичајено садржајну реч, једно сасвим друго значење модерне технике, рекавши да је она 'тотална мобилизација читавог света у фигури Радника'." Како треба да схватимо вашег Радника?

J.: Нема сумње, истичем поново, да ће бити неопходно да протекне још читав низ година док људи не схвате на прави начин шта је структура (Gestalt) Радника. Потребан је, уосталом, у извесној мери филозофски обликован разум за поимање те структуре. Појава Радника је планетарни феномен. Данас је сваки човек постао Радник у свету технике. Она је, међутим, само одора Радника, техника је само систем, она није суштаство. Тај систем — или тај скуп — из којег се помаља фигура Радника модерних времена и који га тотално мобилише, Хајдегер назива Das Gestell[2], и то је веома добро одабрана реч. Хајдегер је веома јасно уочио да се нешто припрема. Иза технике се налазило — већма прикривено — нешто друго о чему је требало размислити...

Основна идеја моје књиге **Радник** јесте да структура Радника, успостављајући се у модерном свету, у ери технике, брише и замењује претходне диференцијације. У прошлости се говорило да је Бог створио три сталежа, витеза, сељака и свештеника... То некадашње устројство је уништено постепеном појавом одређеног типа новог човека чије дубинске карактеристике не могу да се одреде помоћу друштвено-економских критеријума. Видео сам тада, пишући своју књигу, да се сељак полако претвара у техничара, и да се исто догађа са војником, наследником витеза. Једном речју, да се успоставља један нови тип планетарног човека и да он носи у себи једну нову метафизику чијег постојања, на емпиријском плану, он још није у потпуности свестан. Чак и данас његово лице остаје делимично замагљено. Тек је наговештено. Полазећи од његове фун-

[1] О значењу речи **Gestell** видети **Питања,** IV, стране 329. до 330. и белешку J. Lauxerois i C. Roëls-a, **ibid.,** стр. 155; видети такође анализу коју даје J. Tamaniaux у овом броју **Cahier de l' Herne,** стр. 328. **Gestell** је **суштина** технике (могући превод: le Dis-positif).

даменталне структуре, моћи ће да се развију веома различити облици; у њој се најављује, зачиње једна нова оријентација Земље. Али тај процес, морам да поновим, ми не смемо себи да представимо само под историјским, економским или друштвеним углом, па чак ни идеолошким. Феномен се збива на једној много већој дубини. Зар ствари не стоје исто када помислимо на оно што се догађа, на пример, у области атома? Није довољно да се научно представи шта чине или шта откривају физичари... има нешто сасвим друго што тиња у дубинама, што тамо доле пуцкета... Јер, сетимо се најзад да је атомска димензија одувек постојала... она се данас испољава, постаје видљива, на јаснији и све заоштренији начин...

Т.: Да ли нам се та врста промене, која још није била јасно видљива, указала за време првог светског рата? Појава једне нове „титанске снаге" из које се помаља фигура Радника?

J.: Ми смо тада били жртве једне заблуде, још смо веровали да је човек јачи од машине, од технике. Били смо далеко од помисли, како на фронту тако и другде, да су, на пример, и буржуј и социјалистички фабрички радник, слабији **од** новог Титана. Мора се рећи да под налетима смртоносне паљбе, покретне ватре, тенкова и осталих проналазака, сви ми (Пруси, Сансонци или Французи) убрзо више нисмо знали о чему се ради, јер смо сви на исти начин били угрожени овим ратом оружја, сви ухваћени у исту замку. И управо се ту, мислим, посвуда успоставила фигура Радника. Боље речено, ја сам његову форму назрео као у негативу, предосећајући, ипак, да ће се све променити. Данас је војник практично морао да уступи место техничару који добро калкулише и који располаже фантастичним арсеналом атомског оружја, те је стога, у извесном смислу, први светски рат био последњи прави рат у традиционалном смислу те речи, онакав рат у коме су још били могући лични допринос и појединачно херојство. У току тог рата, нису пропали само војник или пруска врховна команда, већ и Хомер. Престали су да постоје Хомер и његова епска димензија. Данас би светски рат био обична анонимна кланица.

Ја сам, право речено, покушао да опишем појаву ствари према којима сам, у суштини, осећао извесну одбојност. Али када се та појава једном назре, треба је преточити у речи. А мој брат Фридрих Георг је говорио: „Не бих могао да напишем своју књигу **Perfektion der Technik** да ти ниси пре тога покушао да опишеш фигуру Радника у ери технике." Све у свему, ту се ради о двема странама исте медаље. Ја сам уочио, да тако кажемо, ону митску страну, док је мој брат описао појаву оних других, непријатних видова...

Т.: Жан Бофре је, наводећи наслов књиге Виктора Игоа **Радници мора,** рекао у вези са вашом студијом да је први светски рат био онај тренутак у ком је, по вашем мишљењу, почела да се назире „титанска фигура Радника рата"?...

J.: ... Могло би се чак рећи фигура Радника ватре. Као што палеонтологија утврђује прелазак живих бића из стадијума живота у води у стадијум живота на копну, ми можемо рећи да управо сада прелазимо у свет ватре, као што то, уосталом, показује чињеница да је већина политичких проблема повезана са атомском физиком... Да ли ћемо умети да се одупремо том свету ватре? Али по коју цену? Јер ми још не поседујемо мисао, етику која му одговара. Ниче је био један од првих који је предосетио да ће једног дана доћи до нужног изврртања вредности, али ја се, са своје стране, никако нећу усудити да формулишем етику која би одговарала фигури Радника. Боље је о томе не рећи ништа...

Када посматрам садашњи свет, видим да, у ствари, структура Радника без престанка узима маха кроз ратове, насиља,

[3] Алузија на сродност у немачком језику речи **magie** и глагола **mögen** (моћи-хтети) коју је Шелинг истакао у својим предавањима из Ерлангена (видети Schelling, **Метафизичка дела,** изд. Галимар 1980, стр. 283).

револуције, атомске експлозије ... И свуда, чак и у Индији, свештеници, духовна лица, потиснути су појавом тог новог титана широм света. Бог или богови су свуда у повлачењу! Чак ће и ислам, који, изгледа, данас пружа најјачи отпор, морати једног дана да уступи место Раднику. Ја се томе не радујем много, али суштина је у запажању великих материјалних или мистичних сила које делују кроз људе, чак и када не изгледа да оне имају непосредног удела у личном животу сваког од нас. Ако ја закључујем да се планетарни тип Радника, мада у заметку, успоставља и јача, ја такође предосећам да су могуће све врсте будућег развоја његовог бића ...

Астролози кажу да долази ново доба и да ми прелазимо из ере Рибе (ере хришћанства) у еру Водолије, која се одликује сасвим другачијом духовном димензијом. Овај прелаз у једну радикално нову етапу можда је у неку руку повезан са рођењем фигуре Радника, премда ће бити потребно да се уз оно што управо излази на светлост дана, јави и нешто дубље, магичније: све је још увек у превеликој материјалној зависности од технике: довољно је узети као пример наш начин да летимо кроз простор, или да користимо радио и телевизију који, због могућности којима располажу, имају неке везе са оним што ја називам магијом.[3] Схватате шта хоћу да кажем? Ми се без сумње налазимо на почетку почетна и ја се надам да ће се фигура Радника уздићи једног дана на неки други ниво и да ће се појавити једна спасоносна димензија, јер смо у противном можда изгубљени... Можда ће Радник имати једног дана неке нове способности због којих ће свет технике изгледати као обичан прелазни период.

Т.: Дајући карактеристике положаја модерног Радника, Ви сте 1932. писали да је та фигура, поред постојања, „у најдубљем смислу речи, једно биће". Ви сте дали њен „клинички опис чија је метафизичка позадина ничеовска" (Ж. Ер-

вије) и ваша књига је, у суштини, пружила једну подужу анализу те „тоталне мобилизације времена мира" којом се дефинише доба технике. Шта сте подразумевали под „тоталном мобилизацијом"?

Ј.: Тај израз је изазвао многе непријатне неспоразуме. Ја сам само констатовао, само именовао појаву чије постојање може сада да се провери посвуда, на свим континентима. Што се тиче тоталне мобилизације човека као Радника у ери технике, источне земље су „испред" земаља Запада. Код нас, ма колико то било мало, етичка разматрања још увек имају предност над чисто техничким процесом; они на Истоку се претварају да имају неки морал, али свако може лако да утврди да се, у ствари, сва постављена питања разрешавају само кроз односе снага ...

Т.: Троцки је, са своје стране, говорио о „милитаризацији рада", што ипак не доприноси да Ваша књига из 1932. буде прихватљива за једног марксисту. Лукач је оштро критиковао **Радника** ...

Ј.: Лукач, кога сам добро познавао, писао је оно што је одговарало погледима његове идеологије и његове партије. Ја нисам антимарксиста. Са економског становишта, Маркс је обелоданио савршено тачне ствари. Његова анализа је једна етапа на путу мог „Радника". У том смислу, Маркс може да уђе у мој сопствени систем, али ја не улазим у његов, ту је та разлика и она је од суштинске важности. По мом мишљењу, Маркс је осакатио Хегела затварајући га, сводећи га на једну сувише рационалну и економску концепцију света ... А оно што сам ја, у ствари, желео да поново унесем у Радника, то је оно што му је Маркс одузео и што ћу назвати Weltgeist. У његово време, Маркс свакако није био једини који се кретао у том правцу. Сетите се Дарвина, на пример. Ви знате да има природњака, као што је Фехнер, који биљке посматрају

скоро мистичним погледом. И Дарвин у свом представљању еволуције брише једну димензију; уклања, одузима нешто веома битно: у његовој концепцији **време** заузима сувише места. Није довољно увести време, треба га знати и издвојити! И управо да бих по свим тачкама избегао многобројне неспоразуме, увек сам одбијао поновно штампање или превођење своје књиге.

Т.: Једно Хајдегерово писмо, Über die Linie, објављено 1955. под насловом Zur Seinsfrage (**Допринос питању бића**), покренуло је са Вама дијалог у вези са Вашом књигом за коју је рекао да је „предузела опис европског нихилизма у фази која је уследила после првог светског рата" (**Питања,** I, стр. 204). Оно што је, у Хајдегеровим очима, давало толику вредност овој књизи, то је, према изванредној опасци Ж. Ервијеа, чињеница да сте у њој Ви себи наметнули „то и такво суочавање са пожаром које је књига описала на најобјективнији могући начин, чувајући се добро да, са моралног становишта, било одбије било прихвати чињенично стање" (op. cit., стр. 327).

Ј.: Размишљања која ми је Хајдегер написао у вези са тим изгледају ми веома тачна. Ја сам се задовољио тиме што сам једну идеју развио до краја. Нисам давао никакав предлог, покушао сам (следећи Ничеа) да себи поставим нека питања о идеји нихилизма, анархије, и о положају једног по свој прилици ослабљеног света, у ком човек живи у расулу ... У то време сам био сувише велики оптимиста. После пораза, говорио сам следеће: глава змије је већ прешла линију нихилизма, већ је из њега изашла, а убрзо ће за њом кренути и цело тело, а ми ћемо ускоро ући у бољу духовну климу, и тако редом. У ствари, ми смо веома далеко од тога.

Ми данас живимо у једној прелазној етапи, између два веома значајна тренутка Историје, као што је то био случај у доба Хераклита. Он се налазио између две димензије: с једне стране је постојао мит, с друге стране Историја. А ми, ми се налазимо између Историје и појаве нечег сасвим другачијег. А наш прелазни стадијум је обележен једном фазом титанизма који модерни свет изражава на свим нивоима.

Хајдегер је своју наду полагао у пут ка једној продубљенијој мисли, у спасоносни долазак нових богова. Али ја верујем да ми, у овом тренутку, доживљавамо једну врсту судара између старих богова и нових титана, а тај потрес прети да нас доведе до апокалипсе. После ње, уосталом, ако нешто преживи, није потпуно незамислив ни развој једног друкчијег људског друштва. Сетите се оног што нам кажу **Веде**, оног што се може прочитати код Хезиода, у античким причама титаномахије. Да, управо би тај тип сукоба могао да обележи наше време. Али ми се налазимо у раздобљу у ком ниједно пророчанство није могуће, зато што је ту све могуће: човек ће, на крају крајева, морати да бира: хоће ли желети пустош, или нешто друго?

Т.: Ви сте лично искусили ову прелазну етапу јер сте прошли кроз XX век и његове грчевите потресе. „Емблематична" прича **Мермерних литица** — овде преузимам један израз Жилијена Грака — представља сведочанство тог искуства.

Постоји један проблем који често изазива расправе и о коме бих хтео да вас упитам следеће: како Вам изгледају политички ставови ректора Хајдегера посматрани из позадине коју сте управо описали?

Ј.: Шта заправо значи чињеница да се Хајдегер, око 1933, кратко време залагао за гласање у корист Хитлера? То једноставно значи да се у њему пробудила краткотрајна нада, када се узме у обзир трагичан положај Немачке после рата. Рекао бих чак ово: мање се Хајдегер преварио у погледу националсоцијализма него што је националсоцијализам преварио Хајдегера. То је отприлике хтео да каже Готфрид Бен рекавши: „В

вао сам тада да ћу зачути **Сумрак богова,** а слушао сам без престанка **Хусарску грозницу...**" (бедна оперета осредњег квалитета).

Т.: Рекли сте да вам је страна систематска подела на „десницу" и „левицу"...

J.: Ја је не прихватам. Сматрам да човек представља целину и када ми неко каже „ја сам са деснице" или „ја сам са левице", мени се чини да се он мени представља као половина човека! А то је безвредно. Ја истовремено радим својом десном и својом левом руком, обема можданим половинама и верујем да је неопходно да се све то усклађује. Питали су ме, понекад, шта мислим о демократији ... али то је само једна реч: постоји сто демократија! ... Ја радије питам, у овом или оном случају, ко је човек који њоме управља и како он то чини. За време позбе седам грчких мудраца, један од њих је рекао: „Најбоља демократија је она која највише личи на монархију, а најбоља монархија је она која се највише приближила демократији." Мислим чак да је то рекао Солон. А по мени, ствари исто стоје са десницом и левицом. Сматрам, на пример, да је веома позитивна акција људи са левице који дођу на власт и онда усвоје неколико конзервативних идеја ...

На крају ћу вам рећи следеће: Хајдегера је немогуће поставити „десно" или „лево". Њега би радије требало одређивати појмовима висине и дубине.

[»Martin Heidegger«, L'HERNE, № 45, Paris, 1983.]

Превела са француског
Ксенија Јовановић

То су индивидуализације

Интервју за „Цајт"

□

МИЛЕР: Ви сте врло рано тражили смрт.

ЈИНГЕР: Не знам. Могло би се рећи да је мој однос према смрти другачији од уобичајеног.

М.: Одређен је радозналошћу.

J.: Да, и због тога ме критикују многи људи којима то није пријатно. Замерало ми се што сам са натприродном радозналошћу присуствовао стрељању једног дезертера.

М.: Сами сте то тако описали.

J.: Јесам. Али та радозналост још би се, наравно, појачала када би се радило о мојој смрти.

М.: На жалост, о томе нећете моћи да пишете.

J.: Замерали су ми и због оне чувене чаше са шампањцем коју сам испијао на крову хотела „Рафаел" док су Енглези бомбардовали Париз. Али тако је то. Када неко каже: мени су непријатни они људи доле, а и они горе, који надлећу град, па радије са смрћу испијам чашу шампањца, онда се многи љуте.

М.: Већ у првом светском рату Ви сте, најчешће без шлема, срљали у смеле појединачне акције и уживали у опасности.

J.: О, Боже, па и нисам се толико плашио.

М.: Да ли сте чезнули за смрћу?

J.: Не бих рекао.

М.: Зашто сте непотребно свој живот стављали на коцку?

J.: Млад човек о томе уопште не размишља. Не филозофира у том правцу. Људи су тада говорили да је све омлитавило. Хтели су опет прави рат. Недавно ми

је у посети био један млад Италијан који ми је рекао да му у биографији недостаје рат. Али рат није више оно што је био. Класичан рат није могућ. Па ипак, никад се толико није ратовало колико се ратује у овом тренутку. Сетите се само Либана, Никарагве. Свуда се нешто догађа. И у Немачкој Демократској Републици збива се нешто, постоји јак покрет. Много тога је нејасно. Могло би се рећи да је доба Водолије прелазни период. Не зна се шта је добро, шта још важи, а шта више не важи.

М.: У својој књизи о првом светском рату **У челичним олујама** написали сте: „Одрасли у периоду сигурности, чезнули смо за необичним, за великом опасношћу."

J.: Да, јесам.

М.: Затим кажете да Вас је рат „обузео као пијанство". Очекивали сте „веселу стрељачку борбу" на „крвљу орошеним ливадама".

J.: Знате, ту књигу написао сам као ученик завршног разреда гимназије.

М.: Шта осећате када је данас читате?

J.: Тапшем младог човека по рамену што је био такав.

М.: У Вашем спису **Борба као унутрашњи доживљај** говори се о „крвавом сладострашћу надвијеним над ратом", о „оргијама јарости" и о „радости умирања" у „живом вулкану нагонâ за које се веровало да су угаснули".

J.: Шта сам све ту рекао, не сећам се више.

М.: Војници су „жонглери смрти", „величанствене звери", „живети значи убијати". Борба је „врхунац мушкости", „мушки облик рађања". Да ли Вам је то сада страно?

J.: Имам, наравно, извесну резерву. Али нема сумње да сам учествовао у великом одушевљењу, које је данас готово несхватљиво.

М.: Мени није.

J.: Заиста?

М.: Нисте издржали мир.

J.: Мислите?

М.: Паскал пише да човек не подноси мир, јер га баца у очај. Он мора да се разоноди.

J.: Па добро.

М.: Рат Вам је био потребан да бисте се нечим заокупили.

J.: Могао сам лепо да живим и као зоолог и да се бавим искључиво посматрањем животиња. Хтео сам да идем у Африку. То би ми било драже него да ратујем. Године 1913. отишао сам у Легију странаца и стигао у Алжир. У неку руку био сам први емигрант.

М.: Али замишљали сте тај континент...

J.: ... с људождерима итд.

М.: Тражили сте пустоловину.

J.: Наравно.

М.: Близину смрти.

J.: Да, то су приближавања, заиста. Уз то иду и моји експерименти са дрогама. Међу првима сам после рата пробао ЛСД у друштву са Албертом Хофманом, који је открио ту дрогу. Дотад се и није знало да она постоји. Мислим да је дрога кључ који нам отвара очи за скривени свет. Али ту треба бити опрезан. Имао сам великих проблема са својом књигом **Приближавања — дроге и опијеност,** као да ми је била намера да њоме заведем младе људе.

M.: Ви сте јасно рекли да постоји смртна опасност. Већ у **Хелиополису**, роману објављеном 1949, постављате питање: „А зар најјачи арканум није неминовно смртоносан?"

J.: Да, ту сам изабрао појам главног кључа. За мене је искуство са дрогама генерални експеримент, који ће бити одгонетнут вероватно у следећем веку.

M.: У ком виду?

J.: На томе многи раде, хемичари, психолози. Данас већ има много оних који таблетама утичу на своје расположење. Људи нешто траже. Али томе често нису дорасли. Стога то тражи велике жртве.

M.: Да ли се и данас дрогирате?

J.: Не.

M.: У марту ће Вам бити деведесет пет година. Просто да не поверујемо.

J.: Заиста?

M.: Поготово што и даље пишете.

J.: Па добро, то је чисто физиолошки феномен. Било је и старијих од мене; на пример, Фонтнел је умро у стотој.

M.: Да ли је писао и када се сасвим примакао стотој?

J.: Јесте, али врло слабо. Боље да се оканимо тога. Када неко каже: тај у тако дубокој старости још пише, он може исто тако да каже: тај на рукама иде преко Трга светог Марка. То јесте реткост, али нема никакве везе са књижевношћу. Битно је да је књижевно дело још добро.

M.: Да ли сте здрави?

J.: Јесам, и, знате, здрав човек не размишља о свом здрављу.

M.: Да ли близину смрти, близину у којој се сада у извесном смислу несвојевољно налазите, доживљавате исто тако напето као пустоловине у које сте се упуштали из властитих побуда?

J.: Тим питањем још се нисам бавио.

M.: Шта очекујете од смрти?

J.: Претпостављам да је много пријатнија него што се обично мисли. На посмртним маскама често видите врло ведар израз. Леон Блоа, упитан на самрти шта осећа, одговорио је: une immense curiosité.* У „Смрти Ивана Иљича" Толстој пише: „Уместо смрти била је светлост". У мојој збирци последњих речи налазе се и речи једног човека који је покушао да се обеси. Међутим, конопац је пукао, и он је пао доле. Питали су га шта је доживео. Одговорио је како му се учинило да у неком другом свету присуствује вешању.

M.: Видео је како се сâм веша.

J.: Да, и то је добро. Јако бих волео да човек с времена на време може нестати, како би одозго себе гледао.

M.: Осећао би се слободнији.

J.: Да, управо тако.

M.: У ту сврху направили сте појам „удаљености од себе". Човек постаје посматрач догађаја у које је уплетен. Захваљујући дистанци он, свеједно да ли је починилац или жртва, остаје у својој души нетакнут.

J.: Тако је. Можете се наћи у приликама које су непријатне. Али можете их искористити. Рецимо, позвани сте у војску. У борбеним затишјима једни се нартају, други читају.

M.: То значи да човек може своју слободу да сачува посматрајући ситуацију у којој се нашао као неку врсту позоришта.

* једну неизмерну радозналост

J.: Да, наравно

M.: Ако се ствари тако гледају, онда се — да наведемо један екстреман пример — и Јеврејин могао осећати слободан у концентрационом логору.

J.: Теоријски да.

M.: Али Ви не постављате тај захтев?

J.: Забога, не.

M.: То се често погрешно схвата.

J.: Мислим да је боље ако човек покуша да се стави у положај појединца. Свако, ипак, умире сâм.

M.: Погрешно се схвата и оно што сте написали о смислу жртве.

J.: Да.

M.: Написали сте да је било потребно да у ратовима погину милиони, како би настало нешто ново.

J.: Да, али то су ствари са којима треба бити врло пажљив. Каже се то, или се каже супротно, и увек је наопако. Већ реч „жртва" изазива недоумице. Шта је жртва? Постоји добровољна жртва, на коју пристајем, то је жртва коју приносим. и има људи које жртвују против њихове воље. Повређивање ненаоружаних осећам као нешто врло непријатно.

M.: Непријатно да, али не и бесмислено.

J.: Знате, то су теме које су заиста табу. То су тајне. О њима не треба да се говори.

M.: Вама је син погинуо 1944. у Италији. Било му је осамнаест година. Да ли је та смрт имала смисла?

J.: У сваком случају он није био јадно заведено дете. Он се добровољно пријавио и погинуо. То ипак није бесмислено.

M.: У Вашем дневнику белешка о вести да Вам је син погинуо јесте једно од малобројних места где читалац види да осећате бол. Да ли Вам је тешко да пишете о својим осећањима?

J.: Нерадо о њима говорим.

M.: То Вам Голо Ман замера. Он каже да се у Вашим књигама премало сазнаје о Вашој патњи.

J.: То је за мене нешто ново. Недавно сам био с њим. Нешто га је мучила нога. Сем тога, у „Франкфуртеру" је писао о неким људима који су му противници. То ја не бих урадио.

M.: Зато што Вама ништа не значи имати противнике.

J.: То, наравно, није пријатно.

M.: Да ли сте повредљиви?

J.: Свако је повредљив.

M.: Да ли Вас је повредило што Вас је Готфрид Бен, са којим сте били пријатељ, псовао иза Ваших леђа?

J.: Псовао ме?

M.: Рекао је да сте „меки, уображени, разметљиви и без стила".

J.: О мојој књизи **Зрачења** рекао је штошта, и ваљда је имао разлога да се љути. Јер, његов се однос према Трећем Рајху ипак много разликовао од мога. Ја сам се врло рано дистанцирао од националсоцијалиста, што он није учинио. Можда ми то замера.

M.: Такође рано, тако кажете, открили сте Хитлеров карактер.

J.: Да.

M.: Па ипак, Ви сте му послали своје књиге и од њега, као неку врсту захвалности, добили **Мајн кампф.**

J.: То је нешто друго.

M.: Да ли сте прочитали његову књигу?

J.: Нисам.

M.: У свом 1959. објављеном главном делу **Код зида времена,** у којем говорите о смисленој жртви, пишете да је и починилац неопходан „као оруђе за промену света".

J.: Прочитали сте ту књигу? Драго ми је.

M.: Да ли сте у тој реченици имали на уму Хитлера?

J.: Не, никако не.

M.: Али та се мисао ипак намеће. Нико други у овом веку није тако изменио свет.

J.: То је јасно. Без Хитлера свет би данас изгледао другачије. Он је, међутим, за нас био кобан.

M.: Кобан, али потребан као оруђе.

J.: Да, али ако износите такве мисли, Ви сте већ фашист.

M.: То сте доживели?

J.: Нисам, јер то нисам рекао.

M.: Нејасно је, такође, шта мислите о будућности човечанства. С једне стране, најављујете златно доба у коме неће бити ни граница ни ратова, а с друге, опет, мислите да је могуће да човек ускоро изумре.

J.: Не треба све рећи. Нека и читалац мало размишља. Читам управо код Ничеа да су већ нестале многе животињске врсте, па ако и човек нестане, ништа неће недостајати. То је он написао пре више од сто година. То је ипак чудно.

M.: Да ли би Вам било жао да човек нестане?

J.: Да. Жао ми је, такође, што више нема птице додоа. Сваки губитак изазива тугу.

M.: Истовремено он је, тако кажете, прилика за обнову.

J.: То је, наравно, чињеница, већ и чисто математички. Ако се, рецимо, заледе земљини полови, то је, додуше, грешка, али у исто време ослобађа се копно. У обрнутом случају, ако би се лед на половима отопио, копно би било преплављено. Али то не значи да тада више неће бити људског живота. Ако имате у виду да се делфинова интелигенција већ данас приближава човековој, може се замислити да ће настати један сасвим нов свет. У води је и много пријатније, јер је гравитација мања.

M.: Ви сте, и поред свог јасног погледа, увек били оптимист.

J.: Рецимо да је тако.

M.: Шта Вам даје наду?

J.: Проучавам мит, и ту се открива да титанизам, у којем се тренутно налазимо увек пропада. Ничеов натчовек је затајио. Ја сецујем на човека од уметности, на везу са божанским уопште.

M.: Да ли сте хришћанин?

J.: Нисам. То и није потребно. Као што Штирнер каже, појединац с времена на време приступа групи. То може да буде нација, породица или верска заједница. Он то посматра као да је у циркусу, нешто је добро, нешто није добро, а затим излази. Ма шта чинио, он остаје оно што јесте. Ја сам га назвао анархом.

M.: Насупрот анархисти.

J.: Да, тако је.

M.: Анарх се, по Вама, остварује у сваком режиму. Он се потпуно прилагођава животним приликама, не пада у очи. И када се бори у строју, он води сопствени рат. Зна да, ако хоће, може у сваком тренутку да убије, чак и себе.

J.: Наравно.

M.: Да ли сте, с тим у вези, имали у виду себе?

J.: Да убијам?

M.: Да се убијете.

J.: Нисам.

M.: Врло исцрпно говорили сте о самоубиству у свом спису **Иза линије.**

J.: То је било јако давно.

M.: Цитирам: „Постоји извесност егзистенције која је постала немогућа. Тада је бесмислено да срце и бубрези наставе да раде, да крвоток и даље функционише, као на лешу куцање часовника. Тада би последица била језиво трулење."

J.: Данас то не бих тако написао.

M.: Зашто?

J.: То ми изгледа помало претерано.

M.: А има ту и једна логичка грешка, јер Ви ипак можете, ако следите оно што сте написали на другом месту, да избегнете очајање претварајући своје телесне функције у предмет посматрања.

J.: Да, али то је већ врло модерна идеја. Могло би се замислити да неко у ракети кружи око Земље и да му се више не може помоћи. Ствар тада постаје већ врло трансцендентна, дотиче трансцендентно.

M.: Да ли сте икад били у сличном положају?

J.: Нисам.

M.: Никад нисте били заиста усамљени?

J.: Бар не тако да би се рекло да је то постало неиздржљиво. За тако нешто сувише сам заокупљен мислима.

M.: А осим тога успели сте да живите на грађански начин.

J.: Да. То је за анарха чак и најбоље. Сада сам у другом срећном браку. Али и са својом женом живим прилично усамљено. Често се догађа да заједно доручкујемо и вечерамо, а између доручка и вечере свако је заокупљен својим пословима.

M.: Ваша жена је архиварка. Када сте је упознали, своју намеру да се с њом ожените изразили сте реченицом да ћете јој потражити боље занимање.

J.: Ха, ха!

M.: Тако хладно формулишете љубавне ствари.

J.: Па да.

M.: О свом односу према другом полу мало сте говорили.

J.: Такве исповести изостављам. Ту постоје забрањене зоне, је л' да. Али ја поздрављам што жене сада постижу такозвану равноправност. То има везе и са преласком у одуховљену зону, иако су жене, наравно, увек биле духовна бића.

M.: Да ли ће се у Вашој заоставштини наћи нешто интимније?

J.: О мени сигурно неће.

M.: Човек, дакле, мора, ако хоће да проникне у Вашу психу, да се држи Ваших књижевних јунака. У роману **Прађна** описујете недружељубивог, плашљивог, врло осетљивог дечака.

J.: Да, то су индивидуализације.

М.: У својој приповеци **Опасан сусрет** још јасније дајете карактер нежног младића. Женски погледи, усмерени на њега, изгледају му загонетно. „Осећао се угрожен њима", написали сте у тој приповеци.

J.: Ах!

М.: Уз то иду фотографије из Ваше младости, које, насупрот Вашим ратоборним изјавама, показују нежног, готово женскастог младића.

J.: Стварно? Не знам. Немам према томе никакав однос. Други су се за то занимали. Читава кућа пуна је попрсја. Сви су правили моју главу, од Брекера до Вимера.

М.: Рекло би се да сте своју благост хтели ратнички да савладате.

J.: Аха. Заиста? Да савладам? Да, добро! Врло добро.

Die Zeit, Nr. 50/1989

(Разговарала Андреа Милер)

Превео са немачког
Божидар Зец

■

Ернст Јингер: ратник духа

Интервју за „Фигаро литерер"

□

ФИГАРО ЛИТЕРЕР: Живели сте у Немачкој у време Царства, Вајмарске Републике, Трећег Рајха, Друге Републике... Јесте ли веровали да ће процес поновног уједињења Немачке отпочети тако рано?

ЕРНСТ ЈИНГЕР: Не... Сви су били изненађени... Оне вечери кад ми је мој син, лекар, телефонирао из Берлина да ми каже да руше Зид, био сам на тренутак узбуђен. Мислио сам да се то неће догодити пре трећег миленијума!... До тога је морало да дође пре или касније... Радује ме све што води уједињењу — и народа и Европе: то је корак ближе Светској држави која већ постоји на пољу технике и у којој ће се по мом мишљењу, народи стопити, а области постати значајне... Али, до тога још нисмо дошли... Ја не мислим као неки да уједињена Немачка представља опасност за друге народе. Доста нам је национализма!... А осим тога, реч је о Немачкој сужених граница — без Шлезије и Померанije... Са својих 16 милиона становника, ДДР представља само једну велику покрајину у односу на ГДР која има 60 милиона становника! Ви знате да код нас има људи који су прилично забринути. Сви знају да ће нас уједињење, што се економске стране тиче, скупо коштати. То су „кратковида" гледања на овај проблем. Уосталом, крајња десница је код нас веома слаба. Тим пре сам био изненађен кад сам у Паризу, на гробљу Монпарнас, видео гроб затрпан тробојним цвећем. Деловало је заиста узбудљиво. Објаснили су ми да је то гроб неког бившег вође Националног фронта. Код нас је, у сваком случају, велики број организација крајње деснице (чији је утицај, уосталом, никакав) био забрањен.

Ф. Л.: А друга страна? Да ли су вас изненадиле реакције Немаца и одговорних људи на Истоку?

Е. J.: Историја, знате, показује да се марксисти не устежу да искористе ствари које су други преузели на себе. Нарочито када је реч о исхрани и роби широке по-

трошње! Исто ради и Горбачов... Али, за многе је најважнији сан о слободи.

Ф. Л.: Да ли је на културном, на књижевном плану, то допринос на који ће морати да се рачуна?

Е. J.: Мислим да нам за сада Исток даје јако мало. Већина писаца била је приморана да говори „дрвеним језиком", а најбољи то никад нису радили! Морална вредност оног који прихвата ту покорност често је сумњива, а његова креативност обично по вредности припада дну лествице... Међутим, мислим да ћемо у фиокама открити много тога!... Прича се о искуству које богати народе у невољи. Сигурно. Али, то не треба одвећ дуго да траје, јер ће се једнога дана рећи да су се само наши дедови борили!... Што се тиче ситуације у СССР-у, нимало ме не чуди. Шпенглер је, пре више од педесет година, у **Пропасти Запада** тврдио да се Русија налази у истом стању као и царство Карла Великог... Може се претпоставити да ће распадање совјетске империје заузврат ојачати Русе...

Ф. Л.: По тематици слична **Аладиновом проблему,** ваша последња књига **(Маказе)** недавно је објављена у Немачкој, у години када пуните 95 година... Она као да представља последње размишљање о судбини наше цивилизације.

Е. J.: У **Аладиновом проблему** размишљао сам о способности човека овог времена технике да разуме, да управља огромном снагом коју је прилагодио својим потребама; размишљао сам и о униформисаности наше културе као последици ишчезавања трансцендентности. Наша све већа равнодушност према прецима и култу мртвих довољно говори. Настављајући истим путем, као у неким мојим претходним књигама према којима гајим извесну резерву, покушао сам да одем још даље у стварима које ме интересују. Моја књига је подељена на две области: прву, у којој маказе митске Парке **секу** — то јест, у којој све на крају умире — и другу, у којој маказе не режу: екстатична димензија, простор сна, место на коме један скок према трансцендентности отвара бескрај. Две стотине осамдесет четири параграфа садрже размишљања о уметности, науци, техници, историји, о односу простор-време. Приметио сам, на пример, да је у очима науке брзина светлости крајња брзина: а она, ипак, не достиже брзину мисли! Уму није потребна ниједна светлосна година да би стигао до Сиријуса... Сматрам да ово поређење објашњава зашто се питање брзине светлости тако касно поставило. Ова књига исто тако показује како ће следећи век, по мом мишљењу, видети остварење универзалног језика технике у коме се изражава „планетарни радник" у свим облицима... Доиста верујем да, поред свих великих потреса који су се збили у нашој историји од првог светског рата (слом монархија или распадање националних држава, револуције или грађански ратови), једина ствар која стварно траје и која доминира у позадини, јесте фигура коју сам 1932. године назвао „планетарни радник" која тежи потпуној мобилизацији света постојећег... У мојој књизи, између осталог, разликујем две врсте светских револуција: оне које су настале, на пример, с појавом марксизма или националсоцијализма и земљине револуције у којима, нарочито у „побуни" земље, учествују природне, па чак и космичке силе. Ако се обе јаве истовремено, талас може да постане огроман и да се претвори у циновски, да изазове катаклизму. У том смислу, октобар 1917. или националсоцијализам могу једнога дана изгледати као појаве од не баш великог значаја... Ниче је говорио да би највећа грешка била сумњати у вољу земље... Зелени су овде на правом путу...

Ф. Л.: Ви, дакле, мислите да је планетарни радник, који је одређен светом технике, у свим својим разноврсним облицима, коначни лик човека модерног доба. Али, зар није ту живот укорењен у личну митологију?

Е. Ј.: Ту структуру не треба разумети на социолошком или политичком плану, већ, пре свега, на митском. Планетарни радник тек је на пола пута између античког света Богова и будућег света титана. То је етапа воље за моћ, Фигура која све до сада није избледела и која ће, мислим, доминирати у XXI веку. Имам разлога да мислим да ће једино касније, у XXII веку, моћи да настане ново доба трансценденције и нови однос са њом. Укратко, ново искуство светог...

Ф. Л.: Примећује се да у неким вашим делима (**На мермерним литицама,** на пример), постоје све врсте појава предвиђања будућности.

Е. Ј.: У сваком случају нисам био предвидео да ћу највећи део другог светског рата провести у Паризу... у заиста тешкој ситуацији. Често су ме питали: „Ма шта сте ви тачно радили у Паризу за време рата?" Одговарао сам: „Урадио сам оно што сам могао..." Нити сам предвидео да ћу 1984. године бити позван да учествујем у свечаности поводом одавања почасти жртвама два рата, заједно са председником Митераном и канцеларом Колом и да ће ме свечано поздравити Верденски гарнизон! Препуштам вама да замислите шта сам тада осетио...

Ф. Л.: Да ли бисте хтели да нам кажете шта вам је у Јелисејској палати рекао председник Митеран?

Е. Ј.: А!... Рекао ми је, између осталог, да бих у Наполеоново време био проглашен за маршала! А можда би до тога дошло и у неком будућем добу. Приметио је да живимо у амбивалентном, неодређеном времену, у коме су ствари из прошлости изгубиле своју вредност, а нове је још нису стекле... Одговорио сам председнику да ја заиста мислим да сам се спустио на нашу планету у непогодним историјским условима.

Ф. Л.: Жилијен Грак је испричао како је 1942. године, у некој јефтиној библиотеци, открио превод вашег романа **На мермерним литицама,** који се тек био појавио у Француској, и како је осетио нелагодност приметивши да се усред окупације одушевљава књигом о немачком официру!...

Е. Ј.: Да... Сећам се... Леото је онда то поверио Флоранси Гулд, а мени је то рекао Жуандо...

Ф. Л.: Ваша књига која се појавила 1939. године у Немачкој прича о уништењу једне рафиниране цивилизације под ударцима варварског диктатора кога ви називате „Велики Шумар" и који инкарнира мржњу у култури. Сви су у њему тада видели Хитлера. Сматра се да је ваша књига представљала чин отпора против националсоцијализма и замало да вас то скупо кошта...

Е. Ј.: Недавно пронађени документи доиста су ми доказали да сам избегао врло озбиљне непријатности. Све до сада нисам знао да се било отишло тако далеко да су се пред крај рата маршал Кајтел и Мартин Борман посебно бавили мојим случајем... 1939. године, вршио сам, у мојој капетанској униформи, коректуру ове књиге. Мој брат Фридрих Георг рекао ми је: „Забраниће ти књигу, имаћеш неприлика. Свуда се прича да си описао Хитлера, Гебелса и још неке..." Био сам на Зигфридовој линији кад сам дознао да се у високим круговима већ прича о тој књизи. Чуо сам мало касније да је рајхслајтер Билер (који је после извршио самоубиство) отишао код Хитлера и рекао му: „Мој фиреру, овог пута Јингер је претерао. Треба му стати на пут." Међутим, Хитлер није био прочитао књигу. Да ли се прибојавао неумесног скандала? Или се надао да ће ме једног дана придобити за себе? Имао је свакако и обзира према мојим војним заслугама из претходног рата. Наредио је да ме оставе на миру. Ствар је постала озбиљнија касније, кад су у чланцима који су објављени у Швајцарској и САД-у, писали о мојој књизи као о критици режима...

Ф. Л.: Касније сте објаснили да ваша намера није била да „директно" циљате на било коју политичку актуелност... Књижевност и политика се, по вашем мишљењу, разилазе.

Е. Ј.: Моја књига је била производ једног сна и написао сам је за неколико недеља. Код нас у Доњој Саксонији, па чак и у мојој породици, многи људи су унапред видели смрт некога, несреће, пожаре... И најтеже борбе... Роман је изгледа био пророчански и у погледу атмосфере која је претходила неуспелом атентату на Хитлера, јула 1944, који је организовала аристократија, сувише ослабљена да би успела у завери против крволока, али довољно храбра да спасе част... У лику Великог Шумара хтео сам тада да изразим изопаченост зла све до његових метафизичних корена, да насликам архетип диктатора који се може појавити у било ком времену. Индивидуалне црте губе се на тој дубини. Митска личност одговара Хитлеру, али могла је одговарати и другим особама амбициозним, исто тако демонским. Стаљину, између осталих. Данас се, на пример, може рећи да она има неке сличности са Хомеинијем, који у извесном погледу инкарнира нешто исто тако опасно, ако не и још мрачније, страшније: Хомеини је, за разлику од Хитлера и Стаљина, био религиозан. Када је у књижевности погођен центар, погођена је и цела кружница. Новалис је написао: „Реално је једино оно што се догодило нигде и никад..." Било како било, у партији је постојало неколико људи који су знали да читају!

Ф. Л.: Многи Немци су 1933. године веровали Хитлеру или су били обманути... док сте се ви, иако нисте били левичар, већ од почетка дистанцирали од националсоцијализма...

Е. Ј.: Питање склоности... питање стила... Хитлер је био безвредна особа према којој сам од самог почетка осећао неповерење и одбојност. Бруталност, вулгарност и незнање партијских вођа падале су у очи. Хитлер је умео да за своју пропаганду искористи сва техничка средства, а њихово ударно дејство било је огромно када је причао маси о Версајском уговору или када је откривао масакре које су бољшевици извршили над представницима буржоаске класе, истину која је распирила панику међу читавом европском буржоазијом... Међутим, Хитлер је био застарео, ... како то ви кажете?..., историјски „демодиран". Окомивши се на Јевреје, заборавио је на све остало... Будућност, то јест Светска држава неће знати за „расе"... Нико није приметио да је Драјфусова афера у неку руку наговестила победу демократије над реакционрним снагама...

Ф. Л.: Многи читаоци били су изненађени откривши у вашем дневнику да Хитлера зовете „Книеболо".

Е. Ј.: Таква имена углавном се јављају у сну. Распоред консонаната прави од тога ружну и одвртну реч. Управо то сам и хтео: **Кние** је на немачком колено, а **Боло** нека врста кугле. Али, до анализе долази тек касније. Те речи нагонски избијају и језици су сигурно тако настали. „Grandgosier" (Незајаз), другчије речено „grande gueule" (галамџија), био је Гебелс. Иначе, он је покушао да ме, после 1933. године, придобије за своју пропаганду и свуда је причао да ми је био понудио огромну награду за то.

Ф. Л.: Избегли сте све опасности на које сте у животу наилазили. У вашим књигама **У челичним олујама** и **На мермерним литицама** помињете неку врсту магичног штита који нас понекад чини нерањивим...

Е. Ј.: Да... Толико пута се извучете из опасности да се питате је ли то случајност. Често су ми говорили да сам рођен под срећном звездом.

Ф. Л.: Шта мислите, која је највећа опасност из које сте се извукли?...

Е. Ј.: Мислим да је то било оног дана кад је Хитлер, обилазећи неке градове, пожелео да ме види у Лајпцигу који му је био уз пут! Неким чудом, измена програма путовања спречила га је у томе, у последњем тренутку! Замислите наставак: фотографије које би обишле свет!... За неке би то била јединствена прилика да ме још мало упропасте после рата... Сетите се Хајдегера...

Ф. Л.: Може ли се рећи да вас је у неку руку спасао пораз Немачке?

Е. Ј.: Истину говорећи, после атентата грофа Штауфенберга, био сам у очима Гестапоа међу „сумњивим", сматрали су ме „веома опасном особом". Гебелс је чак био забранио штампи да помене моје име на мој рођендан. Један документ Суда народне правде — послат Мартину Борману и показан Хитлеру 4. децембра 1944 — који су недавно нашли, истицао је мој дефетизам и спомињао „аферу" у вези са књигом **На мермерним литицама.** Тек сам читајући то писмо схватио зашто су маршал Кајтел и неки чланови партије захтевали да напустим војску: била је то смицалица, да би могао да ми суди не војни суд, већ **Volksgericht,** највиша политичка власт националсоцијалиста... Међутим, Хитлер је, имајући без сумње много других брига, наредио да прекину (привремено?) с тим...

Ф. Л.: Добро сте познавали Хајдегера. Ваш „посленик" је утицао на његову мисао. Како ви схватате његово залагање 1933. године?

Е. Ј.: У животу сам срео само још једног човека који је на мене оставио тако магичан утисак: био је то Пикасо. Са Хајдегером се заиста нешто догодило. Ништа слично није се покушало још од времена старих Грка. Постао је члан партије 1933. гоидне, али брзо се повукао... Није био већи „нациста" нити антисемита од вас и мене... За мој шездесети рођендан послао ми је писмо о нихилизму које сам ставио поред једног Садовог писма које је написао у Бастиљи и рукописа **Паклене машине** добијеног од Жана Коктоа пошто је прочитао књигу **На мермерним литицама...**

Ф. Л.: Да ли сте пратили полемику која се водила око Хајдегера?

Е. Ј.: Издалека. Лакше је окомити се на неког човека него потрудити се да се схвати нека ситуација. Политика је, по мом мишљењу била збрка, метеж који сам пажљиво посматрао и искусио на лицу места, у Берлину. Можда бих у то време поздравио неку националну, то јест националистичку, револуцију, али, понављам, не са овим људима. Хајдегер није имао у Фрајбургу никакво непосредно искуство из политичког живота. Може се чак рећи да је у том погледу био наиван. Полемика која је отпочела није на његовом нивоу, осим неколико изузетака. Франсоа Федје у једној својој књизи, коју сам добио из Француске, износи истините ствари о томе. За мене су смешна та упорна прекопавања по свему ономе што је један човек могао да напише, каже или помисли у току свог живота... Ко зна како ће за педесет година бити протумачен разговор који ми управо водимо!... У сваком случају, ова полемика показује непознавање човека и несхватање његове мисли. Када је у мају 1976. године Хајдегер умро, отишао сам у Месхирх са букетом ђурђевака. Његова жена је рекла да отворе ковчег. Хајдегерово лице било је величанствено, као живо. Спустио сам букет у ковчег и они су га поново затворили. Његова мисао биће вероватно жива још три хиљаде година.

Ф. Л.: Чиме се у вашем животу највише поносите или шта вас је највише обрадовало?

Е. Ј.: Немојте ником рећи: можда кад сам у ентомолошким приручницима видео да постоји неколико лептира и тврдокрилаца који носе моје име. Једна обожаватељка моје књиге **Пустоловно срце** поклонила ми је кравату на којој су два од њих насликана руком.

Ф. Л.: Па ево, сигурни сте да постајете бесмртни...

Јингер се смеје...

Le Figaro littéraire, 25. јун 1990.

(Разговарао Фредерик де Товарницки)

■

Техника као мобилизација света кроз лик Радника

Ернст Јингер

□

44.

Оно што савременици умеју да кажу о техници не говори много. Нарочито пада у очи да ни сам техничар није у стању да о свом опредељењу да слику која би обухватила живот у укупности његових димензија.

Разлог лежи у томе што техничар представља специфичан карактер рада, али не поседује никакав непосредан однос према тоталном карактеру рада. Тамо где овај однос недостаје, не може се, без обзира на све предности појединачних учинака, говорити о обавезујућем и у себи нимало противречном поретку. Недостатак тоталитета се очитује у појави необузданог специјализовања које своја посебна питања покушава да уздигне на одлучујући ниво. Не би, међутим, и када би свет до сржи био исконструисан, било речено ниједно од важних питања.

Да би се према техници имао прави однос, потребно је да човек буде нешто више од техничара. Грешка која се јавља свуда где се настоји да се живот и техника доведу у међусобни однос увек је једна те иста — колико год да се долази до негативних или позитивних закључака. Ова основна погрешка се састоји у томе што се човек поставља у непосредан однос према техници — сем ако се у њему препознаје творац или жртва ове технике. Човек се овде јавља или као шегрт чаробњака који призива снаге којима није дорастао, или као творац непрекидног напретка који жури ка вештачким рајевима.

До сасвим других судова се долази ако се спозна да човек за технику није везан непосредно, већ посредно. Техника је начин на који се у лику радника мобилизује свет. Мера у којој човек стоји у свом односу према њој, мера која чини да га она не уништава, већ унапређује, зависи од тога колико он представља лик радника. Техника је у овом смислу савлађивање језика који важи у радном простору. Овај језик није мање

важан, није мање дубок од било ког другог, будући да не поседује само граматику, него и метафизику. У том односу машина игра подједнако секундарну улогу као и човек, она је само један од органа кроз које овај језик говори.

Ако, дакле, технику појмимо као начин који у лику радника мобилизује свет, онда би прво ваљало показати да је она представнику овог лика, дакле раднику, у нарочитом односу примерена и да му стоји на располагању; с друге стране, у овај однос неће бити увучен ниједан представник из сфера изван радног простора, као на пример грађанин, хришћанин, националиста. У техници мора, штавише, да постоји отворен или скривен напад на те сфере.

То је случај и са једним и са другим, и потрудићемо се да то потврдимо уз помоћ неколико примера. Нејасност, нарочито романтична нејасност која даје боју већини изјава о техници произилази из недостатка чврстих становишта. Она се губи оног тренутка када се спозна да је мирно средиште тако разноврсног поступка заправо лик радника. Овај лик исто тако захтева тоталну мобилизацију која уништава све што јој се супротставља. Због тога је иза површинских поступака техничке промене потребно доказати како обухватно уништавање, тако и другачију конструкцију света, којима је — и једном и другом — дат сасвим одређен правац.

45.

Да бисмо ово боље предочили вратимо се још једном рату. Приликом нашег разматрања снага код Лангемарка могла је настати идеја да је овде суштински реч о процесу који се одиграва између две нације. Ово је, међутим, тачно само у мери у којој зараћене нације представљају радне величине које овај процес носе. У средишту сукоба не налази се, рецимо, различитост нација, него различитост два доба када епоха која наступа пута епоху која пропада. На овај начин се одређује права дубина, револуционарни карактер овог предела. Жртве које се приносе и захтевају добијају већи значај зато што се догађају у оквиру кога свест нити може нити сме да види, али који постоји већ у најдубљим осећањима, што се види из многобројних сведочанстава.

Метафизичка, дакле уобличујућа слика овог рата, указује на друге фронтове које свест учесника не може ни да наслути. Ако се посматра као технички, дакле као веома дубок поступак, приметиће се да се ова техника више слама него отпор ове или оне нације. Размена метака која се врши тако често и на тако различитим фронтовима збраја се у један једини, одлучујући фронт. Ако у средишту поступка, дакле на оном месту одакле полази збир уништења — а које сâмо није подложно уништењу — препознамо лик радника, онда нам се открива веома јединствен, веома логичан карактер уништења.

Тако се најпре објашњава чињеница да у свакој од земаља-учесница постоје и победници и побеђени. Број оних који страдају приликом овог одлучујућег напада на индивидуалну егзистенцију је страховито велики, на коју год страну да се погледа. Сем тога, увек ће се наћи на врсту људи који осећају да им то даје снагу и који се на то позивају као на ватрени извор једног новог осећања живота.

Нема сумње да овај догађај, чији се прави опсег још не може измерити, превазилази по свом значају не само француску револуцију, већ и немачку реформацију. За правим језгром следи реп секундарних сукоба који убрзавају питања историје и духа и којима се још увек не назире крај. Не учествовати у свему томе значи губитак што га данас осећају млади неутралних земаља. Овде је направљен рез који раздваја више од два столећа.

Ако сада проучимо опсег уништења у појединостима, утврдићемо да је резу-

лтат утолико повољнији, уколико је даљи од зоне која је карактеристична за одређени тип.

Није, зато, чудно да су се последњи остаци старих система држава срушили под притиском попут куле од карата. Ово се, пре свега, види у слабој отпорности монархистичких творевина које готово све падају, без обзира да ли припадају фронту победничких или побеђених држава. Монарх пада и као владалац и као припадник династије, која Унији још из средњег века гарантује наслеђену земљу. Пада и као земаљски кнез у кругу који се свео на деловање готово само у питањима културе, и као први бискуп или врх конститутивне монархије.

Заједно са крунама падају и последње сталешке привилегије које је аристократија имала, падају, дакле, уз дворско друштво и посебним мерама заштићена имања, и официрски кор, у старом смислу тог појма, који је и у време опште војне обавезе поседовао све карактеристике сталешке заједнице. Разлог који је омогућио ово затварање јесте тај што, као што смо видели, грађанин лично није способан за ратовање, али је, с друге стране, упућен на то да га представља нарочита каста ратника. Ово се мења у епохи радника коме је дат елементаран однос према рату и који је, стога, у стању да властитим средствима представља у рату себе.

Лакоћа којом је цео овај слој везан за апсолутну државу одуван са оцене, или је изнутра срушен, запањује. Без спомињања иоле вредног отпора тај слој је подлегао нападу једне катастрофе која се, међутим, није ограничила само на њега, него истовремено и на релативно интактне грађанске масе.

Истина за вољу, изгледало је накратко, и то нарочито у Немачкој, као да је управо овим масама дат разлог за окаснели и коначни тријумф. Морамо, међутим, показати да се овај догађај у својој првој фази јавља као светски рат, а у другој као светска револуција, да би онда, можда опет, попримила облик ратовања. У овој другој, час отвореној, час тајној фази испоставља се да се могућност грађанског живота из дана у дан све безнадежније сужава.

Разлози за ову појаву се нуде на сваком пољу истраживања; могу се препознати у продору елементарног у животни простор и истовременом губитку сигурности, у разбијању индивидуе, у губитку наслеђеног идејног и материјалног поседа или, једноставно, у недостатку творачких снага. Прави разлог је, у сваком случају, то што ново поље силе, окупљено око лика радника, попут свих страних чињеничних стања уништава све сфере, па и грађанство.

Последице овог захвата изазивају једно понекад необјашњиво заказивање уобичајених функција. Књижевност постаје неукусна, иако још увек покушава да постави иста питања, привреда је оболела, парламенти постају неспособни за рад иако споља нису нападнути.

То што се у овом времену техника појављује као једина сила која није подложна овим симптомима говори сасвим јасно да она припада једном другом, важнијем систему односа. У овом кратком временском периоду после рата њени симболи су се раширили у најдаље крајеве планете, брже него крст и звоно у прашумама и мочварама Германије пре хиљаду година. Тамо где је продро чињенични језик ових симбола, тамо је пао стари закон живота; из стварности он је помакнут у романтичну сферу — али потребно је имати нарочито добро око да се у овоме види више од процеса чистог уништења.

46.

Поље уништења не бисмо добро упознали ако не бисмо спознали и напад на култне силе.

Техника, то јест мобилизација света кроз лик радника је, као нешто што уништава сваку веру, истовремено и највећа антихришћанска сила која се до са-

да појавила. Она је то у мери у којој се антихришћанско у њој појављује као један од њој подређених особина — она негира самим својим постојањем. Постоји велика разлика између старих оскрнавитеља слика и палитеља цркава и високе мере апстракције услед које једном артиљерцу светског рата готска катедрала служи само као оријентир на бојном пољу.

Тамо где се јављају технички симболи простор напуштају све друге снаге великог и малог света духа које су у њему живеле. Различити покушаји цркве да говори језиком технике само су средство за убрзавање њене пропасти, за омогућавање једног обухватног процеса секуларизације. Истинити односи моћи нису у Немачкој још увек избили на површину због тога што их скрива привредна владавина грађанства. Оно што је речено о односу грађанина према ратничкој касти, важи и за његов однос према црквама — он је тим силама, додуше, стран, али је, ипак, на њих упућен, што се види по томе што према њима стоји у односу субвенције. Недостаје му колико ратничка толико и култна супстанца, ако не узмемо у обзир привредни култ напретка.

Радник као тип излази, међутим, из зоне либералистичке антитетике — за њега није карактеристично то што нема никакву, него то што нема друкчију веру. Њему је ограничено поновно откривање велике чињенице да су живот и култ идентични — чињенице коју су, ако се изузму неке забачене области и планинске долине — људи нашег простора изгубили из вида.

У овом смислу ћемо се усудити да кажемо да се већ данас у гледалишту, које посматра светлосну игру или трку мотоцикла, може приметити већа побожност него у проповедаоницама или пред олтарима. Уколико се то догађа већ на најнижем, најтупљем ступњу, када човек сасвим пасивно бива привучен новим ликом, онда се може слутити да ће уследити друге игре, друге жртве, друга уздизања. Улога коју техника игра у овом процесу може се упоредити са формалним поседовањем римско-империјалног школовања које је стајало на располагању првим хришћанским гласницима, насупрот германским војводама. Као резултат нових чињеница и делотворнијих облика долази до новог начела — а ови облици су дубоки будући да су егзистенцијално упућени на ово начело. Суштински не постоји разлика између дубине и површине.

Треба, даље, поменути и разграђивање праве народне цркве XIX века, наиме обожавање напретка путем рата — што спомињемо због тога што се у огледалу овог слома нарочито јасно види двоструко лице технике.

Техника се, наиме, у грађанском простору јавља као орган напретка, који се креће ка савршености разума и врлине. Она је зато уско повезана са вредностима спознаје, морала, хуманости, привреде и комфора. Мартијална страна њене Јанусове главе тешко се уклапа у ову шему. Не може се, међутим, порећи да тенк не покреће луксузно возило него мотор — да, дакле, јачање саобраћаја не зближава само добре него и лоше Европљане. Исто тако делује и вештачко приказивање азотних препарата, како у пољопривредном, тако и у експлозивно-техничком смислу. Све те ствари могу се превиђати само дотле док човек не ступи с њима у додир.

Будући да се коришћење напредних „цивилизацијских" средстава у борби не може негирати, грађанска мисао показује тежњу да то оправда. То се догађа тако што се идеологија напретка уздиже изнад ратног поступка, тако што се сила оружја приказује као сажаљења вредан изузетак, као средство за припитомљавање варвара који се противе напретку. Једино хуманости стоје ова средства на располагању, а и то само у случају одбране. Циљ њихове употребе није победа, него ослобађање народа, њихов пријем у друштво које располаже једном вишом људскошћу. Ово је морални плашт под ко-

јим су израбљивани колонизовани народи и који је раширен и на такозване мировне уговоре. Свуда где се у Немачкој осећало грађанско мишљење, свуда су журили да ове фразе изговарају са похотним задовољством и да учествују у овековечењу овог стања.

Ствари стоје, међутим, тако да је светско грађанство у свим земљама, при чему Немачка није изузетак, изборило само привидну победу. Његове позиције су ослабљене у мери у којој је после рата попримало планетарне димензије. Испоставило се да грађанин није способан за коришћење технике као средства силе које је примерено његовом постојању.

Стање које је уследило не састоји се у новом поретку света, него у другачијој расподели израбљивања. Све мере које полажу право на нови поредак, па био то злогласни Савез народа, разоружање, право на самоопредељење нација, стварање маргиналних и патуљастих држава и коридора, поседују обележје бесмисла. Оне и сувише јасно носе печат збуњености да би то промакло чак и души обојених народа. Владавина ових преговарача, дипломата, адвоката и трговаца је привидна владавина која из дана у дан губи тло под ногама. Њено постојање се може објаснити само тиме што је рат завршио миром пуним подгрејаних либералних фраза под чијим се окриљем и даље разгоревала мобилизација. Множе се црвене мрље на земљописној мапи, и предстоје експлозије које ће овај баук разнети у ваздух. Он је постао могућ само зато што отпором што га је Немачка развила унутрашњом снагом свог народа није руководио водећи слој који је на располагању имао елементарни језик заповедања.

Зато је један од најважнијих резултата рата то што је овај чак ни вредностима напретка недорасли водећи слој сишао са позорнице. Његови бојажљиви покушаји да се опет етаблира везују се са свим изливаним и прашњавим стварима света, са романтиком, са либерализмом, са црквом, са грађанством. Све јасније почињу да се раздвајају два фронта, фронт рестаурације и један други који је одлучан да настави рат свим средствима и то не само ратним.

Потребно је овде, међутим, спознати где се налазе прави савезници. Они се не налазе тамо где се жели одржавање, већ тамо где се жели напад; и ми се приближавамо стањима када ће сваки конфликт који избија на било ком месту у свету појачати **нашу** позицију. Немоћ старе творевине се све јасније разоткрива пре рата, у току рата и после рата. За нас је најбоље оружје то што се појединац, као и заједница, одлучио за начин радничког живота.

Тек тада ће се спознати прави извори снаге који су скривени у средствима нашег времена и чији прави смисао неће открити напредак, већ владавина.

Рат је пример првог реда зато што он обелодањује карактер силе која је у бити технике, изостављајући при том све привредне и напредне елементе.

Важно је не дозволити да вас превари несразмера између огромних трошкова за средства и резултата. Већ сама формулација различитих ратних циљева показала је да ни на једној тачки света није постојала воља која би се могла мерити силом ових средстава. Потребно је, међутим, знати да је невидљиви резултат важнији од видљивог.

Овај невидљиви резултат се састоји у мобилизацији света кроз лик радника. Његова прва карактеристика јесте повратно дејство оружја против сила којима није дата могућност за њихово продуктивно улагање. Ова карактеристика није, међутим, сасвим негативне природе. У њој долази до изражаја мера једног метафизичког напада чија се неодољива снага састоји у томе да нападнути сâм, и наизглед добровољно, бира средства своје пропасти. Ово није случај само у рату, већ свуда где човек долази у додир са специфичним карактером рада.

Свуда, где год човек доспева у зачарани круг технике, он пред собом види неизбежан избор или-или. Он мора или да прихвати та особена средства и да говори њиховим језиком или да пропадне. Али ако прихвати, а то је веома важно, онда он не постаје само субјект техничких процеса, већ истовремено и њихов објект. Примена средстава повлачи за собом један сасвим одређени стил живота који се протеже и на велике и на мале ствари.

Техника није, дакле, ни у ком случају једна неутрална сила, никакав резервоар делотворних или слободних средстава из којих се по вољи и слободном нахођењу могу црпети снаге. Управо иза привида ове неутралности крије се та мистериозна и заводљива логика, којом техника покушава да се понуди људима. Ова логика постаје све јаснија и неодољивија, у оној мери у којој радни простор добија на тоталитету. У једнакој мери слаби и инстинкт погођеног.

Инстинкт је поседовала црква када је хтела да уништи знање које је Земљу видело као сателит Сунца, инстинкт је имао витез који је презирао пушку, ткач који је ломио машине, Кинез који је забранио њихов увоз. Сви су они, међутим, склопили мир, ону врсту мира која одаје побеђеног. Последице су наступиле све већом брзином, све безобзирније се подразумевајући.

И дан-данас видимо не само велике делове народа, него и читаве народе у борби против ових последица, у чији несрећни исход није могуће сумњати. Ко би, на пример, хтео да себи ускрати учешће у отпору сељаштва што у наше време изазива очајничке напоре?

Али нека се овде води сукоб о законима, о мерама, о увозним дажбинама, о ценама колико год се хоће — безизлазност ове борбе почива у томе што слобода каква се овде захтева данас уопште није могућа. Њива која је узорана машинама и нађубрена вештачким ђубривом није више иста њива. Зато није ни истина да је постојање сељака без-времено и да изнад његове земље прелазе велике промене као што су ветар и облаци. Дубина револуције у којој учествујемо види се управо у томе што она руши чак и исконска стања.

Чувена разлика између града и села данас постоји само у романтичном простору; она је исто тако непостојећа као и разлика између органског и механичког света. Слобода сељака није ништа друго до слобода сваког од нас — она почива у спознаји да је њему ускраћен сваки начин живљења осим начина живљења радника. То се може доказати у свим, не само у привредним, појединостима и око тога се води борба која је суштински већ давно одлучена.

Овде учествујемо у једном од последњих напада против сталешких односа, што делује још болније од десетковања грађских културних слојева путем инфлације, и може се најбоље упоредити са коначним уништењем старе касте ратника путем механичке битке. И овде нема више повратка на старо, и потребно је да се, уместо националних парнова, пружа планска помоћ која ће бити утолико делотворнија уколико више одговара смислу процеса. Реч је о томе да се остваре облици привређивања и наслеђивања земље у којима до изражаја долази тотални карактер рада.

Долази, дакле до губитка слободе, слабљења животног закона за оног који се користи особеним средствима технике, и то се грана у све појединости живота. Човек који добија струју располаже можда већим комфором, али и мање је независан од оног који има петролеј ку. Државе сељака или обојени народи који поручују машине, инжењере и специјалисте ступају у видљиви или невидљиви однос зависности који, попут динамита, разара уобичајене сфере живота.

„Победоносни поход технике" оставља за собом широк траг разорених симбола. Његов неизоставан резултат јесте анархија — анархија која јединице живота разбија на атоме. Уништавајућа страна овог процеса је спозната. Његова

позитивна страна се састоји у томе што је техника сама култног порекла, располаже властитим симболима и иза својих процеса скрива борбу између ликова. Њено биће изгледа да је нихилистичке природе због тога што се њен напад протеже на збир односа и зато што ниједна вредност није у стању да јој се супротстави. Управо ова чињеница је запањујућа и одаје да она, иако је сама без вредности и наизглед неутрална, стоји у нечијој служби.

Привидна противречност која постоји између спремности за све и сваког, без избора, и њеног уништавајућег карактера нестаје ако се спозна у значењу свог језика. Овај језик се јавља иза маске строгог рационализма који на питања унапред одговара јасно и одлучно. Она је, сем тога, примитивна; њени знаци и симболи су јасни самим својим постојањем. Ништа не изгледа делотворније, сврсисходније, комотније него послужити се овим тако разумљивим, тако логичним знацима.

Много теже је, међутим, спознати да се човек овде не користи никаквом логиком по себи, него једном сасвим специфичном логиком која у истој мери у којој гарантује своје предности постављања и своје особене захтеве и уме да разори све њој недорасле отпоре. Ова или она моћ служи се техником, то јест: она се уклапа у карактер моћи који се крије иза техничких симбола. Она говори једним новим језиком, то јест: одустаје од свих других резултата, сем оних који су у коришћењу овог језика већ садржани попут резултата у рачунској радњи. Овај језик је свима разумљив, то јест: данас постоји само **једна** врста моћи која се уопште може пожелети. То што се, међутим, техничке формуле — као средство које је само себи сврха — покушавају да подметну животним законима који им не одговарају, то је нешто што неизбежно води ка распрострањеним стањима анархије.

Може се, према томе, посматрати како анархија расте у истој мери у којој површина света добија на јасности и у којој се стапа различитост снага. Ова анархија није ништа друго до први, неопходни ступањ који води ка новом рангирању поретка. Уколико је већи круг што га нови језик ствара као наизглед неутрално средство споразумевања, утолико је већи и круг који ће наћи у свом својству језик заповедања. Уколико дубље минира старе односе, уколико их брже односи, уколико више атома ослобађа из њихових склопова, утолико је мањи отпор против органске конструкције света. С обзиром на могућност једне такве владавине настала је у нашем добу ситуација која је у историји без преседана.

У техници препознајемо најефикасније, најнеоспорније средство тоталне револуције. Знамо да круг уништења поседује своје тајно средиште, из кога се врши наизглед хаотични процес потчињавања старих сила. Овај чин се најављује тако што потчињени добровољно или недобровољно прихвата нови језик. Посматрамо како се нова врста човечанства приближава том одлучујућем језгру. Фазу уништавања смењује стваран и видљив поредак, када владавину преузме она раса која уме да говори нови језик, не у смислу чистог разума, напретка, користи, удобности, него као елементаран језик. Ово је случај у оној мери у којој лице радника показује своје херојске црте.

Тек тада је могуће заиста и без поговора служити се техником, када се у појединцима и заједницама који њом располажу представља лик радника.

48.

Када се уништавајуће и мобилизујуће језгро техничког процеса спозна као лик радника, процеса који се радним и трпељивим човеком служи као медијумом, тада се мења и прогноза која важи за овај процес.

Колико год да се техника у свом емпиријском карактеру чини покретном,

експлозивном и променљивом, она ипак води на сасвим одређеном, јасном и неопходном поретку који је попут клице затворен у њој као задатак и циљ. Овај однос се може изразити ако се каже да њен особени језик постаје све разумљивији.

Ако смо ово спознали, онда се губи и прецењивање развоја које је карактеристично за однос између науке и технике. Веома брзо ће постати неразумљив понос којим човеков дух ствара своју перспективу без граница и који је створио своју властиту литературу. Овде наилазимо на осећање марша који охрабрује коњуктурна расположења и чији нејасни циљеви одсликавају старе пароле разума и врлине. То је накнада за религију, и то за хришћанску религију путем спознаје која преузима улогу спаситеља. У простору у коме се решава загонетка света техници припада задатак да ослободи човека проклетства рада и да му омогући бављење достојанственијим стварима.

Напредак спознаје овде се јавља као стваралачки принцип који је настао исконским чином стварања коме се посвећује особито уважавање. Карактеристично је да се овај напредак јавља као непрекидан раст — личи на куглу која у мери у којој добија на површини долази у додир са новим задацима. И овде се може утврдити појам бескраја који омамљује дух и који за нас више није важећи.

Суочен са бескрајем, безмерношћу простора и времена, разум доспева до тачке када му се открива његово властито ограничење. То је једини излаз из једне рационалистичке епохе, која у овај бескрај пројектује напредак спознаје — готово као светлост на чудовишну реку. Али оно што разум **не** види, то је чињеница да је овај бескрај, ово продорно „Шта ће се догодити после?" створио управо он и да постојање тога он представља као властиту немоћ — неспособност да сагледа величине надређене просторно-временским односима.

Дух би пропао без медијума који га носи, етера простора и времена и то је његов нагон за самоодржањем, његов страх који ствара ову представу бескраја. Управо зато овај аспект бескраја припада епохи напретка; нити га је раније било, нити ће бити разумљив каснијим генерацијама.

Иначе, тамо где ликови одређују мишљење, не постоји никаква присила да се бескрај и безгранично посматрају као идентичне појаве. Потребно је овде уочити тежњу да се сагледа слика света као затворени и ограничени тоталитет. Тиме, међутим, отпада и квалитативна маска коју је напредак доделио појму развоја. Ниједан развитак није у стању да из битка извуче више него што у њему већ постоји. Начин развоја, штавише, одређује битак. Ово важи за технику коју је напредак видео у перспективи једног безграничног развоја.

Развој технике није неограничен; он је завршен у тренутку у коме као оруђе одговара особеним захтевима којим га подређује лик радника.

49.

Тако за нас практично настаје чињеница живота у једном провизорном простору за који је карактеристичан не развој сам по себи, него развој ка сасвим одређеним стањима. Наш технички свет није област неограничених могућности; она, напротив, као да поседује ембрионални карактер који тежи ка једној сасвим одређеној зрелости. Тако се догађа да наш простор наликује на једну огромну ковачницу. Оку не може да промакне да се овде не ствара ништа што има за циљ трајно стање, што на пример ценимо у грађевинама старих, или у смислу у коме уметност тражи да изрази важећи језик облика. Свако средство носи, штавише, провизорно, радионичарско обележје, одређено је, дакле, за ограничено коришћење.

Овом стању одговара да наш предео личи на прелазни предео. Овде нема

чврстине облика; сви облици бивају непрекидно моделирани путем динамичког немира. Нема никакве постојаности средстава; ништа није постојано сем пораста кривуље учинка која до јуче незаменљиви инструмент баца у старо гвожђе. Отуда нема ни постојаности архитектуре, живљења, економије — а сви су они повезани са постојаношћу средстава, као што су секира, лук, једро или плуг.

Појединац животари у овом пределу налик на радионицу, тако што се од њега захтева жртва делимичног рада у чију пролазност ни он нимало не сумња. Променљивост средстава има за последицу непрекидно инвестирање капитала и радне снаге, која се, иако се крије иза економске маске конкуренције, супротстављa свим законима економије. Тако се догађа да долазе и пролазе генерације које за собом не остављају ни уштеду ни споменике, већ представљају само одређени стадијум, горњу границу поплаве мобилизације.

Овај провизорни однос се јасно види по несређеним стањима која већ преко сто година спадају у обележја техничког предела. Ова слика од које боле очи није изазвана само уништавањем природног предела — њу објашњава и само несавршено стање технике. Ти градови са својим жицама и испарењима, са својом буком и прашином, са својим метежима налик на мрављање, са чудовишним комбинацијама архитектуре и њених иновација која им сваких десет година дају ново лице, јесу гигантске радионице облика — али сами не поседују никакав облик. Недостаје им стил, сем ако анархију не прогласимо за посебну врсту стила. И заиста, данас постоје два вредновања када је реч о градовима; мисли се или на меру у којој су они музеји, или на меру у којој су ковачнице.

Потребно је, међутим, утврдити да XX столеће, барем делимично, нуди већу чистоту и одређеност линија што наговештава почетно рашчишћавање воље за техничким обликовањем. Тако се може приметити померање од средње линије, од концесија које су донедавно биле незаобилазне. Почиње да се добија смисао за високе температуре, за ледену геометрију светлости и за белу усијаност прегрејаног метала. Предео постаје конструктивнији и опаснији, хладнији и усијанији; из њега нестају последњи остаци комодитета. Постоје већ делови који се могу прећи као што се прелазе вулканске области или изумрли месечеви пределі којима влада колико невидљив, толико присутан опрез. Избегавају се споредне намере, као што је, на пример, укус, постављају се на прво место технична питања и корисно је што се иза тих питања крије нешто више од технике.

Истовремено, оруђа добијају на одређености, на јасности — и може се такође рећи, на једноставности. Приближавају се стању савршености — ако га достигну, развој ће бити окончан. Ако се, на пример, упореди непрекидан низ техничких модела у једном од оних нових музеја, као што је Немачки музеј у Минхену, који се може назвати музејом рада, онда ће се открити да компликованост није карактеристика касног, већ почетног стања. Тако је, да наведемо један пример, чудно да је једрилица измишљена тек после моторног авиона. Са образовањем техничких средстава ствар стоји слично као са образовањем раса: главна карактеристика не означава почетак него циљ. Није обележје једне расе да поседује многе и компликоване, већ веома јасне и веома једноставне могућности. Тако и прве машине личе на неки још сиров материјал који се током непрекидних радних поступака постепено обликује. Они се, колико год да добијају на димензијама и функцијама, утапају у медијум једне веће прегледности. У истој мери не добијају само енергетски и економски, већ и естетски квалитет — једном речју: добијају на неопходности.

Овај поступак се, међутим, ограничава не само на прецизирање појединачних инструмената — он се примењује и у укупности техничког простора. Овде га препознајемо као повећање униформности, техничког тоталитета.

Техничка средства продиру најпре попут болести на појединим местима; она се показују као страна тела свог окружења. Нови изуми нападају најразличитије области попут насумце испаљених метака. У истој мери се повећава број сметњи, питања које треба решити. О техничком простору може се, међутим, говорити тек онда када се ове тачке испреплећу у једну густу мрежу. Тек тада се открива да нема појединачних учинака који не стоје у вези са свим другима. Речју, кроз избор специфичних радних карактера пробија се тотални карактер рада.

Ова допуна која наизглед повезује веома удаљене и различите творевине, подсећа на положај различитих пупољака чији се органски смисао као целина, може сагледати тек ретроспективно, дакле после завршетка развоја. У мери у којој се раст приближава свом крају може се посматрати како се број постављених питања не повећава него смањује.

Ово се најављује на веома различите начине. Постаје видљиво зато што изградња средстава постаје типичнија. Тако се појављују инструменти који у се би уједињују велики број појединачних решења која су практично њихов нераскидиви део. У мери у којој средства постају типичнија, дакле недвосмисленија и једноставнија за рачун, у тој мери се одређује њихов положај и ранг у техничком простору. Они се спајају у системе чије се рупе смањују и чија прегледност расте.

Ово се најављује тако што чак и непознато, нерешиво постаје прорачунљиво — тако што су, дакле, могући план и прогноза решења. Настаје све гушће преплетање и уједначавање које хоће да технички арсенал уз све специјализованости стопи у један једини гигантски инструмент који се појављује као материјалан, дакле дубок симбол тоталног радног карактера.

Прекорачили бисмо захтеве излагања ако бисмо само назначили бројне путеве који воде ка јединству техничког простора, иако се овде крије обиље изненађујућих момената. Тако је чудно да техника користи све прецизније погонске снаге, а да тиме основна идеја њених средстава не бива измењена, као што, на пример, после парне машине следи експлозивни мотор и електрична струја чије ће се поље употребе у догледно време опет пробити путем нових, још динамичнијих потенцијала. Као да су увек у питању једна те иста кола која мењају запрегу. Истовремено она корача преко својих привредних носилаца, преко слободне конкуренције, трустова и државних монопола ка припреми једног империјалног јединства. Даље је потребно додати да се она, уколико се јасније указује у свом јединству као „велики инструмент“, утолико на више различитих начина води. У својој последњој, управо откривеној фази она се јавља као слуга великих планова, без обзира што се ови планови односе на рат или на мир, на политику или на истраживање, на саобраћај или на привреду. Њен последњи задатак састоји се, међутим, у томе да на сваком месту, у свако време, у свакој могућој мери остварује своју владавину.

Није, дакле, наш задатак да следимо разноликост ових путева. Сви они воде ка једној те истој тачки. Много је важније да се око навикне на једну друкчију укупну слику технике. Техника се дуго замишљала као пирамида која стоји на свом врху и неограничено расте и чија се слободна површина у недоглед повећава. Морамо се, међутим, насупрот томе потрудити да је видимо као пирамиду чија се слободна површина све више сужава и која ће у веома догледно време доћи до крајње тачке. Овај још увек невидљив врх већ је, међутим, од-

редио размере основног нацрта. Техника садржи у себи корене и клице своје последње потенције.

Тиме се може објаснити строга доследност која се скрива иза анархистичне површине њеног тока.

50.

Мобилизација материје кроз лик радника, која се јавља у виду технике, је, дакле, у последњем и највишем свом ступњу исто тако невидљива као и упоредна мобилизација човека кроз тај исти лик. Овај последњи ступањ састоји се у остварењу тоталног карактера рада који се појављује час као тоталитет техничког простора, час као тоталитет типа. Ове две фазе су упућене једна на другу — ово бива приметно тако што су, с једне стране, типу потребне особена средства ради његове ефикасности, с друге стране, у овим средствима се крије језик кога не користи само тип. Приближавање овој јединици се изражава у стапању разлике између органског и механичког света; његов симбол је органска конструкција.

Сада се поставља питање у којој ће се мери променити животни облици ако се динамично-експлозивно стање у коме се налазимо замени стањем перфекције. Говоримо овде о **перфекцији,** а не о савршенству, зато што савршенство припада атрибутима лика, а не његовим симболима који су једино видљиви нашем оку. Стање перфекције је, дакле, исто толико секундарно колико и стање развоја: иза њих се налази надређена и непроменљива величина лика. Тако су детињство, младост и старост појединог човека само секундарна стања, насупрот његовом лику који нити почиње рођењем нити се смрћу окончава. Перфекција, међутим, није ништа друго до ступањ у коме зрачење лика у нарочитој мери додирује пролазно око — и овде је изгледа тешко одредити да ли се он јасније огледа у лицу детета, у деловању човека или у оном последњем тријумфу када се понаткад пробија кроз маску смрти.

То не значи ништа друго, него да и нашем времену нису забрањене последње могућности које човек може да достигне. О томе сведоче жртве које ваља утолико више ценити уколико се подносе на ивици безумља. У времену у коме вредности нестају из динамичких закона, из силе кретања, ове жртве су налик на пале борце у јуришу које убрзо нестају из видокруга а у којима је, ипак, садржана највиша егзистенција, јемство победе. Ово време је богато непознатим мученицима, оно поседује дубину патње чије дно још нико није сагледао. Врлина која је примерена овом стању јесте врлина херојског реализма који се не може разрушити чак ни перспективом потпуног разарања и безнадежности својих настојања. Перфекција је зато данас нешто друго него у другим временима — она вероватно постоји највише тамо где се најмање на њу позива. Она се вероватно најбоље изражава у вештини опхођења са експлозивом. У сваком случају, ње нема тамо где се позива на културу, на уметности, на душу или вредност. О овоме се или још увек не говори, или се више не говори.

Перфекција технике није ништа друго него једно од обележја завршетка тоталне мобилизације у којој се налазимо. Она зато може да подигне живот на виши ступањ организованости, али не може, као што је то веровао напредак, да га подигне на виши ступањ вредности. У њој се најављује смењивање једног динамичног и револуционарног простора од стране једног статичног и у највишој мери уређеног простора. Спроводи се, дакле, прелаз од промене ка константности — прелаз који ће свакако уродити бројним значајним последицама.

Да бисмо ово схватили морамо да видимо како стање једне непрекидне промене, којом смо сви обухваћени, преузима за себе све снаге и резерве којима живот располаже. Живимо у време великог трошења, а једини ефекат

који видимо јесте бржи рад точкова. А, на крају крајева, сасвим је свеједно да ли се крећемо брзином пужа или муње — под претпоставком да то кретање поставља константне, а не променљиве захтеве. Особеност наше ситуације се састоји, међутим, у томе што наше кретање регулише присила рекорда и мерило најмањег учинка који се од нас тражи, непрекидно расте. Ова чињеница спречава сасвим могућност да се живот у било којој од својих области учврсти у неком сигурном и непорецивом поретку. Живљење насупрот томе, личи све више на смртоносну трку за коју је потребно развити све снаге да се не би остало на стази.

За неког духа, који није рођен у ритму нашег простора ови процеси попримају сва обележја нечег загонетног, па чак и сулудог. Овде се под немилосрдном маском економије и конкуренције одвијају запрепашћујуће ствари. Тако ће неки хришћанин, на пример, доћи до закључка да облици које реклама нашег времена користи имају сатански карактер. Апстрактна призивања и такмичења светлости у центру градова подсећају на нему и огорчену борбу биљака за земљу и простор. Око једног Источњака ће с болом приметити како се сваки човек, сваки пролазник на улици креће са свим обележјима једног такмичара. Најновија постројења, најефикаснија средства постоје само кратко; она се или уклањају или надграђују.

Последица тога јесте да не постоји капитал у старом статичном смислу; чак је и вредност злата сумњива. Нема више заната који би се изучио, у коме би човек могао да постане мајстор; сви смо ми само шегрти. Саобраћај и производња имају у себи нечег неизмерног и неурачунљивог — уколико се човек брже креће, утолико касније стиже на циљ, а повећање жетве и производње добара стоји у чудноватој супротности према растућој беди маса. И средства моћи су променљива; рат на великим фронтовима цивилизације се представља као грозничава размена формула физике, хемије и више математике. Чудовишни арсенали уништења не јемче никакву безбедност; већ сутра ће се можда открити глинена стопала колоса. Ништа није трајно сем промене, и о ту чињеницу се разбија свака тежња усмерена на посед, задовољство или сигурност.

Благо ономе који уме да иде другим, храбријим путевима.

[Одломак из „Радника"]

Превео са немачког
Златко Красни

Гозба

Ернст Јингер

□

Сликарев атеље крунисала је волијера; поглед се протезао на острва и море. Јужни зид и плафон беху засвођени луком од чистог стакла. Тешка купола се једва могла разликовати од ваздуха, па ипак су импулси деловали на њену фину решетку изазивајући промене у прозирности. Жица беше повезана са прекидачем налик на палету. У свако време Халдер је тако имао светлост какву је желео. Сем тога, штедео је завесу која је донекле била заклоњена прозором. Усред поднева је, ако би притиснуо прекидач, у атељеу владала ноћна тмина. Уређај је, због свог обима, а и свог јединственог система био скупоцен; представљао је дар проконзула који је на исти начин осветљавао своје стаклене баште.

Халдер је управо пустио да у просторију падне пуна светлост и само су унутрашњи бели зидови били благо осветљени. Месец је стајао у зениту. Виделе су се ватре на острвима и бродови у заливу. Од белог до црвеног рта ниска од бисера је обасјавала ивицу залива; огледала се у мору. Понекад, кад би прошао неки брод, тињали би одсјаји на улазу у луку. На корзоу су кола вукла осмоструке пруге светлости. Обелисци беху црвенкасти, фонтане сребрнасте. На Великој луци и код њене Слободе кружили су рингишпили и велики точкови, и прскао ватромет. На морском огледалу се видео одраз правоугаоника ракетне луке. Са оне стране старог града пулсирала су оријентациона светла аеродрома; површина се, као да је уоквирена фосфорном писаљком, подизала у ноћ. Магнетно усидрен над њом је лебдео црвени облачић, уочљив и са највеће даљине, како оптички, тако и у слепом лету. Црвени и зелени свици су пролетали горе-доле. У високим сферама су искриле ракете. Простор је личио на мрачну пећину у којој је математичка свест вребала својим шареним очима и изводила своје игре.

Као и обично, Халдер пред овим видиком осети полет поноса, а истовремено и осећање страха. Чинило му се као да се мозак и сувише смело уздиже и да му прећага, упозоравајући га, одговара.

„То су чаробни двори из хиљаду и једне ноћи. Од малена сам осећао да овде не можемо да живимо; пловимо по непознатом као Синдбад на великој риби, или између крила демонских гнезова које је Алах сагорео једном звездом. Не можемо се спасти искакањем. Испалили су нас попут ћулета, али човек није увек овако живео. Шта је смисао, шта је циљ овог ужасног пута?"

Ове речи је упутио пола самом себи, а пола човеку који је стајао поред њега пред стакленим зидом: Зернеру, такође госту проконзула, једном мршавом човеку средњих година нехајно одевеном, који се одликовао високим степеном расејаности. Знало се да је Зернер увек живео у некој врсти монолога, духовне вежбе, и да се зато с њим слабо могао водити разговор. Па ипак, његове су речи често стајале у хармонији са питањима која би му се поставила. Изгледало је као да је и он удубљен у призор ноћног Хелиополиса. Не вадећи из уста кратку лулу, он се окрену према сликару и рече:

„Варате се, Халдеру: човек је увек овако живео. Једино што му понекад његова ситуација бива нарочито јасна. Простор који вас ужасава увек је исти; он није већи од лобање која обухвата ваш мозак."

И, не залазећи дубље у сликарево питање, он поче да развија монолог о гнози којом се већ дуже бавио. Светска пећина и светски страх — једно је произвело друго, при чему се узрок није могао разграничити од последице; висина је доносила са собом и своју дубину. Што се њега, Зернера, тиче, он је желео да проучи духовно место где се тај догађај догодио. То је био његов задатак.

Омео их је улазак старијег човека по имену Ортнер, који је био глава малог круга и пријатељ проконзула. И он је становао ту, али је радије боравио у својој баштенској кућици. Она се на-

лазила на Пагосу, у близини виле у којој је кнез проводио недеље и празнике. Његов пријатељ и заштитник би више волео да га види у академији, али се Ортнер радије дружио са малим вртларима и винарима који су становали на терасама Пагоса. Они су по њему давали имена ружама и плодовима. И данас се појавио у њиховој ношњи. Могао је имати скоро шездесет година, коса му је била густа и седа изнад чела попрнелог од сунца. На први поглед, човек би поверовао у једноставну улогу коју је са својим чврстим рукама играо и у којој се пријатно осећао, али су црте лица сведочиле о његовим погледима што су сазревали током деценија.

Штампа Централне службе је Ортнера полуподругљиво, полуневољно називала „Хомером Хелиополиса"; и заиста је његов опус био уско везан за развој и кризе овог светског града. У младости је већ био познат по својим космичким стиховима који су из њега избијали анархичном снагом. Затим је, у пратњи Ориона учествовао у народним устанцима, војним походима и лововима. После овог периода најширих искустава уследио је период што се огледао у низу јасних и конструктивних дела и који је пратила промена политичке наклоности од левице ка десници; коначно, склоност ка вртовима и истовремено повратак свету музике.

Кнез је од Ортнера очекивао духовно оживљавање Хелиополиса. Сматрао га је способним да створи један модел који ће бити садржан у историјском објекту и служити му као узор. Једна од максима проконзула је била и та да је права политика могућа само тамо где јој је претходила поезија. Што се Зернера тиче, кнез му је сличан задатак поверио на пољу појмова. Разлика се јасно изражавала у бићу та два мушкарца: код Зернера се осећао виши степен хладноће, неопредељеног посматрања, док је Ортнер зрачио великом топлином.

Ортнер даде Халдеру букет цвећа и пожели му срећу у новој години живота:

„И ја имам задовољство да вас поздравим као суседа, јер вам проконзул поклања добро на Пагосу."

Он му предаде повељу на којој је висио печат. Халдер се осећао скучено у „Wolters' Etablissement" и Ортнер се увек трудио да кнезу пренесе бриге својих пријатеља.

Уђе Луцијус: ради послужења довео је са собом и Костара. Његов дар се састојао од једне рибе од црвеног карнеола. Сликар је волео такве комаде од дрвета, стакла, слоноваче и држао их је у свом атељеу. За рад му нису били потребни ни пејзажи ни модели, али волео је присуство ствари које су га подстицале. Оне би се онда огледале у његовим делима, али више као слике које се понављају у сну — у контурама нејасне, у свом бићу одређеније.

Халдер је припремио једноставно послужење, прилагођено домаћинству без жене. На столу су се налазиле чиније пуне бадема, маслина и малих риба какве се могу купити код продаваца слане робе у луци. То је уоквиравало једну дугачку паштету од меса коју је Цербони запекао тако да се пресијавала њена златномрка корица. На тај начин су хлеб и месо били уједињени у једном јелу. Венци од ружиних латица украшавали су сто.

Задатак отварања гозбе припао је Ортнеру. Он приступи столу на коме се пресијавало вино у стакленом крчагу и први га окуси.

„Ово је петогодишње вино из гостионице 'Код туне', Халдеру, и ми ћемо га пити како доликује. Прво ћемо испити заједно три чаше према правилима: прву за јубилеј, другу за кнеза, трећу за музе. Затим ћемо пити према расположењу. Може се говорити о свему, сем о политици."

Они принесоше либацио и испружише се, полуседећи, на лежајеве. Костар их је послуживао јелима и водио рачуна о вину. И сам је тамо пунио и испи-

јао своју обручасту чашу која је стајала поред крчага.

Хвалили су вино као и гостионичаре из Винхо дел Мара. Подрум „Туне" је био чувен. Луцијус је више ценио једино подрум „Каламарета", али само ако би се вино пило на лицу места, пошто је било осетљиво и није му пријала вожња преко мора. Сем тога, било је потребно пити са газдом, сињор Арлотом, при чему није било довољно показати се као сладокусац, већ и као и весео друг, пре него што би у његовим очима био достојан најбољег напитка. Ортнер је, са своје стране, волео мале, непознате гостионичаре који су послуживали у кухињама. Крај огњишта је стајала мајка, у породици би се причале шаљиве ствари. Рад у винограду био је њихова молитва. Овчији сир се јео уз бело, а артичоке уз црно вино. При том се полако говорило о старим, једноставним стварима и њеховом повратку: о времену, расту, протицању године. Ту се могло научити више и боље него у књигама. Нема уметности која није израсла из календара.

Затим су разговарали о чашама које им је Костар приносио. Биле су мале и трбушасте, својим обликом су употпуњавале празну шаку, како би онај који пије, ако жели, могао да ублажи хладноћу вина. Одавале су добар и нежан звук.

„Што се мене тиче", рече Ортнер, „ја више волим земљане посуде, према Атенејовом епиграму: 'Дај ми сладак пехар, од земље обликован, од које сам створен и у коју ћу се опет вратити'."

Он додаде да је пре неколико година започео низ студија о једноставним оруђима попут српа и муманаза. Сем тога, под геслом „O bouteille profonde" желео је да посвети један рад боци вина, њеном односу према земљама и врстама, као и према пракси пијења, како се развијала код разних народа.

„Али сам већ на самом почетку морао да признам неуспех, попут Казанове кад се обесхрабрио припремајући свој лексикон о врстама сира. То су задаци који превазилазе снагу и увид појединаца; то би требало поверити кругу познавалаца који заседа и дописује се са најбољим округлим столовима виноградских земаља."

Филозоф је заступао мишљење да је једино стаклена чаша прави оквир за вино. Вино је симбол вишег живота, крви која је прешла у дух, а његова граница јесте смрт. Стакло је најнеплоднија, од живота најудаљенија материја; и у најфинијим пехарима вино лебди, као да је проливено у нешто невидљиво и као да га то невидљиво држи, попут чисте есенције у чистом облику. Отуда је ломљење чаше и знак среће; то указује на безграничну слободу у етеру. Чаша је тело, њен садржај је дух.

„У том смислу", рече Халдер, „чаша би за вино била оно што је за сликара црна боја или мрак. Предмети су одвојени најфинијим слојевима мрака и одвојени један од другог. То не важи само за цртеж него и за сликарство. Боја је вино наших очију. Али она бива видљива и може се уживати једино поимањем мрака."

Луцијус га упита да ли је познавање учења о бојама за сликара неопходно.

„Свакако, мада он може само да учврсти у свести урођени смисао за боје, али никада не може да га замени. У наше време је чак предност ако теорија о бојама и инстинкт делују заједно попут граматичке непогрешивости и песничке лепоте у апсолутној реченици. Што се мене тиче, често мислим о бојама и верујем да то мојим бојама исто онолико шкоди колико и познавање контрапункта неком композитору."

Он, затим, пређе на технику свог посла. За њега је настајање слике, пре свега, примитиван чин који подсећа на трансфузију крви. При томе је важно да се на платно пренесе унутрашњи живот сликара. Добро се осећао када би место на слици, коју би дотакао влажном четкицом, било, попут фине струје, повезано с његовом руком, с његовим те-

лом. Осетио би несигурност, ако би га ова напетост напустила.

„Тако се и код молитве, када се руке склопе, мора осетити нека врста магнетизма ако човек жели да молитва продре“, потврди Ортнер. Пажљиво је слушао шта се говорило. „Десна и лева рука се спајају у мир и сакупљају неподељену снагу. Тада више не делује разум који се огледа у симетријама.“

Ово није непознато некоме ко ради на музичким делима. Аутору падају на памет најбоље ствари у паузама, као одговор из бесконачности.

Халдер додаде још нешто о боји као нечему специфичном: врх четкице је усијан, вибрира попут какве лампице, попут врха наелектрисане игле.

„Боја је порозна, она је као фини сунђер који се напаја невидљивим. Обухваћена обликом, попут вокала консонантима, она обухвата неизрециво. Па ипак, сликар не дела самостално; око посматрача га обогаћује. Слике на тај начин сазревају. Отуда је за нас веома важно ко их добија и ко их чува.“

Према Халдеровом мишљењу слике представљају највредније покућство и њих би као прве, чак и као једине, требало спасти, као што се некада радило са ларима кад би избио пожар. Ко је познавао деловање слика у радним просторијама, у свечаној одаји, у соби мајке која очекује дете? Једне су имале смисао у скромном домаћинству, друге у дворцима, а треће само у црквама; тужно је било видети их у музејима. Лепо је било, сем тога, што су слике постајале свете и што је чудесна снага непосредно зрачила из њих.

Овде је на делу магијска снага која је од фигура ловаца у пећинама Пагоса остала до данас иста. Луцијус примети да томе може да се придружи и нешто временско — дух епохе у којем је дело створено. Да ли уопште има правила по којима се исконска сликарска снага представља као „модерна“?

„Уколико је урођена снага велика, она ће свакако пронаћи онај стил који јој одговара и она ће га одредити. Дух времена утиче на карактере. Метал и ковање зависи једно од другог. Једно стоји у односу према вечито истом, а друго према часу када је рођен уметник. Отуда ће дар који му је дат осећати најпре као нешто безоблично, а затим ће наћи начина да га оствари. Мајсторско дело настаје када безвремено испуњава епохално као ово вино чашу.“

„Али како сметнути с ума форму? Без ње не би било ни покрета, ни стила. Уметник се доказује тиме што вечито исто препознаје у увек новом и недодирнутом облику. Изненађење није само епохално — оно је суштинско.“

Ова примедба је дошла од Зернера који је углавном деловао тако одсутно да су га други једва примећивали. Луцијус је посматрао бледо лице које као да се неприметно покретало и попримало оштре црте ако би се усредсређивало на мисао. Очигледно је Зернер знао више него што је говорио и него што је могао да каже — ту и тамо би се његова мисао згуснула и просветлила простор.

После завршетка студија овај филозоф је започео живот испуњен путовањима и на то потрошио своје мршаво наследство. После је осиромашио и насукао се на Винхо дел Мар, где су га виделли како полуго прави друштво чобанима, рибарима и виноградарима. Спавао је у њиховим колибама или под њиховим чамцима и испијао с њима трбушасти крчаг од глине крај ватре или врећицу од козје коже која се грли попут пријатеља. У Винху дел Мар су навикли да виђају такве госте; народ је уживао у опхођењу с њима гледајући у њима полулудаке, полупророке. Тако га је срео Луцијус у „Каламарету“ касно после поноћи. Разговарали су уз пиће све док над Кастелмарином није изронило сунце, и Зернер му је излагао свој систем, додуше пијан, али са оном вишом снагом убеђења какву нам вино даје. Назвао га је монатропизам и учење је твр-

дило да постоји само један човек чији смо ми одблесци.

Луцијус је ускоро потом описао проконзулу овај сусрет, више као догодовштину. Овај је, међутим, показао заинтересованост и сматрао да би се могло исплатити ако би се тај чудак привукао а онда се пратило на шта ће све изаћи. Тако је Зернер доспео у летњиковац и живео је ту од свог рада кога је понекад прекидао дужим теревенкама на острвима.

У међувремену је Костар поново напунио чаше и филозофу за лулу понудио штапић од термичког метала који је ужарен лежао на глиненом тањиру. Ортнер сада предложи, по правилима која су важила за гозбу, једну тему:

„Говорићемо о 'тренутку среће' и чути од сваког шта о томе мисли. Нека почне Де Гер.“

Луцијус размисли неколико тренутака и загледа се у своју чашу. Затим је искапи и поче:

„Срећа има за мене црте нечег недодирнутог, неописивог. Ако бих је упоредио са благом, онда ми се у томе допада тренутак када осећам да је оно сасвим у мом поседу, а да о томе нисам донео никакву одлуку. Реч је о једном потенцијалном стању кога оживљава илузија. Ту увек има неке белине. Беле површине ме увесељавају: поље под снегом, писмо, неотворено, лист хартије што очекујући ме почива на мом столу. Ускоро ћу га прекрити знацима, словима и тиме пригушити његово светлуцање.

То, да би се могло кренути од почетка, сасвим испочетка: то је дивно осећање. Ту спада и свест о неспознатом, скривеном, тајновитом. Срећа је детињство и повратак детињству. Улазимо у животну борбу и још имамо све адуте у руци. Затим пораз смењује сан о победи.

Кад се сетим својих срећних тренутака падају ми на памет бели градови на ивици пустиње, луке с оне стране Хесперида куда сам навраћао под лажним именом. Ниједан комад одеће, ниједна цедуљица није могла да ода ко сам. Трагови у песку су избрисани. Затворили су се, као и бразде брода на коме сам приспео. Познајем само име агента и потражићу га увече у једној мрачној уличици. До тада ми је дан поклоњен на један нов и непознат начин. Фине нити које нас везују за навику, свакодневицу, обавезу, пресечене су и слобода се усељава као у сновима. Провешћу један дан који се налази с оне стране закона, као да поседујем неки прстен који ме чини невидљивим. Постаје ми јасно ликовање оног патуљка: ликовање због тога што нико не зна моје име. Изазов ми се силовито приближава.

Свет се мења као да сам пио јако вино, уживао индијску дрогу. У мери у којој се уздржавам од воље, од акције, повећава се моја снага. Седим за доручком и један тамнопути слуга ми сипа кафу. Угледавши његов осмех, блистање његових очију препознајем да сам ја онај непознати гост кога он сваког јутра послужује. Али је и он свестан да сам ја његова судбина. Ми смо истовремено у споразуму и различити смо, весели и одмерени. Сада бих могао да пробијем зачарани круг, да му дам неки поклон, да га привучем на колена, да му обелоданим да сам ја зналиц њему непознатих жеља и снова. Уместо тога, ћутећи и уздржавајући се, повећавам своју моћ.

То је увертира; надовезују се пролази кроз луку, кроз базаре и уске четврти. Поглед на мноштво људи повећава моје расположење. Уколико мање знам њихова имена, њихове послове, њихов језик, утолико ми је јаснији њихов тајни смисао. Они светле изнутра.

Сунце зачас стоји у зениту и запада за море. Време бива лако и безболно; слике се хармонично и лако смењују. Људи живе у мени; осећам њихове мисли, дела, муке док их посматрам.

Светлост бива све богатија, попут тапета чије шаре светле. Сликама дајем

свој одговор, шаљем их као из огледала натраг у свет. Оно постаје налик на сунце, свет је сала са сликама. Обликује се према мелодијама које компонујем; срећа сликара, песника, заљубљеног — мени је поверена."

„Срећа почива у илузији", започе сликар, „и испуњење је њена смрт. Зашто оклевамо од тренутка када угледамо воће како светли у лишћу до тренутка када га рука ломи? Желимо да продужимо трајање среће.

Мислим на сусрет са Коралином, на наш први рандеву. До тада смо се сретали само у друштву.

Дуго пре заказаног часа стајао сам на мосту крај светионика. Био сам јој написао једно бесмислено писмо, потпуно свестан апсурдног положаја. Па ипак, прожимала ме јака напетост, као ловца који се, у очекивању крајње стидљиве, готово невидљиве дивљачи, боји да га не превари око.

У том тренутку полете ка мени оно што се зове тренутак среће, погоди ме као тане. Видех Коралину како ми иде у сусрет, мостом, већ ме је издалека препознала. Мешавина среће и страха која ме спопала била је као вртлог што је стварност истовремено изоштрио и претио да је разори; показала је да сам ја дивљач колико и ловац. Још увек се невероватност илузије борила са извесношћу оног што сам гледао. Још увек је биће које ми се лаким кораком приближавало било слика из снова, онаква каква се указује ономе који је призива. Али је постајала све реалнија. Угледао сам зелени костим, црвену ташну на дугом каишу, јер је то била тзв. ловачка мода. И све ми је изгледало предивно у тој секунди — као да је хиљаду људи уперило поглед само у мене. Већ се између нас створила тајна. Већ сам видео њен осмех као први покрет, први дрхтај завесе испред једног непознатог света. Били смо завереници.

То је био тренутак кад ми је изгледала најмоћнија, иако смо се дуго и срећно волели, живи и данас у мом срцу. Мислим на тренутак када је све још увек била машта, над-стварност вољене особе и кад нас је још прожимала слутња поседовања. То су два царства која се на земљи не могу сјединити, сем помоћу једне муње која прескаче безвремено."

Сада је ред дошао на Зернера, али он није слушао и било је потребно прво га пробудити из његове замишљености. Кад је чуо о чему је била реч, он поче да говори брзином која је сведочила о његовом познавању теме као и о томе да му је језик осокољен вином:

„Срећа је везана за тренутак — то значи да не може да траје. У најбољем случају, живот личи на ланац који је искован од прстенова испуњених жеља. И ако човек увек побеђује, као Александар, он не може да утекне од своје судбине. Непријатељ глади је ситост, као што је испуњење смрт чежње.

Због тога се мудраци свих земаља и свих времена слажу у томе да се срећа не може задобити проласком кроз капију жеља нити у реци света.

Из тога произилази да онај који жели да поседује срећу мора најпре да затвори капију жеља. У овоме су сви прописи сагласни, као варијанте једног текста — свете књиге, правила старих мудраца Истока и Запада, учења стоика и будиста, списи монаха и мистика.

Даље, искуство нас учи да човек не следи прописе. Он као да живи у дворцима 'Хиљаду и једне ноћи' у којима су му све просторије дате на уживање сем једне, чија су врата забрањена и иза којих живи брига. Како то да га његова коб тера да отвори управо та врата?

Загонетка је у томе, што су то врата жељâ.

Лов на срећу води у шипражје. Срећа мора да наступи. Она не станује код нестрпљивих. Она би требало да личи на припрему која постаје све лепша. Живот не сме да је убрзава; мора да се успорава на начин река које теку ка мору. У мери у којој са старошћу добија на дубини и унутрашњој снази, она

доноси злато, бродове и весела чудовишта.

Ретко се може срести срећан човек — он то не показује јавно. Па ипак, такви људи још увек живе међу нама у својим ћелијама и мансардама, удубљени у спознају, у посматрање, у молитву — у пустињама, у испосничким колибама под кровом света. Можда се њима може захвалити што до нас још увек допире топлота, дотицање енергијâ из других система."

Као последњи, реч узе Ортнер; он заврши разговор:

„Мој епилог ће бити скроман. Можда је у природи ствари то што су за мене скромност и срећа нераздвојиви. Срећа је хармонија у којој се налазимо према стварима које нас окружују. Утолико су те ствари једноставније и уколико их је мање, утолико ће акорд бити чистији и мање напоран. Отуда једноставни људи лакше долазе до среће.

Баштица са цвећем и воћем, сто са добрим гостом и боца вина, пригушено светло које осветљава књигу и сервис за чај — то су композиције које усрећују, ако се ка њима усмери унутрашња хармонија.

Човека кога таква хармонија оживљава окружује круг у коме она постаје видљива. То су острва у хаосу овог света. Башта, радно место, мало домаћинство, круг пријатеља — они сведоче о генију онога око кога су се створили. Они показују да се срећа, радост, посед не састоје у појединачном и да њихова суштина тражи заједништво, комуникацију. Она се састоји у давању, у дељењу добијеног. Богат је једино онај који даје.

Опсег ових острва зависи од висине човека. И најмањи може да поклања, може да шири око себе сјај макар то била и мала светлост. Срећа баштована се види у плодовима, чује се у песми коју његова жена пева на огњишту. Кнежеви око себе граде царства. Звезде су острва у светском мору; слутимо да су она домовина добрих сила. И коначно је и универзум острво усред Ничега које је створио Бог."

Сада и срећи наздравише чашом. Као што је то на гозбама био обичај, гости замолише Ортнера да одржи мало предавање по свом избору. Он је на то радо пристао будући да је радо и добро говорио, у чему му је помагало његово изванредно памћење. Тако се и овог пута сложио и рекао:

„Пада ми на памет да се међу мојим старим и одложеним списима налази и један који је близак теми о којој смо разговарали. Одредио сам га био за циклус у коме сам обрађивао судбину града Берлина. Рукопис лежи тамо преко; случајно сам га ових дана прегледао."

Он пође преко да донесе рукопис и врати се са црвеном фасциклом чија боја беше избледела на сунцу. Док је сликар појачавао светлост, Ортнер провери листове; ивице беху пожутеле.

Халдер га замоли да причека тренутак и постави боцу старог вина и нове чаше. И Костар је морао да седне за сто.

Затим се Ортнер удобно намести у столицу и започе, најпре застајкујући, а онда све течније, своју причу.

[Одломак из „Хелиополиса"]

Превео са немачког
Златко Красни

■

Боравак у Далмацији

Ернст Јингер

□

Јун и јул 1932. године провео сам с Фридрихом Георгом на далматинском приморју. Према замишљеној географској карти коју носимо у глави о земљама које још нисмо видели, та област је у мојој машти живела као нека врста проширене Италије. У току другог дана, док је наш бели пароброд клизио крај зупчастих острва и разуђених обала, имао сам времена да се ослободим те заблуде.

Први утисак скоро ме је разочарао. Масе крашких стена које су се, испуцале на многим местима, спуштале до воде и тамо се рачвале као истопљено олово, учиниле су ми се тек као костур једног крајолика коме су недостајале пријатне облине и слој од меса. Касније сам, наравно, приметио да ова земља има своје тајне силе; оживи у сећању и изазове осећање носталгије. Имала је неку далеку сличност са Линебуршком пустаром.

Пристаниште нам је била Корчула, прастаро морско утврђење чије се оснивање приписује Антенору. Тамо нас је поздравио наш домаћин, капетан Борер, стари ка-унд-ка поморски официр. Прешли смо његовим чамцем уски морски рукавац који раздваја Корчулу од полуострва Пељешац које се простире у облику прста. На северном излазу мале варошице Оребић светлео је Боререв „Хотел Белви" у коме су нам спремили собу с погледом на море.

На тој првој шетњи кроз место упознали смо се с хрватским типом, с пријатним и кршним људима. Замишљао сам Хрвате отприлике онако као што живе код нас у сећању на седмогодишњи рат — као врсту чупавих дивљака дугачких бркова и мрачног погледа. На наше изненађење, уместо тога смо наишли на љубазан, вредан и култивисан народ. Било нам је пријатно да се сретнемо са патријархалним уређењем које се код нас изгубило још од времена праотаца. Ускоро нам је из бројних запажања постало јасно да на овом жалу још живи старо, непромењено устројство. Једно од

њих је и разлика у обраћању некој особи с „господине" или „господару". Господин значи напросто учтиво обраћање; титула господара припада оцу породице који је на свом поседу. Та разлика је код нас ишчезла, изузев можда у нашим источним областима где се патрон још увек ословљава са „милостиви господине."

Становништво живи од земље и од мора. Видели смо у баштама растреситу земљу боје рђе на којој рађају одличне сорте грожђа, маслине, бадеми, смокве и нар. Куће су грађене од чистог камена; у најлепшим живе капетани који су се, после својих путовања, населили на овој обали. Имају обичај да наместе своја пребивалишта са осећањем за ред и претераним смислом за простор на који се човек навикне на бродовима. Често смо пролазили крај њих док су на плажи поправљали своје једрењаке или из својих терасастих вртова дурбином посматрали море. Кад њихови некадашњи бродови пролазе, наследници их поздрављају звуком сирене. Далмација од вајкада даје врсне морепловце.

Оброке смо узимали на једној тераси засењеној виновом лозом. Ту сам наставио проучавање риба Средоземног мора које сам увек тражио да ми покажу пре него што се из рибарских корпи преселе у кухињу. На жалост сам у гужви око поласка на пут заборавио да спакујем Овидијев „Халиеутик" и Плинијеву 32. књигу, као што сам намеравао. Већ разноликост јела од теста, као чаробни производ неуморног инвентивног дара одавала је да се налазимо у старој аустријској кнежевини. Ниједно од њих се није поновило за време нашег вишенедељног боравка. Нарочито је вредан помена далматински пршут који може да стане раме уз раме са вестфалијском шунком. Пријатан укус добија од димљења ароматичним дрвећем макије. Од вина смо упознали две врсте, црно „ополо" као лако домаће вино и једно ватреније боје ћилибара, „прч", вина пуна снаге земље која се, међутим, не нуде без

отпора, већ им се дух мора освојити. Код прве пробе језик наилази на својеврстан укус етра или терпентина који се временом све више губи. Ништа вас не приближава неком крају толико као вина која су расла на његовом тлу и која су обасјана његовим сунцем.

Увече, кад би мирис поморанџи у цвату и грмова мушкатли посађених у мермерна корита почео да се прелива у слан морски ваздух, радо бисмо седели за столом у љубазном друштву нашег газде, иза једне или више карафа. Упознали смо у њему једну од оних једноставних природа у којима је, захваљујући војнички вођеном животу, остало веома много детињастог. Свакако, катастрофа је и на његовој нарави оставила печат; па ипак је само помутила урођену му ведрину, али је није уништила. Приликом напада на венецијанску обалу један торпедо му је за неколико минута потопио брод; један патролни брод извукао га је из воде, пошто је целу ноћ провео пливајући. Повремено смо примећивали на њему налете једне патње која се може назвати аустријском и која је заједничка многим старим припадницима те последње праве династије. Са њом је пропао један облик уживања у животу који је у осталим европским земљама већ генерацијама постао незамислив а трагови те пропасти и даље видно делују код неких појединаца. Другачији начин на који се догодио преврат у Аустрији постао нам је нарочито јасан кад нам је Борер једне вечери причао о догађајима који су се за време револуције одиграли у бродској официрској мензи у Сплиту. Код нас у Рајху се, поред осталог, могла приметити различитост социјалних слојева; овде су се, међутим, отвориле провалије разлика међу народностима. У причи честитог капетана одјекивао је ужас који је осетио кад се старо друштво другара једнога дана, као под додиром чаробног штапића, распало на Пољаке, Чехе, Србе, Словенце, Хрвате и Италијане и распршило на све стране. Неуморно смо га

запиткивали за појединости јер то је најискренији начин на који се може продрети у историју и најбољи кључ који се може стећи за разумевање старих аутора. Стара Аустрија је за нас, који смо поново на прагу стварања империја, као фосил из чијих се очуваних костију може назрети структура једног другачијег света — једног света који се налази иза, али можда већ поново с оне стране модерне.

У Берлину сам био одлучио да уживам у посматрању животиња, нарочито инсеката овога краја — дакле, да се бавим инсекталним забавама, да се послужим речима Резела фон Розенхофа који нам је оставио под тим насловом једну збирку бакрореза богато украшену илуминацијама која се појавила 1750. у Нирнбергу. За такву забаву прилику су пружале већ пријатне вечери које смо проводили чаврљајући крај нашег „стола". Јака светлост лампе која је висила изнад нас међу лишћем винове лозе привлачила је ројеве крилатих гостију који су се снажним ударом спуштали на камене плоче терасе. У најугледније посетиоце спадали су носорози чија горња површина крила сија као црвенкастосмеђ лак и стрижибуба коју ћете у Немачкој наћи врло ретко. Она се извлачи из старих зимзелених стабала чији мирис доноси са собом и чију боју носи. Још од детињства сам је познавао са илустрација и остаће ми увек доживљај да видим „да заиста постоје такве животиње". Долетала је у великом броју једна јужна врста свитаца која се од наших немачких знатно разликује по дужини.

Долазак тих животињица привлачио је свакојака гладна уста. Убрзо по паљењу лампе са плочица би се чуо тихи звук попут пљуска; долазио је од једне жабе крастаче која се с великом тачношћу пела на своју осматрачницу која се налазила на тактички добро изабраном месту у оквиру светлосног круга. Допола скривена иза винове лозе, буљила би непокретним златним очима испред се-

бе као симбол источњачке скромности,
јер је презриво одбијала да окрене мак-
ар и главу, а још мање да скочи за мољ-
цима што су се залепљени тетурали по
поду или за свицима што су пузали крај
ње. Ограничила би свој лов на најмањи
простор који је тачно одговарао округу
који је могла да обухвати језиком. Кад
би се неки плен приближио на одговара-
јућу близину, она би га непогрешивом
тачношћу гађала тим органом и исто та-
ко брзо поново повукла језик назад са
прилепљеном жртвом.

Знатно покретнији били су гекони —
сићушни прозирни гуштери са преливи-
ма између ружичастог и љубичастог који
би у исто време испузали иза шпалира
да би на осветљеном зиду куће, уз који
су се припијали с великом сигурношћу,
вребали ноћне лептире. Повремено би,
ипак, неки од њих у јеку лова падао до-
ле и ударао у плочице, да би га истог
тренутка прогутао велики кућни мачак
који је вребао под нашим столом. Геко-
не од Аристотеловог доба на свим оба-
лама Средоземља прати глас изузетне
отровности. Чак се прича да им сенка
трује млеко, а у Палерму једна газдари-
ца на одласку није хтела да се рукује
са мном јер сам на њен ужас помило-
вао једног од тамо тако бројних већих
и тамнијих зидних гекона.

Док бисмо у подне и увече чекали
звук звона који позива за сто, радо бих
се задржавао у великој башти иза куће.
Била је засађена бадемима и пистација-
ма, а на њеним запуштеним ивицама
светлели су успламтели звездани цвато-
ви нара који су песници од вајкада опе-
вали као симбол ватрене јужњачке љу-
бави. На једној моћној смокви пребогато
су висиле тешке зелене воћке. Борер
је ту врсту називао петровачком, јер пр-
ви плодови могу да се уберу већ на дан
светог Петра. Ове смокве не потамне
при сазревању већ се уберу у својој
светлећој зеленој боји и тако су меке да
од провере притиском прста, што сам
повремено дозвољавао себи из пожуде,
иструну на стаблу.

Омиљено дрво ми је у башти, међутим, било једно неугледно и болешљиво мало стабло шљиве које је Борер повремено забринуто посматрао. Његов јадан раст био је несумњиво повезан са бројним овалним бушотинама које су му расецале стабло. Бушотине те врсте обично усецају сјајне бубе, инсекти металне боје које можемо назвати правом децом сунца. Највећи жар јужњачког поднева даје им изузетну живахност; својим телима у облику чамца или торпеда, која су у потпуности кројена за лет, зује, усијане и блештећи на светлости. Усред дубоке самоће проводио сам доста подневних часова на том месту у власти чаролије успаваног Пана.

Пажњу ми је прво привукао један велики црни другар чије су површине крила, блештавих попут полираног гвожђа, биле прошаране крљуштима белим као креч и у коме сам препознао старог знанца. Већ сам га ловио кад сам пре више година у друштву једног пријатеља путовао кроз велику макију која се пружа између сицилијанских обалних градова Ћефалу и Сант Агата Милители; такође сам га открио у великом броју на стаблима рогача у прекрасном парку Ла Фаворита који се простире у сараценској раскоши испред Капије лавова у Палерму. Један његов мали рођак, доле сјајне бакарне боје горе загасито бронзане, седео је као укочен на трошном деблу; само је електрично подрхтавање мајушних пипака одавало снагу живота у њему. Насупрот њему, врло покретно попут муве лепих боја, играла се на највишим гранама већ проређене крошње једна хитра врста зеленог и златног сјаја која је на крилима као извајане под калупом за новац носила шест малих јамица боје дуката.

Познавалац је из ових наговештаја можда већ препознао врсте capnodis perotis i chrysobothris, или бубу боје дима, бубу бушилицу и бубу златних јамица, како би се звале у преводу. Овај начин именовања који нам нуди наука у својим системима налик је табуу с којим покушавамо да чвршће и трајније присвојимо пролазан и разнолик утисак живих појава. Непосредном посматрању овде у помоћ прискаче прво прецизност појма — стари Лине је заиста био први и најјачи енциклопедиста. Међутим, осим тога сам још као дете осећао задовољство у томе да памтим необична имена биљака и животиња; то доводим, не на последњем месту, у везу с годинама у нашој старој апотеци Адлер где сам у остави за лековито биље и у официни необичног мириса одгонетао натписе на ормарима и посудама.

Можда чудно звучи, али бих се заклео да је међу безброј номенклатора описних природних наука скривен понеки непознати песник. Већ сама краткоћа уметничког облика који је прописан захтева највећу јасност израза, јер кум за именовање неке нове врсте нема на располагању ништа осим једне именице и једног придева. Има ту изузетних домета чијој елеганцији и прецизности још ниједан антологичар није посветио своју ревност. Ко је, на пример, икада посматрао свету скарабеју како неуморно гура своју куглу, признаће да се за њу није могло наћи боље име од Сизифовог које је Латреј наденуо једној њеној врсти. Дуго пошто је пресахнуо класичан језик у средњем веку, овде наилазимо на један касни облик његове практичне примене, тако рећи на морене у којима расту остаци неке античке вегетације.

Слика једног оваквог стабла не би била потпуна ако бисмо заборавили мале осе које су упослене на његовој кори. Оне носе боје црвених, зелених и плавих свилених тканина дубоког сјаја и журе наоколо заустављајући се ту и тамо у кратким, хитрим скоковима. Пажљивије од ма ког лекара који ослушкује ударце срца, оне прате покрете ларви које су завучене дубоко у срж дрвета. Умртве их непогрешивим убодом.

Негде око заласка сунца понекад би се из неког од највећих отвора опрезно пружио дугачак црн пипак. Најављивао је појаву велике стрижибубе која код нас, као и црна рода и јеленак, спада у животињски свет германских храстових шума који нестаје. У чувеној Херцинској шуми, која се на шездесет дана путовања одатле простире од Рајне све до Судета, мора да се често могла наћи. Можда су се њене ларве, под именом „cossi", скупљале за римске трпезе и узгајале на брашну. Дугачка тамна животиња би, пошто је измилела, још једно време непокретно остала приљубљена уз стабло, а потом одлетела пипака испружених у облику куке, подсећајући ме на једног помало сумњивог тајног саветника.

Иза куће је све до линије где се гола стена помаљала из тла досезала замршеност вртова осенчена крошњама високих маслина. Ту је самоћа била изузетна. Поједини вртови били су одвојени полусрушеним зидовима на којима су се пениле жуте лоптице цватова спиреје. На густим живицама жбуња дудова пењала се нежна пузавица са безброј белих звездица. На њеним висцима светлуцале су велике бубе злате у ватрено златним, зеленим и љубичастим варијацијама металне провидности. Понекад би у јастуке од цвећа упадали баршунасто-жути стршљенови украшени црним мрљама или бумбари челичноплаве боје. На отвореним местима сунчао се слепић, велики сјајни змијолики гуштер боје лишћа, који би на најмањи звук шушкајући нестао у жбуњу. Једном, ближе мору, указала нам се и најлепша змија Европе, сићушна белоушка која на основи боје махагонија носи мрље јаркоцрвене боје оивичене црном.

Ове чаробне вртове, у којима као да је очуван дах диоклецијанских времена, пресецао је већ исушен поток у чијем је степенастом кориту вода стајала у великим барама. Ту смо повремено посматрали поточарку како лови; пливала је тако снажно да је предња трећина њеног тела са високо уздигнутом главом стајала усправно у води. Тај призор је имао нечег ужасног у себи; разлог је

вероватно био тај што се наизглед није кретала, као природне змије, извијајући се хоризонтално, већ вертикално, као змија из наших снова.

Горе на брегу на истуреној стени, налази се мали самостан Сутомонте чије је звоно пратило својим звуком бродове што су пролазили. Одатле смо имали потпун преглед на ширину обронка који се стрмо пењао. Густ покривач од чемпреса давао је том обронку необичан изглед. Облик чемпреса толико је карактеристичан да чак и овде где је стајао један до другог у хиљадама примерака реч шума није била прикладна. По први пут смо, дакле, дословце имали пример за стару пословицу да се шума не види од дрвећа — пример који љубитељ логичких фигура може да распреда на многе начине. Између ових чуњева од лишћа који су подрхтавали на сунчевој светлости попут зелених пламенова, у пукотинама између стена спуштале су се у долину гомиле црвених олеандара као широке ватрене реке.

Преподнева смо у потпуности посвећивали радостима плаже. Већ рано смо, огрнути само баде-мантилима, напуштали кућу, јер је сунце убрзо попримало изузетну снагу. Од малих увала које су се спајале у ланац камених шкољки одабрали смо једну на чијој је ивици борова шумица обећавала сенку. То лепо дрво успева на местима где може да спусти корен у пешчано земљиште натопљено сланом морском водом и да развије крошњу у ужареном ваздушном слоју који сунце ствара над светлуцавим спрудовима. Тамо постане налик на кишобран. Од те шумице као крајња извидничка линија биљног света ширио се узак појас морских трава. Ту је растао жути морски мак обрастао нежним паперјем и једна зелена врста млечике. Између стења једна слана биљка пружала је своје тробриде листове као дуге, сочне кристале; цватови су јој били налик светлећим сунцима са црвеним венцем од зрака.

Полуокругла котлина што је окруживала увалу била је састављена од хрпе камења као природни насип. Камен има посебан однос према времену. У телу Земље представља скелет који је у мањој мери изложен свим променама. Окружен камењем човек осећа дах дужих кружних токова и тренутак пролети као у прастара времена. Тако смо сваки пут били изненађени кад је димна заставица на малом поштанском пароброду најављивала подне.

Основна стена с које је непрестани рад мора одвојио огромне блокове и поново их уситнио у широке масе шљунка састојала се од ломљивог кречњака ситног зрневља. Под ударцем давао је звонак звук; а на стрмим местима настајао је, сваки пут кад би талас који се повлачио понео са собом шут, чист звук звона подсећајући на тонове који се у пећинама сига могу измамити од камених рубова и чепова. Ситно зрневље ове стене долазило је нарочито до изражаја на местима где је плима њену масу испрала у широке спрудове — тамо јој је додир био хладан, гладак и помало мастан као леђа морске немани. На другим је местима водени вртлог исклесао равна удубљења у облику круга или шкољке у којима је стајала вода изузетне топлоте. Нарочито на местима где су стену шарале зелене, црвене и беле траке, настале су мале калидарије, од којих лепших зацело није било ни у Тиберијевим купатилима.

Високи обронци од шљунка могли су се посматрати као неисцрпан архив једне тежње да се представе све врсте заобљености које се могу замислити. Врло смо ретко, међутим, наилазили међу безброј колутастих, овалних и цилиндричних облика брушења на чист округли облик. У понеком комаду били су упресовани изузетно фино скамењени мумулити који се код нас називају и камени новчићи. Други су, опет, били прошарани ходницима камоточца као од пуцњева из пушке.

Сваког јутра смо, пошто бисмо намазали тело уљем, на једном малом гребену који се уздизао из воде усред увале, постављали ред камених мета и гађали их округлим каменчићима који су се код ударца распадали. То је добра вежба коју сам организовао имајући у виду зрно шрапнела које Фридрих Георг још увек носи у зглобу леве надлактице.

Кад је сунце угрејало воду, отпливали бисмо далеко низ мореуз. Око поднева се редовно дизао благи поветарац; дотле је површина мора била глатка и непокретна као сребрна пресвлака. Висок садржај соли у води чинио је пливање пријатним; њена бистрина откривала је и код већих дубина све појединости дна. На извесној удаљености од плаже никад нисам пропуштао да зароним и отпијем од воде — то је пиће које Хипократ велича и на коме ће једнога дана, као на толиким оставштинама античке медицине, можда нека домишљата глава изградити нов систем лечења.

Ту, као на многим другим местима Средоземног мора, поново ми је пало у очи колико се мало животиња види на местима где дневна светлост обасја море. Водени елемент је погоднији за свако приближавање, а тиме и за сваки захват од елемента земље; живот је у њему интензивнији. На први поглед су се виделе само врсте са чврстим оклопом — шкољке, крабе и ракови досељеници, смеђи морски краставци и колоније тамноплавих морских јежева који су светлели из дубине.

Колико се тих плодова мора може јести сазнали смо већ на Сицилији где се понекад у веселом друштву, уз обилате количине вина, белог хлеба и лимуна, подиже камп за доручак у близини гребена где расту. Стога смо и овде искористили нашу веселу науку. Додуше, ако хоћете да их једете, нарочито морског јежа, потребан вам је снажан роб који ће бодљикаве љуске од кречњака преполовити ножем. У Палерму нам је ту услугу чинио један петнаестогодишњи Антиноје. Црвенкасте петокраке јајнике треба исисати или умакати у њих комадић белог хлеба и при том се добије укус ведре, нептунске плодности. Стручњаци тврде да им бујност расте са месечевим српом.

Једне вечери смо открили да овом морском рукавцу не недостају ни рибе када су рибари са Корчуле прострли мрежу у близини наше терасе. Пришли смо када је плен већ био у корпама и осветлили улов свећама. Као у каквој мрежи лежала су ту, још дрхтава, тела риба и лигњи прилубљена у меким луковима. Сликар би на њима могао да проучава све нијансе у којима се прелива сребро. Није недостајао ниједан тон видљиве скале, али су сви били подешени на неки тајанствен кључ дубине. Дивна цаклина тих светала, што су осцилирала у напору смрти, подсећала је на сабласне боје које се могу видети у електронским цевима физичара. Од свих људских уметности можда само једна може то да представи — то је уметност дувача стакла који своју провидну материју боји металним оксидима или на њој ствара талоге од танких омотача у нежним преливима. То су боје дубине какве се могу наћи на закопаним стаклима, а све чешће и у нашим великим градовима којима је, поред многих других особина, својствен подморски карактер и кроз које понекад пролазимо у расположењу које подсећа на расположење гњурца. При погледу на каламаре са њиховим великим зеленкасто-златним очима, на сепије седефасте боје, на дуге морске јегуље пуне опалне глаткоће, на макреле са њиховим тамнозеленим пругама, дође ми мисао да је Уисманс у свом касноромантичарском зачараном замку Дезесента заборавио једну собу: кабинет налик на пећину, потпуно обложен зеленим огледалима у коме на невидљивим нитима лебди армија фантастичних риба од шареног стакла.

Око подне, кад се камење ужари, повлачили бисмо се у сенку борова на плажи. У то време би се повремено по-

јавио црни лептир чија је крила елегантног облика украшавао руб од белих тачкица и који је тражио овлажена места. Два или три пута имали смо и ту срећу да из прикрајка присуствујемо играма једног пара делфина чија су крупна леђа израњала изнад воде. Кад сам први пут сасвим неочекивано видео те велике животиње како израњају, обузела ме је невернична запрепашћеност као пред неком варком, која је, међутим, ускоро прешла у ведрину јер било је крајње забавно видети како се у непрекинутом следу црно тело уздиже високо изнад воде да би затим кружним покретом поново заронило, све док не остане видљив само широки репни пераj. Кад је олуја, делфин, који још и данас важи за свету животињу код рибара, баца се кличући радосно у пахуљичасту пену; његова снага као да расте са снагом материнског елемента.

Увек расположи човека кад види неко створење како са игром влада датим му средствима. У таквим се појавама очитује дубина елеганције. И ја сам имао тај осећај када сам, задремао од врућине, као у сну видео да уским појасом плаже пролази једна друга Аполонова животиња, изузетно велики примерак смарагдног гуштера. Тело му је, којим управља дугим извученим репом, прешло преко камењара муњевито попут стреле и тек што сам га угледао, већ је нестао у жбуњу попут зелене муње.

Откад познајемо срећу тих посматрања, за време којих желимо да зауставимо ток времена и пред којима нам се дух одазива попут жице коју смо ударили? Можда је то открио Стендал када се трудио да опише удар којим је његов први заплењени дрозд пао на земљу, можда Брокс у песми о „Раним пупољцима на једној крушки", можда већ Дирер у свом цвећу и дрвећу које се толико разликује од Бошовог и Кранаховог. Растварање зла је несумњиво подарило нашим бојама дубљу снагу светлости.

Када би сунце достигло највећу снагу, понекад бисмо продирали у ужарено шипражје макије. Чемпреси, бодљикави храстови, ловор, олеандар и руже сплели су се ту у густа острва од грмља; између њих су улегли јастуци од белих цватова мирте која је налик анемони касног лета. Непрегледан пејзаж од жбуња био је сав испуњен дивним, сувим и бодљикавим мирисом који се опојно згушњавао у долинама и увалама. Балзамски мириси смоластог дрвећа и пара цветних уља надирао је у невидљивим бујицама да би се сједињио у овим врућим котлинама и базенима. Од животиња што су ту зујале нарочито ми се допала једна мајушна сјајна буба пурпурне и зелене боје, која је светлуцала у цватовима мирте као двобојан брод од турмалина. За влати зечје траве ухватила се смеђа хиспа чија су крила прекривена дугачким рогатим бодљама — дотад сам био упознао само малу црну врсту, за време једне шетње обалама Ауде у близини Каркасонеа. Око високих цватова копра у облику кишобрана летела је стрижибуба боје прашка на чијим се куштравим леђима налазио таман цртеж попут клинастог писма. Узалуд сам и овде као и на многим другим местима вребао пурпурну стрижибубу на чијој је жаркоцрвеној површини велика црна сомотна мрља. Такође сам узалуд тражио једног великог цврчка чије се цврчање чуло у шипражју као звук дечје клепетаљке.

После ових излета, од којих нам је попуцала кожа, освежили бисмо се још једним дужим купањем и поново заузимали наша места на плажи. Време би увек одлетело као на крилима. Постоји мало ствари којима се можемо предати потпуно без досаде и које нам разбију армију мисли, чијим смо непрестаним нападима изложени у нашим градовима. Ту спада и посматрање ватре која пламти, призор ковитлаца снежних пахуља и дубок шумећи тон са којим се таласи изливају на плажу. Далек призор сивих зидина тврђаве на Корчули са округлим моћним одбрамбеним торњевима појачавао је осећај безвремености; човек је могао помислити да се налази на некој изгуб-

љеној обали из средњег века или чак из хомерског света. Тамо се често славио неки светац плотунима из мужара и човек би пожелео, када би тупи звук одјекнуо преко мора, да изводи не долази ли то турска или млетачка гусарска флота.

Од овог живота на плажи утонули смо у стање вегетативног умора, врућа поподнева проводили смо у кревету или у удобним столицама за лежање опружени испод смокава у башти. Права лењост спада у рајске врлине којима се код нас код куће користе само још мачке. Понео сам био Буркхартову „Културну историју Грчке", али упркос сталним покушајима, нисам успео да прочитам више од првих двадесет страница.

Ипак, ишли смо и на мале излете; тако смо повремено одлазили у Корчулу и пили, седећи пред малим конобама на улици, хладан сок од нара или слатку турску кафу. Не треба отићи све до Помпеја да бисте видели антички град; на Медитерану још свуда постоје градови скоро античког карактера. Чак су и напади велике индустрије само ретко успели да разоре чврсто градско језгро. У Корчули се свуда чује звук чекића и тестера из бродоградилишта у којима се од давнина граде мали али добри бродови за приобални саобраћај. Из околних шума добија се дрво које лежи посвуда наређано у високим хрпама и чији мирис испуњава улице и тргове. Нарочито су скупоцени одређени комади савијени природним растом који се користе за заобљена места и располућују дугим ручним тестерама којима барата двоје људи. На овим градилиштима још имате прилику да посматрате како настају велика занатска дела чистим ручним радом. Тек кад посматра такве физичке процесе човек схвати колико се променила метафизика рада.

Пристаниште мале луке саграђено је од великих квадара белог кречног мермера који грађевинама овог краја даје њихову изузетну чврстину и трајност. Кроз тамноплаву воду која се иза кобилице бродова млечно пенила поглед је без муке продирао до бистрог дна по коме су, попут звезда, лежали морски јежеви. У пукотинама између камења кретали су се велики морски пауци у својим бодљикавим оклопима обраслим зеленим алгама; мале сребрне рибе са црним очним мрљама уз трзај су искакале на површину.

Једног поподнева смо Бореровим моторним чамцем свратили у познато винско насеље Лумбарду које се налази на уској удолини на јужном врху Корчуле. Успут смо прошли крај острва Оток обраслог густом шумом, на коме се налази фрањевачки манастир изграђен у 14. веку, и острвца Врник које се састоји заправо само из великог белог каменолома који се уздиже надалеко видљив изнад плаве бујице. Овде се од вајкада копа и обрађује красан кречни мермер од кога је већ Диоклецијан градио зидове своје палате налик на град и од чијих је цигала подигнут не само серај у Константинопољу и многе венецијанске палате, већ и модерне зграде у Берлину. Каменоломи и рудници су најстарије грађевине на свету и можда не без разлога једине код којих се може говорити о раду људског рода као таквог.

Винове лозе Лумбарде пуштају корен у ситној, веома плодној прашини. На пољима се уздижу мали бели торњеви које у време жетве насељавају чувари. Грожђе је на брижно негованим чокотима било већ тешко и имало светлозелен зрео сјај. Ускоро нам је прашина која нам се дизала под корацима на стазама којима смо пролазили исушила грла. Пошто смо још на плажи ловили једну врсту пешчара вратили смо се у место пред чијим су кућама седеле жене за малим преслицама и пустили смо да нас води звук немачких студентских песама, који је допирао из једног белог дворишта.

Наишли смо ту на пијанку студената из Беча, док је гостионичар, коме је било драго због неочекиване посете, неуморно доносио из подрума велике стаклене посуде широког грлића напуњене

ватреним „грком“, које се таквог облика у немачким апотекама зову зијала.

Овде, на једној широкој тераси у сенци поморанџи, с погледом на винограде, море и острва, склопили смо интимно пријатељство с овим дивним вином и ускоро смо се нашли у оном стању безграничне симпатије у коме је човек најближи истини људи и ствари. У њему смо се побратимили са једним хрватским професором гимназије који се одједном нашао за нашим столом и чија се појава веома разликовала од наше представе везане за његову титулу, пошто му се одећа састојала само од панталона и подеране кошуље. Стари момак је био довољно ватрен и било је задовољство слушати га мада смо из његових прича разумели само једну реч и то име једног убијеног хрватског вође сељачког устанка. Али и без овог добро нам познатог имена погодили бисмо само из његових примаса, из гестикулације и звука гласа да им је предмет била слобода. Вино је симбол крви који призива дух палих јунака. Нејасно сам се сећао да сам, у ноћи пре него што смо извршили пуч на тргу Ватерло, у једном малом винском локалу у Хановеру такође слушао једног професора гимназије како на сличан начин прича о свему и свачему, и давни доживљај се нејасно мешао са садашњим. Човек има једно друго, тананије и дубље памћење које се преноси преко часова заноса као преко ужареног ланца и које потоне за време свакодневног живота.

Касно смо се вратили у Оребић нашим чамцем препуним распеваних студената.

Тежи је био успон на Монте Виперу, највиши врх стеновитог полуострва који надалеко доминира над разбацаним острвљем. Пошли смо на тај излет у нади да ћемо на њему угледати две за Европу необичне животиње, наиме, дивљег магарца и шакала. Наравно, не ради се овде о правом дивљем магарцу, већ о подивљалим животињама које су већ вековима одомаћене у овом усамљеном планинском свету. Шакал овде има једно од својих последњих европских упоришта; понекад смо у ноћима чули лавеж из кланаца који су излазили на плажу, на који су сви пси по двориштима одговарали оном мешавином узбуђења и мржње којом свака домаћа животиња прима зов слободног и неукроћеног друга.

У рану зору кренули смо на пут како бисмо по могућности још пре него што сунце дође у зенит били на врху. У првом делу успона пролазили смо између садова винових лоза и кукуруза кроз баште усамљених имања осенчених високим дудовима у којима се од Хесиодовог доба живот зацело једва променио. Један огроман кланац, окружен голим крашким обронцима чинио је улазну капију у планински масив. Ту смо узалуд вребали шакале који су се зацело већ са првим зрацима зоре повукли у своје јазбине. За одштету, открио сам један цвет у облику кишобрана, скоро висине човека, са чворастом петељком коју је облетао густ облак бубамара и то једне ситне врсте коју карактерише шарен, прхутав прах. Овде је зујала једна врста која као да се ваљала у брашну боје маховине, због чега јој је Лине и дао погодан надимак фариноза. Једна друга врста, коју понекад виђам на динама немачке обале Балтичког мора, носи танак слој сребрне прашине дугиних боја, једна трећа, јужнофранцуска, зрачи у раскошном азурноплавом сјају. Прах или пудер представља једну врсту наноса боје која ствара меку површину густог сјаја. Налазимо је код многих животиња, нарочито код лептира, али и код бројних воћака. Њихов велики приказивач је Јан ван Хејсум који нам је оставио низ чаробних комада воћака и цвећа. Међу уметностима посвећено му је пастелно сликарство за чију главну тему треба сматрати утисак коже женског лица. Као једна од тананих уметности друштвеног и еротског живота она истиче дубину површине и преноси оку нежан осећај руке која тражи и милује.

Пошто смо прешли дугу камену долину, над којом је лебдело неколико

великих птица грабљивица, заклонила нас је густа букова шума чија се свежа зелена боја пријатно разликовала од сажеженог растиња приобалног појаса и његових ниских шума. Пут се сад увијао навише у цикцаку кроз те масе лишћа којима се могао наденути назив прашума утолико што је њиховом дрвећу секира досад очигледно остала страна. Овај сеновит појас од лишћа који окружује више планинске ланце сувог југа и који је нарочито у романским земљама скоро истребљен, имао је у стара и нова времена бројне приказиваче; од свих тих описа највише ценим диван састав који је Фалмерајер посветио планини Атос и чије се речи и реченице саме спајају као стреха од лишћа и грања што освежава читаоца.

То непријатније нас је с оне стране шуме поздравило жарко сунце које је већ стајало високо на небу. Глатка округла глава стварног врха била је удаљена за још једну висораван чији је благо избочен руб био смештен у расутим остацима високих краљевских срдаца, дивизми, млечика и другог растиња сувог, каменог тла. Око средине земљиште је прелазило у плитку долину и добијало мочвараст изглед. Прекривач од маховине личио је, међутим, само на танку наслагу кроз коју је као кроз изгажен тепих светлуцало светло пешчано тло. Једно острвце ивиног грмља ту и тамо је отварало поглед на парк или боље пејзаж од врба који су затварали планински ланци.

Ту нас је, пошто смо пропустили шакале, требало да одштети барем то да видимо дивљег магарца. Још пре него што смо га угледали, издалека нас је запљуснуо његов задах који је, изгледа, потврдио све злобне ствари што их студентска шала из Јене и Халеа преноси о дивљем магарцу који од Апулејевог доба у митологији непристојних речи игра значајну улогу. Требало је, дакле, само да се држимо задаха, а наша напетост подсећала ме је помало на тренутке чулног ишчекивања које доживимо као деца у циркусним шатрама пуним мириса зноја и слонова. Заиста смо преплашили две животиње на њиховом подневном лежају — једну смеђу женку коју је пратило ждребе сиве боје, и обоје су имали дугу црну црту на леђима. Покрети им нису имали ничег флегматичног, штавише журили су у витком средњем касу преко грмља и камења и при том испуштали свој оштар магарећи крик појачан зидовима стеновите котлине као резонатором. У том крику су на чудан начин спојени бол и охолост и то бол задржава последњу реч. Овде је, додуше, усред жарке самоће појава ових животиња имала нешто необично разведравајуће; једним ударцем нам је открила сатирски карактер крајолика. Сатир воли таква места на којима отверене површине претходе сеновитом грмљу; а из казивања произлази да се фалични део Дионисових мистерија одржавао у дивљем појасу изнад границе винограда. У току тих свечаности наступао је, иначе, и онокентаур, нека врста мешавине људског и магарећег лика.

За време успона до врха нањушили смо још једног црног мужјака и чули уопште као зов подневних демона, час ту час тамо иза гребена и грмља, дуг крик који се подругљиво губио у даљини.

Пред овај последњи део пута одморили смо се још у једној великој каменој кући која се на рубу оморикове шуме уздизала усред самоће. Зграда је, као што смо већ сазнали од капетана Борера, за време рата била артиљеријска осматрачница; и обрасла стаза коју смо досад следили и која се ту завршавала мора да је направљена за време рата. Одатле је стража требало да осматра приближавање ратних бродова на пучини која се надалеко видела, и да обавештава топове који су чекали на плажи хиљаду метара оданде. Покушали смо да, стојећи на равном крову куће, замислимо слику једне такве битке усред самоће мора и планина и чинило нам се да је пре морала подсећати на античку опсаду са средствима која су захватала широке просторе него на наше доживљаје у фламанским облацима дима. Док су дубоко ис-

под нас на предгорју штрчале рушевине осматрачница Млетачке Републике, овде смо стајали пред рушевинама сопственог времена — на једном од напуштених граничних положаја германског источног царства чији је слом досезао до у наше време.

Површина крова била је уређена као накапница окружена ивицом попут базена, која је цевима била повезана са цистерном. Дупим ведром, које је неко оставио ту у полусну, заграбили смо пријатно свежу и хладну воду из дубине.

Постоје ситуације у којима нам се једним ударцем открива дубљи смисао одавно блиских речи. Де Квинси у својим „Исповестима" описује такав доживљај у односу на речи **Consul Romanus;** ја сам имао сличан доживљај са речи **цистерна** док сам уживао у овом изврсном пићу усред ужарене самоће.

Већ је често покушавано и увек се изнова покушава да се разлика између северног света и Средоземља срочи у поређења и научили смо супротности као оне између облика и покрета, сунца и магле, чемпреса и храста, равног и шиљатог крова. Мислим да поређење између цистерне и извора може да им буде равно. Цистерна је била средиште римске куће; она је то и данас у сицилијанском Кортилесу, у Пасиосу у јужној Шпанији, као и у раскошним двориштима Арабије, Египта и земље Бербера. Нарочито изгледа да између цистерне и оштрине расних обележја постоји надређен однос који долази до изражаја у томе што имају заједничку област. Већ на Мајорки ми код призора укусних цевовода којима се заливају баште паде на ум мисао да мора постојати повезаност између овог начина управљања водом и крви. Мавари као творци ових уметности познати су и као мајстори у свим врстама узгоја животиња. У земљама без много падавина крвоток је затворенији а тиме и погоднији за испољавање расе.

Овај однос може се проширити на многе области живота; тако римско право има карактер цистерне — из њега се црпи суд на сасвим други начин него, на пример, код германског права. Исто важи и за атнтичку књижевност; њена најзначајнија спојница није систем вода, већ лукова који су повезани аквадуктима. Одатле потиче њена изузетна способност да се цитира као и чињеница да овде постоје класичари у сасвим другом смислу него код нас. Та могућност освежења на затвореним садржајима испољава се и у граматици; одређене партиципске конструкције а нарочито апсолутни аблатив укључени су у прозу попут малих цистерни. Најлепши чулни приказ духа цистерне имамо можда у причи о носачу терета и три даме у „Хиљаду и једној ноћи", док је дух извора ненадмашно изразио Гете у балади о рибару.

Освежени и у разговору о тим стварима кренули смо на врх. Фридрих Георг је ту приметио да је „Дон Кихот" права цистерна ведрине. Пошто смо дошли довде, сад смо морали да се пењемо јер је гола стена штрчала из земље стрмо и скоро степенасто наслагана. Ретко јој се у пукотине хвата неки жбун млечике жутог цвета или трновог грмља. Стеновита маса била је располућена са безброј вертикално урезаних пукотина; неке су биле уске као урезане ножем, друге толико широке да смо имали муке да пређемо преко њих. У дубини су напињале стварању избочина; стога је стена била испуњена са безброј мехура и удубљења, а кораци су одзвањали шупље као на каменој решетки.

Била је то творевина као створена за уточиште свакојаких гуштера и змија које су нам нестајале наочиглед, на сваком кораку, у својим скровиштима. Име планине као Монте Випера или Змијски брег није, дакле, било лоше изабрано. Инсекти су ту горе били ређи; једном сам узео скакавца са црвено-белим мермерним шарама, други пут стрижибубу црну као сомот са дугуљастим пругама белим као креч — то је врста обојености која

се, слично жутој и црној ивици, стално среће у природи. Повремено би пролетело јаркожуто једарце украшено плавим пругама и мрљама, животиња која воли врхове.

Трудили смо се да за време успона не гледамо околину која се сваким кораком све више ширила. Тек на врху дозволили смо себи потпун преглед.

Сунце је већ било прешло зенит и даљина се скривала иза трепераве измаглице. Успели смо се на највишу избочину попут грудног пршљена тог дугуљастог полуострва и гледали испод нас његову северну обалу са удаљеним градићем Трпњем чије су беле кућице светлуцале у дубини. Са оне стране једног уског рукавца ширило се непрегледно копно у чијој се средини простирао мочварни појас ушћа Неретве. Са леве стране наслућивали су се огранци Динарског низа, са десне албанске планине. На јужној страни, одакле смо се попели, море се ширило као брушено сивкастоплаво окно. Посматрана с таквих висина, површина мора изгледа као да се уздиже према хоризонту и стапа с небом тако да настаје утисак затвореног округлог простора.

Док смо се пењали, Корчула и остала острва указивала су се нашим очима као делови једног повезаног копна; сада су се одвајала у својој разноликости као разуђен архипелаг и то оштрином која је подсећала на старе поморске карте у банрорезу. Између мајушних гребена и острва која се називају пољима, Корчула и Ластово израњали су из воде као погрбљена леђа корњаче. Далеко на западу губили су се обриси Виса који је захваљујући Тегетхофу и његовој флоти стекао славно име. На југу се јасније видео усамљени, дивљи Мљет са својим морским пећинама из чијих дубина одзвања бука подземне грмљавине.

У дубини, сад је подневни пароброд пловио према острву Хвару; изгледао је једва већи од лађе која је носила Одисеја крај острва сирена. Лепота у нама не изазива чуђење јер нам је веома блиска. Права срећа коју нам пружа њен призор лежи у томе да видимо потврду наших снова у стварности. Како би иначе Хелдерлин, далеко од игралишта делфина спознао непролазну лепоту острвља у њеном најдубљем смислу?

Још су све оне живе, мајке јунака,
острва,
И цветају из године у годину...

Превела са немачког
Агата Шварц

■

Кавкаски записи

Ернст Јингер

□

Кирхорст, 24. октобар 1942.

Док сам се у подне возио кроз Келн, из кола за ручавање гледао сам разорене градске четврти. Куће и низови кућа, у том уништењу, зраче суморно раскошном величином. Крај њих пролазимо као поред непознатог, хладнијег света: тамо пребива смрт.

Тужно је изгледао и Диселдорф. Нове рушевине и много црвених плочица на крововима указивале су на огњену нишу. И то је једна од степеница које воде американизму; уместо својих старих завичаја имаћемо градове које ће смислити инжењери. Можда ће само стада оваца да пасу око развалина, као што се то види на старим сликама римског Форума.

Увече ме је Перпетуа одвезла са станице. Шолц је дуго штедео бензин за ту вожњу. Рема сам послао у Магдебург, нек буде крај своје жене, док ми траје одсуство.

Кирхорст, 2. новембар 1942.

У Кирхорсту, где је моја склоност да водим дневник мања. Ја се овде пуним; то је можда најбоље што се о неком месту може рећи.

После доласка, приметио сам да ми је нелагодно због мноштва књига, писама, збирки. Тражили су да им се одмах посветим, и било ми је, само свом умору захваљујући, јасно да све те ствари живе и зависе од симпатије, од духовне и физичке одговорности. **Моћ поседовања** имамо захваљујући посебној врлини, захваљујући некој врсти магнетске силе. У том смислу, богатство није само поклон већ и обдареност, сразмерно хоризонту који се може **досећи.** Пресудно је што већина људи није, у души својој, способна за богатство, чак ни за врло скромно имање. Ако им, ипак, споља припадне, оно им исклизне и нестане без трага. Можда их још и унесрећи. Зато ништа не може да замени старо богатство, у којем се са оца на сина преноси не само

иметак, већ и обдареност да се иметак носи и слободно користи.

Држати дијету, чак и што се тиче ствари и добара, које привлачимо себи. Иначе нас, уместо да нам олакшају живот, претворе у чуваре и слуге.

Време је јесење, понекад тмурно, затим опет сунчано. Златножута боја топола, које стоје дуж пута према Нојвармбихену, лепо се слаже са бледоплавим небом што наткриљује наш скромни предео.

Кирхорст, 5. новембар 1942.

Ноћас сањао древни систем пећина на Криту, у којима је врвело од војника као од мрава. Експлозија је разнела на хиљаде војника. Тек када сам се пробудио, сетио сам се да је Лавиринт био на Криту.

Магловит дан. По црвено-црном кељу ухватила се роса, чије густо распоређене капи подсећају на сребрне мехуриће ваздуха који се преливају на трави на морском дну. Брокес је то први видео; уосталом, његово дело врло лепо показује како се нова свест о природи издиже из барокне озбиљности, често готово неприметно: тако се епохе сплићу у боју голубијег врата, у штоф с многобројним преливима.

Размишљање: природа је заборавила животиње које живе у водонику, животиње-лакше-од-ваздуха, које пливају у атмосфери као китови у мору. Она нам је тако одузела праве џинове, јер је одмах прешла на лет, елегантније решење.

Поводом навике да се куцне у дрво када се жели предупредити зло. Она је вероватно настала случајно, али такви обичаји одомаћују се само онда кад имају и симболичку снагу. Та снага могла би да почива на органској природи дрвета; у њему дотичемо нешто што расте, па преносећи то на судбину, мислимо на трајање живота и на његов континуитет, насупрот мртвом механизму секундâ, насупрот tempus-u mortuum-u.

Стакло које се разбије, симбол среће, могло би тада да се тумачи на сличан начин: распрскавање механичке форме и ослобађање живог садржаја.

Кирхорст, 6. новембар 1942.

Фридрих Георг пише ми из Иберлингена о љиљанима и о степском крину, чија је два корена посадио у својој башти у Лајснигу. Сазнајем из писма, на велику своју радост, да је завршио не само нову збирку песама, већ и други митолошки спис под насловом **Титани,** и да је у великом послу. Понекад, у ведрим тренуцима, не само да сам судбини захвалан као неко ко је добио на лутрији, већ се и чудим што ми је, кроз наше братимство, припало и нешто налик премији.

Увече сам, по магли и ситној киши, ишао пустим пољима. У даљини су светлуцали шумарци нејасних обриса, а између њих била су стара имања, све налик на сиве лађе са својим теретом људи и стоке.

Завршио **Генерала Галифеа** Луја Томе; на примерку који имам налазе се потписи писца и генерала. Галифе је пример сангвиничног темперамента који одговара добром коњанику, а нарочито хусарском команданту — темперамента човека који мора да се креће и да одлучује брже, лакше и са више жара него други. Сангвиничан оптимизам бодро удара на своје циљеве, наравно на циљеве који су у првом плану, у ограниченом видику. Зато светски дух и гура напред такве карактере када је неопходан муњевит јуриш — као што је то био случај са Галифеом код Седана и за време париске комуне. Галифе је типичан пример и за историју савремене бруталности, за повратак у услове животињског живота. Ту му је Мексико послужио као припремна школа.

Док сам читао, присетио сам се једног старог плана, присетио сам се описа процеса у којем поредак иде слева надесно и нестаје у природном праву, почињући с крилом трибунâ да би се завршио с крилом сенаторâ, с Маријем и Сулом, с Мараом и Галифеом. Волео бих, уосталом, да једног дана напишем кратку типологију историје — да опишем каменчиће у калеидоскопу.

Шта је недостајало Галифеу па да буде Сула, и по чему се он разликовао од Буланжеа?

И даље читам Шамфора, кога узимам у малим количинама и чије су максиме много оштрије и несварљивије од Риваролових.

После подне повадио шаргарепу, целер и цвеклу и однео у подрум. Радећи тако на земљи, човек осећа како му се здравље враћа.

Кирхорст, 9. новембар 1942.

Пред свитање сањао будуће ваздушне нападе. У пламену, једна авионска формација величине Ајфелове куле прелетела је насеље, а поред ње нешто налик на радио-предајник, на чијој је платформи стајао посматрач у дугом мантилу. С времена на време он је правио белешке и бацао их у димним патронама.

По подне сахрана старе госпође Колсхорн. Као и раније у таквим приликама, приметио сам групу од пет до седам људи средњих година, у реденготима и са цилиндрима: то су кирхорстски оци. Пошто општина нема мртвачка кола, ковчег на гробље носе суседи. То се овако саопшти: „Jur Vadder mot mit an'n Sarg faten."*

Увече, у посету ми долазе суседи, али баш у часу кад започнемо разговор, у Хановеру заурлају сирене. Окупљање у доњој соби, са мантилима и коферима, као у кабини брода коме прети опасност да потоне. Променило се понашање људи за време тих напада; сада оно показује да је катастрофа близу.

Кроз прозор сам видео низове црвених и шарених пројектила који су са брежуљка испаљивани у небо прекривено облацима; видео сам, такође, блесак при испаљивању и пожаре у граду. Неколико пута кућа се у темељима заљуљала,

* „Ваш отац треба да помогне у ношењу ковчега" (доњосаксонски дијалект). — Прев.

иако су бомбе праштале на великој удаљености. Због присуства деце ти су догађаји мучнији, суморнији.

Кирхорст, 10. новембар 1942.

Како чујем, јуче се радило само о нападу петнаестак авиона. Много више заокупља ме искрцавање Американаца у Северну Африку. Мој начин учествовања у савременој историји, онај који посматрам у себи, јесте начин човека који зна да је мање умешан у светски рат него у светски грађански рат. Зато сам ја уплетен у сукобе потпуно другачије од сукоба зараћених националних држава. Они морају узгред да се изгладе.

Берлин, 12. новембар 1942.

Полазак ујутро, са мајком и Перпетуом. Опраштајући се са малим, показао сам му лепог патка који је, уживајући, пливао по бари близу станице. Никад још нисам кренуо на пут а да толико нисам знао како ће путовање тећи и какве ћу користи од њега да имам; личим на рибара који једног зимског дана баци мрежу у мутну воду.

На путу, проучавање физиономија. Танана, готово неприметна црта искуства, коју сам уочио у углу уста младе девојке. Тако се урезује задовољство, као дијамантом.

Увече у Далему; станујемо код Карла Шмита.

Берлин, 13. новембар 1942.

Петак, 13. новембар. И уз то први снег ове године. Јутарња шетња са Карлом Шмитом по Груневалду.

Берлин, 15. новембар 1942.

Посветио сам се часопису „Залмоксис", који носи име скитског Херакла кога помиње Херодот. У њему сам прочитао две расправе, једну о обичајима вађења и коришћења корена мандрагоре, и другу о **Воденој симболици,** где се разматрају односи између Месеца, жена и мора. Обе потичу од Мирчеа Елијадеа, главног уредника, о коме ми је, као и о његовом учитељу Ренеу Генону, нешто више рекао Карл Шмит. Врло су занимљиви етимолошки односи између шкољке и жениних полних органа: латинско **conca** и данско **kudefisk** значе шкољка, а **kude** значи исто што и **vulva.**

План тог часописа много обећава. У часопису се зачиње уместо логичког писма сликовно писмо. То изгледа као кавијар, икра. Плодна је свака реченица.

Поклонио ми је Карл Шмит и књигу **Митологија биља** Губернатиса. Аутор је пре шездесет година био професор санскритског и митологије у Фиренци.

Увече шетња по замраченом Далему; путем смо разговарали о дневним паролама Моравске браће, Нострадамусовим катренима, о Исаији и пророчанствима уопште. Чињеница да се пророчанства остварују, и то у најразличитијим периодима, јесте знак по којем се препознаје права пророчка снага виђења. Током времена калеидоскопски се понавља оно што виделац види у елементима. Његов поглед темељи се не на историји, већ на супстанцији, не на будућности, већ на закону. Зато се с правом пуко знање будућих датума и будућих стицаја прилика сматра знаком болесног ума или обичне магије.

У касним сатима свратили смо још код Попица, где сам видео и хирурга Зауербруха. Разговор о разлици између ауторитета војног и ауторитета лекарског, који се у служби војног лекара више или мање спајају и, такође, сукобљавају. А затим о великој едицији античких класика, коју министар има у плану.

Зауербрух нас је врло брзо напустио, како би се позабавио поручником, коме је руски метак размрскао карлицу. Рекао је да ту хирургија не може много да помогне; у најбољем случају, кости ће се слепити као комади крчага.

„Али посета у тренуцима кризе можда би могла повољно да делује на рањеника."

Лецен, 17. новембар 1942.

Јуче, у девет сати, полазак са Шлеске железничке станице, до које ме је допратила Перпетуа. Седели смо још неко време у чекаоници. Поред воза видео сам свог брата физичара и Рема, кога морам да оставим. Убрзо по поласку чврсто сам заспао и пробудио се тек ујутро у Мазовској. Открио сам да та земља има нешто срнеће, нешто скромно и тајанствено, са смеђим крзном тла и тихим очима-језерима по њему.

Дан сам провео у логорима постављеним у шуми око Ангербурга и Лецена, где сам прибавио исправе и возне карте, па сад чекам у Лецену у хотелској соби која је већ јако трошна.

Лецен, 18. новембар 1942.

Остао сам у Лецену, јер су сва места у авиону за Кијев била заузета. Број места био је смањен после несреће изазване стварањем леда по авиону, која се догодила пре три дана.

Пре подне, на огољеном гробљу; по подне, у музеју који је, истину говорећи, пре херојон, јер садржи пре свега предмете који подсећају на борбе вођене 1914. у Источној Пруској. Мучна посета; све је то још сувише свеже. Тела из претходног рата још се нису распала. А уз то, аветињско ускрснуће многих његових страна. Сабласти по гробљима.

Лецен, 19. новембар 1942.

Пре подне, на аеродрому. Али због лошег времена отпао је известан број места. И сутра ћу овде да останем.

Пре ручка, кратка шетња пољима; испред напуштеног амбара посматрао сам две ћубасте шеве.

Размишљам: на путовањима требало би да смо топло одевени као што су те птице топло одевене перјем. Колико пута сам им већ завидео гледајући их на гранама, усамљене у завејаној шуми, али не и напуштене. Као што је њима дато перје, тако је нама дата душевна аура која нас штити од губитка топлине. Човек је учвршћује и одржава молитвама, које су већ из тог разлога од непроцењиве вредности за њега.

По подне, са мајором Дитринсдорфом, одвезао сам се у Видминен, куд нас је позвао један друг, који тамо поседује имање. Већ се било готово смркло; мирно језеро било је, према западу, обавијено смеђом и љубичастом измаглицом, а на источној страни одблесак му је био нежан и леденозелен. Окруживале су га младе брезе; бела стабла светлела су у нежној смеђој боји околног шипрага.

У Видминену дочекали су нас кафом и обиљем колача. После смо пили источнопруски „Лов на медведе", мешавину меда и алкохола. Мед треба да привуче сладокусца, кога затим омами алкохол. Увече су изнесене кобасице, кувани гушчији батаци и прса. Уз то разговор који је, такође, био, највећим делом, посвећен добрим јелима; Живот у тим источним крајевима тече спорије, с већом тромошћу, с већом поспаношћу, и у њему се лагодно ужива. Приближивамо се земљи медведâ.

Наш домаћин био је велики ловац; међу препарираним животињама у његовој соби приметио сам сојку, коју још никад нисам видео: смеђа птица са светлим пегама и светло оивиченом тртицом, боје које јој савршено одговарају у сумраку северних јелових шума.

Лецен, 20. новембар 1942.

Пре подне шетња око тврђаве Бојен. Њени зупчасти опкопи окружени су ретком шумом бреза и јова, на чијим су голим

врховима лепршале вране. Дошао сам тако на брежуљак крај језера, на коме је подигнуто високо гвоздено распеће, у знак сећања на Бруна из Кверфурта, који је у овом крају, 9. марта 1009, умро као мученик.

Лектира: наставио да читам Јеремију, а затим мало прелиставао **Смрт и њени проблеми** Анрија Бона. Ту се наводи мрачно мишљење Парменидово, који лешевима приписује моћ опажања; они, наводно, још примећују тишину, мрак, осећају хладноћу. При том сам се сетио непријатних промена које сам видео на лицу убијених коња док смо напредовали кроз Француску.

Увече, по мраку, вратио сам се на језеро; месец се пробијао кроз облаке. Осећао сам се јачим, и све ме је више занимало како ће протећи ово путовање.

Кијев, 21. новембар 1942.

У девет сати полетање при ниским облацима и слабом снегу. Још једном видео сам одозго језера око Лецена, која су окружена брезама и у ово доба пепељастом трском. Затим сам видео поља прекривена танким снегом, тако да се испод њега назирала мрка земља, зелена боја изниклих усева. После поља појавиле су се борове шуме и пожутеле мочваре прошаране мрежом потока чији је одблесак, на мразу, био плав. Између њих велике површине или тамнозелена острва обрађене земље, са насељима издвојеним или нанизаним дуж путева. Кућерци или стаје као да су били утонули у сан, али трагови у снегу, који су се од њих гранали, показивали су да су њихови становници већ донели сено, сламу и залихе из амбара, стогова и трапова.

Око подне облаци су се згуснули, па је авион летео ниско изнад земље. Мало сам задремао; тргнувши се из полусна, видео сам како из мотора избија дуг црвенкаст пламен. У истом часу авион је почео да се спушта, не, наравно, као што сам мислио, због упаљеног карбуратора, већ зато што смо стигли у Кијев. Кад сам осетио да авион пада, у мени су се ужас и дивљење стопили у неку врсту помне пажње. Тада се у нама буди нешто што нам је одавно познато.

По слетању разговарао сам са пилотом о несрећи која се на тој линији догодила прошле седмице. Авион је изгорео; лешеве путника нашли су натискане око врата која се нису могла отворити.

У Кијеву су ме сместили у хотел „Палас". Иако крај лавабоâ нема пешкирâ, у радној соби — мастила, а на степеницама — неколико мермерних степеника, то је, наводно, најбољи хотел у окупираној Русији. Ма колико окретали славине, из њих не би потекла вода, ни топла ни било каква. Исто је било и са клозетским котлићима. Зато се по целом хотелу ширио непријатан мирис.

Тренутке који су ми остали пре него што се спустила ноћ искористио сам да се прошетам градом, а драге воље вратио сам се после тога у хотел. Као што има чаробних земаља, тако упознајемо и друге које су лишене сваке чаробности.

Ростов, 22. новембар 1942.

Делио сам собу са младим артиљеријским капетаном, који ме је, упркос свим мојим противљењима, покрио својим шињелом када је захладнело. Пробудивши се, видео сам да се он задовољио танким покривачем. Он је, такође, отерао великог пацова који је, измилевши из неке од пукотина на зидовима, навалио на моје скромне залихе хране.

Пробудили су ме у рану зору. Полетање при магловитом времену, око шест сати. Летели смо преко огромних украјинских житних поља; на некима од њих још се жутела стрњика, док се на осталима већ светлела свежа и црна земља. Понеко дрво; заузврат велики број разгранатих и дубоких јаруга, пред којима се има утисак да добра земља сеже овде у огромне дубине и да се само њен горњи, врло танак слој обрађује.

У девет сати у Стаљину; затим, сат касније, у Ростову. Ту се време толико погоршало да је пилот одлучио да у Ворошиловск одвезе пошту, али да путнике остави, утолико пре што се на авиону већ беше ухватила дебела ледена кора.

Одлучио сам да сутрадан возом продужим у Ворошиловск, па сам се сместио у официрски дом. Тако се зове једна од напуштених кућа, по чијим су собама раширени низови сламарица и чији ходници смрде.

Шетња градом; понављале су се слике разочарења. Док су у Рију, Лас Палмасу или на многим другим морским обалама моје шетње личиле на добро компоноване мелодије, овде су посреди биле све саме нескладности које повређују око. Видео сам неколицину одрпане деце како се играју клизећи се на клизалишту, што ме је разгалило као обојена светлост примећена у паклу.

Једина роба која се продаје јесу црне семенке сунцокрета, које су жене ставиле, у плитким котарицама, на прагове изгорелих кућа. У крошњама дрвореда приметио сам врања гнезда.

На жалост, оно што сам понео било је недовољно; нисам ни слутио да чак и ситнице као џепно огледало, нож, конац и канап представљају овде праву драгоценост. Срећом, увек наиђем на људе који ми помогну. Доста често то су моји читаоци, и њихову помоћ убрајам у свој иметак.

Ростов, 23. новембар 1942.

Пре подне у војничком дому, где сам успео да добијем тањир супе.

Променио паре; руске новчанице још носе Лењинову слику. За прерачунавање службеница се послужила рачунаљком са незграпним куглицама, које су хитро летеле тамо-амо. Како чујем, те рачунаљке не могу да се упореде са онима које код нас користе деца; но уме њима да рукује, долази, наводно, брже до резултата него помоћу оловке и хартије.

По подне у једној од малобројних кафана које имају право да слободно продају намирнице; комадић колача кошта ту две, а јаје три марке. Човек се, такође, растужи када види како људи ту чекају и куњају, као у чекаоницама пред полазак на страшном циљу. И ту још седе повлашћени.

Опет разгледање улица, и увек тај утисак Истока лишеног чаробности. Око мора да се навикне да гледа најнепријатније ствари које се могу замислити; оно не налази никакву оазу, никакво место где би се одморило. У реду су само техничке ствари — железница, аутомобили, авиони, звучници и, наравно, све што припада свету оружја. Насупрот томе, недостаје све што је органско: храна, одећа, топлота, светлост. То још више важи за више степене живота: за радост, срећу и ведрину и за даривалачку, благонаклону, уметничку снагу. И то на једном од најбогатијих подручја на земљиној лопти.

Чини се да се историја вавилонске куле стално понавља. Овде, међутим, кула се не види у изградњи, већ после збрке језикâ и рушења. У та рационална дела увек се уграђује страшно разарање. Она су од хладноће која привлачи ватру, као што гвожђе привлачи муњу.

Где је допро пламен, прозорски отвори на фабрикама и административним зградама обојени су црвено; црни трагови дима виде се са обе стране. Таваници су пале; на голим зидовима љуљају се цеви парног грејања. Из подрумâ штрчи мноштво кривих гвоздених шипки, а деца у прњама претурају кукама гомиле пепела тражећи остатке дрвâ. Пролазим светом рушевина који је пацовима дом.

Што се тиче привредног живота, сем продавачица сунцокрета виде се само мали чистачи ципела и дечаци који су направили колица да би војницима превозили пртљаг. Радије узимају хлеб или цигарете него паре.

Људи су одевени као машкаре; чини се да су обукли све што имају и да то не скидају чак ни ноћу. Зимски капути ређи су него дебеле проштепане јакне

које су, наравно, у већини случајева поцепане као и све остало. Људи носе капе са наушницама или са постављеним обрубом; често се виде и совјетске капе од материјала пешчане боје, које су на врху ушиљене. Готово сви ти људи, а нарочито жене, тегле на плећима вреће; пред тим призором добија се утисак да живе јако тешко. Они се крећу брзо, немирно, без видљивог циља, као мрави у мравињаку који се разруши.

Међу њима много униформи, мађарских и румунских такође, а онда сасвим непознатих, можда су то униформе украјинских добровољаца или локалне полиције. У предвечерје чују се пуцњи на пустим фабричким круговима у близини железничке станице.

Тог поподнева они који су добили одсуство и чекали своје возове задржани су и, на брзу руку сврстани у јединице, упућени на фронт. Руси су, дакле, продрли северно од Стаљинграда.

Ворошиловск, 24. новембар 1942.

Пред вече продужио сам даље, најпре за Кропоткин, где смо стигли у четири сата ујутро. Тамо сам на шанку у чекаоници спавао до поласка воза за Ворошиловск. За само два дана навикао сам се на крцате купее, хладне чекаонице, да будем без воде, телесне неге, топлог јела. Другима је још горе, Русима на пример, који, на леденом ветру, стоје у отвореним сточним вагонима или на вагонским степеницама.

Воз пролази кроз плодну кубанску степу; са њива је убрана летина, али оне су махом необрађене. Површина им је огромна, па се њихове међе не могу сагледати. На њима нема ниједног дрвета. Ту и тамо види се група силоса, резервоара или амбарâ из којих светле велике гомиле жутог или мрког жита, попут више силе до које се добра земља уздигла плодношћу. Још су приметни трагови гајења пшенице, кукуруза, рицинуса, сунцокрета и дувана. Ивице железничког насипа прекривене су осушеним, смеђим чичком и другим главочикама, а ту се налази и биљка која има облик и величину мале јеле и личи на раставић. Сво то растиње подсетило ме је на цветове јапанског чаја које сам као дете растварао у топлој води, па сам покушао да погодим неке врсте тог растиња, замишљајући их расцветане.

Увече долазак у Ворошиловск. Станујем у административној згради ГПУ-а која је огромна као и све што припада ресору полиције и затворâ и у којој сам добио собичак са столом, столицом, креветом и, пре свега, целим прозорским окнима. Нашао сам и комад огледала за бријање. После искустава која сам имао последњих дана схватам праву вредност тих ствари.

Ворошиловск, 25. новембар 1942.

Време је кишовито; улице су прекривене блатом. Дакле, одавде засад нећу мрдати. Улице којима сам прошао оставиле су на мене пријатнији утисак него ствари које сам досад видео. Пре свега, куће из царских времена имале су још нешто топлине, док огромне совјетске куће-сандучаре притискају унаоколо земљу.

После подне попео сам се на узвишицу на којој је православна црква, византијска, грубо направљена грађевина са упола одваљеном куполом на торњу. Уопште, кроз старе грађевине увек зрачи нешто варварско што је, ипак, пријатније од апстрактне ништавности нове архитектуре. Овде се може заједно с Готјеом рећи: „La barbarie vaut mieux que la platitude",* где је **platitude** најбоље превести са „нихилизам".

По подне, за наш сто дошао је врховни командант армијске групе, генерал-пуковник фон Клајст. Већ сам га упознао док сам живео у Хановеру. Разговор о француском генералу Жироу, који је сада командант у Тунису. Каже: одмах после Жироовог бекства Хитлер је рекао да од њега треба очекивати непријатна изненађења.

* „Варварство је вредније од плиткости". — Прев.

Гласови жена, а нарочито девојака, нису много мелодични, али су пријатни. У њима се крију снага и ведрина; човек верује да чује дубоко треперење живота. Чини се да преко таквих природа конструктивне и схематске промене склизну а да их не огребу. Нешто слично приметио сам код јужноамеричких црнаца: њихову дубоку и нетакнуту веселост после генерација ропства. Уосталом, штапски лекар Гревениц причао ми је да је преглед показао да је велика већина тих девојака невина. То се види и у физиономији, и тешко је рећи да ли се то може прочитати на челу или у очима — то је сребрн сјај чистоте у коме се купа њихово лице. Та светлост нема снагу; она је одблесак као месечина. Управо зато наслућује се сунце које ствара такву ведрину.

Ворошиловск, 26. новембар 1942.

Права мећава. Најпре сам покушао, како бих имао преглед, да се попнем у црквени торањ, али сам видео да су горње степенице јако нагореле. Зато сам се задовољио до околину погледам са средње висине, а онда сам пошао ка ретној шуми коју сам одозго приметио. На жалост, до ње се није могло, па сам са уживањем посматрао јато птица које су спретно лепршале у жбуњу. Личиле су на наше сенице, али су ми изгледале веће и шареније.

За столом сам срео мајора фон Опена, сина мог старог команданта пука. Разговарали смо, између осталог, и о песми „Таурус", коју је Фридрих Георг посветио успомени на његовог оца који тамо почива.

По подне вакцинисање против пегавог тифуса. Вакцинисање остаје чудан чин; раније, радо сам га поредио са крштењем, али можда оно, у духовном свету, више одговара Тајној вечери. Ми користимо живо искуство које су за нас други скупили: жртвовањем, разбољевањем, допуштањем да их змија уједе. Лимфа јагњета које је за нас патило. Чуда су унапред обликована и садржана у материји — она су њен највиши израз.

Увече, пред великом картом, потпуковник Шухарт ми је објашњавао ситуацију насталу недавно руским пробојем на сектору суседне армијске групе. Тај напад, растуривши пре свега део фронта који су држали Румуни, завршио се опкољавањем шесте армије. Она се мора снабдевати помоћу авиона, док се не пробије руски обруч.

Живот у тим уништењем окруженим просторима тражи од човека много; по својој угрожености сличан је животу у опседнутим античким градовима, у којима се милост није могла очекивати. То важи и за област морала; недељама и месецима види се како се издалека примиче смрт. Тако се многе ствари поравнавају, јер политичка структура, коју су себи дале државе, показује своје наличје.

Ворошиловск, 27. новембар 1942.

Пре подне у градском музеју, који је основан у време царске Русије и који углавном садржи зоолошку збирку наприжену зубом времена. Видео сам змије избледеле од сунца, које се као беле крљуштаве сабласти увијају око грана, и друге, мумификоване, јер је из тегли испарио алкохол. Очигледно је, међутим, да су некад све те ствари постављене с љубављу, с уживањем у сликама. То стручњак примети по разним ситницама; и мала брошура која ми је пала у очи показивала је да је постојала локална група аматера: „Acta Societatis Entomologicae Stauropolitanae, 1926". Ставропољ је старо име Ворошиловска.

Међу препарираним животињама приметио сам два двоглава бића — козу и теле. Код козе деформација је добила облик Јанусове главе, док је теле имало, додуше, две њушке, али само три ока, од којих је оно сувишно било на челу као код Полифема. Та композиција није

била лишена естетске отмености; она је остављала утисак промишљене комбинације, утисак створења више митолошког него зоолошког.

Уосталом, био би то леп посао, колико за природњака толико и за филозофа, позабавити се „двоглавошћу“. Дошло би се свакако до закључка да је она у вези са нижим областима живота које дотичу вегетативно или демонско. Предности, које би се могле замислити, као, на пример, посебна стереоскопска интелигенција или могућност изванредног дијалога са самим собом, нама су дате много једноставније и генијалније — стварањем двеју половина мозга. Сијамски близанци нису били повезани међу собом, већ приковани један уз другог.

Иако је било још рано, известан број посетилаца разгледао је витрине. Посматрао сам две жене у сељачкој одећи, које су разговарале о изложеним предметима. Чинило се да их неки од њих посебно увесељавају, ружичаста шкољка на пример, која је као јеж била наоружана дугим бодљама.

Увече код официра задуженог за снабдевање, потпуковника Мерка, који се одликује тачношћу и трезвеношћу, цртама својственим организаторима снабдевања. За столом су нас љупко послуживале две Кореанке, сестре близнакиње. Разговор са капетаном Дитлофом који је пре рата управљао овде великим имањем. Прича ми о гајењу пољопривредних култура и приносима који су могући на овој земљи. Плодност је огромна, али, као увек у таквим случајевима, огромне су и невоље. Ледени ветрови, на пример, за неколико минута униште класалу пшеницу; житна гара, за време жетве, диже се у тако густим облацима да коњи ослепе; ту су, затим, јата скакаваца и гундеља, драч с кочањем дебелим као рука. Треба се бојати и трновог шиба који се, кад израсте, скупи у лопту, па њу, пошто је иструлио корен, јесењи ветар носи пољима расејавајући семенке.

Ворошиловск, 29. новембар 1942.

Пре подне на великој пијаци, где је било много света а мало робе. Цене су врло високе. Три марке платио сам мали калем конца, који се недавно у Француској продавао за неколико пфенига. Око просјака који је певао и чији је патрљак од руке недавно превијен тискала се гомила; чинило се да људи мање слушају мелодију него отегнути текст. Призор хомерски.

Затим сам видео како пролази сахрана. Испред, две жене носиле су дрвени крст са венцем, а иза њих ишле су четири друге са поклопцем ковчега на раменима као са чамцем украшеним цвећем. Сам ковчег носила су четири млада човека на ланеном ремену; у њему је лежала покојница, жена којој је било око тридесет шест година, тамне косе и оштрих црта лица. Глава јој је почивала на цвећу, а удно ногу, које су ишле прве, лежала је црна књига. Већ сам на Родосу видео тај православни обичај да се мртвац последњи пут изложи светлости, и много ми се допада; као да је он још при свести па се опрашта пре него што сиђе у таму.

Ових дана поново ми је на ум пао план за нови посао, „Масирски пут“. Наратор Отфрид почиње своју причу од тренутка када је прешао велику пустињу и види знакове да је обала близу. Најпре се појављује растиње које успева на сланом тлу, скакавци и змије — животињски и биљни свет који као да се изнедрио из сувог песка. Затим долазе расцветали трњаци, и најзад палме и трагови некадашњих људских насеља. Међутим, крај је пуст и мртав; с времена на време наиђе се на разорене градове са рупама у бедемима пред којима, у песку, стоје велике опсадне машине.

Отфрид има карту коју је нацртао Фортунио и на којој се, мало речима а мало сликама, описује пут према Гадамару, где је Фортунио открио рудник драгог камења. Тешко је одгонетање те кар-

те — Отфрид би пре изабрао морски пут, али је морао да путује држећи се унесених ознака на карти, јер се једна ознака надовезује на следећу као карике у ланцу. Чини се да је Фортунио власнику карте поставио задатак чија је круна проналазак блага. Облици тог задатка испољавају се пре свега кроз пустоловине; они, затим, траже интелигенцију и, на крају, претварају се у моралне испите.

Отфрид, који из вечери у вече ту карту шири као хармонику, одавно би већ дигао руке од свог подухвата, да није себе стално подстицао поглéдујући драги камен који му је Фортунио дао као доказ. То је опал у облику и величине гушчијег јајета, који има облаковито шарену, чаробну дубину. Кад се дуго посматра, у њему се виде заносне игре и слике из будућности и прошлости. Рудник драгог камења потиче из митских времена земље и последње је сведочанство о ишчезлом обиљу златног доба.

Масирски пут, којим Отфрид са пратиоцима мора да прође на вртоглавој висини изнад одсечене обале, представља једну од етичких реалности. Његова историја, његова топологија. Усечен је у глатко стење, тако је стрм и узак да њиме може да прође само човек или мазга. Непрегледан је, па да се на њему не би срели каравани, са оба његова краја постоје испусти са којих се најављује пролазак туда. Отфрид то не учини, а, на несрећу, ни група Јевреја из Офира, која долази из супротног правца. Обе групе са мазгама срећу се на најужем, најјезивијем месту изнад понора, на којем већ и од помисли на повратак срце задрхти. Како се разрешава тај сукоб, који прети да се оконча пропашћу једне или обеју група?

Размишљајући о томе док сам шетао по пијаци, чинило ми се да је штета ако покажем један део; он би био подесан за опис живота уопште. Карта би тада морала да показује судбину исписану на њој као у линијама длана. Рудник драгог камења јесте вечни град који свети Јован описује у Откривењу; он је циљ и надокнада за путовање. Тако би се штошта могло унети у ту тему.

Наравно, овај подстрек осећам у најнезгоднијем тренутку, па сам данас опет оставио прву страницу коју сам написао. Можда ће доћи бољи, слободнији дани.

Ворошиловск, 30. новембар 1942.

На гробљу, запуштеније нисам никад видео. Простире се на правоугаоној површини и окружено је упола срушеним зидом. Пада у очи да недостају имена; натписи се једва виде, и на плочама прекривеним маховином, и на трошним крстовима светог Андреје, направљеним од меког, златносмеђег кречњака. Додуше, на једном од њих одгонетнуо сам реч „Патера“, исписану грчким словима, па сам помислио на Кубина и на његов град из снова Перлу, на који ме је овде већ много тога подсетило.

На хумкама је израсло густо шибље; свуда бујају драч и чичак. Усред свега тога, насумце, рекло би се, ископани су нови гробови, који нису обележени ни каменом ни дрвеним крстом. Само старе кости беласају се на изрованој земљи. Кичме, ребра и ноге били су расејани као у слагалици; поред зида видео сам и дечју лобању зелену од маховине.

Повратак кроз оронула предграђа. У конструкцији кућа, у цртама лица, у безбројним, махом несагледљивим појединостима чула откривају одјек, мирис Азије. То сам нарочито осетио видевши дечака са прекрштеним рукама на трбуху — карактеристично држање. Тако нешто почива у елементима као танано зрачење с оне стране видљивог. Треће око, оно пинеално, чије трагове научници мисле да су нашли, било је можда оно за праслике; некада је човек пределе, животиње, изворе и дрвеће гледао као особе, као богове и демоне, баш као што их данас гледа као површине и тела.

Ворошиловск, 1. децембар 1942.

Посета Институту за кугу, где раде руски научници и намештеници. Издашно тло ове земље такође је Елдорадо зараза и болести, као што су украјинска грозница, сродобља, тифус, дифтерија и епидемијска жутица, чији узрочник још није откривен. Куга се, кажу, враћа сваке десете године; појављивала се 1912, 1922. и 1932, па јој је, дакле, сада опет време. Уноси се каравaнима који долазе са подручја Астрахана. Њој претходи, најављујући је, масовно цркавање глодара. Кад се то деси, Институт, ради поближег испитивања, шаље експедицију састављену од зоологâ, бактериологâ и сакупљачâ. Ширење заразе прати се и сузбија преко низа мањих одељења, преко „кужних болница". Посебна брига посвећује се тамањењу пацова; за тај посао постоје специјални ловци, „дератизатори", којих има у сваком колхозу.

Разговор са управником научникâ, професором Хахом, код кога сам се осећао лепо. Тај однос човека према човеку, однос који би се код Француза означио као хуман, има код Руса другу, елементарну боју, долази из дубљих струја. Љубазност, која се у Француској постиже тананим напрезањем, душевном активношћу, овде пре почива на омлитавелости; она има женскију, али и мрачнију, аморалну црту.

Професор Хах је кажњен оном ублаженом формом прогонства која се зове „минус шест", то јест не сме да борави у шест највећих градова земље.

Пошто се у Институту за кугу производе и велике количине вакцине, он је одмах био стављен под заштиту немачких јединица. Био му је, ради снабдевања, додељен један колхоз, на којем је руска држава, дотад, запошљавала и хранила осамсто душевних болесника. Да би се имање ослободило за Институт, немачка служба безбедности побила је све болеснике. Такво једно дело показује техничареву склоност да морал замени хигијеном, исто као што он истину замењује пропагандом.

Ворошиловск, 2. децембар 1942.

Дах стрводерског света често се толико осећа да губим сваку жељу да радим, да обликујем слике и мисли. По својој природи, злочин гуши, ствара збрку; човеков дом постаје негостољубив као да је у њему скривена цркотина. У таквом суседству ствари губе драж, мирис и укус. Дух се умара на задацима које је себи поставио и који су га заокупљали окрепљујући га. А управо против тога он мора да се бори. Боје цвећа на смртоносном гребену не смеју за око да избледе, па нека је око и на педаљ од понора. То је ситуација коју сам описао у **Литицама.**

Ворошиловск, 4. децембар 1942.

Магловито време, које се увече толико разведрило да су се кроз копрену звезде више наслућивале него што су се стварно виделе.

Сунцокрет, који се овде продаје на сваком кораку. Црне је боје, са лепим белим линијама. Сви, и старо и младо, крећући се или стојећи, неуморно га грицка. Семенку брзо ставе у уста и зубима је вешто отворе. Љуску испљуну а језгро поједу. Једном се има утисак да је то забава слична пушењу, а онда, опет, да је посреди нека врста хомеопатске исхране. Тврди се, такође, да од сунцокрета жене добијају чврсте груди. Тло је просто прекривено испљунутим љускама, па се има утисак да се иде по трагу глодарâ.

У свом опхођењу с људима приметио сам да ме не занимају они са осредњом интелигенцијом и осредњим карактером, а да то малтене не важи када је реч о сасвим једноставним или врло сложеним природама. Личим на пијанисту који удара само по крајњим диркама, а што се осталих дирки тиче, сналази се како зна и уме. Или сељаци и рибари или прва гарнитура. Обично дружење јесте мучан прелазак у свакодневицу, јесте претурање

по џеповима да би се нашла ситнина. Често имам утисак да се крећем у свету за који нисам опремљен како треба.

Ворошиловск, 6. децембар 1942.

Недеља, време хладно и ведро, мало снега по земљи. Јутро, шетња по шуми; гледајући лак и чист снежни покривач, сетио сам се дивног стиха који је једном Перпетуа, будећи се, промрмљала у нашој лајпцишкој мансарди:

Ветар снегом прекрива оно најгоре...

Тада смо становали у атељеу. Ноћу смо кроз стаклени кров посматрали кружење звезда, а зими, мекo падање пахуљица.

У шуми је било мало ведрије. Сретао сам сељанке с дугим обрамицама на чијим су се крајевима љуљале кофе за воду или мали дењкови. Врло је забавно посматрати и јармове на коњићима, који им, кад каскају, високо поскакују на врату. То подсећа на стара времена, на некадашње изобиље. Осећа се шта је овом тлу ускраћено апстракцијом и како би оно процветало под сунцем благонаклоне и очинске моћи. Нарочито кад чујем те људе како говоре, са самогласницима из којих одзвања дубока радост, тихи смех, сетим се зимских дана, када се чује жуборење извора испод леда и снега.

Завршио Књигу пророка Јеремије, коју сам почео да читам 18. октобра у Сирену. Путујем кроз књигу над књигама, а узбуркан свет даје ми илустрације.

Јеремијина виђења не могу да се мере са виђењима Исаијиним, који га снагом бескрајно надмашује. Исаија описује судбину васионе, док је Јеремија пророк политичких прилика. Као такав, он игра значајну улогу; он је опуномоћени виделац, најтананије оруђе националног надахнућа. Снаге свештеника, песника и државника још су у њему сједињене, још оне нису раздвојене. У пропасти он не види космичку катастрофу, која изазива страву а и насладу, већ политички неуспех, бродолом државе, коме је узрок одступање од божанског поретка.

Ситуација, са којом се он суочио, јесте претња Навуходоносорова, чију моћ процењује другачије и исправније него цар. Он саветује Седекију, али узалуд. Ми не можемо да схватимо тешкоће његове службе, јер су нам теократије постале стране. Да бисмо их одмерили, морали бисмо Јеремијин задатак да упоредимо са задатком надахнутог видеоца на пруском двору, који би, 1805, знао не само исход рата 1806. већ и исход рата 1812. и који би, знајући то, саветовао краља да се бори против Наполеона. У таквим случајевима човек против себе има не само војску већ и народ. Зато једва да се може прецeнити смелост са којом је Јеремија наступио; она претпоставља чињеницу да се није сумњало у његову везу с Богом. То му је дало сигурност.

Ворошиловск, 7. децембар 1942.

Јучерашњи дан био је значајан; назрео сам зрачак оног: „То си ти". Годинама већ, после Јужне Америке, нисам био тако надахнут.

Да ли постоје и географски или, боље, геомантички утицаји на карактер? Хоћу рећи: не само на обичаје, као што су то већ видели Паскал и Стендал, него и на нашу нарав? Тако бисмо се на другим географским ширинама најпре разложили, а затим поново кристализовали. То би одговарало телесним променама: прво нас тресе грозница, а затим стекнемо ново здравље. Ми бисмо били грађани света у највишем смислу те речи, ако би нас земљина лопта као целина обликовала и развијала. Да би се постигло такво стање, господари света се издижу изнад своје нације; легенда о космичком пореклу Александра Великог лепо то показује. Гром погађа мајку, погађа земљу у недра. Велики песници, као Данте у својим узлетима и Гете у **Западно-источном дивану,** изражавају то на духовном плану. Затим светске религије, изузев ислама

сувише подложног климатским утицајима. Сан светог Петра о животињама — једење њиховог меса симболизује утеловљавање царства и земаља овог света.

Вечерње небо било је осуто звездама; велика сазвежђа имала су сјај који сам видео само на југу. Да ли се већ у другим временима осећала велика хладноћа која нас обузме пред тим призором? Открио сам да је то осећање хладноће досад најјасније описано у неколико стихова Фридриха Георга.

У сну сам обављао стотину послова; али кад сам се пробудио, сећао сам се једино последње слике: ауто, украс на хладњаку изгледао је као жижак орашар. Велики као јагње, провидан, украс је светлуцао на сунцу као рог од трешњевине прошаран црвеним пегама. Прасак седам бомби, које је у сáмо свитање изручио руски пилот, пробудио ме је у тренутку док сам се дивио том украсу.

И јутро је било прозрачно; ниједног облачка на плавом небу. Попео сам се у црвени торањ, који на четвороуглом постољу носи осмоугаон стуб и на њему пљоснату луковичасту куполу. Први пут могао сам да видим цео град са његовим великим правоугаоним четвртима ниских кућа, међу којима понегде штрчи огромна новоградња: касарна или зграда полиције. Да би се подигле те велике зграде сандучаре, морали су, дакле, да поубијају неколико милиона људи.

Чинило се да се Елбрус са својим двоструким врхом и снежним обронцима који су на јутарњем сунцу сребрнасто светлуцали диже одмах иза градских капија, али до њега има много да се иде. Тамни кавкаски ланац, из којег се он диже, изгледао је сићушно у поређењу с њим. Први пут после дужег времена земља ми се у таквом призору опет показала као дело руку, као божја творевина.

Враћајући се, прошао сам поред групе заробљеника који су, пажљиво надзирани, поправљали пут. С краја су простирли капуте на које су пролазници с времена на време остављали понешто. Видео сам новчанице, комаде хлеба, главице лука и један парадајз из туршије. Први знак људскости који сам видео у овом крају, ако занемарим неколико дечијих игара и лепо другарство немачких војника. Овде, међутим, сви учествују: становници као дародавци, заробљеници као сиромаси и њихови чувари допуштајући милостињу.

Кропоткин, 9. децембар 1942.

Синоћ полазак у 17. армију поштанским возом. Био је то аутомобил постављен на шине, који је вукао теретни вагон. После кратке вожње застали смо и један део ноћи, на мећави, провели на отвореној прузи. Успели смо да скупимо мало дрва, па нас је мала пећ грејала сатдва.

Ујутро долазак у Кропоткин, где сам дан провео чекајући воз за Белореченск. У великој голој станици чекало је, као и ја, више стотина војника. Ћутећи, стајали су у групама или седели на пртљагу. У одређени сат тискали су се на шалтерима, где се делила супа или кафа. У тој високој просторији осећала се близина огромних тиранских сила, које гоне човека а да их он не види: ледена титанска сила. Отуд утисак да се сва воља напреже, док интелигенција остаје неактивна. Кад би се све то обухватило једним погледом, као на слици, осетило би се, нема сумње, велико опуштање, олакшање. Међутим, то је исто тако немогуће као што је, у тој фази, немогуће да неки велики историчар протумачи ток догађаја или, још боље, да се ток догађаја објасни романом. Још се не знају ни имена сила које наступају једна против друге.

Пред тим призором мисао: „Слобода не може да се успостави у смислу који је имала у деветнаестом веку, као што многи још сањају; она мора да се уздигне на нову и ледену висину историјског догађаја, и још више: као орао изнад круништа која се уздижу из хаоса. Она такође, мора да прође кроз бол. Она мора опет да се заслужи."

* Скромно — Прев.

Белореченск, 10. децембар 1942.

Са петнаест сати закашњења кренуо сам из Кропоткина. Додуше, реч „закашњење" губи овде своје значење. Човек мора да се пребаци у вегетативно стање у којем губи свако нестрпљење.

Пошто је киша лила као из кабла, допустио сам себи да мало, при светлости свеће, читам у купеу. И лектире што се тиче живим сада à la fortune du pot*, узимајући штошта што ми иначе не прија. Овде ми је, на пример, при руци **Абу Телфан** Вилхелма Рабеа, кога сам понео из Ворошиловска и кога је хвалио мој деда, учитељ, а ја, ипак, нисам имао неке велике жеље да га читам. Многобројни и иронични украси који се налазе у тој прози личе на позлаћене окове у огонашаном рококо стилу, који се виде на ораховом намештају из епохе када је та књига настала. На пример:

„Јабланови опет показују да су у стању да баце врло дугу сенку."

Или:

„Бела магла, коју је, на жалост, поштени **Вандсбешни гласник** већ употребио на лирски начин, примећивала се, такође, на ливадама."

Провинцијална иронија убраја се, уопште узев, у симптоме деветнаестог века; има писаца који, изгледа, болују од хроничне шуге. У овим руским годинама не падају само људи, већ и књиге; оне жуте као лишће пред мраз, и приметиће се, једног дана, да су тихо нестале читаве књижевности.

У Белореченск стигао сам ујутро. Чекајући на блатњавом перону, проучавао сам сазвежђа, која су предивно светлуцала. Чудно како она одмах на нов начин заокупе дух када се човек примиче царству болова. У том смислу помиње их и Боетије у свом последњем и најлепшем стиху.

У кревету који је био мени намењен затекао сам два возача чија су кола, заглављена у блато, била испред куће. Кућа је имала само једну просторију; на средини је стајала велика пећ; у друга два кревета спавале су домаћица и њена пријатељица. Оне су се сместиле у један, па сам ја добио већ загрејан лежај.

У подне сам био код врховног команданта генерал-пуковника Руофа, коме сам пренео поздраве његовог претходника Хајнриха фон Штилпнагела. Разговор о положајима наших јединица. Док је током прве зиме ратовања у Русији хладноћа била најопаснији противник, сада је то, бар на овом делу фронта, влага, која још више изнурује. Јединице су смештене по влажним шумама, највећим делом у рупама у земљи, јер је напредовање заустављено тек пре три недеље. Шаторско крило војсци је једина заштита. Поплаве су однеле мостове са потокâ и рекâ, па је снабдевање прекинуто. Чак ни пилоти не могу ништа да баце изнад шума прекривених маглом. Људи се зато напрежу до крајњих граница, па умиру од исцрпености.

После подне присуствовао сам саслушавању деветнаестогодишњег руског поручника, кога су наши заробили. Лице му је било неизражајно, помало девојачко, са нежним маљама које још није бријао. Младић је носио шубару од јагњећег крзна и у руци држао дуг дрвени штап. Био је то сељачки син; похађао је школу за инжењере, а пре него што је заробљен, командовао је минобацачком јединицом. С тим се подударао општи утисак — сељак који је постао бравар. Покрети руку били су му тешки, уравнотежени; видело се да те руке још нису заборавиле рад на дрвету, иако су се већ навикле на гвожђе.

Разговор са официром који је саслушавао младића, човеком из балтичких крајева који је Русију упоредио са чашом млека са кога је убран танак слој најмака. Нови најмак још се није ухватио или је лошег укуса. Упечатљива слика. Али било би занимљиво знати да ли то млеко садржи још шећера најтананије распоређеног. У време мира он би се скупио и указао на површини. Другим речима: да ли је техничка апстракција окрутно про-

дрла до јединкиног срца, до њеног храњивог тла? На то бих одговорио одречно само због утисака који на мене остављају глас и физиономија људи.

Рецидив. Чудно: у тренутку кад сам га приметио, с таванице је пао тежак комад малтера и оставио рупу у облику Сицилије.

Белореченск, 11. децембар 1942.

Пошто је током ноћи пао мраз, прошетао сам градом, чији су блатњави путеви били јуче непроходни. Данас су они, као велики сеоски рибњаци, били прекривени блиставим ледом. Куће су мале, једноспратне, покривене трском, шиндром или лимом обојеним минијумом. Кровови покривени трском имају доње слојеве од чврстих стабљика, а горње од лишћа, па изгледају као глава са жутом ћубом. Необични су балдахини који украшавају улазе присталијих кућа и који наткриљују степенице, служећи као заштита од кише, али и као знак раскоши. Те настрешнице у облику шатора постале су део грађевинског стила и представљају успомену на номадски живот. Често украси на тим ходницима покривеним цинканим лимом подсећају на ресе или кићанке.

У кућерцима се често виде биљке које воле топлоту, високо каучуково дрвеће или лимунови на пример, који се гаје ради убирања плодова. Мале просторије са великим пећима личе на стакленике. У баштама и уз широке путеве расте обиље топола; њихове метличасте гране блистале су на сунцу.

На малом војничком гробљу, поред неколико пилота који су пали у околини, били су сахрањени војници умрли у пољској болници. Видело се тридесетак гробова с крстовима, један број рака био је унапред ископан, што мајстор Антон из Хебелове **Марије Магдалене** сматра грехом.

Изван града, поред реке Беле. Њена надошла прљавосива вода текла је вртложно. На обалама се простирало пољско утврђење с препрекама и стрељачким заклонима, на којима су радиле групе жена под надзором инжењераца. У једном усеку мртав коњ, са чијег је костура био однесен и последњи комадић меса. Одавде град са својим дрвеним кућерцима и крововима зеленим од маховине не изгледа лоше; још се осећају живост изазвана ручним радом и органско распадање у којем се може живети.

После тога, код моје газдарице, госпођеВаље, којој је право име Валентина. Муж јој је одсутан од самог почетка рата; на фронту је, у хемијској јединици. Код ње је шеснаестогодишња пријатељица Викторија, лекарева кћи, која говори мало немачки, а чак је и читала Шилера, кога, као готово сви њени земљаци, сматра идеалним песником: „Ох! Шилер, дивно!" Она ће сада у Немачку, куд мора на рад. Ученица је гимназије; њене другарице из разреда, ако им је било више од шеснаест година, мобилисане су у партизанске јединице. Причала ми је о четрнаестогодишњој пријатељици која је убијена недалеко од реке. Цео тај догађај није изнела са осећањима, али ни хладноће није било у њеној причи. То је на мене оставило снажан утисак.

Увече разговор са мајором К. претежно о партизанима које је задужен да проналази и да се бори с њима. Већ између регуларних јединица води се немилосрдна борба. Војник чини све да непријатељу не падне у шаке, па се тиме објашњава и жилавост са којом се одолева у обручу. Откривене су руске заповести по којима ће свако ко доведе живог заробљеника добити награду; заробљеници су потребни обавештајној служби ради саслушавања. У другим наређењима одређује се да се заробљеници изводе најпре пред војне органе, а тек после тога пред политичке; то значи да је утврђен редослед по коме се лимун цеди.

Противници не очекују милост један од другог, и то мишљење још се поткрепљује пропагандом. Тако су, прошле зиме,

саонице са рањеним руским официрима грешком прешле на немачку страну. У тренутку кад су то приметили, активирали су ручне бомбе које су их разнеле. Па ипак, заробљавају се противници, како да би се добила радна снага тако и да би се привукли дезертери. Партизани су, међутим, ван ратних закона, уколико се о законима још може говорити. Слично чопору вукова они се у шумама опкољавају да би били поубијани до последњег. Овде сам чуо ствари које су битне за зоологију.

На повратку сам размишљао о томе. У таквим просторима остварује се мисао коју сам раније развијао у разним правцима — мисао, наиме, да где је све допуштено прво следи анархија, а затим строжи поредак. Ко свог противника убија како му је воља, не може очекивати да му се поштеди живот; и тако настају нова, суровија правила борбе.

Теоријски, то ми је изгледало примамљиво, али практично, не може се избећи тренутак кад треба руку дићи на људе који не могу да се бране. То се, хладнокрвно, може урадити само у борби са животињама или у ратовима који се воде између атеистâ. У том случају Црвени крст је још само нарочито јасан циљ.

Увек ће бити области у којима се противнику не сме допустити да наметне свој закон. Рат није колач који зараћене стране деле без остатка; увек остаје један заједнички комад. То је божански део око кога нема трвења и који борбу ослобађа чисте бестијалности и демонске силе. Њега је већ Хомер знао и ценио. Човек стварно јак, човек одређен да влада препознаје се по томе што се не појављује само као непријатељ, као мрзитељ; он се осећа одговорним и за противника. Да се има више снаге од других показује се на степенима вишим него што су степени физичке силе која ипак може да убеди само потчињене.

Мајкоп, 12. децембар 1942.

Јучерашњи разговор показује ми да нећу сагледати стање у овој земљи: постоји превелик број места која су за мене табу. Ту спадају сва она места на којима се нападају људи који нису кадри да се бране и сва места где се покушава деловати репресалијама и колективним мерама. Уосталом, не гајим наду да се овде ишта може променити. Такве ствари припадају стилу овог времена; то се види већ и по томе што се свуда жудно за њима посеже. Противници се угледају један на другог.

Не би ли, ипак, било добро да као сведок потражим та места ужаса, како бих видео и утврдио какве су убице и жртве? Како је Достојевски неизмерно деловао својим записима из мртвог дома! Али он тамо није био добровољно, већ као затвореник.

И гледању су постављене границе. Иначе, за тај корак била би потребна иницијатива виша од оне коју дарује време.

Полазак за Мајкоп, планиран за јутро, одгађао се све до вечери. Тако сам заповедника опет посетио, у друштву са малим саксонским генералом, чија су кола била ту заглављена у блату. Генерал је причао о тешкоћама које је имао у Харкову. У почетку дневно му је умирало од глади седамдесет пет људи, али је тај број смањио на двадесет пет. О полицијским мерама говорио је тоном шумара. На пример:

„По мени, сасвим је погрешно мишљење да не треба ликвидирати тринаестогодишњаке или четрнаестогодишњаке које заробимо са партизанским бандама. Ко је, без оца и мајке, растао као воћка дивљакуша, никад ништа неће ваљано урадити. Ту је метак једино решење. Уосталом, управо тако са њима поступају Руси."

Да би поткрепио своје речи, поменуо је случај наредника који је из сажаљења примио на конак два дечака од девет и дванаест година и кога су сутрадан нашли са пререзаним грлом.

Растанак са госпођом Ваљом; није ми било лоше у њеном собичку с великом пећи, није ми сметала газдаричина простосрдачност. Има необичних станица на нашем животном путу.

У Мајкопу сам био гост команданта снабдевања. Смештај у кући у којој није било светла, сем пламичка који је осветљавао икону. Међутим, командант ми је послао меденожуту свећу, која је предивно мирисала.

Курински, 13. децембар 1942.

У рано јутро полазак за Курински. Одмах после Мајкопа пут је скретао у брда. На ивици шуме табле: „Пажња! Опасност. Партизани. Оружје држати на готовс."

Шуме према Русима обезбеђене су уским појасом положаја, а често су то само страже, док се великим пространствима иза шума јединице крећу једино путевима. Њих угрожавају не само партизани, или „бандити" по немачкој варијанти, већ и извиђачки одреди и патроле регуларних снага, од којих је недавно, из заседе, на аутомобил команданта дивизије долетела бомба.

Земља се стврднула од мраза, па су се кола лако кретала узбрдо. Ишла су путем на Туапсеу, месту које је постало чувено по нападу немачких ловачких пукова и по руској одбрани. Коловоз је био већ очишћен; само тешке машине, парни ваљци и трактори, виделе су се с времена на време по околним падинама. У жбуњу је лежао коњ мразем прикован за тло; само са његове горње половине било је одсечено месо, па је са својим голим грудним кошем и смрзнутом плавом и црвеном утробом личио на пресек из анатомског атласа.

Шума је била густа, зарасла у шикару; запуштени млади храстици пружали су се, појављујући се у виду таласа, све до граница видика, све донде где су бели зупци и врхови високих планина сменили плава брда. Понекад су искрсавале групе старијег дрвећа, са којег су одлéтали детлићи који су куцкали по трулом дрвету. На снегом прекривеним стаблима засветлео би, час овде, час тамо, њихов јарко малинастоцрвен трбух.

Чујем у Куринском да су те висије покривене делимично шумарцима, а делимично изданцима — оним што избијају из пањева. Махом су оне пошумљене тек под руском влашћу, јер су их Черкези, који овде живе, држали као голети за своја стада. Они су поштедели само малобројна велика стабла, која се зато зову черкески храстови. На другим местима тих непрегледних шума, у којима још има медведа, расута су острвца старијих стабала. Али и такво, то шумско море има праснагу — око осећа чисто богатство, богатство које још нису дотакли ројеви путникâ.

Код Хадисхенске поплава је уништила мост. Инжењерци су нас у гуменим чамцима пребацили преко набујале реке Пшиш. Поред мене, на свом пртљагу, седео је млади пешадинац.

„Кад сам се последњи пут возио оваквим чамцем, били смо погођени, граната је преполовила чамац и убила четири друга. Спасли смо се само нас двојица. Било је то на Лоари."

Тако ће овај рат, још дуго, давати грађу за приче које ће се казивати деци и унуцима. И увек ће се чути прича у којој је њен казивач имао среће у тој страшној лутрији. Наравно, само преживели казују своје успомене, као што они и истсрију пишу.

У потпуно разореном Куринском јавио сам се генералу де Анђелису, Аустријанцу, команданту 44. ловачког корпуса. Показао ми је на карти положаје. У напредовању путем Мајкоп — Туапсе претрпљени су велики губици, јер су се Руси сместили у великим и густим шумама и жилаво их и вешто бранили. Тако се догодило да је — послужимо се Клаузевицовим речима — офанзива била на врхунцу непосредно пред вододелницом и заустављена испред стратешких циљева. У таквој ситуацији недаће сустижу једна другу. После тешких борби прса у прса

вођених по шумарцима јаке кише разориле су мостове, па се путеви нису могли користити. Сада јединице, недељама већ, леже у влажним рупама, изнурене хладноћом и влагом и изложене непријатељској ватри и честим нападима.

После подне на шумовитом брду које надвисује кућерке Куринског. Ту је било доста рододендрона који је већ имао жуто-зелене пупољке. Вратио сам се уском долином, низ поток који је текао преко зеленог лапорца. Док су трајале борбе, становници су се склонили овде, у мале пећине; још су се видели остаци и трагови њихових логора.

Курински, 14. децембар 1942.

Звездана ноћ. Провео сам је у огољеној соби козачког кућерка у којој је био само гвоздени кревет. Срећом, велика пећ од цигле била је у добром стању, па ме је првих сати grejала добра ватра. Пре него што сам заспао, слушао сам неко време цврчка на огњишту, чији је глас био пун и мелодичан и више налик на бруј звона него на зрикање. У зору је прилично захладнело. Чули су се руски авиони како круже изнад долине и у даљини изручују товаре бомби; допирало је и штектање противавионског топа.

Пре подне сам пошао са поручником Штрубелтом да, користећи лепо време, разгледам терен са обе стране пута Мајкоп — Туапсе. Возили смо се у колима која су одостраг била изрешетана мецима — трагови партизанског препада.

Долина Пшиша, којом је поред нашег пута ишла железничка пруга, била је пакао блата. Ниво реке, која је, само пре неколико дана, носила све пред собом, већ је био толико опао да су се између вирова светлела дуга острвца шљунка. Где се долина ширила простор је био искоришћен за артиљеријске положаје, штабове, амбуланте и магацине са муницијом. На тим местима пут је точковима био претворен у густу жућкасту кашу која је изгледала бескрајно дубока. Из ње су штрчали делови коња и кола. Мало више, на падини, били су постављени шатори и бараке. Око њих је лебдео плавкаст дим; пред вратима су се видели руски или туркменски заробљеници како цепају дрва. Све је то личило на караван-сарај који беше подигнут на обали широке реке густог блата коме је природа те материје давала како тамну боју тако и успорен, успављујући ритам живота. Усред свега тога севнули би блесци — артиљерија је тукла положаје батаљона на које су јутрос продрли Руси.

Колоне преморених животиња и поворке носача са азијским лицем вукле су се кроз тај глиб. То су били пре свега Јермени, са тамним продорним очима, јаким повијеним носем и маслинастозеленом, често богињавом кожом. Понекад се видео монголски тип Туркменâ са равном црном косом, а понеки је био и лепог високог стаса својственог кавкаским племенима, Грузинима на пример. Неки су се с муком кретали, видело се да су на граници својих моћи. И заиста, Штрубелт ми је причао да се многи кришом увуку у рупу да би умрли као животиње.

Напуштајући долину, продужили смо, полако се пењући, у шуму. Накратко видели су се високи врхови који су светлели. Неки од њих били су у руским рукама. Могао нас је, дакле, непријатељ видети, али овде је штедео муницију коју треба кроз блато носити до топова. На тренутак је искрснуо авион и брзо скренуо када су се поред њега појавила два облака сивог дима. Док је нагло скретао, доњи део је имао сребрнаст сјај као трбух пастрмке. На њему су се, као две црвене тачке, виделе две совјетске звезде.

На превоју Јелисавет-Пољски зауставили смо се код малог гробља или, тачније, код групе гробова, од којих је један, онај који је припадао послужиоцу на противавионском топу, био украшен жутим уским чаурама. Његови другови поређали су их као флаше чија дна понекад оивичавају леје у нашим баштама. Поред су се налазили гробови тројице инжењера-

ца, око којих је са пуно љубави била постављена ограда од нанизаног храстовог лишћа. Видео сам и гроб туркменског носача на коме је била дрвена стрела са натписом који нисам могао да одгонетнем, можда са стихом из Курана.

Попели смо се на северну страну брда. Била је прекривена танким снегом који је дању омекшавао а ноћу се смрзавао. Поновна кристализација утискивала му је мрежу широких иглица које су плавкасто светлуцале. После четрдесетпетоминутног пењања стигли смо на гребен са кога се надалеко ширио поглед по мору планинских шума. Оне најближе имале су зелену боју маховине због голог и лишајем покривеног грања; затим су плави планински венци бивали све тамнији, а иза њих дизали су се снежни врхови са светлим падинама и оштрим литицама. Нама насупрот био је Индјук, дуг гребен који се нагло завршавао двоструким врхом и на који се надовезивао засвођени хрбат. Иза њега се дизао бели Ћувик. Сасвим десно од нас видела се Сарај гора на чијем се врху угнездио руски осматрач. Зато смо се, када смо развили своје беле карте, вратили у грмље.

Ми смо стигли до тачке на гребену по којој је артиљеријски поручник усмерава ватру на место где су јутрос продрли Руси. Дубоко испод нас, у густој шуми, чула се пригушена тутњава топова, а онда су се окомито изнад нас дизале гранате, са пискавим звиждуком који се полако губио у даљини, и на крају, у зеленим кланцима, одјекивале су слабе, готово нечујне експлозије. Затим су се из јелика дизали бели облаци и дуго се задржавали у влажном ваздуху.

Неко време посматрали смо активност која се одвијала на том широком простору. После смо мало ишли јужном падином, коју је густа шума штитила од погледа осматрача. Прошарана избледелим лишћем, цела падина купала се у сунцу, као да је био леп пролећни дан. Док су на северној страни расле букве прекривене маховином и црним српастим трудовима, на јужној је преовлађивао храст, а било је и озелењелих биљака, међу њима велико грмље чемерике поред нежних циклама са љубичастим круницама и листовима са светлим пегама.

Као да сам се налазио у завичају; чинило ми се да сам често долазио на те обронке обрасле храстовима. Кавказ није само древна ризница народа, језика и раса; на њему се, као у сандуку, могу наћи и животиње, биљке, пејзажи пространих области Европе и Азије. У тим брдима навиру сећања; ближи је смисао земље, руде и драго камење доступнији су оку, вода је пореклом одавде.

Курински, 16. децембар 1942.

Са поручником Хојслером кроз положаје изнад Шаумјана. Најпре смо пратили генерала Фогела до штаба 228. пука, пењући се уском и стрмом удолином, коју је дубоко у шумско тло урезала вода настала отапањем снега. Са обе стране, као ластавичија гнезда, кућерци су били утиснути у иловачу из које су извиривала само прочеља. У њима је било тесно и прљаво, али пећи од цигле добро су грејале. У овом мору шума̂ дрва је било напретек.

Затим смо се пењали кроз густу, али голу шуму, са великом муком идући стазом коју су дубоко у тамно блато угазиле товарне животиње и њихови водичи. Управо је била тучена гранатама; једна, добро одмерена, погодила је крхког малог вранца и убила га. Лежао је, опружен, у блату. Мрка крв слила се у трагове од копита, у којима се још не беше измешала са жућкастом глином.

Дрвеће, махом храстови, било је обрасло густом брадом; са грана, у дугим сребрнозеленим брадама, висили су и лишајеви; због њих је шума деловала меко и лелујаво. На зимском сунцу, од стабла до стабла, летели су детлићи и хитре сенице; крештећи, пролетала је и креја. Оживела је читаву шуму, та кавкаска креја, препознатљива по црној крести. И опет сам осетио како дух нашег

времена покушава да у нама уништи све лепо; ту лепоту гледамо као кроз решетке, као кроз затворске прозоре.

Следећи знакове урезане у стабла, попели смо се на врло истурену узвишицу. Од ничије земље није била одвојена ни бодљикавом жицом ни повезаним рововима; видела се само група кртичњака. Сваки се мало разликовао од других — ископана рупа прекривена стаблима преко којих је била набацана земља. Ту и тамо били су покривени шаторским крилима — колика-толика заштита од кише.

Командир чете, млади Тиролац из Куфштајна, показао нам је своје подручје. Сасвим близу, на другој падини, налазили су се руски положаји; у сивозеленој шуми приметили смо, јер је мало одударала својом бојом, њихову караулу. Да је то стварно била руска караула уверио нас је пискав митраљески рафал. Чуло се како зрна са треперавом јеком нестају у грању. Једно од њих одвалило је предњи нишан на митраљезу.

Скочили смо у склониште и сачекали да прође олуја. Сада примећујем да су такве ситуације колико смешне толико и незгодне. Ја сам прошао кроз доба, или пре кроз стање, у којем човек такве ствари сматра привлачним и чак се труди да их надвиси.

Руси су, да би нас истерали из склоништа̂, довукли противтенковски топ. Мали пројектили, који експлодирају тек када продру у мету, већ су нам нанели велике губитке. Многобројна преполовљена стабла сведочила су о њиховој разорној снази.

Време је било тмурно и влажно. После пробдевене ноћи, већина је спавала; неколико стражара осматрало је шуму. Остали војници уклањали су свежу рђу са оружја. Један мали Тирингжанин насапунао се од главе до пете, а друг га је полако поливао топлом водом из мањерке.

Разговарао сам са тим људима баченим овамо, тако далеко, на крај света. Учествовали су они у тешким офанзивама; пробијали су се у овим брдима корак по корак, да би се овде укопали када је напад ослабио. Дуго су већ изложени ватри, и нико не долази да их смени. Рањавања, смртни поготци, болести изазване умором и влагом смањују из дана у дан њихов од самог почетка мали број. Они, дакле, живе на граници постојања.

Силазећи у Шаумјан опет смо прошли поред оног коња кога смо видели јутрос и са кога су у међувремену однели све осим костију и утробе. То раде туркменски војници, велики прождрљивци коњетине, чија сам жута лица виђао наднесена над кантама пуним узаврелог гулаша.

Шаумјан је био јако разорен; артиљерија свакодневно туче град. Довољан је један погодак да се кућерци сруше као куле од карата, тако да се може проучавати њихова конструкција: четири зида чији је лак костур испуњен мешавином иловаче и крављe балеге, и кров покривен танком шиндром. Из њихових рушевина штрче два елемента намештаја: велика камена пећ и гвоздени кревет.

У граду је аутомобилска станица, до које носачи доносе из брда повређене. Гробље, на којем су бомбе и гранате пообарале известан број крстова, показује да та прва станица већ узима данак.

У амбуланти, једном обновљеном кућерку, срели смо др Фукса у послу који обухвата лекарске и војничке дужности. Љубазно нас је позвао на ручак. Место није означено; Црвени крст се не цени. Тек јуче ударила је граната у суседну кућу и тешко повредила једног болничара.

Кад борба оживи, повређени долазе у великом броју, и тада има много посла. Болесници напуштају шуме ноћу и стижу потпуно исцрпени, чак на путу и умиру. Тако је лекар чуо јутрос како неко напољу зове у помоћ и нашао војника који је са рукама напред пао у блато и који није више имао снаге да се подигне.

После ручка домаћин нам је уз кафу понудио божићне колаче, које му је послала жена. Затим смо се опростили с тим тихим помагачем, чијим је домом, чак и овде, провејавала поетичност, која се готово никад не губи код таквих природа.

Митологија. Тајна **Одисеје** и њеног утицаја јесте у томе што је она парабола животног пута. Иза слике Сциле и Харибде крије се исконска стварност. Човек, на кога се сручио гнев богова, креће се између две опасности, од којих свака тежи да по ужасности надмаши другу. Тако се он, борећи се у обручу, налази између смрти у борби или смрти у заробљеништву. Он види да је упућен на узак и страшан пролаз који лежи између њих две.

Ако би неки велики песник из нашег времена хтео ваљано да изрази чежњу за миром која раздире човека на граници уништења, морао би **Одисеју** да настави у новом епу или у идили: **Одисеј код Пенелопе.**

Курински, 18. децембар 1942.

Излет на Сарај гору, узвишицу чији врх држе Руси. **Сарај**, реч татарског порекла, значи „штагаљ", а руска реч **гора** значи „планина".

То ми је објаснио млади тумач, кога је Хојслер повео да носи пушкомитраљез, јер у том крају има партизана. Он је Рус немачког порекла, потомак швапских исељеника. Његови родитељи, као имућни сељаци, живели су на Криму, недалеко од Евпаторије; као кулаци, депортовани су у Омск, у Сибиру, и морали су да оставе осмогодишњег сина. Од 1936. губи им се сваки траг.

Ишли смо кроз густу шуму младих храстова, јасика и букава. С времена на време пролазили смо кроз жбуње са светлоцрвеним и светлуцаво зеленим гранама, а и кроз мале баре с високом трском из чијих је клипова висило смеђе паперје. Уз пут нам се придружио и један подофицир, који је, са секиром у руци, тражио божићну јелку.

После два сата пењања дошли смо на гребен, иза кога се простирао низ карaула. Предстраже су биле постављене мало више да би имале преглед над супротном низбрдицом. Прешли смо њихову не баш јасно одређену линију. На десној страни зјапила је велика празнина, затим је наишао батаљон Туркменâ. На том месту подофицир са секиром кренуо је сâм напред и после сат времена вратио се са лепом јелком, чије су иглице, са доње стране, биле украшене траговима светле смоле.

Предахнули смо код командира чете, који нас је још одвео на узвишење где су пре две недеље Руси успели да продру. Током борбе био је уништен цео гарнизон. Узвишење су прекрили крстови, око којих је био засађен кукурек. Одатле се видео врх, гô ђувик са бункерима у оближњем жбуњу. Управо у том часу, уз прасак, гомила граната пала је близу њих. Огроман орао, уплашен тим праском, узлетео је и мирно кружио изнад димних ковитлаца.

А онда силазак, током којег ми је Хојслер причао о стрељању партизана. Чуо сам тумача како се иза нас смеје, па сам га мало пажљивије погледао. Учинило ми се да се и на њему виде пергаментаста кожа и укочен поглед, које сам примећивао код оних што су склони таквом крвопролићу. Аутоматска навика убијања опустошује физиономију исто као и сексуална активност која се изводи аутоматски.

На чају код генерала Фогела, који ме је затим послао натраг у Курински са пратиоцима, јер су синоћ убијена из заседе двојица курира-мотоциклиста и малтене скроз опљачкана: само су им кошуље остале.

Навагински, 19. децембар 1942.

У подне полазак у штаб 97. дивизије. Њен командант, генерал Руп, чекао ме је код разореног моста преко Пшиша. Иловачастожуту реку прешли смо скелом. Да бисмо стигли у штаб, морали смо преко стрмог планинског ланца, јер је тунел који је ишао кроз њега био уништен.

Вијугали смо кроз густо жбуње, затим преко стена између којих је језичак развио дуге сочне листове. На уској стази сретали смо на стотине руских и азијских носача натоварених храном, материјалом и муницијом. На обронку лежао је мртвац са дугом црном косом, са лицем према земљи, прекривен блатом од главе до стопала, са којих је неко скинуо чизме. Готово да се и није примећивао у блату. Генерал се нагнуо над њега, а затим, не изговоривши ни речи, продужио својим путем. Ни ја никад нисам видео мртваца пред којим би свака опаска била толико неумесна колико би ту била. Наплавина на обали мора равнодушности.

У долини смо опет избили на Пшиш. И ту је високи железнички мост био дигнут у ваздух. Надошла вода гомилала је дрва на том месту све док се моћна конструкција моста није померила низ реку. У њеном костуру висили су дрвеће, кола, предњаци, а у грању храста о улару висио је цркнути коњ, који је спрам те циновске масе изгледао сићушан као удављена мачка.

Штаб је смештен у кући чувара пруге. За столом, седео сам поред генерала, који је био љубазан, бојажљив и помало сетан. Осећало се да га његови официри воле и поред тога што је донекле особењак. Као што се Чичиков у **Мртвим душама** креће међу велепоседницима, тако се и ја овде крећем међу генералима и посматрам, такође, њихов преображај у раднике. Мора се напустити свака нада да ће из тог слоја поникнути људи попут Суле или бар попут Наполеона. Ти генерали стручњаци су у области наредбодавне технике и замењиви као свако за машином.

Провео ноћ у брвнари официра за везу. Спојеви дебелих храстових стабала запушени су маховином. Три кревета, сто за географске карте и радни сто. Два телефона звоне у кратким временским размацима. Споља се чује шумно гацање: људи и животиње пробијају се кроз блато. Крај пећи се шћућурио руски заробљеник, неки „Иван", и домеће дрва када ватра почне да се гаси.

Навагински, 20. децембар 1942.

Пењање, са мајором Вајраутером, до осматрачнице постављене високо изнад долине. По влажној измаглици ишли смо кроз низове огромних букава обраслих дрвоједом. Између њих су штрчали храстови и дивље крушке са светлосивим испуцалим стаблима. Пут је био обележен засеченим стаблима; гацајући по густом блату, остављали смо за собом огољене и спљоштене луковице цикламе.

Стигавши на циљ, до колибе скривене одсеченим гранама, наложили смо ватру и усмерили двогледе на шумовит предео. По његовим долинама вијугаво се и споро кретала маглуштина, која нам је, додуше, сметала при разгледању, али је заузврат савршено обликовала обрисе планине, као на рељефној карти. Видик се завршавао високим венцима вододелнице. И данас је тучен положај у подножју Индјука који се са наше десне стране дизао са својим двороги и стрмим гребеном. Са наше леве стране, Семашо, највиши ђувик, са кога се види Црно море. Тај ђувик Немци су већ били освојили, али су се повукли, јер је снабдевање било отежано. Прилазе таквим врховима убрзо оивиче лешеви носача и товарних животиња.

На једној голој, снегом прекривеној заравни двогледом смо ухватили групицу Руса који су, на изглед, бесциљно милели по њој, као мрави. Први пут, иако сам се борио против тог утиска, видео сам људе као кроз телескоп усмерен према месецу.

Мисао: „За време првог светског рата на њих би се још и пуцало."

Навагински, 21. децембар 1942.

Полазак у рану зору, с Наве-Штиром, долином Пшиша. По брдима је дрвеће било прекривено ињем; у даљини, на тамнијој позадини, њихово грање се оцртавало као да је било посуто сребрнастим прахом. Увек се зачудим над видим ка-

ко је, у било којој ситуацији, ситна промена, мала разлика, довољна за такву опчињеност. Има у томе нешто што даје наду у животу, а и у смрти.

Одмарали смо се код капетана Мергенера, команданта једне борбене групе. Његов штаб био је смештен у белој кући, која је усамљена као шумарева кућа лежала на блатњавом пропланку. Усред те пустиње прекривене кршом рата приметио сам известан број лепо уређених гробова, које су управо за Божић украсили зеленилом и имелом. Кућа је била окружена дубоким левкастим рупама, али се њени житељи још нису иселили; разлика између топлих соба и одвратне калуге сувише је велика.

Борбена група двадесет шестогодишњег команданта била је састављена од инжењеријског батаљона, мотоциклистичког ескадрона и неколико других јединица. После кафе попели смо се на положај инжењеријског батаљона. Ту је било мало боље него на другим положајима. Тако је испред стражарских места на стрмој падини, између дрвећа, била постављена неупадљива жичана ограда. Испред те мреже била су три реда мина.

Полагање мина, нарочито ноћу, најопаснији је посао. Мине се, да би се пронашле, постављају по шаблону. Треба их добро сакрити, јер се догађа да их ископају Руси и укопају испред својих положаја.

Овде се користи пре свега противпешадијска одскочна мина, која на додир одскочи у висини човека и тад се распрсне. Она се активира или потезањем, ногом се закачи жица, или додиром — на њој су три жичице које као антене вире неприметно из земље. Минско поље прелази се са великим опрезом, нарочито по мраку; па ипак, несреће су честе.

Тако је недавно, на том месту, један официрски приправник са подофициром и капларом проверавао мине. Они су, додуше, водили рачуна о жици, али нису приметили да је због мраза била залепљена за грумен земље који ју је повукао када је приправник стао на њега. Подофицир је изненада викнуо: „Ту се неш димии!“, бацио се на земљу и тако оста жив, док је његове пратиоце експлози разнела. Пре него што мина одскочи, н колико секунди чује се шиштање, и ч век још има времена да се баци на зе љу. Понекад и зечеви или лисице акти вирају мину. Пре неколико недеља у ва дух је одлетео снажан јелен који је долини дуго лутао између положаја.

Капетан Абт, са којим сам разговара о свему томе, недавно је нагазио на мин и бацио се на земљу. Остао је неповре ђен. „. . . Зато што та мина није била по стављена по мом упутству“, додао је. Не ком старом Прусу било би драго кад б чуо ту опаску.

Положај је, дакле, био бољи, па ипа војници су били исцрпени. По тројица с били смештени у склониште, коме је би припојен мали борбени објекат. Један о њих чува стражу, а поред давања страж постоје и друге дужности: доношење је ла, копање ровова, полагање мина, чиш ћење оружја и сеча шуме. Све то бе смене од краја октобра на јако тучено положају који је изграђен после дугих тешких борби.

Да се много пуцало лепо се виде у шуми. У њој су зјапили многобројни кратери, понекад сасвим нови, чије дно као да је било свеже премазано и чије су ивице биле покривене сипком земљом Они су још били пуни отровних испаре ња. И врхови дрвећа били су откинути Пошто Руси немилице троше гранате увек се заузима један или други положај.

Посета капетану Шперлингу, команданту батаљона, у његовом склоништу подграђеном храстовим стубовима. Таваница је била подупрта јачим стаблима. Два дрвена лежаја, пушке, покривачи, двогледи. Командант — уморан, необријан као неко ко је пробдео неколико ноћи заредом. У мрачној шуми, у којој је одасвуд капало, он је, очекујући напад, скакао од дрвета до дрвета, док су мине из каћуше распрскавале земљу и косиле крошње. Неко мртав, неко рањен. Тако

из ноћи у ноћ. И наша артиљерија тукла је позадину његовог положаја на падини.

„Ту се, ипак, не може говорити о напредовању. Ако се граната распрсне у дрвећу, спремни сте да саслушате друге.“

Дакле, класичан разговор између артиљерије и пешадије.

„Људи више не псују. Безвољни су. То ме брине.“

Прича о својој таваници од преда, која одолева минама, али тешке гранате неће издржати. Губици: „Понекад се догоди да их немамо.“ Болести: реуматизам, жутица, запаљење бубрега, од кога натекну зглобови; људи умиру на путу до амбуланте.

Све те разговоре већ сам чуо у првом светском рату, али је у међувремену патња постала потмулија, потребнија, и пре је била правило него изузетак. Ми смо овде у једном од великих млинова за кости, за које се зна тек од Севастопоља и руско-јапанског рата. Техника, свет аутомата, мора да се сусретне са снагом тла и њеном способношћу патње, како би тако нешто настало. У поређењу с тим, Верден, Сома и Фландрија јесу епизоде, и немогуће је да тај свет слика постоји у другим елементима, на пример: у виду поморске или ваздушне битке. Са становишта историје идеја, овај други светски рат потпуно се разликује од првог; он је, вероватно, највећи сукоб око слободе воље који је постојао од персијских ратова наовамо. И опет су линије фронта сасвим другачије него на картама. Први светски рат Немци су изгубили заједно са Русима, и могуће је да овај изгубе заједно са Французима.

Силазак око подне. Да би осујетила оне који доносе храну, артиљерија је почела да туче кланце тешким гранатама, због којих је Шперлинг страховао за своје склониште. Оне су, збиља, одјекивале силовито, као кад се планине, ломећи се, пропињу.

Повратак долином Пшиша. На обали статуа од блата — мртав Рус, са лицем према земљи, наслоњеним на десну руку као у сну. Видео сам црни потиљак, црну руку. Леш је био толико надувен да је блатњава одећа пријањала уз тело као кожа код фоке или велике рибе. Лежао је тамо као удављена мачка, грозота једна. На Уралу, у Москви или Сибиру жена и деца чекаће га годинама. У вези с тим разговарали смо о „теми“, и опет сам био запањен општом отупелошћу, чак и код образованих људи. Човек има осећање да је у великој машини у којој постоји само пасивно учествовање.

Увече сам прочитао необичну реченицу у војном саопштењу која указује на опасност од бочног удара. Ваљда се мисли на угроженост Ростова, јер је тамо, без икакве сумње, стратешки циљ руских напада. Тако је човек стално у прилици да буде уплетен у масовне катастрофе, као риба у јату за које је на великој удаљености разапета мрежа. Од нас, међутим, зависи да ли ћемо умрети масовном смрћу, смрћу у којој влада страх.

Куринска, 22. децембар 1942.

Ујутро повратак у Куринску. Опет сам прошао поред железничког моста који је срушила вода; мртав коњ, сићушан кад се гледа издалека, висио је још увек на једном од дрвета која су као букети украшавали мост.

У истом часу, на мосту од дебелих дасака којим су прелазили предњаци пукла је средња даска; један коњ, са главом надоле, пропао је кроз ту рупу и, висећи о аму, љуљао се изнад пенушавих таласа. Исправа је како-тако држао главу над водом, а онда му је она све чешће тонула у воду, док су се кочијаши безглаво мували на мосту. Тад је, с голим мачем у руци, један подофицир скочио с обале на мост и пресекао ремење, после чега се животиња стрмоглавила у воду и, пливајући, спасла се. Дах немира, нечег неуобичајеног осећа се на том месту — атмосфера опасних теснаца.

Опет преко узвишице изнад тунела. За мном је, носећи ми ствари, ишао Омар,

доброћудни Азербејџанац, који се ових дана старао о мени. Мртав носач и даље је лежао тамо у блату, иако је сваког дана на стотине људи пролазило поред њега. Излагање лешева припада свакако систему — нећу рећи људи већ демона који влада на таквим местима. Тај чврсто држи узде.

Мало више, видео сам два друга мртваца. Са једног је било скинуто све осим панталона. Лежао је у потоку из кога су штрчале његове снажне груди плаве од мраза. Десну руку, као да спава, држао је под главом где се светлела крвава рана. Другом лешу неко је, по свему судећи, хтео да скине и кошуљу, али није успео. Она је, ипак, била толико задигнута да се близу срца видела мала бледа рана од метка. Поред њих журно су пролазили брдска пешадија с тешким рањеницима и носачи натоварени дирецима, котурима жице, храном и муницијом. Сви дуго небријани, прекривени скорелим блатом, с мирисом људи који већ недељама не знају шта је вода и сапун. Једва да и гледају мртваце, али се тргну када из долине одјекне тешки топ као ударац из великог казана. Са њима товарне животиње, умазане од ваљања по блату, налик на велике пацове са слепљеним крзном.

Жичаром преко Пшиша. На великој висини лебдећи на уској дасци изнад реке, држећи се обема рукама за уже, једним погледом обухватам цео крај, као слику, у једном од оних тренутака који нас води дубље од сваког проучавања. Доле, кратки таласи изгледају круто, ванвременски непокретно, као љуспе на змији које имају светлу ивицу. Лебдим поред високог стуба моста, који није срушен и изгледа као испуцала нула са романским прозорима. Из једне од његових пукотина, као што код Боша из шупљих јаја и необичних направа гледају људи, вири официр и довикује бројке послузи тешког топа. Видим како се доле артиљерци окупљају око сивог чудовишта, затим се повлаче затварајући уши, а само неки тренутак касније пламени језик севне увис. Одмах потом из зида се опет помоли глава која довикује бројке. Рањенике са светлим завојима пребацују сплавом преко реке а онда их на носилима носе до болничких кола, која су дошла горе у великом броју. Црвени крстови су камуфлирани. Као мрави, стотине и хиљаде носача, у дугим поворкама, носе диреке и жицу према фронту. У исто време, божићне песме, певане надљудским гласом, испуњавају огромну котлину: из звучника пропагандне чете допире „Тиха ноћ, света ноћ“. И уз то, без прекида, потмула тутњава тешких топова која одјекује по околним брдима.

Куринси, 23. децембар 1942.

Увече прва пошта коју је из Мајкопа донео Марто. Пакетић са божићним колачима, празничним хлебом који је Перпетуа умесила са лешницима из парохове баште. Уз то писма од ње, моје мајке и Карла Шмита. Шмит ми пише о нихилизму, коме — после испитивања четири елемента — придодаје ватру. Нихилистичка је жеља човекова да после смрти буде спаљен, пише ми он, и додаје: из пепела рађа се феникс, то јест настаје царство ваздуха.

Карл Шмит спада међу малобројне који покушавају да чињенице вреднују сходно категоријама које нису сасвим погрешне као што су категорије националне, социјалне, економске. Слепило се увећава просвећивањем; човек се креће у светлосном лавиринту. Њему више није позната моћ мрака. Ко, рецимо, може да види величину која, да би се у њој уживало, изискује призоре налик оном који сам јуче посматрао са жичаре: величину која им је својствена. Очигледно је да се негде црпе дубоко задовољство из тих паклова.

Лектира: **Вучја дружина** од Ленса кога, после свог детињства, нисам више читао. Овде сам га нашао у библиотеци у бетонском склоништу. И поред грубости и киптавости пишчевог стила, у том делу провејава дух древних легенди, старог номоса. Али ја сам пристрастан, јер се радња одвија сасвим близу Кирхорста, или тачније: око њега.

После наставио Језекиља. У виђењу чијим описом започиње своју књигу крије се увид у грађу света. То премашује најхрабрије мисли, највећа уметничка дела. Ми улазимо у област непосредних замисли, у коју се продире у заносу. Ту се појављује дубина блиставост света и његових надсветова — у опипљивом виду.

Куринси, 24. децембар 1942.

Снови, током ноћи; дуго сам разговарао са Фридрихом Георгом кога сам упућивао у тајне Париза, и са другим људима. Један од њих, мали Саксонац:

„Људи имају дара за срећан живот, али га не користе.“

После доручка шетао сам долином Пшиша ловећи мало инсекте. То ми служи и да сачувам своје достојанство, то је симбол мог света слободне воље.

По подне божићна свечаност на којој смо разговарали о 6. армији. Ако она потпуно упадне у обруч, руши се цео јужни део фронта, а то тачно одговара оном што ми је у пролеће Шпајдел предсказао као вероватну последицу кавкаске офанзиве. Рекао је да ће она довести до отварања нишобрана, то јест до успостављања великих фронтова са уским прилазима.

Увече смо се окупили у малој просторији, некадашњем локалном купатилу, које је преуређено по налогу капетана Дикса. Око пушачког стола постављена су аутобусна кожна седишта; дрвени точак руског топа, тежак педесетак кила, виси са таванице као лустер. Из зида велике пећи чула се понекад цврчкова песма, нежна и сањалачка. Било је гушчијег печења, уз које се пио слатки црноморски шампањац.

Убрзо сам отишао, да бих се у свом козачком куђерку посветио обимној пошти, коју ми је донео Марто током свечаности. У њој су најважнија била четири писма од Перпетуе. Фридрих Георг пише ми о путу у Фрајбург и о разговорима са професорима који тамо „у својим алеманским ћелијама посматрају како протиче време“. Грунерт пише о степском крину и љиљанима и најављује пошиљку извесних врста лука које лепо цветају. У његовом писму, са стране, налази се и неколико речи о Магистру и сусрету с њим у једној лондонској кафани уочи рата. Клаус Валентинер пише о париским пријатељима. Два писма од мени непознатих људи скрећу ми пажњу на ауторе, и то једно на сер Томаса Брауна који је живео од 1605. до 1681, а друго на Јустуса Маркорда и његове **Молитве једног невериника.** Из фотокопије тестамента сазнајем да ме је један други незнанац, који ми је понекад писао и који је сада попинуо, одредио за наследника своје књижевне заоставштине. Чудно је и саопштење неког доктора Блума из Менхенгладбаха о једном месту које је прочитао у **Баштама и путевима.** Описујући Домреми поменуо сам надгробни споменик потпоручнику Рајнеру који је тамо пао 26. јуна 1940. Сад чујем да је тај млади официр био прави баштовански геније који је са љубављу гајио племените воће и цвеће од којег је највише волео амарилис. Надмашујући холандске баштоване, често је успевао да на једној стабљици добије и по осам великих цветова, од најчистије беле до најдубље црноцрвене, и водио је дневник о свом цвећу. Блум мисли да ја нисам случајно поменуо тог изузетног човека, и с тим се слажем. Стигла су и писма од Шпајдела, Штапела, Хела, Гринингера, Фрајхолда који ми најављује пошиљку лососа с финске обале. Чудно како тај духовни живот тече даље усред разарања. Ако пошта не би више радила, он би морао да се повери етеру.

Куринси, 25. децембар 1942.

Пре подне на богослужењу које је изврсно обавио млади католички духовник. Затим причешће код пастора, младог по-

дофицира, који је причест делио са великим достојанством.

После тога лов на инсекте у долини Пшиша. У једном трулом пању гнездо Diaperis boleti са црвеним крацима — то је кавкаски варијетет. У мом животу проучавање инсеката одузело ми је много времена, али ту активност треба посматрати као поприште на коме се постиже истанчаност у разликовању. Сазнања стечена у тој области омогућују ми да видим и најнежније црте предела. На крилним поклопцима читам текстове као Кинез који зна сто хиљада идеограма. Бројне уче и ситничари мучили су се готово двесто година да направе систем.

По подне са поручником Штрубелтом, једним од Хилшерових паметних ученика, у клисури Мирни. У разговору, који се односио на положај 6. армије, постала ми је јасна једна ствар које још никад нисам толико био свестан: свако од нас претапа се са другима у овом котлу, чак и ако физички није присутан. Ту се не може бити неутралан.

Лутали смо, по магли, кроз храстике и крушике, који су густо прекривали ниске ћувике. На једној падини наишли смо на групу гробова међу којима је био и гроб Херберта Гогоља, инжењерског старијег каплара, који је ту погинуо 4. октобра 1942. Посматрајући тај крст у прашуми влажној од магле и обраслој сивим лишајевима обузела ме је велика туга пред толиком напуштеношћу.

Мисао: они су се овде стисли једни уз друге као деца у зачараној шуми.

Апшеронск, 27. децембар 1942.

Два-три дана у Апшеронску да бих се окупао и средио ствари које су се јако похабале од ходања по брдима.

У граду су смештене интендантске и помоћне јединице, а и болнице окружене гробљима која се брзо шире. Издашно сејемо мртве. Многи од овде покопаних били су сигурно жртве епидемија: често се на крстовима виде имена лекара.

Увече сам одговарао на пошту. Писање сам прекинуо када је у близини почео да трешти звучник. Сметње су постале још бестидније откако је Лутер својом мастионицом гађао једног чантрала. Мислим да оне акустички чине фигуре сличне онима које се оптички срећу на великим сликама искушења Боша, Бројгела и Кранаха — дрска паклена бука, демонско кевтање које у духовни рад продире као смех фаунова, који преко литица гледају предео, или као лудо клицање које допире из пећина подземних духова. Човек не сме да прекине те звукове — то би било светогрђе.

Апшеронск, 28. децембар 1942.

Да бих дошао на другу обалу Пшиша, прешао сам преко дугог уског висећег моста који се љуљао на два ужета као на линијама. Овде је река шира него горе у брдима; лепа минерално-зелена вода тече коритом од тамног глинастог шкриљца ишараног усправним ребрима.

На другој обали простиру се предивне шуме. Усред њих мало сиво насеље које чине дрвене куће из чијих кровова покривених трулом шиндром избија лим и пред којима жене, и поред хладноће, послују крај малих пећи. Оно делује средњовековно, као да се помолило из земље, делује као свет од дрвета и иловаче. А уз то машине — оне овде играју улогу коју је у Америци имао бели човек. Видео сам, тако, стругару око које је, на великом простору, шума била посечена. Пред тим призором сасвим се лепо види пустошност и разорност машине које је Фридрих Георг описао у **Илузијама технике**. И док год јој се нуди природно богатство, она тако ради, а затим оставља тло истрошено, заувек јалово. Овде недостају људи попут старог Марвица, који воде рачуна да се земљи узима само вишак, а никако њен капитал.

Кутаиси, 29. децембар 1942.

Ноћни снови. Између осталог, прелиставао сам историју овог рата, срећену по правилима прагматизма. У њој је било поглавље „Објаве рата“, у којем се испитује велик број случајева — од једноставне агресије до уважавања значајних церемонија.

Ујутро полазак, најпре на железничку станицу Мук, а затим преко Асфалтија и Кура-Зизија у Кутаиси. Од Кура-Зизија користио сам камион, јер је пут са својим дубоким колотразима био непроходан за лаке аутомобиле. Иако је било мраза, под притиском точкова омекшао је горњи слој, па је коловоз био налик на хлеб намазан маслацем. А уз то, успони, рупе на путу, мимоилажења при којима је кола требало гурати кроз блато. Возач је био Шваба из Еслингена, напрасите нарави, па се јако жестио због свих тих недаћа:

„Ко воли своја кола, како да не урла!?“ А овде-онде, када су ударци били врло јаки, говорио је свом чудовишту налик на мамута: „Јадна моја колица!“

Са обе стране пута била је шума; њу су, делимично, прекрили лишаји, који су у дугим зеленим испрецима висили са грана. Пут је водио поред разорених торњева-бушилица и уништених постројења нафтоносног подручја. Већ се видело како усамљени људи лутају између рушевина као мрави.

Кутаиси, 30. децембар 1942.

Град личи на каљугу чије су поједине тачке повезане стазама од мотки — на пример, штаб, болнице, интендантура. Сваки напор да се пође ван тих стаза готово да је узалудан. Зато смрт од исцрпености није ретка.

Блато продире и у зграде. Јутрос сам био у болници која се налази усред жутомрке баруштине. На улазу сам се мимоишао са људима који су носили ковчег — у њему је био поручник који је јуче подлегао шестом рањавању које га је снашло од почетка рата. Већ у Пољској остао је без ока.

У таквој болници човек мора покушати да обезбеди бар три најосновнија услова доброг здравља: да му је топло, да је на сувом и да је сит. То је било постигнуто. У запрејаним собицама видео сам, у групама, безвољне болеснике како дремају. Највише је болести изазваних прехладом, и то оних најтежих, као што су запаљења бубрега и плућа. Видео сам, такође, промрзлине које се овде, чак и при температурама изнад нуле, јављају код стално и потпуно сквашених људи услед хладноће настале испаравањем. Има се утисак да је из људства ишчилела сва снага. Зато тела немају више никакве резерве; и безазлена рана од метка може да изазове смрт, јер нису више кадра да се од ње опораве. Има и пролива који се завршавају смрћу.

Град је још пун мина, па су несреће честе. Тако су ових дана, поред пута, нашли Руса са откинутим ногама. Пошто су код њега открили детонаторе, убили су га на лицу места — са оном мешавином хуманости и бестијалности која одговара слабљењу моралне снаге разликовања. Царство смрти постаје старинарница; у њу се заневек одлаже оно што изгледа непријатно, тешко. Али у томе се можда греши.

Кутаиси, 31. децембар 1942.

Ноћни снови. Присуствовао сам разговору између даме одевене као јахачица и господина средњих година, тако што сам га водио час као један час као други саговорник, а у осталим тренуцима само сам прислушкивао: ја сам се поделио у дијалогу. При том се јасно појавила провалија која постоји између човека од акције и контемплативног човека: феномен чије сам јединство сасвим лепо видео док сам био посматрач, попримио је дијалектичку природу чим сам узео реч. Та слика значајна је и за моју ситуацију уопште.

Пре подне сам посетио господина Мајвега који у Широкој Балци команду- је јединицом „нафтне бригаде". Тако се зове полувојна, полутехничка формација, чији је задатак испитивање, заштита и поновно стављање у рад освојених нафтоносних поља. Широка Балка — балка значи увала — било је једно од места на којима су се црпле велике количине нафте. Руси су, пре него што су се повукли, потпуно уништили све сонде и постројења. У бушотине су насули цемент помешан са комадима гвожђа, опругама, завртњима и старим бургијама. Убацили су и гвоздене печурке које се, када се пробуше и покушају извући, рашире и униште сврдло.

После дужег разговора узјахали смо на коње и обишли терен. Са обореним торњевима и разореним котларницама он је личио на сандуке за старо гвожђе, који се могу видети код бравара. Зарђали, искривљени, уништени делови лежали су ту и тамо, а између њих били су разорене машине, котлови и резервоари. Такав неред убија у човеку сваку вољу да ту ишта предузме. Понегде сам видео људе, усамљене или у групама, како туда лутају; изгледали су као да одгонетају слагалицу. Виделе су се и свеже рупе од мина, нарочито близу торњева. Призор водова миночистача, који су шиљастим виљушкама пажљиво бушили тло, будио је у човеку нелагодност која се осећа када се више не сме веровати земљи. Па ипак, између мене и земље још је био тај добар коњ.

За ручак смо пили кавкаско вино и причали о великој теми трајања рата. Мајвег, који је као инжењер провео десет година на тексашким нафтоносним пољима, тврдио је да ће се рат против Русије окончати на некој врсти лимеса и да ће он против Америке такође досећи мртву тачку, и то на рачун енглеске и француске империје.

Нисам се с тим сложио — рекао сам да управо силина рата противречи таквом схватању. Нерешен исход био би такође оно најгоре што се може замисли-ти. Врло раширено мишљење да ће рат бесконачно да траје темељи се у суштини на недостатку маште; то мишљење прихватају људи који не виде излаз.

Опаска: руске заробљенике које је Мајвег, за послове реконструкције, одабрао из свих логора, бушаче, геологе, локалне нафташе, узела је једна ратна јединица као носаче. Било их је петсто, од којих је триста педесет скончало уз пут. По повратку још њих сто двадесет умрло је од исцрпености, тако да их је остало само тридесет.

Увече прослава Светог Силвестра у штабу. Поново сам се уверио да у овим годинама није могућа чиста празнична радост. Тако је генерал Милер причао о монструозним злочинима Службе безбедности после освајања Кијева. Такође, опет су помињани тунели са отровним гасом, у које улазе возови натоварени Јеврејима. То су гласине, и ја их као такве бележим; али сигурно је да се врше убиства у највећем обиму. Сетио сам се жене честитог апотекара за коју је он тада толико стрепео. Кад погледам такве појединачне судбине и наслутим број злочина који се врше у стрводерницама, видим такво прекомерје патње пред којим је човек беспомоћан. Тад осетим гађење од униформи, еполета, ордења, оружја чији сам сјај тако волео. Старо витештво мртво је; ратове воде техничари. Човек је, дакле, добио она својства која је Достојевски дао у Расколњикову. Он себи равне посматра као гамад. А управо тога мора да се чува ако неће да постане инсект. За њега и његове жртве важе ове древне, неизмерне речи: „То си ти."

Изашао сам затим напоље; звезде су светлуцале на небу осветљеном од испаљених граната. Вечни знакови — Велика кола, Орион, Влашићи, Млечни пут — шта смо ми људи и наше земаљске године пред тим сјајем? Шта наша пролазна патња? У поноћ, уз бучно куцање чаша, сетио сам се оних које волим и осетио да и они мени упућују најлепше жеље.

Апшеронск, 1. јануар 1943.

Пророчки новогодишњи снови — боравио сам у хотелу и разговарао са портиром чија је униформа била украшена кључевима извезеним од сребрних нити; разговарали смо о коферима путникâ. Рекао ми је да се они, чак и када су потпуно збуњени, од њих врло нерадо растају — кофери су нешто више од омотача њихове имовине; они значе наставак путовања, углед и поверење. Они су као брод који је оно последње што се на путовању занемарује; они су путницима чак као њихова сопствена кожа. Нејасно сам схватио да је хотел био свет, а кофер живот.

Затим сам Александру, за лук, направио стрелу од ружиног изданка, са црвеним пупољком на врху.

Рано устао ради повратка у Апшеронск. Сунце је величанствено сијало на планинама, чије су шуме трепериле у љубичастим бојама претпролећа. И ја сам био добро расположен, као гладијатор који се враћа у арену. Овог првог дана у години ситни свакодневни послови врше се са више пажње — прање, бријање, доручковање и писање дневника: симболичне радње које се свечано обављају.

Три добре одлуке. Прво: „Живети с мером", јер су готово све тешкоће у мом животу биле проузроковане огрешењима о меру.

Друго: „Увек имати обзира према несрећницима." Човеку је урођено да не види праву несрећу; и не само то: он одвраћа поглед од ње. Самилост се креће на шепавим ногама.

И на крају, пропнаћу сваку помисао на индивидуални спас у ковитлацу могућих катастрофа. Важније је понашати се достојанствено. Уосталом, ми се обезбеђујемо само на површинским тачкама целине која нам је скривена, и управо смишљање бекства може да нас кошта главе.

Пут је био мало бољи него кад сам долазио; истина, избројао сам близу петсто људи који су на њему радили. А других петсто носило је на колима или кола њима ствари потребне за фронт. У таквим сликама одражава се тежина овог огромног пространства. У њему тада чак и појединачне планине као Семашо добијају тежину Атласа. Одлична Шпенглерова прогноза пала ми је такође на ум.

У Апшеронску јео сам са Масенбахом, а затим смо шетали по шуми. Беле планине светлеле су на обзорју. Разговарали смо о злочинима нашег времена. Са нама је био још један човек, који их је сматрао неминовним. После 1917, рекао је, због истребљења руског грађанства, због убиства неколико милиона људи у подрумима, немачког малограђанина обузео је паничан страх, и он је постао страшан. Тако је здесна, наставио је, дошло оно што нам је слева претило да ће се остварити на још ужаснији начин.

У таквим разговорима лепо се види колико је дубоко техника већ продрла у област морала. Човек осећа да је затворен у велику машину из које се не може побећи. Свуда влада страх, што се огледа у мерама замрачивања, протесном прикривању или свемоћном неповерењу. Кад год се сретну два човека, они сумњају један у другог — то почиње већ са поздравом.

Мајкоп, 2. јануар 1943.

Током ноћи на град је пало педесетак бомби. Ујутро сам пошао у Мајкоп. Пролазили смо поред јединица којима је на фронту дошла смена и које су за собом вукле средњовековне коморе. Уосталом, све ово више подсећа на тридесетогодишњи рат него на прошли рат, не само због своје спољашње стране већ и због религиозних питања која се јасно назиру.

Време је било благо и ведро. Пре подне отишао сам у парк у коме су се крупниле гипсане фигуре савремених надљуди, а затим на стрму обалу Беле. После подне примио ме је генерал Конрад, командант висококавкаског фронта. Показао ми је велику карту са операцијама и рекао да се спрема повлачење. Напади на 6. армију потресају цело јужно крило.

Рекао је да су током прошле године наше снаге упропастили људи који се разумеју у све друго само не у вођење рата. Њихов аматеризам, наставио је, нарочито се испољава у томе што заборављају да одреде кључне тачке; Клаузевиц би се преврнуо у гробу. Прихвата се сваки хир, свака тренутна идеја, а пропагандни циљеви потиснули су стратешке. Може се, додао је, напасти Кавказ, Египат, Лењинград и Стаљинград, али не у исто време, и при том још бити заокупљен са неколико споредних планова.

Теберда, 3. јануар 1943.

Кад сам у осам сати стигао на мајкопски аеродром, слетео је немачки извиђачки авион. Док је извршавао свој јутарњи задатак погодио га је, изнад Тубија, противавионски топ, и то у лево крило, оставивши рупу величине лубенице. А затим су се на њега обрушила четири ловца. У тренутку кад се окомито дизао, његов митраљезац испалио је сноп од двадесет метака у висинско кормило. Током борбе граната једног топа уништила је десну бочну крму, и преко тридесет зрна избушило је апарат. Сиви премаз био је огуљен а метал ишаран сребрнастим браздама. И резервоар је био избушен.

Пилот, поручник, блед, преморен, жудно пушећи цигарете, објашњавао је како је текла битка. Рупе на резервоару аутоматски се затварају гумом. Разговор о искакању у случају пожара.

„Изнад руског подручја, немогуће. И свеједно је да ли себи испалиш метак у главу горе или док висиш на падобрану."

Попео сам се затим у „Физелерову роду", мали туристички авион за пилота и једног путника. Пењући се, лепо сам видео план града: једнаки квадрати кућа, са баштама унутра. Летели смо полако, па сам уживао посматрајући птице, гуске на пример, које су брзо пролазиле у низу, или кокошке које су се, лепршајући усплахирено, склањале у сенку живица и ограда, што обично чине кад угледају праву роду. Птице грабљивице, копци ваљда, крстариле су испред нас; јата сеница и зеба светлуцала су на пољима са сунцокретом.

На ум ми је тада пао разговор са оцем из 1911. Тема је била да ли ћемо се једног дана исто тако мало чудити човеку који лети као што се мало чудимо јату ждралова. У то време ја сам имао романтично осећање будућности, па сам веровао да се приближавамо епохи гуштера. Тако више не мислим. Оптика усред водопадâ разликује се од оптике која се има када им се прилази. Све, међутим, одговара нашим жељама, нашим жудњама; ми плаћамо високу цену.

Од аеродрома у Черкеску колима смо ишли долином Кубана, једном од великих и свечаних арена у подножју високог горја. Прозирнозелена вода носила је санте. Пространу котлину окружују мрки, таласасти планински венци који се у долини нагло прекидају, образујући беле, глатке или окомито избраздане литице, ту и тамо прошаране оргуљастим и лепо наборaним местима. Затим смо дошли у кањоне са странама од мркоцрвеног или ружичастог камена, водоравно послаганог, па ми се чинило да се возим поред непрегледних зидова. Доле, широко речно корито са белим глатким шљунком.

У Хумаринском и другим селима, мале дрвене џамије са полумесецом биле су центар. Чобани на коњима терали су овце и краве. Други су се враћали из шума водећи магарце натоварене дрвима. Носили су бурке, круте огртаче од пресоване јагњеће коже који су саставни део одеће Карачанаца.

Мало-помало планине су се примицале образујући теснаце са назубљеним зидовима. Кроз те теснаце видели су се огромни плаво-бели висови. Код Микојан-Шахара, седишта владе, које као да је из земље никло, пут скреће у тебердску долину. Сама Теберда, бања за плућне болеснике, пријатна је и богата, што би се пре очекивало у долинама Харца и Тиролских Алпа.

Код пуковника Лесира који командује јединицом брдске пешадије. Знам га из

времена док сам још био у Рајхсверу. Срдачно ме је поздравио у свом малом штабу — високе планине орасположе човека, често ми се то догађало; оне су узрок што је крв лакша и слободнија, а односи међу људима праснији и искренији.

О дневнику: кратке опаске често су суве као лишће чаја; преписивање је врела вода која из њих извлачи арому.

Теберда, 4. јануар 1943.

Наставио да се пењем тебердском долином, све до штаба капетана Шмита, који горе с брдском пешадијом држи два теснаца. Користио сам мотоцикл с ланцима, предвиђен за кретање по непроходним урвинама.

Уска стаза водила је између огромних четинара и стена прекривених маховином. Мали поток жуборио је испод звона од леда ишараног мехурима. Десно, разграната између сивих осулина, Теберда, а затим Аманауз који се напаја из глечера. Био сам весео, као опијен висинама.

Високо горе, у аманауској котлини, налазе се дрвене зграде алпинистичке школе и лечилиште. Ту ме је примио Шмит, у свом штабу изнад кога се дижу цинови од леда: лево, масив Домбај-Улгена, затим игласта Караца, источна и западна Бела Каја, а између њих чудан рог Софруџуа. Страже које обезбеђују теснаце размештене су по моћном аманаускoм глечеру са површинама зеленог сјајног леда, дубоким процепима и светлуцавим одсецима; њима треба седам сати да се попну до својих стражарница од леда и снега. Њихов пут води између камених одрона, усова и језивих врлети. Шмит ми је рекао да се, током пењања, пред ратним опасностима забораве алпинистичке опасности; на тим тешким успонима мисли се само на непријатеља. Управо му је стигла вест: горе, у снегу, укопале су се руске патроле; борба је још трајала. Те рупе у снегу облажу се новинама и загревају свећом; то је сва удобност.

Намеравао сам да горе останем што дуже и да се с времена на време пењем у свет глечерâ. Било ми је као код куће, и осећао сам да у тим масивима још живи један од великих извора, као што је и Толстој тако јако осећао. Али док сам са Шмитом разговарао о појединостима мог боравка, из Теберде је стигла радио-порука да се без одлагања вратим. То сигурно значи да се ситуација код Стаљинграда још више погоршала. Изненада се натуштило и време које је већ недељама било ведро променило се — видео сам како кроз теснаце долази топли црноморски ваздух у вртлозима и големом прамењу а облаци испарења гомилали су се око планинских врхова. Још једном, из котлине, бацио сам поглед на те цинове — на њихове гребене, ћувике и литице. Најсмелије, најузвишеније мисли сједињене са свим страшним и мрачним силама. На таквим местима види се план света.

И у Теберди све се усномешало. Прва тенковска армија, лево, напушта своје положаје; висококавкаски фронт сав је у покрету. За неколико дана напуштају се положаји чије је освајање стајало незамисливо много крви и муке. Услед велике журбе остављају се многе ствари. Пуковник наређује да се униште муниција и залихе; узимају се, такође, крстови са гробова и бришу њихови трагови. Уосталом, пуковник прима ствари филозофски:

„Баш ме занима ко ће за недељу дана Анастасију да штипка за стражњицу."

Те речи односиле су се на једну од двеју девојака које су нас служиле за столом. Кроз сузе су говориле да ће их Руси преклати, па им је пуковник дозволио да се са нама повлаче.

Теберда, 5. јануар 1943.

Пре подне, иако је падала слаба киша, још једном сам отишао у долину Теберде. Ко зна када ће опет један Немац да гле-

да те шуме. Бојим се да ће се после рата велики делови планете херметички затворити.

Хтео сам пре свега да уживам у старом дрвећу; да оно на овој земљи изумире знак је међу лошим знацима који највише забрињава. Оно је најмоћнији симбол не само нетакнуте земљине снаге већ и прадедовског духа који живи у дрвету колевки, кревета и ковчега. У дрвећу, као у сандуцима, станује благословени живот који човек губи његовом пропашћу.

Овде, међутим, оно је стајало још усправно: моћне јеле уз чија су се стабла гране припиле као густо изаткана хаљина, букве у сребрном сјају, корати прашумски храстови, сиве крушке дивљаке. С тим дивовима опраштао сам се као Гуливер пре него што је пошао у земљу патуљака где је огромност последица конструкције, а не слободног раста. Све то видео сам на тренутак, као у сну, као божићно чудо које дете посматра кроз кључаоницу — али то остаје у сећању као мерило. Да не би сувише лако капитулирао, човек ипак мора знати шта свет има да понуди.

Ворошиловск, 6. јануар 1943.

Рано устао ради пута у Ворошиловск. У снежној вејавици видео сам мало шта од долина Теберде и Кубана. Лаке, слободне мисли и сањарије, пуне духовне снаге. То је последица планинског ваздуха и некtарске моћи меда, старог јела не само богова, већ и пустињакâ и усамљеникâ, од кога сам ових дана претежно живео. Кад бих га увек имао у довољној количини, а уз то белог хлеба и црног вина, ширио бих духовна крила као лептир.

Пут је био закрчен колонама које су се враћале. На коњима су јахали Карачанци у својим црним огртачима; гонили су стоку и скретали у побочне долине. Ти људи су у тешкој ситуацији јер су Немце поздравили као ослободиоце, и свакако ће морати, ако се не буду повлачили с нама, да спас потраже у непроходним планинама, како не би били масакрирани. У том долажењу и одлажењу сила, у кратком трајању заблуда има нешто страшно што тражи све већи порез у крви.

После Черкеска пут је потпуно нестао у снегу и водио је између кукурузних чапурица и осушених стабљика сунцокрета. А затим као да су полако ишчезли и ти знакови, па је возач дуго пратио траг точка који се једино видео. Али он нас је довео само до великог стога сламе, лучно скренуо око њега и завршио се у себи самом. Назад, дакле. Други покушај окончао се на обали реке чија је тамна трака пресецала снежну пустињу. У том тренутку почело је да се смркава, а и маглуштина да се спушта.

Најзад смо дошли до неког амбара где се вршило жито, па нам је један младић, галопирајући на коњу, показао пут. У кола није хтео да уђе јер се плашио да га нећемо после пустити. Откривши поново трагове кола, доспели смо на падину прекривену финим блатом, мрким и љигавим као маслац од какаа. Покушали смо да гурамо кола, док су се точкови окретали у месту и засипали нас, од главе до пете, житким блатом. Неколико сељака који су радили у близини пришло је да нам помогне; зграбили су кола као медведи — својим широким плећима опирали су се о стакла.

Покушали смо затим да заобиђемо то место, али су кола кроз завејану ледену кору пропала у бару. Већ сам видео како све дубље тону, кад је наишао кочијаш, испрегао коње и ужетом нас извукао из каљуге. Наставили смо да путујемо кроз ноћ, по снежној олуји која нас је прекривала хиљадама пахуљица; усијане, оне су играле у светлости фарова, а затим се гасиле, као да су нестајале у унутрашњости кола. Касно смо стигли у Ворошиловск.

Захваљујући том лутању могао сам да наслутим силу којом степа напада дух. Отпор проузрокован тим нападом јавља се као тупо, непријатно осећање одузетости; на мору се никад нисам тако осећао.

Ворошиловск, 7. јануар 1943.

У штабу је владала потиштеност већа него у јединици; то је ваљда зато што се ту има преглед ситуације. Обручи изазивају душевно стање за које се у ранијим ратовима наше историје није знало — скрућивање које одговара приближавању апсолутној нули.

Оно није засновано на чињеницама, ма колико грозни били изгледи да се на мразу и снегу пропадне у гомили лешева и оних на самрти. Пре је реч о расположењу људи који верују да је уништење потпуно.

У високом штабу чује се клижење мреже која се развлачи; готово сваки дан види се да једна од њених петљи ухвати неког. Тад се могу проучавати људске природе, у тренуцима кад се полако јавља паника, као што тиха струјања у води наговештавају плиму која се још не види, али која је сасвим близу. У тим тренуцима људи се удаљују један од другог, ћутљиви су и замишљени као у пубертету. Али код најслабијих већ се види шта треба очекивати. То су тачке најмањег отпора, на пример мали поручник кога сам затекао у његовој канцеларији како се тресе од плача.

Узнемирено је и становништво; нагомилавана роба појављује се на пијаци; расте вредност новчаница. Руске новчанице траже сељаци који морају овде да остану, а немачке грађани од којих неки хоће да се повлаче са нама. Ситуација је иста и на сектору 1. тенковске армије, али прича се, такође, да су људи који су пошли са целим породицама застали на путу другог или трећег дана, па су сада у ситуацији још горој него раније, јер ће тај покушај бекства да им запечати судбину.

Наравно, Руси сада покушавају да дигну у ваздух мостове и пруге, за шта користе многобројне диверзантске јединице — неке од њих пролазе кроз рупе на фронту, а друге се спуштају падобранима. Контраобавештајни официр те армијске групе причао ми је појединости о једној таквој јединици, коју је сачињавало шесторо људи, три мушкарца и три жене. Од мушкараца, двојица су били официри Црвене армије, а један је био радио-везист; од жена, једна је била радио-везист, друга извиђач, задужена и за снабдевање, а трећа — болничарка. Ухваћени су ноћу у стогу сламе где су легли да спавају. Свој задатак, рушење мостова, нису извршили, јер се падобран са експлозивом спустио у село. Жене, гимназијалке, служиле су у Црвеној армији и биле упућене на курс за диверзанте. Једног дана рекли су им да је обука готова, укрцали их у авион и избацили иза немачких положаја, не обавестивши их какав им је задатак. Опрема се састојала од аутоматâ, имала га је и болничарка, затим од радио-станице, конзерви, динамита и торбе са санитетским прибором.

Људска црта: приликом хапшења једна од девојака јурнула је на Руса лекара који је пратио градоначелника и немачке војнике; покушала је да га загрли ословљавајући га као свог оца. Почела је затим да плаче; рекла је да јако личи на њеног оца.

У тим људима васкрсавају стари нихилисти из 1905, али у измењеним околностима. Њихова средства, њихов задатак и њихов начин живота остали су исти. Само што им сада држава испоручује експлозив.

Ворошиловск, 8. јануар 1943.

Рано ујутро на пијаци где је било пуно света. Ситуација је таква да подстиче продају, јер се новац лакше носи него роба. Гозбе су сада раскошне; залихе се немилице троше. По баштама сам виђао војнике како черупају гуске; столови су били просто затрпани свињетином. Осећао сам ковитлац страхота који наговештава приближавање колона с истока.

У подне код врховног команданта генерал-пуковника фон Клајста, кога сам, забринутог, затекао пред картом. Лепо је кад се тако непосредно пређе из пијач-

ног метежа у средиште ствари. Војсковођина перспектива необично је поједностављена, али и демонски узвишена. Појединачне судбине губе се из вида, али оне су присутне у духу, скупљају се у атмосферу чији је притисак огроман.

У предсобљу обавештајни официр предао ми је телеграм; отац ми је тешко болестан. У исти мах рашириле су се гласине да је обустављен саобраћај на прузи ка Ростову. Случајно сам срео потпуковника Краузеа са којим сам већ био у вези, нарочито после тајног састанка у Ајхофу. Очекивао је авион из Берлина и понудио ми да се њиме вратим. Док смо још о томе разговарали, начелник кадровског одељења код врховног команданта саопштио ми је да за мене има једно место у курирском авиону који сутра ујутро полеће из Армавира. За два сата кола полазе у тај град.

Кијев, 9. јануар 1943.

Током ноћне вожње стално сам мислио на оца. Нисам га видео од 1940, када сам, после похода на Француску, био на одсуству у Лајснигу. Међутим, у неколико наврата с њим сам разговарао телефоном. Сада, уморан у првим јутарњим сатима, видео сам како на тамном небу зраче његове очи, велике и плавље и живахније него икад раније — очи које су добро одговарале његовој природи. Сада сам видео како ме оне гледају с пуно љубави. Описао бих га можда као неку мајку која има мушку памет — с већим смислом за праведност.

У два сата ујутро стигли смо у Армавир, где сам мало дремнуо на пуним поштанским врећама. Поспани секретари срећивали су писма и пакетиће, док су бомбе падале на град. За време тог немирног полусна лепо сам осетио ноћну страну рата у чије недаће спада и неспавање, са свим оним бескрајним бдењима на фронту, у позадини, на другој линији фронта.

У шест сати полетање у зелено лакираном авиону који се звао „Глобтротер" и којим је управљао принц од Кобург-Готе. Два сата касније надлетели смо Дон, залеђен, сав зелен, с низом белих санти. На путевима су се виделе велике колоне у повлачењу. У Ростову смо слетели за тренутак на аеродром где су се бомбардерске ескадриле снабдевале огромним бомбама.

У Кијеву сам одсео у старом хотелу који ми је сада био врло комфоран. Ствари гледамо већ према приликама. Собу сам делио са официром из првог светског рата, који је дошао из стаљинградског обруча. Изгледа да тамо Руси већ туку аеродроме, на којима је све више уништених авиона. Заробљеници једног великог логора, који је такође био у обручу, живели су најпре од коњетине, затим су јели људско месо и на крају помрли од глади. Из таквих обруча човек излази нагрижен, са ожиљцима — можда са стигмама будуће славе.

Лецен, 10. јануар 1943.

У подне сам стигао у Лецен и одмах затражио телефонску везу са Кирхорстом и Лајснигом. У седам сати Перпетуа ми је рекла да је мој добри отац умро, што сам већ и наслућивао. Сахрана је у среду у Лајснигу; стижем, дакле, на време, што ми је ипак велика утеха.

Као што сам често чинио ових дана, дуго сам размишљао о њему, о његовој судбини, његовој нарави, његовој човечности.

У колима за спавање, 11. јануар 1943.

Куповао сам ствари у Лецену, по цичи зими. Увече полазак за Берлин. У возу пуковник Ратке, начелник војног одсека. Разговор о ситуацији код Ростова која се, по њему, може поправити. Затим о рату уопште. После три прва вредносна суда видим да саговорник припада другом табору, па се учтиво држим општих места.

Кирхорст, 21. јануар 1943.

Поглед унатраг. Док сам путовао у Лајсниг, 12. јануара, био сам изненађен лицима сапутника — бледа, подбула; њихово тело просто је примамљивало злоћудне и разорне болести. Већина је спавала, сломљена од умора.

„Немачки поздрав", најјачи симбол добровољне принуде или изнуђене добровољности. Појединац поздравља када улази у купе или из њега излази, дакле кад је појединачно видљив. Међутим, на поздрав он не одговара када је у групи, где се не примећује. На таквом путовању пружа се безброј прилика за проучавање финеса за које је тиранија способна.

У Лајснигу, после кратког поздрава са браћом и сестром, одмах сам отишао на гробље где ми је чуварка дала кључ од капеле. Већ се било смркло кад сам откључао врата. У отвореном ковчегу на високом одру, у фраку, отац, већ далеко од мене, достојанствен. Полако сам пришао, лево и десно од његове главе запалио свеће. Дуго сам гледао лице које ми је било врло страно. Посебно су његов доњи део, брада и доња усна припадали другом човеку, незнанцу. Повукавши се мало више на његову леву страну и осмотривши чело и образ на коме се добро ми знан ожиљак од сабље још видео као црвена црта, успео сам да успоставим везу — видео сам га, као што сам га безброј пута видео, како, ћаскајући после ручка, седи завaљен у својој наслоњачи. Радост што сам га затекао пре него што ми га земља сакрије. Мисао: „Да ли је сада свестан моје посете?" Дотакао сам његову тако мршаву руку, хладну шаку на коју је, као зарад њеног открављења, пала суза. Шта значи страшна тишина која окружује мртве?

Затим повратак и чај у старој, познатој ми трпезарији, уз разговор о њему. Првог дана Божића он се разболео и пао у кревет, након што је неколико дана провео на софи. „Сад морате сами да се сналазите", рекао је убрзо потом. Стање се брзо погоршало, па је лекар рекао да се пренесе у болницу, где је утврђено да има обострану упалу плућа.

Фридрих Георг имао је утисак да се он у болници све више и више бавио собом па није имао времена за посетиоце. „Седите" и „воде" биле су последње речи које је од њега чуо. По речима болничарке, умро је у ноћи између петка и суботе, у један сат. То је, дакле, било у исто време над сам, путујући у Армавир, видео како сијају његове очи. Потресао сам се, такође, када сам сада, прелиставајући своје дневнике, открио да сам се, у час тачно, пробудио тужан пре годину дана јер сам сањао о његовој смрти.

Умро је када му је било седамдесет четири године, десет година више него његовом оцу и десет година мање него његовој мајци, што опет потврђује моје мишљење да се један од метода израчунавања вероватне старости састоји у томе да се узме средина између година живота оба родитеља, под условом да је њихова смрт била нормална.

Ноћ сам преспавао у његовој соби, где је у кревету при благој светлости волео да чита или да игра шах. На ноћном сточићу још су лежале књиге које су га заокупљале последњих дана — Јегерова **Историја Грка** и дела о одгонетању хијероглифа, шаховски листови такође. Ту сам осећао да сам му врло близу. Раздирао ме је јак бол док сам гледао све те лепо сређене ствари, библиотеке, лабораторије, телескопе и апарате — последњих дана свог живота он је у поткровљу поставио велику индуктивну машину са Рендгеновом цеви. Кућа је наша одећа, увећани животни простор који ми око себе срећујемо. Кад умремо, брзо се губи њена форма — исто као што је и тело губи. Овде, међутим, све је било још свеже, сваки предмет као да је био тек одложен.

Сутрадан је била сахрана којој су, по његовој жељи, присуствовали само чланови породице. Пружили смо му, последњи пут, руку — „тако је хладна", рекла је мајка дотакнувши је.

Бележим да сам се, вративши се кући, готово несуздржано радовао. То је прастара људска црта која се испољава када се нижу мистерије које су нам постале стране.

У суботу сам отпутовао на неколико дана у Кирхорст. У возу су нас четири пута контролисали; од тога једном и полиција.

Кирхорст, 22. јануар 1943.

Удубио сам се у нове списе Фридриха Георга, о којима смо разговарали током својих шетњи у Лајснигу; реч је о **Титанима** и **Западном ветру** у коме сам нашао многе мени непознате песме, између осталих: „Водомар" и „Аутопортрет". Његове песме пуне су магичне видовитости и мира, који се потпуно разликују од импресионистичког начина на који су се његови непосредни претходници односили према таквим бићима. У његовој лирици испољава се супротност која је у сликарству већ одавно видљива.

Међу поштом и писмо од Булке која ми пише о сну који је сањала у новогодишњој ноћи и у којем је чула да се неки град зове Тодос или Тосдо. Сећање на тај сан навело ју је да 3. јануара пропусти одређени воз за Хановер, и управо је тај воз имао несрећу. Тосдо она тумачи као „So Tod" (дакле, смрт).

Кирхорст, 23. јануар 1943.

Лектира: **Живот Ласариља де Тормеса** у лепом издању које је илустровао Рансоне и које је штампао Дидо жен 1801. у Паризу. Хартија, штампа, повез и гравире повећавају уживање у садржају.

Затим наставио **Увредљиве повести** од Леона Блоаа. Ту сам, на страни 254, нашао следећу реченицу која изражава једну од основних мисли **Мермерних литица:**

„. . .већ сам наслућивао да је овај свет направљен по срамној слици стрводерница."

То, међутим, значи и задатак.

Берлин, 24. јануар 1943.

Од јуче сам у краткој посети у Берлину, где сам опет одсео код Карла Шмита. Данас сам, на традиционалној свечаности, са осталим носиоцима Ордена за заслуге положио венац на споменик Фридриху Великом, са јасним осећањем да је то последњи пут. Ову лепу Мираову изреку: „Носим ордење да би на мене пуцали", треба само да обрнем ако хоћу да схватим стање у којем се налазим. Још је ордење талисман.

У Далему велика разарања. Приликом последњег напада нису само сравњени са земљом блокови кућа, већ су однесени и кровови у читавој четврти и поразбијани силни прозори. Ваздушни притисак често делује чудно; на пример, у суседној кући продро је испод балконских врата а да их није оштетио, и у соби располовио столицу за клавир.

Шетња са Карлом Шмитом по мрачном парку. Разговарали смо о смрти Албрехта Ериха Гинтера, а затим о сну. Карл Шмит, у сну увучен у разговор о тешко схватљивим дружењима, у коме се на његово познавање тих дружења гледало са дивљењем или са неверицом, одговорио је:

„Па зар ви не знате да сам ја Дон Каписко?"

Одлична реч да се изрази опасност пустоловност, а и сулудост, које стање тананог увида носи са собом.

Прекјуче је напуштен Триполи.

Кирхорст, 9. фебруар 1943.

Опет у Кирхорсту где треба да останем до 18. фебруара. У застоју сам са својим белешкама. Већ недељама ме мучи блага мигрена коју иначе ретко кад имам. Она прати велике поремећаје којих се дух не може ослободити чак ни када се најповученије живи. Али овог пута она делује и у физичкој области и у средишту моралног света. Чак и када се занемаре велике кризе, сама та атмосфера већ узрокује патњу.

Данас сам, шетајући, обишао Штеле, Мормиле, Шилерслаге, Олдхорст и Нојвармбихен, за шта ми, и када пружим корак, треба три сата.

Десно, на пољима, магацин са натписом „Бургдорфске плантаже шпаргле", који се види издалека, као наслов у новинама, тако да се зграда иза натписа више и не примећује. Такви натписи могу се по вољи мењати, све док их ветар и киша не избришу, па се иза њих опет појави стари часни магацин који их је као добри магарац носио на својим леђима. Тако праве димензије остају непромењене током времена.

Мисли о односу пијанства и стварања. Иако се у исто време искључују, они су, ипак, упућени једно на друго као откриће и опис, као експлорација и географија. У пијанству дух надире смелије и непосредније. Он сабира искуства у безграничном.

Уосталом, са пијанством не треба бркати потрес који прати поетско стварање — он је налик на премештање молекула непосредно пре кристализације. Тако започиње и љубав, треперењем — ми се подешавамо за виши акорд.

Гледајући Мормиле, сетио сам се Фридриха Георга и разговора који смо овде 1939. водили о **Илузијама технике.** Пошто та књига призива дух тишине, судбина јој је била да се тада не појави. Она не допушта акције.

Затим сам размишљао о Шопенхауеру и његовој **Метафизици полне љубави.** Добро је што он у детету, а не у јединкама, види магнет еротског сусрета. Међутим, и дете је, у ствари, само симбол високе допуне која се ту остварује. У том смислу, продирање је значајнији, непосреднији симбол, и Платон у **Гозби** боље разоткрива мистерије. Код Шопенхауера биологија већ гњави. Виље де Лил-Адам продире дубље у ванвременско и безбожно језгро љубавног пламена. Вајнингер се с правом дивио **Акселу.**

И на крају, размишљао сам о записивању извесних датума из мог живота — на пример, белешке које се односе на мог доброг оца. У свему томе има још доста ствари које осећам као табу; још нисам осветлио нејасноће и магловита места. За то осветљавање није потребна часност, као што је Русо мислио. Часно признање не треба, наравно, презирати, али је, пре свега, важно да аутор стекне ослобађајућу снагу пред својом ефемерном сликом. То ће он успети у мери у којој, било као песник било као мислилац, прерасте сопствену и индивидуалну појаву.

Честим прелажењем овог пута можда би се кроз мочвару угазила стаза између Шилерслагеа и Нојвармбихена.

Кирхорст, 10. фебруар 1943.

Доручак у друштву са дебелом Ханом и Перпетуом. Затим читао Рембоа, чији је **Пијани брод** последњи пламен не само поезије деветнаестог века већ и коперниканске поезије. Од те крајње тачке свака поезија мора да се односи на нови космос, без обзира да ли га је физика већ открила или није. У том смислу, страшни Исидор Дикас само је привидно оновремен; он је свевремен. Тропске прознице су ферментирале; прамац брода усмерен је ка леденим морима.

Затим радио на својим збиркама, нарочито на класификовању рода Galeruca чији се представници могу наћи у великом броју по влажним удубљењима у овом крају. Сродне врсте срећу се махом у истим животним просторима или, да се послужимо ловачким језиком, у истом ревиру. Има, међутим, изузетака, као код скимнуса чије мале групе уместо од биљних сокова живе од лисних ваши. Теорије о томе полазе или од средине или од карактера — јер то је квалитет који је у основи борбе за живот. Обе су једностране; расправе које се око тога воде беспредметне су. Све те теорије одговарају само деловима, само слојевима стварности. Њих треба, као паус-папир, полагати једну на другу; тада се кроз њих види шарена карта природе.

Наравно, уз то иду и нове очи; тај поступак описао сам у **Писму са Сицилије.**

После подне у граду код фризера. Поновио је причу о злим Русима који псима ждеру храну, и додао неколико нових мисли. Тако, не треба им давати да сеју пасуљ јер га одмах поједу, а гутају и сирову шпарглу. Усталом, „ништа што се једе није им свето", како се изразио. И поред тога, тај фризер доброћудан је човек.

Кирхорст, 13. фебруар 1943.

Лектира: Гогољеве **Мртве душе,** после дугог времена. Тај роман био би још моћнији без рефлексија, без пречесто испољаване свести са којом писац слика призоре из свакидашњег живота.

Ујутро, пошто је дувао јак ветар и падала киша, дуго сам остао у кревету; у њему сам и доручковао. Размишљао сам о оружју биљоједа, које је тако упадљиво код многих животињских врста, о бујности и вегетативности тог оружја, о његовом гранању као код јелена и многих инсеката који се хране дрветом. И одбацивање рогова има вегетативну црту; ништа слично не постоји код месождера. Одбрамбена природа тих израштаја вероватно је секундарно својство, што се може закључити већ и из чињенице да они махом спадају у полне одлике и да се јављају и код врста које их никад не користе као оружје; на пример, код буба које живе у ђубрету, дрвету или црвоточини. У том случају те израслине део су хабитуса и не модификују само вилице, већ и друге делове хитинског скелета. Има се утисак да ти биљоједи воле да буду страшнији него што заправо јесу.

Начин нашег живота, наш непосредан живот, јесте арсенал из кога ми, у случају потребе, узимамо оружје. Та мисао битна је у односу на шематизам борбе за живот. Важе, дакле, друга начела, као, на пример, ово: „Коме Бог дâ службу, дâ му и памет да је обавља."

Постоје месождери који имају држање и нарав биљоједа, китови, на пример, који свој плен попасу.

Кирхорст, 14. фебруар 1943.

Јак ветар и киша. У мојој соби грана од шљиве, коју сам донео из баште да бих убрзао рацветавање, сва је у цветним пупољцима. Голо дрво прекривено је мноштвом белих звездица.

Мигрена све јача. Осећам се као да су ме притисли облаци.

Кирхорст, 15. фебруар 1943.

Јуче су Руси заузели Ростов. Међу поштом писмо од Едмондове сестре, која већ намерава да бежи из Пољске. Понудили смо јој да дође код нас, са децом.

Затим писмо од Фридриха Георга из Иберлингена: „Може се десити да дођемо у ситуацију у којој наши противници морају мислити уместо нас и да се они, ако то из осветољубивости не учине, стрмоглаве у дубоку црну рупу."

Кирхорст, 17. фебруар 1943.

После неколико дана олујног и кишовитог времена сунце данас дивно сија. Јутрос сам између грмља огрозда набрао свежег першуна, зеленог, маховинастог и скрућеног од смрзнуте росе.

Браћа Гонкур кажу да је Домије у представљању грађанина досегао степен реалности који прелази у фантастичност. То се види свуда где је стварност на свом врхунцу; последњим потезима кичице ствара се тада нестварна светлост.

Руси су јуче заузели Харков. Очекујемо Фрици Шулц која са децом бежи из Александрова где су се њени преци доселили пре више од сто година. Пре одласка намеравам да склоним на сигурно место део својих рукописа, при чему треба поред ваздушних напада и пожара узети у обзир и могућност пљачке и претреса. И док тако размишљам како је тешко наћи погодно скровиште, просто сам запањен кад видим колико ми се током времена накупило старих папира.

[Наслов оригинала: Ernst Jünger, **Haukasische Aufzeichnungen,** у: Ernst Jünger, **Strahlungen** I, Stuttgart 1979]

Превео са немачког
Божидар Зец

■

Гордијев чвор

Ернст Јингер

□

„Исток и Запад": њихово сусретање у светским догађајима није само од прворазредног значаја, већ заслужује значај само по себи. Оно даје главни смер историји, осу, која је одређена и сунчевом путањом. Блистајући од јутарње светлости њихови одбљесци просијавају до наших дана. Народи се на старој позорници појављују увек са новом снагом и у старом заплету.

Од наше оптике зависи што се наш вид зауставља, пре свега, на сјају оружја, које је изнад позорнице. Све те војске, фаланге, сребрни оклопници, слонови, трговина крсташа и Сарацена, поморске битке на Леванту, оклопне и ваздушне ескадриле, помори у снегу и у пустињама, разарање градова почев од времена Деметрија Полиоркта, Тита, Тамерлана, па до наших дана: то се урезује у сећање. Томе би увек следила столећа мира, утабани путеви са далеког севера до афричких пограничних земаља.

Исто важи за тему овог списа: слобода и моћ судбине. Од наше оптике исто тако зависи што нам се деспотија намеће пре свих других облика владавине. Осећамо силу теже континента, чујемо звецкање ланаца са Кавказа. Персијски краљеви и њихови сатрапи, шахови и канови, предводници немерљивих одреда војних јединица и стубови војске изнад којих су се уздизали чудни барјаци: коњски репови, змајеви, црвена сунца, звезде, српови и полумесеци — сејали би страх где год би се појавили, док би пожари бојили небо у црвено.

Насупрот томе, сплашњавала би претња од пораза који би вам могли нанети вама слични, у истом, у рату народа, па чак и у братоубилачком рату. Са црнпурастим косооким, малим, смешним жутаћима, јахачима неоседланих коња, са џиновима широких образа рађа се неко друго сунце. Они стоје као чудне слике богова на брежуљцима, пред својим шаторима, у освојеним палатама. Велики пожари диме се као обредне ватре, крв масовних покоља, крик осрамоћених објављује рођење, најављује њихову пре-

моћ. Њихове вође не наликују Александру, узору западњачких владара и војсковођа. Они, као и Џингис-кан, виде своју славу и своју снагу у томе да „никада не буду нежни“.

2.

Заштита река и утврђења постаје свети задатак. То уздиже специфичност, поспешује традиционалну унутрашњу и међународну трговину западних земаља. Маратон и Термопили, Визант и Родос, каталонска поља, Беч и изборна држава: на тим тачкама историја се окреће својој матици, великој теми. На тим местима Запад се мери највећом мером, ту он највише тежи. Враћа се свом смислу, свом јединству и поново се у њему васпоставља, ако је то потребно. Свака земаљска моћ, па и највећа, има своју противтежу. Овом противуречношћу одржава се ход света, пуноћа његових сати, као што је то лепо описано у Библији.

Доказује се по сваку цену да светом влада слободни дух. То је испит који ваља положити у ланцу приношења жртава. Њиме се доказује да је слободно руковођење успешније од деспотија, да слободни борци не подлежу тежини маса, да су њихова оружја промишљенија и далекосежнија. Долази до обрта у коме учествују и мудраци. Опремају се огромне војске, сабијају се у долине, котлине, и клисуре, тискају се у језерске и морске теснаце. Остатак се разбежи, њихове војсковође ће саме дићи руку на себе у шумама и пустињама, убиће их као Дарија код каспијских врата или ће их чувати Кисмети да би их погубили у далеким резиденцијама.

3.

Порази западњачке војске у пустињама, степама и равницама спадају у очекивану слику. Простор им постаје непријатељ, врућина и мраз су му савезници. Ред је угрожен, прети расуло. Непријатељ користи пустињу као мрежу, као мамац. Често остаје невидљив. Може да одустане од одлучујуће битке и да изазове узнемиреност нападима коњице, својих извидница и партизана. Жега, мраз, глад, неизвесност разарају темељније од било које стратегије. Кретање непроходним стазама представља већи изазов за западњачког војсковођу него за источњачког. Крас је то платио главом.

Тамо где би долазило до видљивих тријумфа, као што је освајање градова, победници би се брзо, преко ноћи, претварали у побеђене, нападачи би постајали заробљеници. То се десило Карлу XII код Полтаве, Наполеону код Москве, маршалу Паулусу код Стаљинграда.

После катастрофа само би море или пограничне реке потопиле рушевине и оне би касније изрониле са страшћу дављеника. Усрдност са којом су Ксенофонови пратиоци поздрављали отворено море понавља се кроз столеће све до ослобађања Шилтбергера и Сервантеса, до гренадира Велике армије, до наших повратника.

Величина Александрова, светлост којом обасјава сваку западњачку владарску круну лежи пре у томе што је био дорастао великом простору, него што је био велики владар. Чудесније од тога што је освојио Вавилон остала је чињеница да се жив вратио из Индије.

Тешко је рећи који продор представља већу смелост: онај са Запада у источне ширине или онај са Истока у западни ред. И један и други се удаљују од поља властите снаге и доводе у другачије законе. То је наговештено већ у њиховом припремању. Једном партнеру је стало да ширину развуче, другом да је подведе под своју меру и да је сапне. Равњање и уздизање сусрећу се у одмереној тачки, као путокази у борби, као што је то случај између Хуна и Хајнриха Градотворца. И један и други ће покушати све, видљивим и невидљивим средствима, физичким и духовним. Сусрећу се две врсте слободе, које себе обост-

рано доживљавају као принуду; ширина и висина су њихове прамере.

Објасните колико је то смео подухват над од прадавних времена до данас, и поред свих осцилација, никада није дошло до одлуке? Или чињеница да се ради о две основне силе објашњава колико је то велики, смео подухват? То су два питања која стоје у противтежи, слично као и питање да ли код великих подухвата преовладава разарање или при том долази до корисне синтезе?

4.

Ономе ко уме да расплете Гордијев чвор, према старом предању, припада владавина над светом. Како да протумачимо Александров поступак да мачем пресече чвор? Та чињеница има нешто насилнично и јако, чини се да она сама собом више изражава него што представља парадоксни одговор неком пророчишту и његовим свештеницима. Она је симбол свих великих сусретања Европе и Азије. У њој је садржан духовни принцип који је у стању да располаже временом и простором на нов и краћи начин.

Тиме руковођен, мач је духован: он је средство слободног, бескомпромисног одлучивања, али и владареве немоћи. У чвору почива моћ судбине, тамни сплет тајни, људска немоћ пред пророчанским. Ако га мало пажљивије посматрамо видећемо да у њему светле колутови змије. Змија је принуђена да се појави као Геина земаљска моћ. Можемо је видети и у питону код Грка, у аждајама и змајевима, у Мидгардовој змији германског света. И у лавиринту из кога је изашао Тезеј делује иста сила. Налазимо је, опет, у труплу медузе, коју Персеј, као кнез сунца, побеђује. Оно што је Александру мач, њему је изрезбарени оклоп, преко кога се рефлектује његова слика страха. Обојица су оружје свести којима се слама принуда земље. Са падом змије започиње на Западу пут стварног, то јест митског моћника. Убивши змију Херакле већ у колевци доказује да је јунак.

На ову Александрову идеју није могао доћи један азијатски краљ, не би могао да своју одлуку формулише на тај начин. Гордије, који је чвор исплео, који је по њему и назван, био је један од краљева Фригије, земље која је историјски смештена у измаглици, али митски лежи у пуном сјају. Била је златно царство и била је окружена златним царствима. Краљеви са именима Мида и Крез указују нам на то. И Александар се убраја у владаре које обасјава златни ореол. Ипак је то другачији сјај од сјаја ранијих златних краљева. То је сублимна, вазнесујућа светлост, блистање што потиче од сунца, а не из дубина Пактола, земљиног крила.

На његовом мачу којим је пресекао чвор судбине блешти тај златни сјај; то је симбол светлости. У тренутку, ван времена, побеђује владавина једног новог и духовнијег света. Пред његовом светлошћу нестају градови као што су Вавилон, Тир и Сидон, са свим својим благом, храмови са својим боговима и свештенством, а буктиње пале старе краљевске палате у свој њиховој још бајноликој моћи.

У догађају са мачем одржава се нова свест о времену и простору. То баца јасно светло на овај догађај, који наличи комаду злата од кога се кују новчићи што чине историју. Има у томе и науке, назире се свакако и просвећеност, оштрина сумње, која развлашћује стари свет и комада га у парампарчад. Слободни дух прожима смирени. Отвара старо, поштовања вредно, време као неку шкрињу из које вади благо. Богатство храмова, злато драгуљарница Сузе и Вавилона само је изједначавање моћи која струји људима из затомљених ствари и преображава се у слободу. Нови новчићи показују своје меко, молећиво лице. Гробни мир старих светиња издиже се изнад унутарње слике као крилата прилика. Појављују се људи који митове, речи мудраца, прихватају као своје и остварују их у животу. Време се испуњава; одваја се од народа и њихових снова и постаје об-

лик за историјске садржаје. Тиме започињу нови јади и нова срећа.

Тамо где је једном засветлео овај жижак, вероватно има странпутица и заобилазница, али нема враћања уназад.

5.

Гордијев чвор, као и све велике слике, има у себи нешто вечно савремено. На њега се указује при сваком сусретању Европе и Азије као на симбол земаљске моћи и њених окова и морамо га увек изнова образлагати. То подразумева сусрет са усудом.

Можемо сумњати у снагу и ранг оба партнера, али не можемо сумњати да се разликују по старосној доби. Онај ко допре до Истока има утисак да је привржeност судбини ту врло јака и да се окреће оном првобитном. У његовој нутрини буде се старе слике. Живот постаје пунији, тежи и земаљскији. Насупрот томе, европско образовање и европска слобода су нешто потоње и млађе.

Често се размишљало како се на овом распојасаном полуострву могао образовати смисао ослобођен предмета, који нам се показује као „слободан". Одвајање људи од богова, од природе, од предмета и од самих себе у образовању, мишљењу, уметности и стваралаштву повлачи светлу путању кроз историју нашег света, одређује за нас оно што се уздиже као историја из снова живота, које човек сања на начин биљке.

Можда то почиње много раније него што смо ми уобичајили да мислимо. Последње столеће је богато по томе што је далеким земљама давало чудна имена, као и по томе што је Европејац доделио себи предисторију, чија старост сеже далеко изнад граница које човек сматра могућим. Овде се мисли на хиљаде година. То што нас уметност раних ловаца снажно заокупља и обраћа нам се снажније него уметност старог и новог оријента, то је вероватно знак да је у њој жив дух нашег духа и слобода наше слободе.

Па ипак, ове су чињенице, које на тај начин можемо да утврдимо, само отисци сликâ смештених испред или изван времена. Извори и налази ће увек указивати на то да је Азија старија, а то потврђује и наше унутарње убеђење. У томе „бити старији" скрива се нешто више од временске старости, као што се биће родитеља не мења зато што они временски старе. Осећамо велику моћ достојну постојања. У том смислу је Азија и метафизички старија, она је света земља.

У миту Азија је Велика Мајка; чувени Титаниди — Прометеј, Епиметеј и Атлас — потичу од ње. Њен муж, Јапето, син је Геe и Урана. Азија је колевка народа, мајка човечанства, како оног пре, тако и оног после Потопа. Најранији документи то потврђују. Она је место поновног рађања у дубљем значењу те речи; богови потичу из овог дела света.

Западњак ће увек покушати да увуче Азију у светлосни круг своје историје. И увек ће се сусрести са другачијом светлошћу, која светлуца са ону страну историје и која чини могућим мерљиво време.

6.

Сага о Аргонаутима описана у Илијади говори о најранијим сусретањима по тим ивицама, где су ова два дела земљине кугле раздвојена једним уским појасом начичканим малим градовима. Крит и архипелаг спадају у богате пограничне земље. После ових путовања повратак је тежак, као да се мора прекинути уклета путања. Одисеја, као митски узор, личи на буђење из сна, од кога сањач, и поред све своје лукавости, једва може да се одвоји. Одисеј је један од узора Запада са средоземним печатом, проналазач и истраживач највишег реда, који уз то поседује слободан дух који ни од чега не преза и повезује се са боговима. Ако бисмо желели да дефинишемо западњачко схватање судбине, морамо да упоредимо путовања овог лукавог и кре-

ативног човека са путовањима једног оријенталца, као што је то Синдбад морепловац; то су два прадавна списа.

Са почетком писања историје сусретања Европе и Азије представљају од самог почетка њен најфинији материјал. Овде се питање судбине поставља на танав начин да постаје епизодно, и поред опасности коју Африка шири. Египат, Картагина и касније рубови арабијског полуострва схватани су мање као етиопски, а више као оријентални у ширем смислу.

Ниједан дух Запада не нуди драму буђења тако убедљиво као Херодот. Његово дело је умивено јутарњом румени, блиставо као роса у којој одбљескује сунце. Као што сан прати знање, као што свет сликâ прати свет мисли́, непосредно, раздвојени су само једним трептајем: нигде се то неће више тако срећно и упадљиво поновити. Црпући из обиља његово дело има пуноћу мита, снагу дешавања. Оно баца ново светло на ствари. Хаос што после буђења ствари видимо нарочито јасно. Стари свет се налази још у измаглици са својим градовима-храмовима, краљевским замковима и мистеријама, као што бледи месец и после изласка сунца остаје још неко време видљив. Ускоро ће га угасити плима светлости. Он ће тада деловати невидљиво. Већ нешто касније преовладаће јарка светлост.

Херодот је живео у времену снажног развоја хеленске самосвести. Рођен у Халикарнасу у Малој Азији, провео је највећи део свога живота на путовањима, допирући до местâ која су и данас тешко доступна или недостижна. Био је у Вавилону, који је заузимао огроман простор, и чији је квадратни зид имао стотину капија. На њиховим луковима могли су да се мимоиђу четворопрези, обезбеђивало их је 250 торњева. Много пре Александра његове очи су почивале на овом оличењу магичне моћи. Назвао га је „лепшим од свих градова које видех" — град је већ тада био захваћен пропадањем, Ксеркс је већ био опљачкао статуу бога високу 12 лактова, направ-

љену од чистог злата која је стајала на највишем спрату чувене Вавилонске куле.

На северу, Херодот је допро до области Црног мора и у Египту до Елефантине. Са неугаслом ревношћу којом је свуда сакупљао податке и сазнања започиње поворку великих наших путника до Васка де Гаме, Колумба, Кука, Александра фон Хумболта, па све до наших дана. Насупрот походима који су били усмерени на рат и стицање плена, па и насупрот феничанским трговачким путовањима, ново је овде то да чисто откривање доноси радост, због чега се заборављају све муке и опасности. Треба навести један специфичан мотив старог света: ходочашћење у пророчишта, светилишта и гробља. То је у извесној мери садржано и код Херодота и даје му тежину која га чува од таште научности. То је збуњивало касније генерације: њему су познате границе које су повучене пред човеком. Он стално зна више од онога што описује.

Свет који он истражује нема само своју светлу страну, има и ону унутарњу, у ћелијама, криптама, мистеријама, постоје разлози које ће зналац прећутати.

Тај део његовог дела научници су исмејали и приписали му дух као код Тукидида. Он, међутим, наликује подземним дворанама, које су дуго биле запостављене, све док у њима није откривен метал чудесног квалитета. Кројцер и Бахофен* су се њиме обилато користили.

У предговору својој првој књизи, којој су Александринци наденули име „Клио", Херодот каже да он на тај начин „жели да заштити историју човечанства од заборава, да прошири славу великих и чудесних дела Грка и других народа и, најзад, да наведе узроке њихових ратова. „Започиње са описом ранијих додира између Истока и Запада, томе следи повест о краљу Крезу и његовом поробљивачу Киру, на коју се надовезује даље историја персијског царства. То га води до устанка јонских Грка и персијских ратова који потом следе, чијем је представљању посветио последње четири књиге.

* **Kreuzer, Friedrich** (1771—1858), истраживач старог века, класични филолог, од 1804—45. професор у Хајделбергу, оснивач катедре за филологију. **Bachofen, Johann Jakob** (1815—1887), историчар права, професор у Базелу; његово најпознатије дело је **Das Mutterrecht** („Матријархат" 1861), чиме се **сматра утемељитељем** упоредне правне науке. (Прим. прев.)

7.

Херодот је врло јасно схватио значај овог судара Истока и Запада. Утисак о овом догађају, кога означавамо „светско историјским" не може се заснивати на основу његовог обима или трајања: мора да се јави изједначавајући смисао, који обасјава времена и царства. То је овде случај. У додиру грчког и оријенталног бића слобода и деспотија се појављују као изрази моћи, који се тичу сваког појединца и сваког времена.

Основна Херодотова мисао код ових посматрања спада опет у оно што би се могло означити као његова слабија страна, његов старински инвентар. Историчари су то убрајали у предрасуде којих није могао да се ослободи: мисао, наиме, да безгранично развијање моћи изазива гнев богова и да је осуђено на пропаст.

То је у основи једна прастара мисао на којој је заснована и прича о вавилонској кули и која се појављује у Библији као и у разним митовима у бројним варијантама. Питање је не стоји ли ова истина у корену наших сукоба, да ли у њима изнова васкрсава и неће ли и надаље о њима одлучивати. Ми јој данас дајемо другачије, нетеолошко објашњење.

Чини нам се да прекомерно развијање моћи почиње тамо где она остварује свој џиновски раст о трошку слободе. Знамо да су за сваку одбрану и свако наоружање неизбежна лишавања. Слобода се мора изједначити са нужношћу. То, ипак, остаје уговор. Уколико се нужност титански прекорачи, човек постаје зрно песка у огромној маси коју покреће деспотска сила.

На овај начин долази се до левантинских творевина, за које Херодот тврди да изазивају гнев богова. Слобода овде постоји само на највишим тачкама, одакле свака мисао мора одмах да буде пренета у облику наређења. Предности таквог скраћења виде се као на длану. Повезане су са опасностима које од вајкада угрожавају титанску природу. Колос има глинене ноге и киклопски изглед.

Тамо где аура моћи знатно ојача и отпочне са својим јединственим, засењујућим и мрачним дејством, расте опасност од катастрофа, од великих бродолома. Човек је још увек склон да у њима види само одређену судбину, предсказање, које стремљење на неумереној власти повлачи за собом. То можемо сматрати за правило.

8.

При сваком поређењу Истока и Запада као њихова битна разлика појављује се начин поимања слободе.

Дуго већ траје спор да ли деспотска устројства претходе слободним, као што то многи сматрају. И Шпенглер заступа ово мишљење; он верује да се језик развио из једноставних заповести као што су „учини то" и „пусти то".

Овакво схватање примерено је мишљењима као што је дарвинистичко, које допушта да је живот настао из механичког. Али тамо где је претпостављено да је златно доба процвата на почетку, као што је то у Библији, код Хесиода или Русоа, слобода ће се сматрати повезана са стварном природом човека, а њено угрожавање са каснијим стањима. Рани извори тврде да се принуда појавила са прерадом метала. Други се на то надовезују и сматрају да се систем принуде образовао са извођењем првих великих радова, пре свега система наводњавања. Могли би бити у праву они који сматрају камено доба изгубљеним рајем.

Чак ако у нашем свету усмеримо погледе на првобитне заједнице, тешко ћемо утврдити да је њихово порекло нужно деспотско. У породицама се среће тип деспотског оца, али виђа се као изузетак. Са одрастањем деце продуховљује се очев ауторитет. Путници извештавају о примитивним племенима код којих деца уживају већу слободу него у Европи, и чини се да је то по правилу тако.

Код група̂ ловаца или рибара приметићемо да плен, а не воља предводника одређују закон. Предводник је, пре свега, човек који се игра, у чијем бићу светли ранији, првобитни свет, свитања, не само свитања индивидуе. Ако пратимо његову игру спознаћемо да се она никада не заснива на деспотији, да у деспотији ништа не може да проклија. Могла би се глумити и деспотија, рецимо као „лопови" и „жандарми", али онда би у њој морали сви да учествују. Игра следи правила игре. Сво задовољство које она може да пружи почива у поштовању правила игре. Један самовољни гест је довољан да прекине игру: игри је крај. Ко преврне шаховску таблу признаје да је изгубио партију. Он се позива на један другачији закон, а не на правила игре. Да ли се ради о првобитном закону јачег, или је тај закон касније артикулисан?

Морамо ова питања оставити без одговора као и сва она која се тичу светских сукоба. Немерљивост се преноси на човека, како би спознао своју тежину. Он је одређује својим одговорима. Слобода и деспотија су увек истовремене. Оне су од прапочетка две могућности владања људима и народима. Њиховим смењивањем и понављањем наставља се тема светске историје. То је нужност, и шаре великог тепиха не би блистале без ове антитезе.

Желимо да у следећем тексту пођемо од „безвременог човека" кога нису створили историјски и развојно историјски ходови постања, већ чији је он део и тумачење, „илустрација". Он уздиже супротности до веће истовремености, спарујући их као заметне листиће. Остајемо свесни ове истовремености и користећи речи „раније" или „касније" — рецимо у смислу да је Каин као тип деспота старији брат, а опет савременик Авеља: један се не може замислити без другог. Човек није само њихов наследник, већ су и један и други у њему стално присутни. У њему се сусрећу слобода и нужност; речи позајмљују једна другој смисао.

9.

Оно што временски подразумевамо за „раније" и „касније", то просторно важи за Европу и Азију. То су две резиденције, два слоја људског бића која свако носи у себи. Она су нам стога интимно јаснија него што смо их свесни у њиховом географском представљању. Европа и Азија, Оријент и Оксидент, земља излазећег и земља залазећег сунца су неодређени појмови и тешко их је разликовати. У географском, историјском, духовном и емотивном смислу они се не поклапају. У антици Европи су припадали јонска обала и градови као Александрија, а у средњем веку велики део Балкана припадао је Азији. Турским освајањем Константинополис се из утврђеног западњачког града претворио у источњачку резиденцију. Недавно је др Гекај, гувернер града Истанбула, опет нагласио да је „Турска данас најистуренија тврђава Европе". То показује да дух повлачи границе.

„Европску" Русију данас схватамо као географски појам. У време два Александра она је била европскија, па чак и под Јелисаветом и Катарином, него што је под Стаљином. Реч Оријент води наш дух у југоисточном правцу, а у оријенталном сјају не налазе се само јужни обронци Кавказа, већ и градови као што су Астрахан, Москва, Кијев и Самарканд. „Запад" — толико оспоравана реч, све једностраније служи да означи један културни круг. У доба касне антике том појму су били ближи Мала Азија и Северна Африка него Британија или Германија. Ако овај појам схватимо уско, Запад се простире на простору мањем од Европе, а његово се духовно зрачење раширило на велики део старих колонија, међу њима на Сједињене Државе, Канаду и Аустралију. Рио де Жанеиро се данас налази дубље на Западу него, рецимо, Праг, наравно, не географски гледано, већ према етичкој клими. Постоји шири простор Запада у оном смислу у којем је постојала Велика Грчка са својим градовима-колонијама, који су ницали на свим оба-

лама. Тамо где је над њима изгубила непосредну власт остала је ипак духовно присутна, пре свега кроз изговорену реч. Романски и германски језици делили су тај новооткривени свет. То је важан знак распознавања.

Стога се нећемо упуштати у дефиниције. Оне воде неплодним дискусијама. И поред свих промена односа сила у простору постоји непогрешив знак распознавања Истока од Запада. Он стоји у вези са вредновањем слободе и опредељује човека који се с тим суочава према страни којој припада. Морамо разгрнути тај слој како бисмо схватили шта се дешава испод географске и политичке површине и њених променљивих актера.

10.

За време криза потврђује се искуство да воља појединаца делује брже и сигурније од воље гремија, пре свега кад треба опслуживати велике апарате. Увек ћемо се у таквим случајевима њему враћати. Уколико се код издавања наређења ради о добровољном и временски ограниченом ограничавању слободе, не може се говорити о тиранији или деспотији. Уговор се завршава са околностима које су га условиле, слично као што лекар ишчезава кад и болест.

Римљани, који су ове односе промислили до у танчине, сматрали су да је диктатура **drastucum** за случај нужде, када се краљевска моћ даје у ограниченом времену у најам диктатору. Момзен* то оштроумно објашњава како са правне тако и са симболичне стране. **Dictatura** је именица од глагола **dictare:** тачно рећи, поновити, предсказати, наредити. То је исказ који поседује интензивни смер. Њему одговара интензивно слушање, које је покоравање. Тако се говори на бродовима у олуји или на насипима и утврђењима. Диктатор је онај који руководи покретом, док је конзул (**consulere senatum:** сазвати сенат) највиши службеник који председава једном саветодавном телу.

* **Mommsen, Theodor** (1817—1903), историчар, правник, чувени професор универзитета у Лајпцигу, Цириху и Берлину, демократа. И данас се сматрају темељним студијама његове књиге „Римско државно право“, „Римско кривично право“, „Римска историја“. Године 1902. додељена му је Нобелова награда. (Прим. прев.)

Мање или више по наређењу у стањима кризе предводници су јаки људи. Битна је разлика у томе да ли слобода може да поднесе „јаке мере“ или да ли развој моћи везује слободу и омогућава да она најзад нестане. Ово последње неће спречити ни фино исплетене сигурносне нити, које пре воде политичкој парализи. Да ли ће деспотија моћи да се наметне као стално и неоспорно стање, зависи пре од елементарне, тј. од слободе отаца, којом један народ располаже. Она одређује курс устава, као што златна подлога одређује курс новчаној јединици. Без тога би и једно и друго било само папир.

Остаје једно друго питање, да ли је диктатура у том смислу у нашем свету могућа. О томе су многи размишљали, међу осталима и Мусолини, који је у заробљеништву 1943. записао следеће у свој дневник:

„Диктатура је типично римска институција. Оно што се у модерном свету означава као диктатура, то су индиректне и колективне диктатуре, и изгледа да не могу да трају дуже од 20 година. Сведоци смо, ипак, једног изузетка: диктатуре бољшевизма над пролетаријатом.“

Реч „римска“ овде је вероватно употребљена како је то Мусолини волео, као супротност за реч „италијанска“. Она је игра речи за једно стање унутарње скромности и здравља. Диктатуре Суле и Цезара носиле су само још имена која су постала ознака за самовласт. Унутарње устројство је толико оболело да није могло да законом произведе диктатуру, као један од њених симптома. У класичне карактеристике диктатуре спада законитост. Диктатура треба да покрене конкретно стање невоље, она, дакле, треба да траје ограничено. Њен задатак не може да лежи у томе да промени неко апстрактно невољно стање, да делује идеолошки. Диктатор врши грубе радове за чије савладавање се мора сјединити одлучна воља са здравим људским разумом. Учиниће уопштено оно што и човек на улици сматра праведним али строгим. Меди-

цински гледано, он је хирург, а не лекар за нервне и душевне болести.

У римском свету диктатор је најчешће правио каријеру као државник, и то у биткама. Он није био као Лењин, као Мусолини, као Хитлер, политичар који треба да остварује програм своје партије. У немачком закону о пуномоћју од 24. марта 1933. укрштају се државни и партијски програм. Држава је ослобођена ванредног стања, бриге о незапосленима, колапса, али је истовремено оптерећена притискајућом хипотеком једног погледа на свет.

Заједничко у речи „диктатура“ у старим и новим временима односи се само на скраћени поступак, на технику издавања наређења. Исправан пут води од унутарње слободе ка спољашњој, а не науштрб слободе ка моћи. За то није потребан само један човек, већ „прави човек“. У западњачким државама он се одликује тиме што је на њему и око њега видљива одређена слобода, која је више осећај него закон.

Као што код Римљана зачуђује њихов таленат за пластику, тако нас чуди и онај опуштени начин којим се појединац слободно поставља наспрам државе и њоме маневрише. У нашем динамичном времену он наликује казаљки на којој се може очитати напон електране. То повећава елементарни и колективни замах предузетих мера, али истовремено садржи и резултате гласања. У најбољем случају, воља појединца може хармонично да оствари заједнички дух. Вођство се, као у добрим браковима, скоро не примећује.

„Задатак да се краљевски ауторитет правно регулише и ограничи“, као што Момсен каже, „решавали су оштро и једноставно, на чисто римски начин, безимени чиновници, чије је дело била ова револуција“. Диктатура са двадесетогодишњим трајањем значила би тамо унутарњу противуречност. Све чешће и, најзад, искључивије појављивање самодржаца, који се не издижу из диктатуре, најављује пропаст институције старе државе.

Руски „изузетак“, о коме Мусолини говори, има још мање везе са диктатуром; а његово трајање почива баш на томе да се не ради о изузетку, већ о правилу. Тамо се од давнина тако владало.

11.

Лоша страна слободних институција лежи у томе да у њима делује више глава и више смислова. Покрети који зависе од договарања, интересовања, неизвесних алијанси, нужно су слабији од оних којима руководи једна воља. Милтијад се после персијског искрцавања одлучио за напад, мада му Спартанци нису послали своје трупе у помоћ. Али победио је код Маратона.

Међусобна нетрпељивост хероја или свађе међу краљевима угрожавају многе подухвате већ у Илијади. Пријам је краљ у једном далеко старијем и важнијем смислу него што је то Агамемнон, који је стално морао да тражи спас у преговорима, где његове наредбе нису узимане у обзир. Пријам је обавијен блеском прастаре моћи краљева, како је схватамо у историји асирских и персијских великаша. Агамемнон је први међу једнакима; он „позива кнезове на збор и предводи војску у боју“. У овим околностима морамо и тражити разлоге због чега Тројанци нису дали ниједног соларног јунака као што је Одисеј, због кога је њихов град пао као жртва.

Слободни појединац, борац, и руководство које на њега може да рачуна, као Леонида на пример, снажно покреће масе: духовни елемент представља оружје сам по себи због свог зрачења. Тамо где се елите формирају на овај начин сазнаћемо да су све лоше опремљене и слабо наоружане трупе, без дисциплине, надмоћније од увежбаних јединица. Одбрана угрожених тачака није само њихов задатак, већ и обавеза; тамо где се тражи нарочита смелост и спретност њима се попуњава људство за одређена наоружања и возила.

Можда у томе треба видети разлоге зашто је у сусретањима између Истока и Запада одлука падала у поморским биткама. Други разлог лежи у континенталном карактеру азијатске моћи, ако изузмемо истурена острва. Кретање отвореним морем, руковођење и опслуживање великих бродова претпоставља нарочиту склоност, унутарњу хармонију, која се не може стећи на силу. То повећава значај морских теснаца и малих лука које су доступне једино с мора, превасходно из Египта и Северне Африке, које и у наше време нису изгубиле на значају као житнице и ковачнице оружја.

Оно што важи за марине важи и за ваздушне флоте. На самом почетку авион наступа као борбено средство у рату, најпре као орган витештва којим се олакшава и продубљује просвећивање. Али ваздушне операције попримају све више наутички карактер. Авион је довео до амфибијског повезивања са флотама у борби за велике морске путеве и планетарне летове. Људи који сачињавају посаду су пилоти, капетани, адмирали, људи са новом потенцијом. Можемо претпоставити да ће њихов број и особине зависити од тога колико која земља или део земљине кугле поседује морске обале. А овај однос је у најтешњој вези опет са оним што означавамо као слободу.

12.

Велика је разлика ако једном руководству стоје на располагању добровољци или не. Још је већа разлика ако руководство жели добровољце или ако они нису пожељни. У овом другом случају, оно више рачуна са покорношћу него са сагласношћу. Позивање да се јаве добровољци, крије увек извесну смелост, црту несаломивости.

Кроз ове разлике распознају се две велике могућности руковођења људима. Кроз историју и у васпитању западњака дошло се до становишта да проста послушност заснована на покорности не задовољава. Моћ и љубав без слободе за њега су другоразредни. Њему је тешко да замисли да негде могу да постоје царства у којима људима ова врста слободе чак није ни потребна. Ипак ће можда признати да се покорност у истој мери у којој и слобода додирују у својој бити, а то заједничко место је верност. Тамо где је један великан окружен својим верницама или где је отац окружен својим укућанима, ту се покорност и слобода стапају на нераздвојив начин. Што је личност самосвојнија, изразитија, утолико ће мање задовољства наћи у томе да своју вољу ставља у руке неког другог, или да је тај други следи са „слепом" покорношћу. А ипак, у овом посвећивању живи нешто ничим неусловљено, пред чим критика занеми и чије дубине само трагичари могу да измере.

Тамо где се наглашава послушност видљива је друга врста елите, која исто тако може да досегне велике домете: елита **телесне гарде.** Спор око тога је стар, и опет оживљава на великим прекретницама: треба ли да се монарх поузда у заштиту добровољаца или у своју телесну гарду. Уз то обе ове могућности се вишеструко спајају и често прелазе једна у другу, као што се и у монарху сједињују нормална и имагинарна личност, човек и задатак, супстанцијална и изједначавајућа слика.

То нас враћа на једну од суштинских разлика између Истока и Запада, а то је начин вредновања личности владара на Западу и Истоку. Она се заснива на култним праисликама, на ономе „то је" или „то значи" као једним од главних извора људских разрачунавања на свим духовним и психичким равнима. Није случајно што је Византија, као главно чвориште између Европе и Азије, била место сукоба око икона, који је вођен око „богу сличних" и „богу једнаких" слика. Задатак иконобранитеља, које је подржавао народ, био је у томе да докаже да се сликама нешто представља, а не само репрезентује. Насупрот томе, западњачка црква, инсистирала је на закључцима Франкфуртског синода од 794, по којима је „употреба слика у цркви дозвољена, али свако обожавање истих треба избегавати".

Треба опет подсетити да Исток и Запад не смемо схватити као апсолутна места, већ као знак једнакости за два основна поимања света. Тако видимо да и на Западу цвета служење слици. С друге стране, ислам и јеврејство понашају се према сликама с највећом строгошћу, због спознаје о непосредној опасности. Кроз историју јеврејског народа у Старом завету повлачи се низ случајева понављања старих грешака.

Слике покрећу оно најдубље у човеку. Уметност нам даје само слутњу овог проклетства. Данас нам се те незнатне разлике, које су изазвале тако велике расправе, чине неразумљивим. Али сада нас те исте силе додирују под маском симбола времена.

Пут западњака води у пространства, у којима бог постаје апстрактан у бескрајном, а у световима се потврђује. То се види по градњи цркава и по прављењу теолошких сижеа све до Милтона, Клопштока и Хендла, онда у наукама, које су незамисливе без односа према бесконачном и слободе која се одатле издиже. То је база са које она тежи да постане споменик невидљивом. Томе не противурече ни огромне жртве које прате изградњу; оне само указују на њену тајну.

Бог нам се понекад приближи и постане видљив као судија, као законодавац, као отац: у томе се објављује старо наслеђство, богатство, близина Истока. То је исконско право; упућује Запад изнова на Исток, као што су појмови упућени на слике. Многи су аутори са Истока, Толстој, Љесков, Достојевски, то схватили; говоре о томе са поузданошћу. Код Еугена Гаргарина, Руса, рођеног 1907, налази се једно лепо место:

„Осећај да непосредно стојимо пред Богом, то је вероватно оно што нас разликује од Запада и због чега су нам Европејци неразумљиви. Ми имамо један другачији свет, а свакако и нашег властитог Бога."

Превела са немачког
Снежана Минић

■

Код зида времена

Ернст Јингер

□

СТРАНЕ ПТИЦЕ

1.

У тексту који је пред нама спојена су два не само временски један за другим настала, већ и тематски различита списа који један другом постављају мерила. Стога нам се чини умесним да укажемо на њихов настанак.

Први део је започет за Нову годину 1957. и завршен је за неколико дана; у то време је била права поплава астролошких тумачења и предсказања. Повод разматрању није дао садржај тих наговештаја који се у свом обиљу узајамно поништавају. Напротив, на размишљање нас је подстакао њихов квантитет, масовност њихове појаве.

Када се нека животињска врста која је у нашим крајевима ретка, необична или чак непозната, одједном појави у великом броју, тада, како народ тако и научници, повезују с тим различита разматрања. Прво, може се посматрати, описати и уврстити у систем врста као таква. Узмимо, на пример, свилорепу, шарену, упадљиву птицу далеког севера, која се код нас понекад појави у јатима. Сигурно да вреди посматрати је, било љубитељу природе, било зоологу, било уметнику који тражи мотиве.

Осим ове пажње, која је усмерена на саму појаву животиње, постоји још једна коју изазива њена појава. Кад се појави нешто страно, па још у великом броју, то не може бити само случајност. С правом се питамо да ли постоји нека повезаност.

У овом случају повезаност је климатске природе: када, наиме, арктичка зима постане преоштра, животиња мора да се повуче даље него обично из своје домовине; необичност њене појаве је, дакле, у вези са необичношћу климе. То је један податак и из њега се могу извући закључци, између осталог једно предсказање: ако знамо да ће арктичка зима бити оштра, можемо да закључимо да ће се њена владавина проширити и на наше

крајеве. У том смислу је свилорепа метеоролошки пророк. Она је бегунац кога прати освајач. У комбинованом закључку могу се повезати са њеном појавом други подаци, од сунчевих мрља и космичких поремећаја до цене угља и времена за смучаре.

Ако би свилорепа чешће долазила, летела све даље на југ, остајала дуже, све до у лето, чак би, коначно, ту градила своја гнезда, лежала на јајима и гајила младунчад, могли бисмо да претпоставимо да се не ради више о некој необичној зими коју она најављује, већ о промени времена веће размере, о климатском преокрету. То утиче на све, на оно највеће и на оно најмање.

И масовно појављивање хороскопа, то јест нових временских ознака, необично је у нашем свету; чак изгледа да је у оштрој супротности с његовим основним законима. При том тај феномен не посматра критичким погледом само наука, већ и озбиљни астролози. Ову критику овде нити делимо нити одбацујемо. Она се односи, као код свилорепе, на појаву климатских и временских знакова. Другим речима: ништа не треба коментарисати поводом астролошких тумачења и предсказања. Напротив, појаву астрологије схватамо као необичан и у великој мери пророчански знак.

Вратимо се поново свилорепој. Она долази са севера; једна друга птица, скоро тропских боја, пчеларица, понекад наиђе с југа. По томе што обе важе за птице злослутнице види се да нешто ново, чак и кад је лепо, у човеку буди неповерење. Та конзервативна особина није неоснована, јер ново ретко кад доноси добро, чак и кад се појављује као срећа, као Велики добитак. Бајке су пуне тога. Ново тражи прво жртве, јер оно не жели само да заузме већ настањен простор, него тражи да буде заслужено, стечено, покорено. Тамо где дође нешто ново, а тек нова клима, следи аклиматизација, нелагодност, грозница и епидемија, па смрт. Свилорепу су називали и птицом куге.

То што свилорепа и пчеларица важе за птице злослутнице укључује, слично вероватноћи оштре зиме, и предсказање. Што се тиче временске прогнозе, научни дух који будно чува све границе може да је пропусти, као што се признаје сељачка мудрост или у медицини стари народни лекови, мада се располаже бољим стварима. Насупрот томе, израз птица злослутница припада једном ишчезлом слоју; то је израз мантичке праксе која се раније упражњавала. Стари анали су пуни тога. И рођење наказа је спадало у предзнаке.

Ако мало боље погледамо, можда, ипак, можемо открити неке повезаности између оног што у данашњем смислу можемо доказати и мантичке праксе. Стари народи нису, додуше, размишљали апстрактно већ конкретно, али су, ипак, имали добра запажања. Свилорепа је, дакле, наводно најављивала ратове и епидемије. И те како је могуће да између такве несреће и изузетне зиме постоји нека логичка повезаност. Зима би, на пример, могла да траје толико дуго да доведе у питање жетву и да тиме присили и друге народе да крену на југ. То би могло имати за последицу рат, а рат епидемију. У том случају би појава свилорепе заиста била пророчки знак и то од оних чије слагање једва да још примећујемо.

Овај пример је требало да разјасни методику коју надаље **нећемо** примењивати, или ћемо је примењивати само уколико треба истаћи морфолошку сличност између два стила размишљања. Научно и астролошко размишљање заиста могу постати веома слични као што су слични и хороскоп и сат. Али то увек остаје аналогија у погледу нечег трећег што доминира. И кит и риба су слични и то до те мере да вас то може завести; та сличност, међутим, није у њима самима, већ у нечем трећем — назвали ми то морем или Нептуновим духом и његовим утицајем. У разматрање, међутим, морамо укључити чињеницу да се ради о два модела. Дух може да изводи логичке закључке само до извесне тачке код које до-каз мора да уступи пред очигледношћу. Тада или треба скочити или одустати.

Преломна тачка о којој се овде ради представља мистерију времена. Преломне тачке су права налазишта. И смрт је преломна тачка, не крај; ту спада и реч порекло. Кад се дух дуго врти око неке противречности, он одједном успева да је разреши; кружење залази у време, али не и решење које је налик на искре између два поља у којима се скупљају два супротна набоја.

Покушао сам да илуструјем тај процес већ пре тридесет година у једном кратком приказу, у „Сицилијанском писму месечевом човеку“ ("Sizilischer Brief an dem Mann im Mond"). Ту сам показао да Месец може бити предмет како астрономског тако и митолошког приступа и да његова површина има како реално мерљив тако и физиономијски карактер. Та два квалитета се могу синоптички спојити уколико је дух за то довољно јак. У том случају је изведен скок, скок уназад до порекла, а из перспективног поклапања супротности стереоскопски израста једна нова димензија која не само да их просторно спаја већ их и квалитативно увећава.

2.

Повод овом првом делу рада био је, као што сам рекао, масовна појава хороскопа и с тим повезана расправа између противника и пријатеља астрологије. Ова полемика, која се не обазире на преломну тачку, поучна је не због својих резултата, већ као позоришна представа за себе. Она подсећа на размирице између две партије од којих једна обитава у целој кући, а друга на последњем спрату. Наша наука се може без даљег и без губитка ранга сместити у астролошки систем, али не и обрнуто. Већ ово запажање је значајно, јер су нам потребни конопци за хватање нашег техничко-апстрактног света који се све сувереније развија и није у стању да сам себи постави границе и кочнице.

То су биле претпоставке за једно кратко истраживање намењено за личну употребу: „Мерљиво и судбинско време. Размишљања једног неастролога о астрологији".

После рока од годину дана, на дан Нове године 1958, поново сам бацио поглед на рукопис да бих додао неке белешке које су настале као производ разговора и дописивања на астролошке теме. На постојеће је требало доградити још један собичак или балкон за посматрање великих временских раздобља о којима за доношење судова имамо превише пролазна сазнања и превише свежа докумената. Ту се буди потреба за метаисторијским мерилима. Предисторију, зоологију, геологију и астрономију, које их нуде, историографија третира као предворја кроз која треба проћи мање-више овлаш.

Тешко се увиђа да и оне спадају у историју, да смо, дакле, сада и овде увучени у митске, праљудске, зоолошке, геолошке и астрономске процесе, мада се то почиње примећивати у појединим областима и чак у свакодневном догађању. Ту спада, на пример, растућа улога метеорологије, не само у малим временским раздобљима и у одлукама које у њима треба донети, већ и по питању теорија великих циклуса и коначно као науке која се све више повезује са судбоносним догађајима. Ово као један од бројних знакова указује на то да је зграда историје нарушена. Поближе ћемо се осврнути на то.

Ако би се сад на покушај да се у људску историју укључе нови, на пример космички елементи, одговорило да се тиме разара историја као наука, то би било тачно — али би требало размотрити да ли потреба за таквим укључивањем не одговара већ постојећем стању разорености и то разорености историјског света у првобитном смислу.

Управо то је требало промислити у другом собичку, „Код зида времена". При томе се испоставило да отвор пре личи на прозор него на врата — на прозор који отвара поглед на нов крајолик, или чак личи на зид који испада.

Као мерило и штап за шетање за први, кратак излет у тај крај послужило је полазно разматрање.

Астрологија, наиме, поседује три велике предности у посматрању метаисторијских временских раздобља. Она полази од највећег распона, од ширења космоса. Придржава се највећег и истовремено најтачнијег часовника на чијем ходу почива свака мера за време и свако мерење времена: циклуса космичких путања. И, коначно, располаже бројчаником подељеним на квалитете који време не сецка равномерно и монотоно, већ на коме сати следе један за другим, али нису исти, и на коме се смењују снажне, дубоко постављене слике. Овај спој ширине, прецизности и пуноће пружа узор за више посматрање времена уопште. Из њега свака земаљска хроника не само да је потекла, већ је црпла и своју сталну меру.

Због тога, међутим, нисмо обавезни да астрологији признамо оно чиме она најчешће привлачи, дакле њене изјаве и предсказања. Примена неког идеалног мерила нема никакве везе са његовим садржајем. Напротив, неко мерило је то употребљивије што му је мањи садржај а што већа празнина. Можемо да урадимо штошта и са метром, мада он има мању реалност од астролошких знакова. Нимало нам не смета што он није то за шта су га прогласили учењаци париске опсерваторије, наиме четрдесетомилионити део једног земаљског меридијана. То су фикције света бројева.

3.

У том контексту умесно је указати на још нешто: тамо где се у даљем тексту буду јављали бројеви или речи које подсећају на уџбенике, као меридијан, наменo доба, гени, мутација, биће речи само о одјецима. У сваком случају, они треба да указују на нешто друго.

Незгодно код тих речи јесте то што на њих, слично непристојним речима, у великој мери утиче воља; имају укус нечег што и сувише убеђује. Зато их се дух брзо засити; мењају се као и лекови у моди са сваком генерацијом. Постају прихватљиви тек кад се поново осврнемо на њих.

То, наравно, важи само за један језик коме реч не служи само као средство за споразумевање и коме нумеричка егзактност није довољна. Стога се не можемо сложити са мишљењем Готфрида Бена да terminus technicus спада чак у песму. То мишљење одражава неодрживо гранично стање, скоро капитулацију.

Ранг нечијег духа може се кроз сва времена мерити по томе да ли прихвата такве речи или не. Осим тога, оне изазивају специјалисте. Ако се неко прихвати тога да опише шуму не може се упуштати у дискусију са познаваоцима цецидије биљака, кртичјих гнезда и борбе против гундеља. Добро ће поступити ако од самог почетка призна да су сви ти људи од духа у односу на њега у праву.

То, међутим, нема никакве везе са шумом. Намера да се опише шума одаје квалитет који је независан од способности. То двоје нема никакве везе једно с другим. При томе је чак небитно да ли је шума тачно описана или не. Збир тачности још не даје истину; збир листова може једино дати књигу, али још не даје дрво.

Ако не желимо да у даљем тексту ту и тамо буде потиснут понеки израз скепсе, ово треба разумети cum grano salis. Огроман духовни рад који се овде манифестује, како од стране појединаца тако и у колективима, сведочи за себе тако што мења свет. Можда се овде најављује нови монашки ред који је Јоахим де Фјоре објавио као делатну снагу за епоху духа.

Не постоји никакав јак разлог да бистра глава не буде на раменима неког великог човека; у том случају је оно људско нарочито остварено. Снажни духови могу се истицати како способношћу тако и квалитетом, добар физичар да буде и добар метафизичар. За то постоје примери. Међутим, способност сама не гарантује ни свет ни систем.

Ако, дакле, калкулантски разум схватимо као оплемењивање оног земаљског у човеку, као зоолошко обележје, то није усмерено против носиоца те способности. Међутим, не треба сумњати у то да је управо то знање својствено и биљкама и животињама. Посматрамо ли њихову лукавост, њихове јазбине, њихову вештину, као што се то чинило у 19. веку, у златно доба зоологије, морамо признати да од њихове оштроумности до наше постоји прелаз корак по корак. Оно што се тамо дешава сазнајемо тек са развојем наших знања. Никад то нећемо потпуно знати. Ултразвуком се служио, далеко пре него што је постојао човек, слепи миш. Међутим, до кратке песме попут ове:

Нису исте живота линије,
Стазе су то и обронци брегова,
Што смо овде, тамо бог допуњава,
Хармонију и вечни мир дарује

никад не води такав прелаз. Ту постоји скок, оствареност што води до висине човека, најдубље јединство са светом. Ту нема никаквих објашњења.

Стога не можемо да се сложимо са Освалдом Шпенглером у његовом апелу новој генерацији „да се уместо лирици окрене техници, уместо сликарству морнарици и политици уместо теорији сазнања" — мада се пре скока сигурно мора одложити све што је сувишно. Сви смо ми то, мада нам је мање-више било мрско, морали. Али песма спада у биће човеково, не у пртљаг. Она остаје његова легитимација, његово обележје, његова лозинка.

13.

Астрономски и астролошки поглед на звезде разликује се од Њутновог и Гетеовог погледа на свет боја. Овде се ради о квантитативном мерењу, тамо о мерљи-

вом квалитету. То важи како за боје тако и за време. И увек ће постојати људи који квалитет времена сматрају важнијим од његове мерљивости. У суштини, свако то зна. Време не даје само оквир живота, оно је и одећа судбине. Оно не поставља само границе животу; оно је и његова својина. Његово време долази рођењем сваког човека.

Стога би, чак и кад би сви подаци били погрешни, астрологија и даље значила покушај да се свет истражи у дубинама које неће спознати ниједна мисао, никакав телескоп. А иза интересовања које посматрање звезда буди у наше време скривено је више од човекове жеље да своју судбину схвати на начин који му је доскора био туђ. У њему је скривена чежња да човек изађе из апстрактног времена које га прикрива са безброј нити и чија га власт све снажније притиска.

У том смислу је хороскоп часовник судбине. Часови протичу један за другим, али нису налик један другом. Бројчаник наших механичких часовника је строго симетричан; размаци су у потпуности исти. У нашем веку су се чак почели изостављати бројеви како би се још више повећала симетрија. Насупрот томе, хороскоп је слика, симбол часовника светова. На њему прво пада у очи неједнака подела знакова који пре подсећају на констелацију ноћног неба или на конфигурацију једне партије шаха него на бројчаник механичарског сата. Све док постоји човечанство, неће нестати жеља људи да прочитају шта је тамо написано.

Астрологија одводи у друге слојеве од оних у којима доказ може да задовољи. Ближа је религији него науци. То је један од разлога што је црква тумачење звезда од самог почетка посматрала са неповерењем. Клемент Александријски је веровање у хороскопе назвао издајом провиђења. Али, зашто се провиђење не би изражавало и у звездама, зашто не би и тамо било вредно обожавања? И Три мудраца са истока су били тумачи звезда. Ориген, који је веровао у астралне духове, плашио се да учење које спаја судбину с путањом звезда не узме човеку осећање слободе и одврати га с пута молитве. Ово запажање је данас у великој мери изгубило своју ваљаност пошто привлачност астрологије делује управо на оне масе које су одавно, често већ кроз више генерација, изгубиле праксу молитве. У том погледу се ради пре о симптому „друге религиозности". Нарочито се може закључити да се у основи ради о надолазећој гностичкој струји коју наговештавају и други знаци.

Астрологија је увек имала своје противнике, међу њима духове попут Цицерона и Плинија Старијег. Њихова запажања, која су била резултат, на пример, указивања на различите судбине двоје деце рођених у истом часу у истој кући, и данас важе. Чак су истанчанија, али су се појавили и супротни аргументи. У сваком случају, радило се о деци домаћице и њене робиње која су се родила истовремено, дакле о ретком изузетку. Данас проучавање близанаца, које се развило у егзактну науку, располаже обимним статистичким претпоставкама. Рађање такве науке нужно је повезано са преласком од индивидуалне појаве на типичну. Интересовање се од изолованог појединца, на пример од Робинзона и Каспара Хаузера, окреће непознатом, безименом, у коме се кристалише судбина заједнице, од хероја сину земље који је налик својој браћи. Ако две сестре близнакиње у деведесетој години старости умру од неког ретког облика рака, то ће се сматрати последицом „наслеђа". Тежи би био случај ако би се приметило да су обе истога дана, једна у Чикагу а друга у Хамбургу, постале жртве саобраћајне несреће. Ту би се срели појмови из науке и астрологије, мерљиво и судбинско време на начин који би личио на свађу с много буке ни око чега.

Ове препирке се одигравају испред границе која је постављена индуктивном мишљењу, и не доводе до поређења. Човек науке ће одбацити аргументе судбине и веродостојно доказивати последице. Онај други ће све подредити судбини,

не само несрећни случај, већ и болести и рођење близанаца.

Астрологија је увек изнова доживљавала своје доба процвата када су судбином царстава и земаља управљали дворски астролози — доба када је један Нострадамус био проглашен лекаром Карла IX, или када је један Кеплер у Сагану Валенштајну објавио његову велику срећу. Чак је и велики астроном Тихо Брахе веровао у звезде. Тврди се да су и у другом светском рату у разним земљама мишљења астролога играла неку улогу.

Привлачност астрологије морала је да претрпи велику штету у оној мери у којој су коперниканске идеје почеле да преовлађују. Дело „Astrologica Gallica" Батисте Морена, који је живео до средине 17. века, представља покушај њеног пробоја упркос повлачењу. Међутим, увек су постојали, и у Европи, појединци попут J. В. Пфафа, чије се дело „Камен тројице мудраца" („Stein der drei Weisen") појавило 1821. године. По свему судећи, ту се ради о једној од оних расправа које, слично оној о слободи воље, са којом су уско повезане, никад не бивају приведене крају.

Поновно оживљавање астролошких представа и астролошке праксе, које је после првог светског рата почело да производи обимну литературу и које је, очигледно, још у повоју, необично је утолико што се истовремено даље развија и рационално организовање живота. Астролошки принципи су у оштрој супротности према свему што предузимамо и испраћујемо у виду планирања, нормирања, аутоматизације, саобраћаја, комфора, осигурања. Сваки од безброј точкова нашег техничког света окреће се на начин сатног механизма у оквиру мерљивог времена. На то се не може надовезати ниједна комбинација која би премашила човеков план и намеру.

Тако, при летимичном читању новина добијамо утисак да се у астролошком ступцу насељава нeко страно тело. Истовремено се поставља питање да ли се при том ради о некој духовној моди, слично физиономијском лудилу које је пре скоро 200 година овладало главама пошто су се појавили Лаватерови „Физиономијски фрагменти за развој познавања човека и човекољубља" („Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe")—или да ли смо суочени са симптомима једне промене која се шири попут супротне и споредне струје, или да знаци у овој својој симптоматичној особености нису можда значајнији од сваке користи или штете коју могу да нанесу.

14.

Ова питања једва да ће бити решена настављањем старе расправе, ма чијој страни се приклонили. Пре ћемо им учинити за право, ако се обема силама о којима је реч призна коегзистенција, тако што ће се посматрати као суседни владари од којих сваки има своје сопствено уређење, сопствени стил, сопствене законе. Исто тако, можемо у једној библиотеци поред Декартове „Расправе о методи" ставити неко издање „1001 ноћи" а да нам при том не падне на памет да смо повредили неке компетентности. Када отворимо ово или оно дело, улазимо у различите просторе. Код већине њих ћемо чак осетити потребу за упоредним читањем такве лектире, слично као што је повртњак, незамислив без цвећа или зарађивање за живот без одмора уз музику. Библиотека или кућа је нешто друго, нешто веће, што се не мења ни у периодима када преовладава тип код кога се примећује да је прочитао само једну књигу.

Изгледа да планирање не сме прећи одређени степен. У оквиру плана се осећа потпуна сигурност тек кад се томе придружи одређивање судбине. Из тог разлога су и церемоније нужне. Ову потребу илуструје то да је један свестан народ попут Римљана још и у своје касно доба придавао значај пророчанству и одређивању повољних и неповољних дана. Обраћање пажње на предзнаке, augurium и haruspicium, гледање у птице и у цре-

ва, важило је за неопходност пред дане и догађаје који су се сматрали судбоносним. Сећање на то необично погађа ако у свести израњају главе израђене попут оних на Трајановом рељефу. Међутим, бићемо праведнији према овој појави ако је не посматрамо као обичај из ранијих времена прерастао у формалност или сујеверје, већ као заокруживање и можда чак и заптивање живота према страни судбине. То је могло имати и видан одраз тако што се, на пример, auctoritas надовезивао на augurium. Стога се у римском логору са десне стране шатора војсковође могло видети augurale, место за ауспиције.

15.

Искуство нам показује да нам план пропада, било на микроплану због несреће, било на макроплану због катастрофе. Можемо досегнути тачку са које сваки даљи довод енергије умножава несрећу, а не-делање је боље од делања. То на микроплану може бити случај кад једнога дана устанемо „на леву ногу“ и накнадно морамо да признамо себи да је ипак било боље одустати од неког путовања, мада се оно чинило хитним. Ако се та несрећа зове болест, не смемо пропустити тренутак да легнемо у кревет. То тада постаје важније од свега осталог. У рату такође постоји тачка са које сваки даље напор пооштрава пораз и на чије прекорачење Клаузевиц, који јасно промишља питања моћи, посебно упозорава.

Тамо где се гомилају злослутна искуства у човеку расте неповерење према плану и његовој непогрешивости. Мора признати да оквир будућности не може испунити у потпуности, пошто увек остају елементи који измичу предвиђању — укратко, да постоји разлика између мислити и управљати. Као што је често случај, план чак изазива супротне ствари од оних које су биле намераване. Историја је пуна вавилонских промашаја.

Модел за неуспех плана дао је случај бродолома „Титаника“; он представља знак преокрета у историји прогреса. Брод је одувек био велики симбол. Овај бродолом је, између осталог, бацио светлост на опасност рекорда. Назив потиче из језика спорта — то record значи „забележити“. Ради се о процесу који је на посебан начин повезан са свешћу и који мере њени инструменти, процесу који је у антици и уопште све до модерне био непознат. На тај начин се контролише не само учинак машина, већ и људи. Код такмичења није више мерило човек, већ су часовници мерило човека.

Човеку старе Грчке била је далека мисао да секунде имају неку вредност. Он је хтео да се мери са људима, можда чак и са боговима, али не у односу према апстрактном времену. У међувремену, технички развој не повећава само рекорде, већ и опасност која је повезана с њима. Опасност је спојена са средствима и то a priori; разлика да ли се средства примењују на страни моћи, економије или комфора је секундарна. Данас више људи умире на излетима него на тркама. Страна комфора је често опаснија, као што је хронично обољење опасније од акутног.

16.

Катастрофа одводи човека до тренутка у коме он „устукне пред божанском снагом“ и када му судбинска страна догађаја изгледа моћнија од оне на којој планира и чије сенке у добра времена једва да примећује.

Песимизам који се јавља после катастрофе можемо приписати слабљењу снаге воље која је претерано употребљавана. А ипак, он многе ствари види јасније него оптимизам после успеха. Песимизам се може ограничити на постојећи случај и може довести до схватања да план није био довољно прорачунат и да га треба оштрије промислити. Тако се после бродолома „Титаника“ приступило читавом низу побољшања у бродоградњи и навигацији која, додуше, нису могла спречити да се велики бродови и даље насукују.

Пре можемо приметити да техничком изградњом расте обим катастрофе, иако се у ово не убраја деловање рата. Стога је песимизам који досеже дубље усмерен против облика планирања уопште који се развио у нашем свету. Тај песимизам долази до питања да ли том ткиву људских мишљења и намера није потребна нека потка да би постало сигурније и постојаније и да ли је могуће његово учвршћење, његово продубљивање и заштита према страни судбине.

То је, несумњиво, задатак религија које ће због тога свако ко је увиђаван, чак и ако се не осећа њима везан, подржавати у великим конфликтима — на пример, тамо где су изложене атеистичком рационализму плана у његовој потпуној охолости.

При том се не може превидети да велики број људи свих народа, раса и слојева, свих квоцијената интелигенције није више отворен према религијама. Стога је сигурније обратити се нечему дубљем од култне припадности, наиме нагону за религијом. Без њега нико не може да постоји; стога ће се и у најбистријим главама наћи нека завеса која скрива неко светилиште. Онај ко докучи то друго, неизговорено, које жуди за именовањем, располагаће главним кључем.

Овоме треба додати да самим религијама све мање успева да задовоље нагон за религијом, мање чак и од сила времена. То мора да има централне разлоге, тим више што су погођени сви култови, али овде није место да се бавимо њима.

20.

У дисциплине које се јављају у међупростору спада карактерологија, област неодређеног обима која се може сузити и проширити. Човеково биће и његов израз: то је један свет.

Посматрање карактера одводи нас у близину астрологије. Тумачење карактера или, боље, проучавање карактера главни је задатак хороскопа. Карактерологија данас важи за науку, мада она постаје плодоносна тек помоћу елемената који су били с оне стране знања и који се приближавају уметностима. Тумачење карактера претпоставља одређену врсту музикалности. Мора постојати флуид као и конгенијалност између онога који процењује и онога шта се процењује. Тиме је ограничен домет примењене психологије која се може сматрати за помоћну дисциплину карактерологије. Процена одржава онога који процењује. Карактер шефа се види из процене његових подређених.

У пракси се врши одбир на основу процене карактера и то на ненаучан начин. Тако у армији последњу реч има командант, а не психолог. Био би лош знак да је обрнуто. После низа година, можда тек на бојном пољу, испоставља се прогностичка вредност неке процене. Види се да ли је лажни сјај био прецењен а велики таленат, који је тек требало да стекне самосвест, потцењен.

Скоро увек ће се пружити прилика за такву проверу, јер не одлучује само процена о помаку до коначног одређења. Тај помак се код јаких карактера, код „незгодних подређених“ догађа често против процене. Човек најчешће досегне оно место које му припада. Ову примедбу не треба схватити само позитивно: човек може бити одређен и за то да не испуни очекивања. Тиме из области карактерологије, нарочито из њених етичких делова, већ залазимо у хороскопско посматрање. Неиспуњавање очекивања, грешку, може, слично болести, спознати као одређење само поглед који покушава да тумачи велике планове и констелације.

Кад петао кукурекну трећи пут, то јест кад се разлегну глас савести света, Петар постаде издајица свог учитеља — не само због тога што је био сувише слаб да би признао, већ и због тога што је требало испунити једно пророчанство. Да је признао истину, доказао би да је учитељ лагао. Част појединца се слама под теретом њему непознатог поретка који њиме располаже. То је једно обележје

судбине и задатак је трагичара да то прикаже у уметности и понавља у игри. Трагедија је култна игра. У њој делује судбина са својим силама и тка судбинско време. Мерљиво време не познаје трагично. У њему се сматра да се оно може избећи — тада постоје само несрећни случајеви.

Када треба донети тешке одлуке и жртве, као код управљања армијом, предност над карактером добија интелект. Командант је стога најчешће једноставнији, „ограниченији" од свог шефа штаба који се бави уметношћу ратовања као науком. Зато се од њега тражи чврстина у опасности, зрачење ауторитета и очинска величина. Блихер је Гнајзенауа називао „својом главом". Али „велике мисли се рађају у срцу", каже Вовнарг.

21.

Кад посматрамо карактере, можемо применити како научну методу тако и приступ који се од ње разликује. Приближавамо се астролошком језику знакова тамо где карактери добијају снагу која разбија како индивидуална обележја тако и историјску јединственост. Ту као да се нешто враћа, нешто одавно знано постаје тренутно видљиво и народи га више не схватају путем узрока, већ као облик који се открива.

Приказују се слике животиња кад се Мојсије и Александар указују с роговима, кад Исус говори: „Ја сам јагње", кад се Анри појављује као лав, а Клемансо као тигар. И митолошке фигуре славе своје враћање у сећање народа. У њихова обележја спада сумња у то да су живеле.

У оквиру историје постоји понављање, али не и враћање. Ахил се враћа у Александру, али први Наполеон се не враћа у трећем. У оквиру мерљивог времена постоје аналогије, али не и идентитет. Могу, дакле, наступити очеви, али не и отац. На то се односила аријанска препирка која се водила око сличности или истоветности бића Сина. Радило се о временским питињама у најдубљем смислу.

Са враћањем се у човека завуче нешто јаче од сећања. Постане идентично с њим као што мушкарац и жена постају идентични у тренутку зачећа у коме се враћа безвремена сила стварања у пролазном животу. Без враћања постоје само још датуми, али не и свечаности.

22.

Каже се да карактер обликује судбину. Томе нас учи сопствено искуство — као кад сећајући се спознамо које су нам исте грешке увек шкодиле. Тешко је, скоро немогуће избећи их, јер нам се поводи који их изазивају показују под чудесним, увек промењеним маскама. Једна од великих тема „1001 ноћи" јесте та да направимо грешку мада смо тачно били упозорени на њу.

Јаки карактери нису мање изложени грешкама од слабих и често нанесу веће зло. Морамо се чувати тога да карактер идентификујемо с вољом као што је то у нашем свету постало скоро само по себи разумљиво. Кад се говори о „јаком карактеру", овде се мисли изричито на вољу. „Volentem ducunt, nolentem trahunt" — као многе пословице, и ову можемо да обрнемо. Карактер се може доказати и путем не-хтења, на пример кад се као у картању „не иде". Велика добит може бити скривена управо у оним могућностима које се пропуштају. Оне постају капитал акције. То, пре свега, важи тамо где не одлуке утичу добро и зло, где, дакле, одлука добија моралне квалитете.

Међутим, схватили ми карактер на овај или онај начин, он је само једна од компонената пута судбине. Исто искуство које нас увек изнова окрепи примером човека који „иде својим путем" често нас изненади и уплаши кад угледамо његову супротност. Колико вредних, праведних, паметних и добрих људи страда на начин који нам се чини необјашњив, чак бесмислен. Колико њих бива свладано болестима, несрећним случајевима, злобом света и других људи. А с друге стране, колико често се рог изобиља надвије над оним који то наизглед не заслужује. Ту су велике награде, богати бракови, наследства, чудновата спасења из бродолома и других несрећа. То је непредвидљив допринос животној материји.

Ако ћемо ову другу страну назвати страном среће, видећемо да и њу људи приписују свом бићу, свом квалитету, чак да се често ослањају више на њу него на своје знање и умеће. Наполеон се ослањао на своју звезду и видео је у њој, пре свега, силу која делује иза његовог успона. Све док та срећна звезда сја, ништа не може да га избаци с његове путање, а ако буде зашла, за то ће бити довољно зрно прашине. Сула, један од најбистријих умова, прозвао је себе „felix" (срећко); он је у срећи видео божанску моћ која га штити.

Изгледа да се срећа заиста толико „лепи" за неке људе да је они осећају као своју особину. А кад говоримо са неким срећковићем, убрзо ћемо приметити да он на мање-више скроман начин приписује себи своју срећу као заслугу. У томе има нечег тачног, мада се обично не допада интелигентним духовима. Али призор срећника има нечег што увесељава. Из њега можемо да изведемо закључак о изобиљу у свету. Сироти Синдбад видевши богатог Синдбада и његово благо велича Алаха који додељује такве дарове.

ХУМАНИСТИЧКА ПОГЛАВЉА

32.

Револуције су најављене у звездама. То је одавно било тако, пре него што су људи живели на Земљи. У њима су мерила за поделу времена, од пролазног тренутка све до светлосних година. Зато су најдубље промене људског поретка најављене у тумачењу звезда. Поглед на звездано небо зацртава прву, невидљиву стазу. Затим следе појаве. Модерна почиње и завршава се коперниканском револуцијом. Сваки нови поглед на свемир иам метафизичку позадину. Свемир и око се истовремено мењају. То важи и после проналаска дурбина и у оквиру компликованих рачуница.

Историја и историја природе данас се деле на обухватање великих епоха а да нас не задовољавају, мада им на располагању стоји не само обиље новог материјала, већ и нових апарата за мерење и сатова. Подела се може пренети на праву или на круг, већ према томе да ли се прихвата линеаран или цикличан систем. Спој то двоје даје спиралу у којој се развој како наставља тако и враћа, мада на разним нивоима.

Изгледа да су циклични системи блиски духу. Ми и сатове правимо округле, мада за то не постоји никаква логичка принуда. И катастрофе се сматрају повратним, као поплаве и пустошења, ватрено и ледено доба. Периодичан раст и нестанак снежних површина има у себи нечег пулсирајућег. Стиче се утисак да је потребна још једна мала промена и била би концепирана индијска филозофема.

33.

Класични дарвинизам спада у линеарне системе, али у њега се уплићу цикличне представе. Сува родословља која су приказана у уџбеницима почињу да озелењавају, добијају жбунасти и округли облик. „Основни биогенетски закон" замишљен је као потврда линеарно растућег прогреса. Исто тако се може схватити и као понављање и поновно остварење мисли о стварању у појединачном и као служење које целокупна природа, чак и сам свемир треба да врши у циљу његове изградње. Велики театар кружи око њега. Са сваким човеком свет се изнова конципира.

У развоју животињских врста, над беспрекорним протицањем живота влада по-

вратак саставних елемената који су независни од сродства: то је идеално деловање принципа који дају форму. Свака од великих врста развија у себи бића која лете, пливају, живе на копну, паразите и имитаторе, грабљивце и биљождере и запањује која се сличност обликâ и бићâ може појавити при највећој удаљености крвног сродства. Диносаурус живи као птица, сова на начин мрмота.

Ако се „риба“ не схвати више као врста носиоца штафете у анатомском систему већ као облик живота и животна судбина, може се рећи да постоје црви, змије, диносауруси, птице, сисари, па и људи који су рибе. То претпоставља незнатно померање оптике која би могла настати кад би расправа око номиналија добила нову инстанцу, за шта постоје показатељи. Постоје многи могући природни системи поред, изван и изнад нашег.

34.

Поредак људске историје по смерницама које су изван културне историје и историје народа, које би, дакле, личиле на астролошке, данас се чини нарочито тешким, без обзира на велики прилив чињеница. Он се не састоји само у томе да су се, захваљујући, пре свега, развоју археологије, наша знања о предисторији проширила и да се стално шире, тако да не пада само нова светлост на нама познате културе, већ се појављују и потпуно непознате. Овоме се придружује запањујући увид у предисторију који не открива само ново поље, већ и нову димензију.

Што више чињеница надире, то одлучније дух мора да инсистира на свом захтеву за доминацијом, на реду и именовању. Можда је већ надирање чињеница симптом слабљења, хеленистичка црта. Дух постаје директор музеја, кустос збирки које се не могу контролисати.

Већ из тог разлога треба претпоставити Шпенглеров систем, са својом поделом на осам култура, Тојнбијевом систему који се ослања на двадесет једну. И овај би се број могао повећати археолошким резултатима и прецизнијом поделом. Међутим, тачно је да дух поставља циљеве истраживању, а не обрнуто. Чињенице дају потврде, не истине. Тамо где се истражује, поље је већ означено духовним ветима и плацетима. Стога, оно што је нађено није случајност.

35.

Шпенглер своје морфолошко учење историје назива „коперниканским открићем“ у области историје. С тим се можемо сложити што се тиче његовог ранга, али не и квалитета. У том погледу је Шпенглерово схватање ближе другим системима, као што је тихонички. Недостаје му, пре свега, бескрај коперниканског простора којим сноп светлости пролази праволинијски, не налазећи границу.

Шпенглерова је заслуга што велику мисао о развоју у Хердеровом и Гетеовом духу примењује на своју слику о историји и то у време када је та мисао, због погрешног разумевања и банализовања Хегелове филозофије историје, поједностављена до неке врсте оптимистичке замене за религију, не само у историјској самосвести образованог слоја, већ све до у политичку праксу.

Насупрот томе Шпенглерова је слика историје, пре свега у погледу културне прогнозе, с правом песимистична. Она се од представе линеарног и ео ipso растућег развоја враћа на цикличне конфигурације. Тиме врши велики и све снажнији утицај.

36.

То да ни та слика историје, у крајњој линији, не задовољава, дотиче једну од тамних страна њених предности. Ради се о органској слици историје: културе се у њој приказују као огромно дрвеће; њихов се живот прати од несвесне клице све до свесне зрелости и смрти коју уводи дуго одумирање. То су праслике које се

даље не могу тумачити. „Немају прозоре“, као што Лајбниц каже за монаду. Кад се угледају, питање „зашто“ престаје. Не питамо ни то зашто неко дрво расте на одређеном месту, зашто стари и зашто је то дрво баш јавор или липа, мада између њих постоји низ повезаности.

Понекад се тај утисак појачава као кад се пролази ливадом на којој расту велике печурке појединачно или у групама и које увену преко ноћи. Када то видимо, можемо се запитати: шта је тај налет, одакле долазе споре?

Светска историја тако постаје низ наступа који следе један за другим по необјашњивој ћуди и без унутрашње повезаности. Оно што их спаја јесте периодичност њиховог одвијања и морфолошке сличности коју хвата физиономијски поглед. Ту се виде и значајне и изненађујуће ствари и то у пуноћи која одмах одаје да се не ради толико о новим открићима колико о новој оптици, о новом погледу.

Када Шпенглер у уводу у своје главно дело каже: „Средство да се пронађу живи облици јесте аналогија“, он тиме дотиче биће физиономијске методике. Закључком о аналогији може се заиста доста тога постићи између осталог обухватање и систематизовање историјских фигура под пуком површинском сличношћу одеће епохе, затим увид у још предстојеће токове из познавања периодичности: као предсказање. Овде физиономијски инстинкт новонасталог добија пророчанску снагу.

Међутим, у посебности људског духа спада то да га, додуше, веома занима али не задовољава ређање и низање сличног све док остаје отворено питање извора поређења и заједничке композиције чинова и сцена великог позоришног комада. Чисто поређење ствара односе, не мерила. Преостаје питање о унутрашњем јединству многоструких појава и токова ван сличности. Сличност није само неисцрпно поље тумачења, већ указује на неисцрпно значење, на само стварање.

Шпенглер не залази у ово друго питање; узалуд тражимо код њега неки договор. Тако његова морфологија светске историје личи на изврсни групни портрет осморо браће који су колико различити између себе толико и слични једни другима. Да још познајемо и оца или да о њему можемо само нагађати, имали бисмо унутрашњу везу.

37.

На питање о плану или смислу света, био он божанске, моралне или материјалне природе, Шпенглер, дакле, не даје одговор. Његова морфологија је налик на палату којој недостаје горњи спрат. То јој ништа не одузима од њене морфолошке величине, али не води од онога што се може поредити до онога што се не може поредити. Одатле, претпостављамо, потичу задаци.

Шпенглер у том контексту наводи једну Гетеову реченицу: смисао живота је сам живот. То је вишезначна изрека. Поређење култура са хиљадугодишњим дрвећем вероватно би наишло на Гетеово неподељено одобравање; у том погледу, Шпенглер се с правом позива на њега. Међутим, Гетеов морфолошки геније је, осим тога, обогаћен и синоптичким. Он би покушао да истом одважношћу обухвати дрвеће не само у његовој разноликости, већ и у његовом јединству, као прабиљку. Главна опасност морфологије лежи у томе да се од дрвећа не види шума.

Израз „светски план“ Шпенглер ставља између знакова навода. Он пребацује филозофима да као његови зачетници „наносе муке богу“. Ипак, светски план остаје велика идеја која у Хердеровом делу „Васпитање људског рода“ даје смислену целину слици историје. Исто то важи и за Хегелово тумачење историје као развоја светског духа из самога себе.

У таквим концепцијама постоји више од задовољавања посматрачког ума ударањем последњег печата — оне располажу једном цртом која указује и зах-

тева и смислено их повезује са људским понашањем показујући му пут и правац.

Ову превласт Хегеловог система можемо пратити све до материјалистичких школа које се од њега одвајају. То је један од разлога што се материјалистички оптимизам потврђује у политичкој борби за моћ, насупрот снага које своје теоретско наоружавање црпе из биолошких представа. Чврста тачка, попут оне Архимедове, потребна је и оном ко жели да помери политички свет из шарки, а та претпоставка се најављује већ у стиловима мишљења.

38.

Астрологија служи као образац методици која живот повезује са већим токовима. Она досеже далеко изван биолошко-историјског обухватања како појединаца тако и култура. Њено приказивање, њен симбол, хороскоп јесте цикличан и пошто се односи на највеће и најстарије кружење које познајемо, довољан му је један једини и непроменљиви сат за читање онога „за шта је куцнуо час". Тај циклус јој поставља истовремено мерљиво и астролошко време које треба протумачити, време судбине. Логос и номос се доводе у везу, чак се размењују и стапају се са погледом који их тумачи.

Поузданост повратка потврђује битак као и сигурност у њему на сасвим другачији начин од погледа бескрајне стазе, па била она и узлазна. Захваљујући њој можемо претпоставити да у одређивању и деловању учествују и друга мерила, други планови осим људског прорачуна и да се људски план креће у већем оквиру. Ово је нарочито важно у временима када кретање прети да постане бескрајно и веома опасно. У томе, такође, постоји указивање на све већу привлачну снагу тумачења звезда.

Питање које не треба ближе дотицати јесте питање сила које одређују тумачење или од којих тумач мисли да ће бити одређен. Свеједно да ли мисли да је докучио законе или битне силе из окретања точка судбине — његов поглед је уперен на, додуше, заклоњен, али несумњиво делотворан свет. То запањује у доба у коме се теологија у све већој мери почиње да окреће чврстој етици. Још више запањује околност да се не ради о остацима који се топе на сунцу практичног ума као снег, о „нечем тибетанском", већ о нечем растућем.

Истраживање се надовезује на појављивање, не на појаву овог покрета, дакле на своје стајалиште које је и сâмо у покрету попут тла које се из моралних дубина винуло у висине. Према томе, безначајно је шта расте на њему. Неспоразуми се при том не могу избећи.

Стварна вредност таквог покрета, таквог немира не лежи у томе да је „тачан". Напротив, она лежи у томе да се духовне снаге које су дуго биле неискоришћене, које су чак у великој мери пропале и чије нестајање прети да уништи планету, доводе у окршај.

У њој лежи опасност, не у физичкој претњи која је секундарна, чак често и лековита.

39.

У Шпенглерове заслуге спада то што је ослободио једну генерацију од предрасуде јединствености, посебности њене историјске појаве и историјског положаја, од представе да тога никад пре није било, као што је то често било повезано са техничким развојем и његовим изненађујућим феноменима.

Утолико његов поглед који упоређује, на пример, поглед на фудбалски стадион из 1914. године или констатација да се у рату није радило о уобичајеном конфликту између народа већ о типу временске прекретнице која је већ вековима имала своје предодређено место, одаје процену стања која надалеко надмашује пуку промену видика у оквиру историјске свести. То је имало посебно дејство у време када је филозофска, а нарочито сазнајнокритичка дисциплина одавно

нестала из појединих наука, устукнула пред пренаглашавањем емпиријских токова и експерименталних феномена — а да не говоримо о теолошким разматрањима. У том погледу остаје необорив **Проповедник 1,** 9, 10.

40.

Шпенглер је своју слику света концилирао пре првог светског рата. У међувремену се даље повећало убрзање и надирање чињеница и то у мери од које се ток времена и његовог догађања понекад приказују као слап који мање носи бродове него што их повлачи и угрожава.

Бен Акибину мудрост да је све већ било, догађаји и творевине које се приказују стављају на најстрожу пробу. Тиме се повећава одговорност духа који посматра и уноси ред и његове процене стања. Поставља се, између осталог, питање да ли се уопште још ради о неком догађању које се може проценити путем историјског посматрања и из историјског искуства. Ни тада реч Бен Акибе не би била неодржива. Морала би се, међутим, потврдити и изван историје. Тада бисмо понављали ствари за које недостаје историјско збивање.

Ипак је била добра констатација да се не налазимо „у доба пунских ратова", као што су многи мислили. већ у боју код Акцијума, а политички геније који би промислио консеквенце са уверљивом оштрином вероватно би нам уштедео многе непријатности, а пре свега странпутице.

Према томе, „од 2000. године" налазили бисмо се у веку општег мира, са џиновским градовима, хеленистичким уметнинама и моћном, усавршеном техником. По први пут би земаљска кугла била у једној руци, не би више било „граничних области" у некадашњем смислу. Парти те империје појављивали би се на другим, тек наслућеним местима. Већ је Ниче предвидео настанак светске државе, а затим њено распадање. Не може бити другачије.

Јер све што настане
Завређује да пропадне.

Стога су информације које може пружити чисто посматрање историје ограничене.

41.

Шпенглер је несумњиво схватио један турнус иако, као што је речено, његова плуралистичка слика у крајњој линији не може да задовољи. Стога се могло предвидети да неће недостајати покушаји да се у посматрању поново успостави јединство светске историје. То историографији из сопствених средстава неће бити могуће као што јој то никад није било могуће. Она за то мора пронаћи једну Архимедову тачку која би се налазила изван области историје, било у теологији, било у метафизици или у материји.

Са морфолошком констатацијом која и у нашем веку види ствари које се враћају можемо се сложити само у извесној мери — наиме, утолико да је, ако се ради о стварима које се враћају, турнус историјских циклуса зато сувише кратак и да тиме наше историјско искуство није довољно за препознавање.

Наравно, увек је добро и сведочи о духовној дистанци ако се пред призором налета актуелности опремимо Хорацијевим „Nil admirari" или Бен Акибиним „Све је већ било", мада се мора признати да је тај налет, виђен само квантитативно, огроман, како што се тиче масе тако и што се тиче позорнице догађаја. Томе се придружује њихово убрзање на начин геометријске прогресије од које догађаји као под млазом водопада већ преко 150 година следе једни друге све брже, све присилније и погађајући све већи број оних који делају и трпе.

Још више узнемирује констатација да овај налет чињеница несумњиво поседује и квалитативну нијансу. Ствари постају чудновате у мери која је без преседана. Реч „узнемирује" овде није употребљена у уобичајеном смислу; морамо прво

да је апстрахујемо од опасности. Тек кад то будемо успели моћи ћемо рећи нешто сигурно у овом тренутку. Страх замагљује обрисе. Узнемирује и оно што фасцинира.

Није историјски новум да рат опустоши широке области, убија њихово становништво или у њих усели злодухе, а и средства којима се људи за то служе можемо сматрати случајним. Тамерлана не можемо олако надмашити. Последице тридесетогодишњег рата су по погођене народе и њихову културу биле кобније од оба светска рата када се настављао прираст становништва, а капацитет цивилизаторских средстава и метода нагло растао. Ова разлика није случајна.

Друга запажања узнемирују у смислу онога што запањује и „долази", као на пример оно да се људска врста очигледно почиње мењати, како по себи тако и у односу генерација и то на начин за који ни у историјском следу ни у етнографској напоредности не постоје токови. То указује на промене које се не могу потврдити у турнусу уколико оне остављају траг на кружењима чија су кретања дугорочнија од кретања култура или историјског времена уопште.

То да и турнус који је показао Шпенглер може бити „тачан" не противречи овоме. Остаје, међутим, очигледно да се поред могућности морфолошког поређења и поновног препознавања придружују и нови елементи. Из тога можемо претпоставити да је са историјским турнусом истовремено истекло и време које пресеже своје мерило.

Можемо то предочити себи у бројкама: са деценијом може истећи истовремено и миленијум, десет хиљада година, или још већи турнус. Уколико желимо то представити просторно, можемо замислити да становник неке пограничне области истим кораком може да изађе како из своје собе тако и из куће, или чак из земље. О таквим односима обично мало водимо рачуна. Можемо да пребројимо пршљенове неке животиње а да не приметимо да на једном месту чине део скелета главе а на другом скелета леђа или репа. Што више механички бројимо то ћемо мање приметити прелазе те врсте. Слично стоји ствар с променом судбинског времена испод хронологије. Настављамо да бројимо не примећујући да се није променио само број већ и биће година. Оне следе једна другу, али нису више исте.

42.

Имамо ли осећај да живимо у једној касној епохи? Мора да је тај осећај прошао; оно 1900. године био је јаче изражен. Постоји само још неколико места на свету где човек може себи дозволити луксуз декадансе. Данас важи парола: птицо, једи или умри.

То огромно кретање које осећамо не може потицати само из дубљег промишљања света; оно избацује друге симптоме него стил Цезаревог доба. По тој теорији, требало би да расту армије плаћених војника; супротна тој теорији је потпуна мобилизација. Образоване би требало да карактерише једна сасвим другачија дистанца према стварима, духовна опуштеност, било у смислу стоицизма или Епикура. Питања моћи би требало мање да се мешају с питањима морала, и обрнуто. Глобално гледано, требало би да се живи пријатније, као што је то скоро увек случај у касним епохама и у епохама пропадања.

Слабо се примећује таква јесења и вечерња атмосфера — године појачавају како песимизам тако и оптимизам. С једне стране, не сматрају се касном епохом већ крајем, с друге стране се поздрављају клицањем и спремношћу на жртву која се не може објаснити а још мање порицати. Те две ствари заједно указују на једну необичну цезуру.

43.

Приликом посматрања нечег новог треба направити разлику између онога што је запањујуће и онога што је дивно — оно

што је запањујуће може бити и непријатно. То нарочито важи за поглед на наше научно-техничке напоре и машински парк у који они претварају свет. Његова монотонија, његово нивелирајуће дејство које одузима било какву чар, прилично је непријатно — да не говоримо о његовом убитачном капацитету у рату и миру.

Поглед овде пада на најнижи степен нечег „сасвим новог", а одушевљење које изазивају те творевине подсећа на задивљеност урођеника коме се показују огледала, сатови, ватрено оружје, који изазивају час његово одушевљење час његов ужас. Он за то даје своје плодове, свој накит, прави од себе роба.

Поглед на ту апаратуру не може да задовољи јер стварање у оном правом смислу нема никаквог удела ни у њеном настанку ни у њеном деловању. У томе увек има нечег мучног. Ту се до у најтананије нити мере, одмеравају, начињу и искоришћавају снаге, често по цену ужасног разарања, али ништа се не ствара, не ослобађа у једном вишем смислу. Ради се о снагама које су одувек биле присутне у свемиру, о томе да се оне учине видљивим и искористе на једном ниском нивоу. Свако ново откриће потврђује неисцрпност једне залихе коју ће човек увек само дотицати као што и од Земље обрађује само горњи, најтањи слој. Ту своју ограниченост лако губи из вида при активности чије је обележје мерљивост а врхунац рекорд, међутим, једна сламка или крило комарца сведочи о неким вишим дометима.

Додуше, у човековом је бићу да га мода задивљује више од тела и да му промене више падају у очи што су ближе површини. У том смислу и техника је врста моде: она је радникова одећа.

Промене на површини наговештавају промене у дубини. У том погледу свака појава постаје узбудљива, јер оно што ствари изражавају може бити неизмерно важније од онога колико користе (или штете). Ту, свакако, није довољна морфолошка тежња која упоређује појаве у богатству њихове напоредности и упоредности и из тога извлачи закључке. Та тежња би, на пример, при поређењу система римских путева са нашим аутопутевима, обратила пажњу на заједничко обележје једне касне епохе, и у томе има нечег тачног. Међутим, да би се приметило да се ради о две куће које су у историјском времену сличне, али су потпуно различите у судбинском времену, морфолошка средства не би била довољна.

44.

Ако проучавамо акта геологије, добићемо неки увид у то шта вео Маје може да нам понуди. Тиме улазимо у једно царство које је Хегел запоставио. Мањкавост његовог увида у природу с правом је називана његовом Ахиловом петом.

Шума из каменог доба, за коју шуме Конга и Амазона представљају само одсјај, архипелаг са џиновским рептилима који пливају, лете и живе на копну, велики гребен са миријадама дивних створења — мишљење које у томе види претходне и развојне стадијуме нашег достојанства мора бити веома редуковано. Стари народи су такве светове сматрали божјом играчком. Овде у пуној мери важи Гетеова мисао да смисао живота треба тражити у самом животу. Свемир има увек исти капацитет. Сваки је развој само премештање тежишта.

Такве слике изоштравају поглед за велике периоде и њихова мерила. Овде се, између осталог, поставља питање да ли, све док постоји смена генерација, све остаје „по старом", и да ли се важнији периоди могу наслутити тек тамо где се јављају нове врсте и родови. И, с друге стране, да није појава нових врста та која поставља нове периоде, већ да ли промењен квалитет времена, с једне стране, доводи до нестајања таквих појава, а с друге стране их избацује? Да ли се, на пример, престанак постојања амонита, говоримо ли упрошћено, може објаснити тиме да им је истекло време, њихов час,

и да је један нови земаљски стил захтевао друге формације, друге моделе? Из овог нужног разлога се губи борба за опстанак. Иза питања моћи делују питања времена.

45.

Тиме, наравно, напуштамо план светске историје колико је она историја човека и окрећемо се ексцентричним аспектима. Истовремено смо дошли до места на коме се постављају важна питања.

Прво ово: зар усек који толико очигледно карактерише наше доба не одваја само две епохе људске историје, већ истовремено најављује како ток тако и почетак једног већег циклуса? То би значило да чак и за обухватање обичних факата историјска средства посматрања нису довољна. Био би то случај већ и када би се радило о релативно малом циклусу, о неких десет или двадесет хиљада година. Такав један циклус је сићушан, упоредимо ли га, на пример, са индијском божанском годином или са токовима које узима у обзир наша астрономија, геологија или палеонтологија.

Даље: зар је одувек откако постоји човек постојала светска историја у нашем смислу? Несумњиво да није, пошто говоримо о праисторији коју или искључујемо из нашег посматрања историје или је укључујемо у њу као предворје. Нека особа, неки догађај мора имати сасвим одређене особине да би био „историјски". Ту спада како снага која твори историју тако и способност да се буде предмет историографије, објекат историјског зора. Тај зор је повезан са одређеним, не било којим епохама и збивањима.

46.

То није увек био случај. Херодота зовемо „оцем историографије". Он заиста пружа необично штиво; човек пролази кроз његове књиге као кроз земљу обасјану зрацима зоре.

Пре њега постојало је нешто друго, митска ноћ. Та ноћ, међутим, није била тама. Била је више сан и знала је за другачије повезивање људи и догађаја од историјске свести и њене селективне снаге. То уноси зраке зоре у Херодотово дело. Он стоји на врху планине која раздваја дан од ноћи: не само две епохе, већ и две врсте епохе, две врсте светлости.

Нешто касније, већ код Тукидида, зора бледи. На људе и ствари пада само јасна светлост историјског знања, историјске науке.

47.

Сада се поставља питање: да ли и ова светлост има своју епоху? Налазимо ли се на сличном прелазу као Херодот, или на још значајнијем? Да догађаји који се нуде нису можда више повезани на начин који обично називамо историјом, већ на неки други који још нисмо именовали?

То би објаснило тешкоће које се све више намећу, пре свега очигледну немоћ историографије пред надолазећом плимом слика. Није то због недостатка даровитих посматрача, већ због тога што се све мање облика и догађаја уклапа у историјски оквир и његове појмове. Са историјским везаностима и крајолицима из света нестаје и понашања које се може проценити и предсказати према историјским узорима. Због тога и речи које су спадале у непоколебљиви саставни део историјског деловања и споразума, као што су рат и мир, народ, држава, породица, слобода, право, полако постају варљиве.

У тој вавилонској збрци историографија покушава да узима позајмице, било од теологије, митологије и демонологије, било од психологије и морала, или напросто од политике. Заиста, једва да још можемо отворити неку књигу о политичкој историји у којој се одмах не види

њено политичко стајалиште, а тиме више намера него назор.

Међутим, неком ко жели да зна шта се дешава мора бити више стало до типологије нашег света и његових збивања него до његовог полемичког осветљења.

48.

Груби упади који на многим местима претварају историјске крајолике у елементарне скривају промене тананије али продорније врсте. Више забрињава то што човек почиње да се мења у својој суштини, као биће. У њега продире нешто ново и страно и то генерално, планетарно, што надилази нације, расе и степен образовања. Те су промене невидљивије од оних техничких, мада су повезане са техником и узрочније су.

Свакако да је једна од најстаријих констатација да се човек мења и једва да је постојала генерација која то није објављивала. Промене су увек присутне, мада их често прецењују, „стари" у негативном смеру, а „они што долазе" у позитивном.

Овде се, међутим, ради о нечем другом, о више од пуке промене стилова, чак и ако реч „одећа" схватимо у најширем смислу. Из године у годину све више забрињава и све се снажније осећа да настају ствари које би запањиле и Бен Акибу — управо због тога што се не могу сместити у историјски простор. Управо то потврђује и чињеница астролошког немира од кога смо пошли. Као фактум може бити неважно то да милиони прате свој хороскоп. То мења мало или ништа. Међутим, крајње је поучно као симптом.

Ако претпоставимо да се налазимо на крају једног циклуса који пресеже историју, чак можда и људску егзистенцију на Земљи и да већ делује на човека нова епоха, мораћемо да закључимо да ће доћи или да је већ дошло до појава које још нису фиксиране историјски или чак антрополошки. Пошто, међутим, геологија далеко наджививљава људску историју, из ње би се као из широке категорије можда могло црпети нешто слично.

При том се намеће једна тешкоћа на коју је довољно указати. Понавља се Херодотов положај, са обрнутим предзнацима. Херодот се из историјског простора у који је управо био крочио осврнуо на митски. Чинио је то бојажљиво. Иста та бојазан данас је препоручљива тамо где се с оне стране зида времена оцртава будућност. У сваком именовању скрива се опасност.

Када је Херодот, на пример за време путовања у Египат, постао упућен у мистерије које су се још свуда практиковале, он спомиње ту чињеницу, али прећуткује шта је спознао. Митско за њега представља моћ која се повукла у светилишта, али чије границе треба поштовати.

Иначе, тај однос се наставља ако не у каснијој историографији оно ипак у историји. Слике, ликови, догађаји у историјском пољу увек су изложени опасности да их обасја и надвлада мит и то баш у тренуцима кад изгледа да кулминира историјско.

Један од великих напора постхеродотовске, дакле западњачке културе у ширем (не у Шпенглеровом) смислу, састоји се стога у очувању њене историјске структуре, било структуре државе, мишљења или личности и њеног захтева за слободом, против напада митских сила и њиховог повратка. То, а не борба између нација и економских облика, спада у битно поимање епохе која је за нама. О очувању историје, уопште о историјској свести у том смислу може бити говора само у њој.

49.

То очување историје велика је тема западњачке културе и чини је различитом од свих осталих. У односу према њој спорно питање да ли историју треба третирати као државну и ратну или као културну историју у ужем смислу, поприма

другоразредни значај — битно је очување једног посебног номоса, једног тако-битка који се потврђује у култури а брани у борби. Против природних сила и варварских народа, с једне, а против повратка митских и магијских сила, с друге стране, покушава да се потврди достојанство историјског човека. То достојанство је чудно; свест, слобода, право, личност прожимају се у њему на посебан начин или зраче из њега као из прафеномена. Оно одређује ранг човека који ствара или дêла, „великана", узора у делима и чинима, а омеђује оно што се може очекивати од човека који пати. Та мера, то одржавање мере често се повреди, забораве, али као висинска црта, као мерило за људе и ствари провлачи се кроз масив догађања, а и велика историографија се наставља на тој црти.

Све се то код Херодота приказује одмах и најјасније, нарочито у његовом опису персијских ратова и чини његово дело великим штивом на смени епоха кад је тако-битак историјског човека доживео повреде и још их доживљава, а које се можда више никад неће моћи избрисати.

Засад ћемо да занемаримо врсту и тежину тих повреда и питање које се намеће да ли се оне могу поправити или не, и позабавићемо се њиховим смислом. Нарочито треба размотрити да ли се ради о враћању, на пример о враћању митских сила које продиру прикривене у историјски свет у распаду и његове пукотине или да ли је ова могућност искључена.

50.

Митске силе су по себи неопходне у историјском свету. Ни држава ни друштво не могу следити чисто политички план, било да се он приказује као способност да се управља државом или као друштвено уређење.

При том се не ради о пуким сећањима каква скривају светилишта и људи у својим криптама или којима се инспирише поезија и која од моћних симбола бледе у пуке алегорије и коначно до фраза. Митско је време у историјском такође присутно, на пример као што бронза у гвоздено доба такође игра улогу. Међутим, то двоје треба раздвојити као струје чији додир доноси снажно дејство, али и опасности. У том погледу су, да останемо при наведеном примеру, индикативна места у Светом писму где се каже да се олтар од камена не сме „гвожђем тесати", као **5. Мојсијева књига** 27, 5.

Свет митских слика је присутан и стога његово непоштовање, његов прогон доводи до све већег пораста притиска и коначно до пуцања бране. Тај свет се, дакле, мора неговати у оквиру културе, штавише култура је могућа само тамо где се на ту негу обраћа пажња. Митско мора да има своје посебно место у историјском простору, свој посебан турнус у оквиру историјског времена. У атеистичкој држави то изостаје, пошто она не свргава с престола само богове. Хелдерлин је потпуно јасно видео ову празнину и упозорио на повратак „прастарих заблуда" („Рајна").

Велики добитак који још и данас даје читање Херодота не лежи само у томе да он историју види као ново средство за људе. Томе се придружује разликовање историјског и митског времена, њихових различитих захтева и жртава које им треба принети. Мит се не третира као сила која се повукла; он се негује.

У томе се испољава степен слободе који је остао узоран. Погрешно је посматрати га као још непотпуно ослобођење. Као што Сократ за сва времена представља узор за понашање човеку слободног духа тако се код Херодота као узор одмах у почетку јавља достојанство историјског човека и његова врлина да се „поштује постојеће". Слобода и везаност не могу једна без друге.

51.

Херодот је из зоре историје окренуо поглед у митску ноћ. Нова светлост бацала је јак сјај који је падао и на богове. Постоји историјски Исус, али не и историјски Јупитер. Стојимо у поноћи историје; откуцало је дванаест и ми гледамо испред себе у мрак у коме се назиру будуће ствари. Тај поглед прате језа и тешке слутње. Ствари које видимо или које мислимо да видимо још немају имена, безимене су. Ако им се обратимо речима, не погађамо их тачно и измичу омчи наше власти. Кад кажемо мир може доћи до рата. Планови о срећи претварају се у убилачке, често преко ноћи. Историјско именовање важи само још на одређеним површинама, слично класичној физици или традиционалном рату. Ствари нам се мењају под руком. Зидови у којима наш речник још може да убеди постали су тесни. Песништво то потврђује. А то сведочи о нечем вишем, о нечем другом од доласка нове историјске епохе, епохе која је историјски упоредива.

Више не именујемо по свакну цену догађаје које смо доживели. Шта је слобода, нација, демократија? Шта је злочин, шта војник, агресивни рат? О томе су мишљења вавилонски подељена, не само због тога што су речи постале порозне, већ што су постале многозначне.

У именовању будућих ствари лежи велика одговорност. То је одувек било тако и важи сад у још већој мери. Имена нису само појмови за познате ствари; она имају снагу призивања. И под овим углом гледања препоручљиво је посматрати стару расправу око универзалија у новом светлу. Могло би се десити да је нуцнуо час и за нашу науку на коју је она извршила тако велики утицај. Тада би постала нешто друго, можда нешто веће, њен данашњи битак тек припремни степен.

Овде мало примећујемо промене, нарочито не путем знања које остаје као целина у својим повезаностима. Оне остају као димензије и предмети неког брода који је у целини гледано изложен покрету таласа.

52.

Толико о именовању у неизвесним временима. То се односи и на крвну жртву. Име потиче из сакралног језика. Крв се сматрала за највиши дар. „И готово све се крвљу чисти по закону" (**Јеврејима,** 9,22). Недостају нам предуслови да бисмо схватили такве односе. Понекад изгледа као да управо злочинац поседује језив њух за жртву спремну за жртвовање, онај инстинкт због кога гомила није тражила Барабаса, већ Христа.

У миту је херој тај који приноси жртву. На његовој крви почива оснивање, на пример царства, као што задужбина, на пример цркве, почива на крви спремној за жртвовање. На крви злочинца почива покајање и самим тим право. Неизвршено покајање значи општу опасност. Зато се раније говорило да „крв не сме остати на тлу".

Митско жртвовање се враћа у историјским ратовима, све до у наше време. У том смислу национални херој има још митску величину, отаџбина митску моћ какву држава као таква не уме да пружи. У отаџбини историјских нација скривен је старији захтев за земаљском домовином каква се појављује на тријумфалним луковима отеловљена као Велика жена, као мајка, фурија или Нике која синове води у победу.

Жртва у митском значењу претпоставља добровољност, одушевљење које карактерише Грке насупрот Персијанцима, а код нас избијање првог светског рата насупрот избијању другог.

То да херој као узор нестаје не само у уметности и књижевности, већ и у општој свести не треба изводити из машинске технике и њеног деловања на масе као што се често покушава, већ из исцрпљености снаге која твори историју. С том исцрпљеношћу уско је повезано

нестајање имена, личности. Домет при том може остати исти, чак да расте, али улази у друге односе као што су односи рада и рекорда. Ту се одмеравају друге снаге; више се не гледа, као код такмичења, човек као противник, противник као човек. То да се техничком апаратуром не може баратати као херојским средством, у чему се, на пример, Диомедова бојна кола разликују од неких данашњих, не може се објаснити из појаве таквог оружја, већ из различитости двају раздобља.

Незнани Јунак стога није херој, јунак у том смислу. Он нема ни личност, ни индивидуалност, на његова се дела не надовезује никакав еп, ни извештај. Он нема имена, у суштини ни отаџбине. Он је син Земље, мрачни повратник, није утемељитељ, ни оснивач, није ни онај који ће оплодити мајку Земљу.

53.

Велике крвне жртве нашег доба не могу се посматрати као жртве верског рата, на пример крсташког, а ни митско-херојски, као у доба отаца, нити кроз историографију, ни кроз књижевност, ни на напуштеном огњишту.

Када се нешто враћа, кад чини корак уназад, оно мора одвести у старије, безимене слојеве, у земљу без богова и хероја, у земљу предхомерску, чак предхераклејску. Догађање има једну елементарну титаничко-телуричну црту у којој материјални поредак премашује патријархални, а старо право, стари обичаји, стара слобода се доводе у питање. Овоме одговара бескрајна, прометејска одважност средстава и метода, вулканизам, ватра, буђење змије Земље, појава злочинаца, њихова некажњивост. Овоме одговара и предност енергије над продуховљеном формом, било у држави, уметничком делу или у стратегији. Не долази рат у светлост прочишћене моралности и не постаје тамо неодржив, већ се распада у себи, постаје тупим и непредвидљивим чак самоубилачким средством политике, постаје слепа улица.

Тиме и убијање губи свој предвидљив смисао, излази из традиционалне законитости. Разлика између човека који попут судије или војсковође на легалан начин располаже животом губи се насупрот џелату и убици, постаје дискутабилна, док истовремено безброј невиних због ситних социјалних или економских разлика губи живот или се мучи попут робова.

Насупрот томе о жртвама не можемо говорити више ни у сакралном смислу, као о крсташким ратовима, ни у херојском, нити чак у практичном, као што је управљање државом. У ово убијање морамо урачунати и оне асптрактне форме које сматрамо несретним случајем. Оне се не могу мерити само чисто бројчано са ранијим ратним губицима, већ се оцртава и опасност масовних катастрофа. И то спада у одговорност.

Додуше, на Земљи се није десила још ниједна промена која није тражила крв. Не знамо да ли се и у ком смислу приносе важеће жртве. Али не можемо да сумњамо у то да се тражи крв. Није само вероватно да то нема онај смисао који му дају они што проливају крв; то је и једина мисао која обећава искупљење и помирење.

Не видимо жртву, али плаћамо данак.

54.

Овде треба обратити пажњу на заблуду која је могла искрснути. Тачно је да митске силе продиру у свет историје, нарочито ако се запусте. Међутим, крај историје се не сме тумачити тако да она поклекне под митом и његовим повратком, као у споменутој форми, да светла историјска свесност попут дана падне између две ноћи.

Такво продирање може се одвијати само парцијално, само у оквиру дана. Свакако да постоје разлози да се тога прибојавамо или да то очекујемо. Додуше, ту не спада моћ митског света слика, али зато спада воља која уз њу прианьа, ту спадају скривене жеље. Оне се могу објаснити протестом против нестајања снаге која твори историју, веома ретке таленте у уметности доводе чак и до претенциозне празнине, а у политици на фаталне странпутице.

Митско је, као што смо рекли, увек живо, нарочито на границама времена, код рађања и смрти, у ратовима и катастрофама свих врста. Митске силе, међутим, у наше доба нису јаке по себи, већ због тога што су ослабиле историјске форме и њихово особље. Митско жели да продре на местима прелома као у рубоверане, али се тамо не може развити старом снагом, јер је супстрат сувише слаб. Тако ступају на сцену заменици певача и глумаца, до процесије маски хероја и демона, иза којих се одмах открије плитка физиономија.

И то је знак за место шава. Поред њега зјапи страшна, концентрисана реалност. То може довести до ребусне двосмислености збивања код кога онај који пати добија ранг који кривац мисли да заузима. Није то због тога што је онај који пати „бољи". То је због тога што он улази у патњу као у комплекснију стварност и што тамо изазива важније ствари него кривац. Онај који пати је ближи рађању. Он плаћа већи данак, плаћа и за друге. Код Стаљинграда се мења више тога него код Седана. Додуше, и кривац је потребан. Он је потребан у смислу у коме је потребна и наука, не као онај који мења, већ као средство за промену света.

Питање је светлости да се митске силе не могу вратити као владајуће, личне и објективно убедљиве. Од Херодотове зоре не постоји више ноћ у некадашњем смислу. Старе слике су под зрацима историјске свести постале плашљивије, осетљивије. Усуђују се да изађу само у оној мери у којој слаби свест, у сну, у видовитој и стваралачкој екстази, код преврата. Излазак из историјског поља није, међутим, нипошто повезан са смањењем свесности; критичка способност, штавише, непрестано расте. Већ то говори против повратка мита.

Слабљење митског је неопозиво, јер је дух од Херодота добио нов карактер, нов аспект. То је један карактер indelebilis, посвећење које му не може узети ни угасити никакво злодело, притисак или злочин. Одавно знамо да је наш унутрашњи живот колико целина толико и саздан од саставних делова. Када се његови поглавари окупе, међу њима увек буде и митских и таквих који поседују велику моћ. Ипак, морају се повиновати када наступе силе свести, високог степена. А то се може очекивати увек, чак и у најгора времена.

У области етике је слично: извесне ствари су немогуће, додуше не заправо, али у зôру, откако се појавио Христ, „нова светлост". Цркве се одавно могу преуредити у музеје, складишта или биоскопе; остаје неискорењива свест за оно што је у етичком смислу лепо или ружно. То ружно је могло бити лепо у митска времена — као приказ крвних жртава на мексичким пирамидама — у тренутку када су га угледале хришћанске очи, оно постаје злочин. Тиме није речено да и хришћани не би били способни за нешто слично, или да су Шпанци били бољи, али недостаје онај митски сјај, посвећење, самосвест старе силе. Човеку је то за сва времена исцењкано и откупљено. Толико да би се приметило да не треба очекивати повратак митских фигура на власт. Томе не противречи да се историјска свест као снага која твори историју са своје стране повлачи са власти, да се можда већ повукла, и то на сличан начин као што је сменила мит. Да останемо при слици окупљања у унутрашњости Човека: поново би наступио висок степен који, додуше, познаје старе знаке, али који је морао примити непозната посвећења. Она могу дати смисао крвној жртви.

То би се прво легитимисало одећом, то јест чињеницама које се традиционалним средствима не могу више тумачити. Такве чиењнице су прво наступи-

ле појединачно; или се нису могле увести у уобичајене системе или су то могле само несавршено. Брзо су се размножиле у броју и тежини, тако да се не ради више о томе могу ли се још ухватити. Не траже повезивање са старим системом и његовим одељцима, већ стварање система.

Чињенице не доводе до промена; оне показују промене. Оне су већ плод; зачете су давно пре, „кад је ноћ била најдубља". Давно пре настала је језа.

55.

Овде нам се чини умесним да поновимо нешто. Посматрано чисто хронолошки, сваког тренутка се завршава једна епоха, било које дужине, и почиње нова. Сваког дана прође хиљаду или сто хиљада година — међутим, питање је да ли такви распони имају неки квалитет ван свог мерљивог трајања. Мора, дакле, бити приметан истовремено и циклус у том трајању.

Ако би се радило о неком великом циклусу, требало би претпоставити да се с њим окончава и један број раздобља. С миленијумом се завршава и његов последњи век и деценија. То је само бројчана аналогија. Квалитативно бисмо пре могли помислити на сумирања као што се код одређених астрономских констелација не подиже само плима, већ и велика плима или, чак, потоп. Нестаје једно острво, а с њим бића која су га настањивала. На њему се настањују корали.

56.

Поделе светског збивања на велике епохе не задовољавају. То је већ често примећивано, нарочито у погледу схеме „стари век, средњи век, нови век".

Историју и „предисторију" тешко можемо разграничити. Сада схватамо историју не као стање свести, већ као нешто обасјано свешћу.

Разликовање ни у ком случају није чисто временско. Предисторија почиње тамо где недостају мање или више сигурна документа, нарочито писана. Зато су народи без писма, као Келти, „предисторијскији" од Египћана или Вавилонаца, који су „ранији" за више хиљада година. Када дешифрујемо неко писмо, за нас се мења народ који му припада као да смо нашли кључ који отвара ладицу. Тако је тренутно слика старог Истока „у покрету", јер притичу нови извори. То не претпоставља да у тим изворима, на пример у сумерској књижевности, влада историјско мишљење у нашем смислу, или да се бележе историјски датуми. Писмо је, поред садржаја, захват за историјски дух. И значај археологије се мења већ по томе да ли је у служби историјског или предисторијског истраживања. Једном доноси, као у Помпеји, доказе, другом, као у пећини Алтамира, открића. Лопата је за историју помоћно, за предисторију главно средство.

Овој неизвесности доприноси и то што су наше представе о предисторији доживеле изненађења и у погледу раздобља, и то путем трагова ловачких и пастирских култура које досежу дубоко до у камено доба. Оно што пружају пећине Европе, Сахаре, Јужне Африке и Индије не може се сврстати у наслеђену схему. То отвара нове перспективе. Томе ће се придружити даљи налази, а тиме и изненађења.

Сада долазак Човека морамо прилично да померимо уназад и то не само етнолошки, већ и временски, и по питању ранга. Једна епоха која је у музејима представљена са неколико урни и копаља не оставља нам, на пример, изроде у облику троглодита, већ уметничка дела оне узвишене врсте која се човеку за сва времена обраћају мантром: „То си ти."

Не обраћају нам се та дела случајно, као „модерне" слике. Исто тако, мало је случајно да смо их открили управо сад, мада су била приступачна већ хиљадама година. Али још недавно, кад су нађена,

сматрала су се неверодостојним, то јест, људи нису имали очи за њих.

Поучно је питање: „Зашто баш сад?" Оно води до места прелома. С његове нама познате падине могло би се можда рећи да је наше историјско биће сада достигло највиши степен тензије, одважне и уједно свесне страсти која нас гони на границе времена и простора, у пећине, гробове, у утробу земље и јаме морских дубина, у космичке висине и поноре.

Сигурно је — ово је једна страна, нама позната падина места прелома са њеним открићима. Друго питање је ово: зар ова нова стаза што измиче сваком искуству није већ знак да смо напустили поље историје и да видимо нове ствари, налазимо нове ствари, јер нас је напустио наш демон, наше историјско биће? И Америка је могла бити откривена тек пошто је у човеку пропала стара Европа, средњи век.

Унутар нас морају се срушити Херкулови стубови пре него што се појаве нове Хесперидe. Ту се намећу нова питања. Много тога указује на то да ће опроштај од историје бити реснији и кобнији него што је био опроштај од мита. Зато можемо претпоставити да је завршен још један већи циклус. Хоће ли човек жртвовати још више него што је жртвовао ономад, хоће ли оставити још више — на крају саму људскост?

СИДЕРИЧНА ПОГЛАВЉА

85.

Са речи атмосферски прелазимо од могућности историјске поделе на велике епохе под хуманим аспектима на сидеричне. Оне се односе на историју Земље као историју сазвежђа и могу се поделити на космогонијске, геолошке и метеоролошке токове.

Космогонијске представе данашњице баве се концепцијом динамичких модела света огромних димензија које се, међутим, могу мерити временски и просторно. Већ постоје тачни подаци. То одговара динамичком и истовремено егзактном бићу радника. Експлозија је играла улогу како у великом тако и у малом и како по питању порекла тако и по питању краја.

Крај изгледа могућ изазван како топлотом тако и хладноћом, као и помањкањем енергије. Претпоставка о смаку света одумирањем топлоте које почива на деградацији енергије плод је посебно непријатног и немаштовитог гледишта.

У **Еди** смаку света претходи трогодишња зима, звана „фимбулветер". Праћена је братоубилачким ратовима и ратовима међу народима.

Доба рата и убиства,
Штитови се ломе,
Доба ветрова и вукова,
Пре него што свет потоне.

Хајмдалс Хорн буди богове који ступају у савез са Ајнхериарима, то јест са свима који су се икада храбро борили на Земљи. Одину је драга њихова свађа, као припрема и јачање снага за одржавање Великог пожара. Велики јасен подрхтава, ломи се мост од дуге, змија Мидгард се расклупча и ослободи се. Борба богова и Ајнхериара са џиновима и космичким чудовиштима завршава се тиме да Суртус Лое запали земљу. Већ претходно два вука, Скол и Хати, прогутају сунце и месец. Богови падају под змијом Мидгард и њеном пратњом и под Суртусовим мачем светлијим од сунца. И овде, као и у борби богова Олимпа против гиганата, боговима је потребна помоћ људи док Земља може без ње.

Али се, потом, космос обнавља и из прамора излази нова Земља коју ће ускоро настанити нови људски род. Ово поновно стварање или васкрсење налазимо свуда у митовима и религијама — овде се промаља нова светлост после дугих тамних ноћи, тамо почиње ново божанско доба пошто је старо окончано. Појављују се нова сазвежђа, нови богови,

нови људи. Вео Маје бледи и добија нови сјај. При том се претпостављају незамисливо велика раздобља; тако се живот Брахме шири преко милијарди људских година.

Заједничко им је схватање да се и свемир мора подмладити. Космос се с времена на време обнавља, како кажу Грци, тако што потоне у ватру. Материјал постаје ломљив, истроши се; не помаже више да се изврће ни да се окрене.

Ипак, остаје нешто застрашујуће у слици точка који се вечно окреће — остаје питање осовине око које се врти или, ако хоћемо да останемо код слике одела, питање тела које је скривено под материјалом времена који се мења. Овде задовољавајући одговор могу дати само религије, и то је један од разлога због чега се оне не могу одбацити. Да ли је време једном засвагда закључено између стварања и страшног суда или се створења после многих поновних рађања могу из њега ослободити — заједничко је схватање да оно има границе. То потврђује и мишљење на свом највишем степену.

86.

Апокалиптичне визије прате човечанство на његовом путу, иако се мења расположење с којим се гледа на њих. Изглед на смак света може изазвати велико олакшање, силно ослобођење. Важно је оно што човек насупрот пропасти света има да стави на вагу. Најмања ствар је неустрашивост. За прве хришћане је оно што се „после извесног времена" очекивало значило указивање царства божијег — а његово изостајање губитак наде. Изглед на смак света је овде једино што ствари чини подношљивим.

Апокалиптичном расположењу које се развило у наше време недостаје било каква противтежа. Карактеришу га конкретна обележја. Већ у 19. веку су значајни духови видели да је нешто постало порозно, да прети нешто страшно, а тај увид често чини њихову судбину. Покушај да се духовна супстанца врати било из бајке, мита или историје морао је да пропадне; позиције романтичара постале су неодрживе. Између Ничеа и Вагнера се не ради само о нечем прошлом, о провери богова, већ још више о будућим стварима.

Ниче види далеко у будућност. Он не припада више класичним филозофима; мисаона снага нехотице се претвара, као путем изолације која је постала трошна, у песничку. Изолација је импресионистичка: „Осим тога што сам декадентан, ја сам и супротно од тога" **(Ecce homo).** Улазак у песништво може се изложити и тако да мисао није више довољна. Ниче једном каже да тамо куда он пролази ускоро нико више неће моћи да пролази; касније у Турину могао је да каже: куда сад пролазим нико не иде испред мене. Тамо је видно обиље, тамо су Мида и Данаја.

87.

На механизам пропасти гледа се различито — то доста зависи и од темперамента. Нептунисти имају другачије представе од плутониста; све у свему, и нема неке велике разлике. Подривање, на пример, испирањем или растварањем може дуго остати неприметно. Кад је оно довољно деловало, долази до рушења, до катастрофе тектонске снаге. Тада се траже кривци и подмећу лажни.

Представе о пропасти света поводом појаве Халијеве комете 1910. године разликовале су се својом рационално-астрономском верзијом од шпекулација које су одвајкада повезиване са регистровањем необичних небеских знакова. Шок који је две године касније изазвао бродолом „Титаника" био је већ другачије, специфичне природе. Ту је пропаст по први пут попримила облике који су нам у међувремену постали блиски. Техничке катастрофе су биле познате и раније; као пример нека послужи рушење великог амфитеатра у доба Тиберија. Нешто ново

су црте аутоматизма које се придружују и доприносе пропадању плана. То да се код „Титаника" заиста ради о великом догађају, о знаку или омену, како се раније говорило, одаје његову симболичност. Свака појединост има значење, а у нашој новијој историји само афера Драјфус има сличну специфичну тежину. Пропаст „Титаника": то је Пропаст, као што је афера Драјфус Афера. То су модели наше технике и наше политике и остаће то, мада је отада потонуло више и већих бродова, а неправде су се нагомилале као пешчана зрна.

У то време мора да је Шпенглер концципирао реченицу: „Пропаст Запада није ништа мање до проблем цивилизације." Отада је претња техничке катастрофе постала све присутнија у свести народа и појединаца. Непрестано је растао број жртава које су тако приношене. И колективна збивања попут ратова, грађанских ратова и великих експеримената попримају облик техничке катастрофе. Стога је вероватно да се и смак света схвата у том облику.

Особитост ове перспективе лежи у њеном недостатку противтеже. Недостаје познавање или чак и претпоставка друге стране код атеистичких премијума или оних чија је супстанца ослабила. Свакако да је и дах ужаса распламсан ликом Радника необично јак. Да би се оборила тако јако укорењена сила као што је шинтоизам било је потребно једва више од једне диверзије. Једино лик самог Радника видимо како се из сваког пламена уздиже све јачи. Из тога се може претпоставити да су у њему скривени ватростални елементи и да још није пронашао свој чист одливак. Још има много шупљина.

88.

По први пут је апокалиптично расположење у материјалном погледу повезано са делом човека. Смак света изгледа могућ као непосредна последица људског рада, људског деловања. То код катастрофа о којима се говори у Генези, код великог потопа, пропасти Содоме, вавилонске збрке, није случај. Тамо се ради о страшном суду.

Изградња вавилонске куле се прекида, али се кула не руши. „Морали су да прекину са изградњом града." Хибрис је погођен у својој потенцији, у својој намери и изгледа непотребно да пропадне због својих материјалних консеквенци, на пример због погрешног планирања или грешака у конструкцији. Очигледно су га спознали већ код спајања народа и у светском језику који противрече плану стварања (**Сирах** 33,16).

Насупрот томе, модерно апокалиптично расположење носи једнодимензионалне црте; повезује се са једним људским чином коме недостају суигра и противничка игра. Стога терапија не може продрети ни тамо где се размишља о моралу. Моралност без Архимедове тачке, то јест без примеса трансцендентног може се вртети само око себе саме: у људском и сувише људском. Тако се данас могу чути чак и мислиоци како говоре: „Да нема тога и тога све би било у реду." Међутим, да није тога и тога ствари би се вероватно представљале још страшније — да не говоримо о томе да, када избледи нека страшна слика, на њено место одмах долази нова.

Такве и сличне тезе хране се из изједначивања разума и морала. Свет је испуњен разумним људима који узајамно пребацују једни другима своју неразумност. Ствари, ипак узимају свој ток и то очигледно сасвим другачији од оног који је намера свих. Онај ко га посматра ближи је изворима него да слуша партије, свеједно да ли расправљају о стању у својим фракцијама или in pleno.

Мање је жалосно него што се често претпоставља да се ствари не одвијају по програму и да се по програмима још само једино лавира. Најстрашнији изглед је технократија једне контролне власти коју врше осакаћени духови и они који сакате.

89.

Смак света без трансцендентних метафизичких аспеката и без моћне светлости која одатле долази и уништава страх — то је тужна слика. Потиче из доба губитка, из доба једне већ закржљале маште.

Зато ћемо моћи да кренемо даље ако, уместо да се бавимо представљањем ужаса, суочавање са њима схватимо као неопходно стајалиште на нашем путу. Ту појединац није више немоћан, није више слабашан глас усред милиона, већ господар великих одлука, уколико постане свестан своје слободе која га чини независним од историје, чак и од ствари и њихових окова. Ту он свет држи у својим рукама.

У том погледу Хердер нас води даље од Хегела; светска историја код њега служи васпитању људског рода: она је курс педагогије. Појава апокалиптичних визија је као знак упозорења тако и предзнак великих промена за које се треба опремити и прочистити. Већ тада кад тај слој буде достигнут свет неће моћи да „пропадне".

Често је примећивано да је појединац разумнији по себи него кад чини колективни делић неке рачунице. Стога се мора окренути себи, и у себе. Постоје проблеми који изгледају екстензивно нерешиви, али су интензивно решиви, тако што појединац „излази с њима на крај". То је нарочито случај кад пропаст изгледа неизбежна. Појединац се не може искључити из ње али може из пуког броја и његове статистике да изађе у области у којима влада неки други закон.

Тај задатак се поставља човеку и одувек му је постављан. Са смрћу сваког појединца одиграва се једна пропаст света; свет се гаси као његова представа. Остаје његова својина. Питање је како ће се помирити са пропашћу, на пример, ако га задеси смртна болест или у ноћи пред погубљење. Бити сам са сопственом коначношћу спада у велике сусрете. Ни боговима ни животињама он није дат.

90.

Може се приговорити да се на тај начин приватизује учествовање. Тај приговор је сувише баналан, пошто се у тријумфу појединца ослобађа неизмерна снага, слобода у најдубљем смислу која пркоси било каквим цифрама. Тамо је гора Маслинска, тамо је Сократова ћелија. Увек су сасвим близу.

По мери и начину на који се нечији дух препушта паници препознаје се његов ранг. То је примедба која не важи само етички и метафизички, већ и у пракси, у времену. Код сваке катастрофе, на пример код пожара у позоришту или бродолома, наступ појединца који задржи присебност може имати за последицу не само да он сâм остане неозлеђен, већ и да остану сви други. Добро је ако је тај појединац директор позоришта или капетан брода, али то није неопходно. Из таквог духа не говори тананији увид у техничке повезаности, већ оно што у њему остаје неокрњено. Чак и кад је искључена могућност спаса, кад брод потоне крај пустог Арктика, такав шеф ће се побринути да се ствари одвијају људски, а не по обрасцу животињске панике или канибалске хорде.

Док на практичном плану морамо тежити томе да искључимо катастрофу, теоретски морамо рачунати са њеном вероватноћом, чак са њеном неизбежношћу. Све је пролазно у пролазном свету. Болесник зове лекаре, узима лек, и добро је што то ради. Исто тако је добро што рачуна на своју смрт и што се опрема за велики пут, свеједно да ли мисли да он има циљ или не. Пре него што благослови оно временско, он га доводи у ред. Тек кад превали тај сусрет са пролазношћу и страхом који у њој почива, он ће владати својом болешћу, свеједно куда она води.

Предрасуда је да су болести бесмислице. Болести су искушења.

91.

Нисмо без мерила. Када су ноћ провели у подземним ћелијама цирка, снаге су им биле истрошене. Претходно су прошли кроз ужасе, прогоне, хапшења, саслушања, мучења, понижавања. У току ноћи звери су тресле шипкама; њихов немир, њихово завијање дубоко се урезало у опажање. Још је страшнији био метеж гласова с којим је гомила од раног јутра почела да пуни трибине. Био је весео, пун очекивања. Људи су се свађали око места; извињивачи су нудили освежење. Касније су дошли нотабилитети, витезови и сенатори, на крају сам Цезар. Они који су другачије мислили и осећали били су у огромној већини.

Затим су подигнуте решетке; шачица људи је гурнута у арену. Сунце је блештало. Али било је слабије од унутрашње светлости. Тако падају империје, тако се мења свет.

92.

Новум је да је пропаст у облику апокалипсе, космичке катастрофе стављена у човека и да зависи од његове одлуке — чак и у случају да се та могућност одиграва само у људској фантазији. Свет као запаљива зграда, као велик амбар, људи у њима као деца са шибицама — и то спада у излазак из историјског простора, у његове индиције.

Раније је та димензија била привилегија богова; била је то ватра која је долазила одозго, а не одоздо. Зебаот увек изнова размишља да ли да људе истреби из корена, и има за то разлоге. Има смисла у томе да човек постане титан тако што упије оно божанско — то свргнуће морало би нужно да претходи његовом новом овлашћењу. Друго је питање које му силе при том помажу.

У поређењу са катастрофама приказаним у Постању, код нас су постојале само опомене. Тренутно људском роду изгледа да више прети пренасељеност него истребљење. Али и ту и тамо ће статистичка предсказања заказати; не ради се о збивањима с којима се бројчано може изаћи на крај.

Што је дух ограниченији, што је заслепљенији пуким цифрама, то бесмисленијом му се мора учинити катастрофа. Катастрофа, међутим, има своје место и задатак у свету. Она није само знак да је поремећен ред, већ и да се он поново жели успоставити. Можемо претпоставити да увек постоји место са кога се види да се она налази у плану, чак и ако се ради о ексцесима у незамисливим размерама, на пример једне супернове.

Стари теолози су за то усмеравање имали савест, стога је и страх имао своје место и није могао превагнути. Слике којима изражавају величину свемира такође су убедљивије од раздаљина у светлосним годинама. Ниједна се астрономија не може мерити са првим певањем „Месије":

Ту само сунца испуњавају округ,
Попут омота сатканог од зрака
　　　　　　　　　　　　прасветлости
Сјај им кружи по небу. Ниједна Земља
　　　　　　　　　　　　на заласку
Не ближи се смртном погледу неба.
　　　　　　　　　　　　Хитро, далеко
Пролази тмурна природа. Тада земље
　　　　　　　　　　　　журно промичу,
Мале и неприметне, као што се под
　　　　　　　　　　　　ногама путника
Ситна прашина што гамад скрива диже
　　　　　　　　　　　　и пада.
Око неба су хиљаде отворених путева,
Дугих, непредвидљивих, окружених
　　　　　　　　　　　　сунцима.

Као пример велике песничке визије свемира у коју већ улазе цифре и мере, навешћемо „Еурену" Едгара Алана Поа.

93.

Смак света није неки проблем. Он би избрисао све проблеме. Међутим, апокалиптично расположење, страх од косми-

чке катастрофе представља погодан терен за размишљање. То је знак да смо достигли степен на коме се доводи у питање судбина Земље као такве. Стога развој не погађа само сваког човека који настањује планету, већ истовремено и живу и неживу природу. Адекватно томе треба да постоје индикације које се могу прочитати не само из историје човечанства, већ и из историје Земље.

У погледу човекове судбине, специјално као бића које гради државе, као политичког бића, могуће су разне прогнозе међу којима следеће:

1. Доћи ће до великих разарања. Машина ће се разбити или застати, било путем рата било на други начин. Недостају средства, можда и склоност да се она поново изгради. Мајин се вео покренуо. Појавиће се драстично смањене популације са новим идејама и другачијом економијом као род који је преживео Потоп. Биће снажније, ближе природи, јер је истребљење погодило управо оне области које је homo faber настањивао у својим најистанчанијим варијантама. Довео је себе путем хипертрофичног наоружања, као што се често понављало у историји природе, ad absurdum. Овај изглед је најмање вероватан.

2. Светско јединство ће се конституисати уговорима, било мировним споразумима, било под принудом, или било и на овај и на онај начин. То претпоставља једно највише тело које би се могло остварити:

a. Путем рационализације у облику удруживања: државе се одричу делова свог суверенитета. Укидају се у корист друштва, societas humana. Армије постају полицијске снаге, борбена средства светске регалије. Депоноване су слично злату, не појављују се de facto и гарантују егзистенцијални ред. Конкуренција се гаси како на пољу рата тако и на пољу економије. Облици и средства постају савршена. Државни планови се замењују земаљским и космичким плановима.

b. Путем трећег светског рата без свеобухватних последица које смо горе спроменули. Једна власт задржава свој суверенитет и одговарајућа средства. Према процени, уступиће неке од његових делова. Држава би се морала задржати. У првом светском рату нестале су монархије, у другом националне државе, у трећем би остао нетакнут један од великих континенталних простора. Тако стечен ред био би слабији од реда стеченог еволуцијом, а ризик огроман.

c. Путем пренапрезања. Повишена ротација и унутарње слабљење делују заједно тако да се делови машинерије хабају или одлете у ваздух. Притисци, репресалије, пропаганда, трошкови наоружања на рачун трошкова за живот, претња, паника, немири „среде“ једног или више партнера хладним путем и избаце их из конкуренције. Велике пароле губе своју привлачност. Долази до мање или више изражене pénétration pacifique. У суштини смо желели исто. Водена струја делује спреда, од будућег резултата. У томе лежи јединство збивања, не у споразумевању. Није најпаметнија идеологија најбоља, већ она која најлакше следи ток Земље и гради с њим хармонију.

d. Путем добијања у позицији. Ту се рат приближава, као у шаху, чистим актима интелигенције. Војсковођа прихвата очигледну стратешку надмоћ и извлачи консеквенце, као у неким сукобима за време ренесансе. Најбоље позиције су тангентне, бочне — принципијелно гледано, оне које испадају из система. Налазе се ван објекта око кога се води борба.

118.

То нас води до другог потпитања: до земаљског смисла људске делатности. Мислимо да смо довољно изложили да је, барем одскора, постало могуће посматрати ту активност као стратификујућу у геолошком смислу.

Ипак, остаје разлика у односу према дивним кућиштима диатомеја и амонита, према уметничким грађевинама даброва и термита. За њих непосредно делује дух Земље.

Можемо посматрати човека као водећег фосила, као тип за одређени слој који можда тек настаје, али он је истовремено и прво живо биће које копа и врши ископавања гоњен жудњом за знањем о свом зоолошком, предисторијском и историјском пореклу. Он не ствара само један слој, већ га и прожима духовно. То на његов слој земље, можда чак и на његову планету, баца посебну светлост.

У погледу овог процеса постоје, понављамо, два аспекта: можемо претпоставити да праузрок тежи продуховљавању тако што се (између осталог) служи човеком као средством. То би био нов покушај продуховљавања Земље каквих је већ било доста, а човеково учествовање и одговорност требало би да се усмери на одржавање његовог тока и на спречавање његове магичне кристализације.

Или се можемо одлучити за теорију да се човек са свешћу што стално расте, али коју не треба мешати са слободом, на известан начин пробија кроз низ слојева до праузрока и да његове делове продуховљава, мобилизује.

Ако смо овде а и даље одабрали реч праузрок, било је то стога што данашњем човеку боље пристаје од појма „светски дух“. Критика тог појма би требало да се развије око три тачке: прогресиван је, антропоцентричан, потцењује удео који у светској историји заузима историја природе и Земље. И речи попут стварања и плана стварања треба разумети узимајући у обзир целокупну слику.

Одлука је заправо одавно пала и постала је делотворна, свеједно да ли на улици или у кабинету. Данас се иза сваке научне, а нарочито материјалистичке, теорије крије веровање да битак обитава у праузроку а не у духу, и да се одатле подиже чаробни штапић. Свеједно шта то уистину значи; значајно је и има висок степен прогнозирања у погледу расположења у свету и његовог стварања које слути и гради стварност. На том путу постоје изненађења.

119.

Желимо, дакле, да посматрамо човека истовремено као свесно стратификујуће биће и као водећег фосила своје епохе. То да можемо и једно и друго спада у двосмислености на зиду времена и у бол иницијације. Тиме се објашњава ретка чињеница да се исто збивање може посматрати као високо духовно и просто материјалистично, као велико достигнуће и као још већи губитак. Несумњиво ће се пробити позитивна компонента, то јест: доћи ће до рађања. Траже се жртве: бол и губитак.

Међу губицима на првом месту стоји нестајање слободе. Прати га оно расположење које је Хегел већ у почетку рађања техничког друштва означио као један од феномена које повлачи за собом излазак из блиске нам зграде историје. Али то отуђење најављује више од усека између два облика друштва, чак више и од окончања оног смисла света који је почео с Херодотом. Већ Ничеово „бог је мртав“ излази ван тих мерила.

Смисао Земље почиње да се мења, а тај усек погађа, свакако не случајно, слој у коме људи живе на Земљи, и то са необичном снагом. Стога планетарни захват дотиче сваког појединца, сваки народ, сваки културни слој, па били они и даље од тибетанске висоравни. Одатле потиче, пре свега, и промена саме Земље и то у геолошким размерама — промена при којој се човек појављује како као слободни субјект тако и као медијум за извршавање.

Тако посматрано, велики преврати међу народима и унутар држава симптоми су једног општег немира који је повезан са основом битка. Мање се односе на људске институције, а више на самог човека. Зато се ти покрети и удаљују из оквира историје и попримају облике који личе на геолошке процесе и измичу правилима која је историјски дух формулисао и учинио важећим током векова.

Можемо ли, међутим, питање о смислу тих преврата закључити цитатом да је

из света нестала слобода? Несумњиво не. Слобода је вечно у свету; али треба је увек изнова осмишљавати.

Са оне стране линије, са оне стране зида времена може се осећати као слобода оно што се данас трпи као присила, и обрнуто. Постоје и тачке и равни на којима постајемо свесни једне нове слободе и треба на њих обраћати пажњу исто колико и на оне на којима се страх смањује, јер ће се проширити.

120.

При том треба имати у виду да је суверенитет духа кроз сва времена представљао крајње редак изузетак. Независност у односу на политичке и друштвене масовне заносе, њихова општа места и лозинке, њихове револуције и реакције, независност у односу на богове и њихове свештенике, независност у односу на морал и науку неке епохе: то је увек била реткост, а данас је можда још ређе него икад. Праве предрасуде су невидљиве.

Та независност нема никакве везе са сумњом по сваку цену, изузев у самог себе, са оном слободом која се истовремено руга олтарима и хвата у петље теорија исплетених од грубих жица или која се пред Лујом претвара у цина, а пред Маром у патуљка и коју смо проучавали у свим њеним гротескним нијансама.

Ова независност нема у себи ничег активног, превратничког, ничег што би променило свет, нема везе ни са моралом, мада се може означити као духовна пристојност. Али би се тада та реч морала схватити у најширем значењу у које улази и пристојност ловца и његова праведност према биљкама, или пристојност цариника који пропушта робу која му пролази кроз границу — али он мора да види и да провери све то. Мора се написати декларација.

121.

Још једно разликовање: живимо у доба добровољаца. Добровољност, међутим, нема никакве или има само индиректне везе са духовном слободом; штавише, претходи јој цесија* духовног удела. Али у глобалу, свака епоха живи од својих добровољаца. Ако је Ниче, који је до у танчине промислио баш овај развој, „добар рат" сматрао бољим од „добре ствари", овоме као и многим од његових парадокса потребно је неизговорено слагање да је „наша" ствар, то јест ствар човека добра и на добром путу, а добровољност црпе из овог основног поверења, не из подељеног мишљења које га одражава. Није јој потребан увид; то би пре било штетно. „Добра ствар" је неизбежно невидљива. Иначе би се она знала; али у њу треба веровати. Стога се она појављује у спектру подељености унутар партија.

У теснацима и на границама времена захтева се слобода, од судбине и њених ниских контролора, који раде у гротескној и често страшној одећи. Овде се велики део слободе претвара у покрет. Али кад се време шири, кад воде мирују, присила се смањује. На томе почива искуство да се „велика" и „добра" времена поклапају. Ускрс и Духови не могу пасти на исти дан.

Лосос кроз брзаке и водопаде доплива до планинског језера. Изгуби на тежини и на сјају боје, али тамо горе га чека један нови смисао. Успон из мора и његове слободе не би успео и био би незамислив ако му не би помогли у томе језеро и његова слобода.

122.

Непотребно је наводити појединачно симптоме антејског немира и његове објекте; о томе настају библиотеке, а новине су пуне тога.

Човек се на Земљи осећа несигуран; нема више поверења у класичне елементе. Земља, вода и ваздух постају сумњиви, ватра страшна. Леон Блоа је први пут изразио мисао да се иза немирно расту-

*** zession** (нем.) — одлука, повеља о уступању, пренос (прев.)

ћег убрзања, проналаска све бржих машина, скрива тенденција ка бекству. Томе би се могло придодати да та тенденција тражи пети елемент, етер.

Парадокс овог стања можемо наћи у томе да човека претежно плаше консеквенце сопствене активности и да он то спознаје. Он, дакле, дела одговорније од чаробњаковог ученика из песме: могао би се зауставити. Било би, дакле, блиско памети, ако хоћемо да упоредимо његову активност са радом рудара, да искључи оне делове свог постројења који су проблематични. Могао би прекинути бушење кад постане сувише топло или кад прети провала воде или експлозија гаса.

То се очигледно неће десити. Пре се главнина средстава и енергија усмерава управо на та критична места и то никако на начин ватрогасаца.

Не бисмо то смели сматрати хуманим обележјем, већ га морамо сматрати епохалним. Знамо да је човек у глобалу поступао опрезно и да је нарочито презао од наношења повреда Земљи. Нарочито слобода истраживања није увек била непоколебљива догма, sanctissimum. И она се мора платити, као свака слобода.

Експерименти који се уплићу у геолошки, па чак и космички ред, нешто су ново; људи никада нису дозвољавали себи нешто слично. Имали су о деловању те врсте неку представу, али га нису убрајали код ових народа у над и ванљудске сфере, нарочито не у свет титана и демона. Призивање кише важило је за сатанско умеће вештица и чаробњака. У погледу невремена постојала је служба приношења жртве. У постављању првог громобрана можемо видети значајан датум.

123.

То нас доводи до посебне врсте антејског немира: до метеоролошког. Он је најосетљивији, свакодневни, непрестани немир. Носи црте које подсећају на инстинктивно понашање бића која осећају „сваки притисак ваздуха". Истовремено, међутим, раде са најфинијим мерењима, са апаратима који региструју са већом оштрином од свих чула.

Истраживање времена није се само за кратко време развило у опсежну науку, већ се све снажније уплиће у свакодневни живот и његову праксу. Претпоставља значајне трошкове, али даје и велику корист. Број аутоматских станица и оних којима управљају људи расте у настањеним и ненастањеним земљама, око полова, на морима и планинама, унутар ваздушног омотача и у космичком простору. Тај број се приближава ексцентричном посматрању.

Временска прогноза не утиче само на мале планове и свакодневне намере унутар економије, технике, путовања, игара и забава. Она не покушава само да делује на све дуже стазе, већ и непосредно, на пример код упозоравања бродова и авиона. Она ствара и подлогу за велике подухвате, нарочито тамо где је потребно одредити тачне датуме. У том погледу метеорологија прелази у улогу аутора. Додуше, барем местимично се стиче утисак да у потпуну припрему спада и астролошко стручно мишљење. У новинама налазимо једну до друге метеоролошку и астролошку прогнозу.

Метеорологија спада у оне науке које су додељене Земљи као таквој. Стога се она не може ограничити; нације могу дати томе свој допринос, али је не могу присвојити. Време је, додуше, свуда различито и мора се посматрати са многих тачака, али то посматрање претпоставља, уколико треба да постане плодоносно, један планетарни систем. Пошто је то очигледно, метеорологија није само образац, већ и тачка кристализације хуманистичке науке.

124.

Изградњу првог громобрана 1752. године треба, као што је речено, сматрати важним догађајем. Он није само историјске,

већ и геолошке природе. Контроверзе о томе су заборављене; међутим, изградња громобрана, чак и ако је сматрамо теолошким датумом, не би била замислива знатно раније. Митолошки гледано, она је први сигнал устанка титана, нова срдитост прамајке против праоца. Требало би да је из напред реченог довољно јасно да се Земља за тај устанак користи интелигенцијом свог моћног сина. Она позива историјског човека јер ова промена пада у онај период Земље који човек обично назива светском историјом. Али, она не позива само њега.

Архитектонски гледано громобран је променио мало тога на слици наших градова; једва се примећује, мада ће његов симболички ранг одсад да премашује ранг торњева и зидина. Мало касније брусиће се градске зидине. Нова велесила ће посадити своје знаке. Почиње ново динамично доба.

Неугледност појаве електричне енергије и њене практичне примене у чудној је супротности према појави парне енергије чији је епохални карактер одмах примећен. Она је повукла за собом не само силна преслојавања у економској и друштвеној сфери, већ и политичке теорије и чињенице.

Насупрот томе, електрична енергија је дошла скоро невидљиво, мање силно, али ресније. У ово разматрање парне енергије можемо укључити и експлозивну технику. Мотор аутомобила, машинка, ракета претпостављају конструкторе који су већ имали неког појма о парној машини као о неопходном припремном степену.

Великим индустријским областима које су изникле у близини налазишта угља и руде у току једног века својствен је бруталан титански карактер. Није чудо што се овде јавило израбљивање као главно обележје; безобзирни поступак не погађа само оне који су запослени у електрани: он почива у самом постројењу. Обухвата експлоатацију руда, исцрпљивање тла динамизовањем његових снага и нове облике конкуренције. Електрана не само да је ружна, већ су ружне и теорије које настају у њеном округу.

У Свифтовом изузетном роману „Гуливерова путовања" из 1726. године парна машина би се могла поставити у земљу џинова. Насупрот томе, електрана подсећа на дело лилипутанаца којим они окују џина са хиљаду финих, невидљивих нити. У „Раднику" је изложено да су са ове две скоро истовремено наступајуће снаге повезана два облика демократије и то једна видљива и једна невидљива. Овде бисмо подсетили на то да је стварање маса и индивидуа 19. века повезано са парном енергијом, а утапање индивидуа у технички колектив са електричном енергијом. Кад је Троцки испред једног од великих техничких планова ставио формулу „Социјализам плус електрификација" он је тиме, додуше примитивно али тачно, наговестио две главне функције лика Радника.

125.

Довели смо у ужу везу парну и експлозивну технику. Нешто слично би се могло извести и о електрицитету и о техници зрачења. Код уласка у те просторије остављамо за собом грубе апарате који раде на начин млинова, пумпи и котача. Владање физичким законима уздиже се од пуке механике у финије области магнетизма, оптике и акустике.

Материја се сад не покреће само у масама, већ и унутар маса. Дух продире дубоко у њене коморе, у њене цистерне где материјали остављају своју одећу попут плесача који прелазе на чист покрет. Овде се врши нов чин самоспознаје, самоослобођења и то не само човека, већ и материје. Спознати место спајања и идентитет оба процеса: то је један од задатака који нам се постављају код зида времена.

Не поседујемо специјално чуло за електричне перцепције или чак емисије. Природа је у подаривању створења у том погледу уопште била суздржана, мада

електрицитет у микро и макросвету игра кључну улогу. Електрицитет одређених риба можемо сматрати запањујућим, недовршеним експериментом који се можда држи у резерви. Могли би се замислити светови изграђени на таквим организмима који их продуховљавају.

И нас у великој мери одређују електричне силе, али несвесно. Тим више изненађује краткоћа времена у коме смо их постали свесни и учинили их корисним. При том треба узети у обзир да човек није био само ограничен на чула која су му била подарена, већ и да је о новој енергији коју је ослободио морао да створи себи слику у поређењу са познатим медијумима. При том многе ознаке за електричне процесе потичу од света воде. То треба сматрати местом што је налик на етимолошке рудименте које је освајање нумеричких низова оставило у бројевима као врстама речи. То је било најдубље продирање у беспредметан свет.

Данас рад у физици, нарочито кад се одиграва на границама, претпоставља суптилан однос према електричним процесима. Исто важи и за оптику.

Макс фон Лауе спомиње тај таленат у својој биографији у којој такође наговештава да се он не може стећи. У том погледу се тамо где се обавља технички рад као истраживање основа врши строга селекција. Освајање света од стране лика Радника одвија се прво путем увида у оно невидљиво и дискретно. Прво се бацају паукове мреже, њима се подижу нити, потом конопци и коначно ланци. Сваком прокрчивању пута и сваком искуству претходи духовно освајање земљишта. Слике полажу пруге водиље.

126.

Вратимо се громобрану. Знамо да он не само да „привлачи гром", већ и да емитује земљину силу. Градови се штите попут великих животиња које се накострешe; шире око себе поља која су скривена за очи. Истовремено се у њима буди једна нова духовност.

И овде се морамо чувати тога да не видимо само чисто каузалне повезаности. Оне постоје и могу се по вољи доказивати, али постају симптоматичне наочиглед оне генералне промене коју називамо стварањем новог слоја Земље.

Френклин, проналазач громобрана, игра, као што је познато, кључну улогу у историји демократије. Луј XVI је гајио истинктивну мржњу према њему и имао је за то разлоге. У човеку из Бостона најављује се једно ново доба, доба које је шкодљиво по очинство, било оно представљено кроз оца народа или небеског оца. То су савременици осећали и постала је класична изрека у натпису на Френклиновој бисти коју је извајао Тирго: Eripuit coelo fulmen sceptrumque tyrannis.

Френклин, додуше, није био Прометеј, а Луј XVI није био тиранин. Ипак је предрасуда да конфигурације које најављују нешто значајно морају бити значајне и по себи и то по могућности на видљив начин. Кад би то било тако, ни управљање ни дешифровање не би било уметност. Тада би недостајала и трагика која је својствена епохама као што је наша. Нешто ново долази с огромном и необјашњивом снагом. Не пита ни с ким се користи ни кога обара. Одабире најслабија места и често изгледа да успева најједноставније решење.

У томе има нечег несхватљивог, запањујућег, неке повреде коју ни велики историчар не уме да, гледајући уназад, измири или поново успостави и чија обрада остаје на драми, на трагедији. „Бесмислица, ти односиш победу а ја морам да пропаднем."

Сиромаштво типова који настају изненађује и кад их посматрамо палеонтолошки. Први сисари унутар света у коме владају високоразвијена бића делују као сенке, као непријатни промашаји. Трагедија се понавља кад глодари продру на острво чију богату флору и фауну опустоше преко ноћи. Поглед се, наравно, мења

ако се спозна да је у томе најављена нова формација. Претпрега долази из неселектираног.

162.

Вратимо се слици леденог брега: кад детерминација прожима целокупну масу а слобода највиши врх, оправдана је мисао да у том видљивом делу, у тој глави обитава виша самосвест, једна надмоћна реалност.

Та самосвест не може да ради против целокупне масе, против силе теже детерминације, али може да уведе у њу слободу као квалитет. На овај начин постојање не само да се оплемењује, већ постаје и смислено — а смисленим за човека може га учинити само човек и то у својству онога ко приступа са стране. Иначе ће бесмислено проћи крај њега, и преко њега. Овако, међутим, постаје и лековито, према оној старој узречици: „Volentem ducunt, nolentem trahunt", узречици увек истинитој која слободу колико поштује толико и ограничава.

Дух бди на граници и већ тиме се мења оно што пропушта, иако нема над њим моћ располагања. Трудови, наравно, остају заправо царина. Плаћају је и мајка и синови.

163.

Слобода као обележје врсте — то треба разумети као репрезентативно својство. Она је особина поглавица и спада у части које мало њих носи за многе, за све. Као што код животиња које имају своје државе неке од њих носе род за све, тако код људи неки имају слободу за многе. Сократ није био слободан сам за себе; његова је слобода деловала за многе и делује све до данас.

Човек као врста креће се у невидљивој маси каменог брега и инстинктивно детерминише, при чему и интелигенција у смислу детерминације, чак и у својим најпрегнантнијим облицима испољавања, спада у инстинкте. Да би то приказао парадоксално, Достојевски је за приказивање вишег типа одабрао свог „Идиота". Интелигенција не може да створи слободу која обитава много дубље и више, али може да попуни њен арсенал.

Људски род карактерише духовна слобода. Налазимо је само код њега. Насупрот томе, политичко биће, грађење државе није обележје својствено једино човеку. Човек је дуго живео без државâ и можда ће поново бити способан за то. Способност да гради државе дата му је на одређеној тачки његовог развоја као развојни принцип, као што се то десило и код других врста.

Развојни принципи се понављају кад су једном били повезани са животом. Лебде као клице, као могућности у његовом непробраном тону. Тиме се могу објаснити стално понављани покушаји грађења државе почев од целентерата, чак од праживотиња. Слобода у духовном смислу ушла је у ток живота тек са човеком. Од тада се ни слобода не може изгубити. У том погледу можемо се сложити са Хегелом.

С друге стране, очување слободе је људски задатак. Оно претходи очувању државе, пошто представља једно више обележје људског него грађење државе. Стога не може држава да гарантује слободу, већ сâм човек. То не искључује да се у тој намери служи и државом.

164.

Кад воз одлази, могуће је да повезе само неколико путника — само оне који нису закаснили. Било би могуће и то да већина њих жели да закасни зато што им се станица чини пријатнијом, ближом, љубазнијом од путовања.

Сличну схему мора да је имао Ниче пред очима кад је концепирао слику „надчовека" и „последњег човека". То да је увео сажаљење као знак за разликовање генијалан је и погрешно схваћен потез.

Терминолошки гледано, „последњи човек" је сретније одабран од „надчовека", под којим овде подразумева тип коме успева да изађе из историје. То је задатак, око њега се врти кретање код зида времена. Надчовека не можемо замислити без последњег, то јест редукованог човека. Важно је, да се послужимо једном и сувише познатом реченицом Готфрида Бена, оно што ће неко урадити од свог нихилизма. Али, пре него што се од нихилизма може нешто урадити, он мора постојати. Или, како је рекао Ниче: „Немци нису још ништа. То значи да су свашта."

Да се вратимо станици: воз ће поћи свеједно да ли у њему седи мало или много путника; кочнице су пуштене. Поћи ће и ако не седи у њему нико. То би одговарало великом делу данашњих страховања. Али тада не може бити више говора ни о станици. Филозоф историје може да закључи своја разматрања. Али не и метафизичар. Његово стајалиште не дотичу пуке категорије кретања, напретка и назадовања, револуције и реакције, успона и пада, ако заслужује своје име. По томе личи на хришћанина из доба врхунца хришћанства.

Није могло изостати тумачење односа „надчовека" према „гомили" као покушаја поновног увођења робовласништва. Осим што такви покушаји данас долазе из сасвим другог правца, о Ничеу су се чуле свакојаке глупости које се могу замислити, а уз то и један број таквих које су незамисливе. То да га је судбина Немачке увукла у саучесништво кривотвори његово дело и чини га сумњивим у свим правцима не дотичући га; оно остаје тест интелигенције на једној смени епоха и још штошта. Не даје му место критика, већ се она рангира по њему.

Нови тип није будући велики владар већ онај који враћа „гомили" њену част, њен значај. Један праведник би спасао Содому — кад би у нашем возу седео макар и један једини човек који је остварио неки нови циљ, тиме би користио и миријадама оних што су остали на станици.

165.

Још једном о леденом брегу: велики замах се одиграва у невидљивом, у несвесном, у слепој маси. То важи и тамо где се држава јавља као покретач. Многи који су се бавили Ничеовом визијом приметиће његов презир према држави. Како ратник може бити непријатељ државе? Он је у држави видео змаја, чудовиште са хиљаду крљушти, дакле Хобсов Левијатан.

Међутим, улога коју приписујемо држави спада у оптичке варке на том путу. Нису државе те које изазивају замах, већ замах избацује и државе. Дух је запањен због функција и заслепљења што изгледа да изазивају тај покрет, али он је запањен и због дејства и преза од мисли да ће се та мешавина још више анумулирати у светској држави.

Ниче је и то предвидео и видео је и распад светске државе услед анумулације. Али те бриге су далеко, не дотичу нас. Пошто се речи као рат и мир мењају, вероватно је да ће се са оне стране зида времена мењати и речи као држава. Вероватно ће светска држава означавати један статус, једну станицу чији се облици и трајање не могу предвидети. Апсолутно рачунање времена зна за дуже ритмове од историјског. Можемо претпоставити да ће „Велико путовање" захтевати само тренутке које раздвајају незамисливо дуге паузе. Земља носи, као што су бушења показала, коралне спрудове чији настанак досеже све до еоцена, носи зору не историје, већ живота уопште.

То да је Ниче морао бити ненаклоњен држави — и у томе се он слаже са антиподом као што је Русо — има топографску нужност. У држави не може и не сме да буде потпуна слобода воље. Онај ко има да каже суштинске ствари мора

бити ван државе, то је његово обележје. То му је судбина и тамо где звезде то налажу, то је његова пропаст.

Код Ничеа то је јасно; он је водио живот бескућника, непријатеља градова у Хелдерлиновом смислу. Усред 19. века кретао се у крају у коме је била домовина Хирона и Мелампода, тих видовњака кроз које је говорио дух Земље. Орао и змија: то је кентаурски дух, велико враћање у смислу духа Земље.

166.

То је представа над провалијом, високо на набијеном зиду што се зове историја: да човек није само принуђен да скочи, већ да ће се чак усудити на скок. Тиме се мења како детерминација тако и еволуција.

Човек осећа да му као човеку прети уништење. Често је мит најављивао ту судбину. Али ако човек одложи оно људско попут истрошене маске, изношене одеће, прети му нешто горе. Прети му судбина тучане змије, претварање у руду у зоолошким, магијским, титанским поредима.

Видели смо да се о слободи воље може говорити само на танком врху. Али управо се ту одлучује шта је неопходно код преображавања, шта је вредније од живота и шта се не сме жртвовати. Све док у овом погледу постоје сумње и све док оне још нису постојале, ми смо унутар нихилистичког пролаза, с ове стране линије.

Човек не може одлучити о томе шта ће понети од архајске и митске супстанце, али може о томе шта ће понети од историјско-хуманог наслеђа. Ту се уплиће и свест, а тиме и одговорност. То може да значи и прочишћење тако што истовремено изгледа могуће да историјско-политички елементи, можда чак и држава потпадну под селекцију и преостану као превазиђени. У томе се одиграва нешто више и болније него у пукој смени погледа на морал какве изазива паника. То прочишћење није царина за улазак у трансисторијски свет.

ПРАУЗРОК И ЛИЧНОСТ

167.

И у Тројии у пламену морале су остати дивне ствари, па и богови. Град је био изгубљен пошто је Хектор пао и постао бесмртан. Прво падну мушкарци, потом се разоре зидине и храмови.

Значајна је црта мита да, док се руше стубови и олтари, на раменима однесе Енеја, оца — истог Енеја који је важио за Јупитеровог љубимца и за чувеног претка Римског Царства, велике домовине штовања отаца и очинске власти на којој је почивала та светска сила. Све што се зове државом овде је нашло свој никад достигнут узор и живи и данас од римског уређења.

То нас доводи до кардиналног питања: можемо ли понети оца? На то морамо одговорити негативно, мада са ограничењем. Даље се поставља питање где човек, ако хоће да образложи ово мишљење, треба да врши посматрања и да пита за савет?

На последњем месту код теолога, јер они су збуњени; осим тога, у далекој мери на одбрамбеним позицијама, у капитулацији или преговорима са духом времена и његовим масивним трабантима који се не упуштају у финесе. Ту се морају догодити чуда.

Још мање ћемо сазнати од атеиста као уопште од било кога ко себи даје контрадикторно име, име ex negatione. То су бактерије које се добро осећају у болести и које наивно поимање односа сматра за узрочнике болести.

Ствари су једноставније. Овде имамо посла са случајем код кога се можемо обратити било коме. Сазнаћемо ако га простодушно питамо колико је тачно сати. Ради се, коначно, о питању које се тиче свих нас, које нас погађа у нашем

неподељеном људском језгру и о коме непрестано размишљамо, и дању и ноћу. Зато, да бисмо добили одговор, можемо свратити и до нас самих, и проћи кроз сопствене изговоре.

Тамо ћемо у најкраћем року сазнати оно што се од предворја све до најудаљенијих високих планина и прашума свуда може потврдити и што је очигледно: да се богови оличени у једном лику удаљују или да су већ нестали. То важи и за боравишта која су важила за постојана, за Земљу уопште. Кад је Ниче стога, понављамо, објавио поруку: „Бог је мртав", био је у праву. То је основна чињеница светске катастрофе, али и предуслов за огромно искоришћавање човекове снаге које ту почиње.

Ипак се не може рећи да су олтари опустели или да се не чују више молитве. Не може се ни рећи да то почива на фикцији верника до којих, као до оног пустињака кога је Заратустра срео у шуми, порука још није стигла. Блоина констатација: „Dieu se retire" (Бог се повлачи) стога више одговара стању ствари.

168.

Блоа је с правом до краја остао убеђен у значај цркве, мада је његов опус пун злобних испада против клера. У томе се, такође, испољава нужна разлика његове перспективе према Ничеовој. Волео је да цитира реченицу да је народ код светог клера побожан, код побожног клера добар, а код доброг клера нечастан.

Ипак, добар је клер бољи него никакав. У међувремену смо имали прилике да о томе поставимо нека разматрања. Цркве су према мање или прикривеном државном атеизму и његовом прогону, додуше, дале паћенике, па и стрпљиве паћенике у великом броју, али не и свеце, мученике и радосне следбенике, као што је то још био случај у Јапану у време великог прогона хришћана у 16. веку. Ипак, и по питању тог мишљења треба бити опрезан; оно највеће се догађа без славе. Такође, не знамо шта се у том погледу дешавало на Истоку.

Код нас је постојање цркве свакако у далекој мери и без потребе рационалног образложења утицало да се ужаси спознају као такви. Зато су се морали прикривати, нису се могли славити као у римском циркуу или у старом Мексику. Човек чак и без великог увида, за кога је постојала молитва и сакрамент, једва да је могао бити убеђен у њихову нужност, а још је мање могао да учествује у њима са искреном ревношћу.

Насупрот томе, планирање које поступа по научним теоријама и које не омета никакав метафизички немир достиже апсолутни степен сурвости. Свеједно је да ли своје теорије црпе овде из једног више социолошки, тамо из биолошки обојеног материјализма. Али, није свеједно да ли уопште још постоји место на коме се управљање државом може контролисати под метафизичким аспектима или не. Стога ће сваком великом истребљењу неизбежно претходити напад на цркве.

169.

И овде либерализам ослобођен и последњих стега игра улогу вратара коју потом, наравно, замени са улогом жртве. Екстремни пример за то нуде у најмлађој историји руски револуционари којима је Лењин касније оштро објаснио своје ставове. Мелодије à la Бомарше завршавају се дисхармонијама. „Прво пркоси краљу, затим главу пред вратаром скрива" (К. У. Лајстиков)). Потом опасност веома оштро раздвоји шта је био захтев за слободом, а шта безобразлук.

Пошто се налазимо у метафизичком интеррегнуму, док у физичком свету, унутар радионица, влада изузетно жива активност, у нападу на цркве не постоји ризик. Међутим, за сваког ко у духовном, музичком или уопште културном смислу има још нешто да изгуби, у томе се скрива самоубилачка црта.

Ако је икада важила Хердерова велика идеја да се светска историја прави ра-

ди нашег поучавања, онда је то у најскоријој прошлости. То из даљине, наравно, боље видимо него у непосредном суседству. Тако је 1959. године бекство Далај Ламе из његове велике куће схваћено у далекој мери и с правом као претећи знак. Исто тако је спаљивање синагога 1938. био злослутни предзнак. Такве ватре се не могу, као некада у Грчкој, угасити водом већ само крвљу.

170.

Овде говоримо о црквама као о чистим институцијама, о великим кућама не претпостављајући свето благо којим се у њима можда управља. Али и овако, посматрано споља, њихова моћ очувања је изузетна.

У кући која се гради за хиљаду година влада већа сигурност него у некој другој која траје једва колико и људски век. Ту су торњеви и јаке конструкције; време тамо тече спорије. То смо поново видели. А тамо где се време покреће, где се излива као на зиду времена, људи се хватају за веру, као за спасилачки сплав. Друго је питање да ли се тиме користи црквама; у сваком случају спада у њихове заслуге, чак и ако ови нови верници не улазе за њих у арену као Поликарп.

Оно што је Шпенглер називао „другом религиозношћу" уско је повезано са декадансом; то се нарочито види по преобраћенима према којима и атеисти постављају све већи контингент. Уисманс је ту егземпларни случај.

Не постоји само друга религиозност; постоји и друга декаданса. У својој првој фази декаданса убрзава катастрофу, тако што се тананији духови уморе од своје одговорности и окрену од водећих дисциплина. Окрећу се езотеричним и егзотичним стварима и следе више лудичке нагоне. Уисмансов „Насупрот" је за то права ризница. Платон је несумњиво из таквих разлога нерадо видео уметника у својој држави. Шпенглер га у томе следи.

Међутим, у својој другој фази, после тачака кулминације, декаданса поприма ретардирајући карактер. Такву тачку кулминације представљала је за Уисманса афера Буланже која је 1887. довела до опасности од катастрофе. У тој другој фази декаданса се опире томе да се све до у последњу нит политизује и претвори у покрет. Она томе доприноси својим делом. Једноставно говорећи: умор је пре подне забрињавајући, увече пожељан.

Уисманс је много тога антиципирао што ће други, 70 година касније, да искусе. Дух времена му се политички приказао као демократски национализам, а уметнички у облику натурализма. Заједничко крепко здравље то двоје без позадине постало му је, као и његовом савременику Ничеу, камен спотицања. Његово дело личи до у најтананије нијансе на палету свих боја које чине декаденсу. Зола је после читања „Насупрот" рекао да књига води у слепу улицу. То је тачно, али може се видети из друге перспективе осим из перспективе напретка. Коначно, и свака лука представља слепу улицу.

И Блоа је само делимично у праву у начину на који се подсмева Уисмансу, пријатељу и другу из младости, тако што је, на пример, рекао да би му књига „На путу" (En route) заправо требало да носи наслов „У квару" (En panne). Видео је, додуше, слабости, али не и оно неопходно и егземпларно у Уисмансовој позицији. У данашњу цркву Уисманс барем боље пристаје него Блоа; а црква је то признала.

Друга религиозност не почиње са Уисмансом, она овде само налази свој актуелни облик. У суштини, она је увек присутна тамо где се ствари покрену, као сто година раније код романтичара, нарочито код Шатобријана, и још раније код Игнација. У њој живи велика носталгија, сећање: знање да је добро код богова, чак и ако траже жртве и да језа настаје кад се од њих одвојимо. „Тешко ономе ко је сад без домовине."

171.

Треба правити разлику између цркве као институције која ствара ред и помаже и укупног космичко-метафизичког стања, теологија је и даље могућа, мада су се богови удаљили, као што су астрономија и опсерваторијум могући и при тмурном небу. У наредно време све ће се јасније показивати да се теологија и метафизика приближавају једна другој као што је то код религија Далеког истока одувек био случај, као и чињеница да цркве изнад свог одвајања имају заједничку тежњу за потврђивањем. Метафизика под свим околностима остаје, независно од теологије, могућ мост према трансцендентном.

Не сме се од цркве очекивати више него што уме да пружи. То није само грешка лаика који јој се приближава у својој оскудици, већ и интелигентних критичара. Ако црква спречава да држава постане монструм и ако појединца, нарочито на местима преокрета, учини свесним неизмерне вредности његове егзистенције која досеже до у дубине универзума, већ у томе се показује њена неопходна моћ.

Не окушавају се узалуд атеистичке државе увек изнова у имитацији светковина и церемонија, мада овде делују исто толико неуверљиво као што су уверљиве на својим изложбама и парадама, у приказивању својих ратних средстава и средстава за производњу.

Недостатак конзервирајућих снага код склапање споразума међу људима спада у радионички стил. То ствара „краткорочне" везе. И то је знак нестајања патернитета и права и истинâ заснованих на њему. Право почива на истинама које се правно не могу установити. Услед тога, у мери у којој нестаје истина шире се законици.

172.

Ни црква не може дати више од оног што има. Тражити више, на пример чуда, било би неправедно. Духови који у томе не попуштају предодређени су за велике патње, као Бернанос, чије дело обележава један књижевни род.

Можемо упоредити цркву из њеног касног доба са електраном коју су некад храниле снажне струје. Постепено је у горњим планинама пресушила изворна вода, али су језера и резервоари још дуго времена обезбеђивали приток све док и то није постало оскудно. Ипак, електрана је остала као грађевина која пружа заштиту и код данашњих невремена.

Можемо да оценимо али, осим ретких изузетака, не и да поновимо, не и да поново видимо шта се тамо дешавало. Слично ствар стоји и с уметничким делима, која су уско повезана са култом. Можемо им измерити вредност, али не и да произведемо иста. На томе им се заснива цена. Ако бисмо имали тако нешто, цена би им падала. Постала би нормална. У међувремену се задовољавамо са „као да".

Уметник без фундуса постаје играч на жици. Он ће запањити својим све смелијим скоковима, али само за тренутак. Ускоро то почиње да смета. Ауторитет замењује критичка способност, подмукао дух. Ту убице њуше дах јутра.

Достојевски је тај развој описао до у танчине; многе од типова које је поставио у „Злим дусима" у међувремену је историја потврдила. Једно дело је актуелно док се неки од виђених збивања и ликова још нису појавили. Остаће камен спотицања преко кога револуција неће прећи.

173.

Не постоји само актуелна моћ, већ и таква која накнадно делује. Без ове чињенице промене би се одвијале много наглије.

Кад отац оде од куће, можда у лов на далеким поседима, деца се једно време понашају као да је он ту. То је закон. Може трајати док се он не врати или, ако то не учини, док не уђе мајка или неки други ауторитет.

У том размаку закон ће попустити, позивање на оца постепено ће слабити, на крају ће чак постати апсурдно.

174.

Човек на улици личи на Питију из пророчанства у Делфима: судови му имају дубину, али им је потребно тумачење. Потребан им је неко ко ће доћи са стране.

У знању нисмо једнаки, али смо једнаки у вери. Овде свако стоји, као што се раније говорило, непосредно пред Богом. Овде свако има непосредан однос према оном што се одвија или више не одвија на горњим планинама, један узак nexus и connexus, мање или више као у сну, чак и ако тога постане свестан само у изговорима и ако ту свест не формулише до краја. Али, истина у њему живи и покушава да се ослободи. Има удела у основу битка. Стога се раније говорило: „Глас народа је и глас Божји", и тиме је постављена дубинска дијагноза. Тако се и данас можемо надати да ће се прави пут полазећи од тог слоја наћи сигурније него путем методе.

Овде се не ради о томе да се надамо, већ да извучемо неке закључке из тога што смо пронашли веру. За то се морамо прво ослободити старе предрасуде која вери придаје неке заслуге. Предрасуда је неискорењива јер она није само у интересу свештеника, већ и оних који их следе. Верници са своје стране гаје дубоку одбојност према оном који не дели њихове најдубље жеље. Вера спада у велике селективне принципе и одувек је водила не само до стварања раса, већ и до истребљења. Стари завет није само свето, већ и сурово писмо.

Већ из овога можемо наслутити да се код вере не ради о заслузи, већ о инстинкту, додуше о инстинкту вишег реда, о тражењу дозволе која је усмерена ка трансцендентном. Вера нема везе ни са знањем ни са вољом, мада је и једно и друго њоме одређено. Не може се доказати оно у шта се верује. Не може се ни веровати у оно што се докаже. Ствари у које се верује имају другачији квалитет и другачије место од оних које треба доказати. „Credo quia absurdum" једна је од наших најдубљих сентенција, једна од граничних речи. Не може се ни хтети веровати, мада тај покушај још увек у великој мери одређује нашу површину. Скоро да не постоји доба у коме су се градиле толике цркве, а никада тако ружне.

У вери не постоји заслуга; она је дар, слободан поклон. Она је обележје једног непосредног односа према битку; овлада човеком неодољиво као пролеће. У њој је, пре свега, наговештен виши живот. Стога и између уметности и вере постоји најближа повезаност. Стога се увек изнова чује од верника свих култова и свих секти да неверник живи као животиња. Тај суд је колико тачан у целини толико промашен у појединачном.

Као што у вери не може бити скривена заслуга тако ни у невери кривица. Ради се о догађају вишег реда који личи на излазак из енергетског поља. Не нестаје само вера; нестаје и предмет вере. Dieu se retire.

175.

Ако пођемо од тога да се вера повлачи тада посматрамо једну усамљену чињеницу. Она указује на веће повезаности. И код осеке кажемо да се вода повлачи, мада знамо да се мења само њена расподела, а не садржај уопште. Мења се привлачност. А без осеке нема плиме.

Тако и унутар свемира, али не у самом свемиру, постоји раст и опадање. То важи и за човека који следи законе свемира. Нестане ли његове вере, то није нека кривица — напротив, то је појава на коју треба обратити пажњу. То је појава као осека, као сан, као ноћ — нестајање, мрак у коме се можда већ најављује нова плима, ново јутро.

Кад вера нестаје, остаје нешто друго осим ништавила и његових последица које су тако често описане. Остаје место које је заузимала вера и на коме је њоме управљано. Остаје линија што раздваја море од копна и на њој нестајање али поред ње неисцрпно богатство провалије.

Не остаје ништавило, остаје празнина са својом снагом која упија. У њој истовремено делује нова привлачност. Тамо где је била вера остаје потреба; она са хиљаду руку тражи нови предмет. То је немир који ствара нестанак. То је време трагања, великих сеоба и кретања на пут, правих и лажних пророка, војних логора и усамљених ноћних стража.

Ту је оно недопуњено у великом светском плану, празнина коју не може попунити никакво мишљење, никакав државни план.

176.

Ако ово применимо на конкретну ситуацију, то значи: све се више може тражити вера у личне богове. То важи за планете, важи за народе и појединце. Важи на Тибету и на Самои, у Конгу и у Берлину. Важи за божанство у свим његовим испољавањима.

Ако се француска револуција, а нарочито објава култа разума, посматра као зора атеизма, тај процес је отада силно узнапредовао. Ресније од видљивих процеса су промене у грудима појединца. Он осећа да атеизам није довољан.

Човек се нерадо одриче старих навика. Стога институције често дуго надживе садржаје, слично као што се оно још дуго радује лепом оквиру неког бунара који је пресушио. Из камене рибе вода више не жубори.

Лични сусрет са божанством није само необичан, није само постао куриозитет, већ и незамислив као реалност која надилази сваку истину видљивог и мерљивог света. Не може нас заварати никаква конвенција, никакво „као да". Теологија овде сама постаје сумњичава.

Отац се апстрахује појмовима, као што је појам „доброг". Добро је ублажирање: „Све што се дешава вредно је поштовања" (Блоа). Почињемо да сумњамо у њега јер „дозвољава" ужасе по којима смо раније распознавали знаке његовог праведног гнева.

У другу религиозност не спада само романтичарско враћање и етички рационализам, већ и пијетизам. Она је одјек попут поново успостављене монархије. Зар не замењује објаву; уколико она недостаје, оно најсветлије остаће усамљено. Мистично помиловање се изолује ретко, у вулканском заносу. Изазива чуђење, често неповерење. У основи се ради, слично као код вулкана, о сећању на укупно стање, на богатије доба.

Код Јакоба Бемеа и Ангелуса Силезијуса човек и земља већ постају веома снажни у односу на Бога. „Молим се снази љубави која је објављена у Исусу" (Герхард Терстеген, умро 1769) - овде се чује тон који је сто година раније био незамислив.

Код Хамана, кога су неправедно убрајали у пијетисте, делује нешто друго. Тамо се ради о сведочанству. На томе почива растуће интересовање за овог видовњака у наше доба коме он наизглед итекако противречи, али чији основни ток дели.

177.

Тамо где Радник дође на власт ствари постају једноставније. Подсетићемо на то да се овом реченицом не мисли на неку емпиријско-историјску величину, већ на метафизички лик. Он даје Новом свету печат и облике по налогу који се прво може наслутити само из прелаза, из света радионице, из планова цеха. Или, да се вратимо слици воза: брза промена перспективе објашњава се тиме што смо кренули.

Таква епоха не може бити без разарања. Стога бол спада у њена обележја. Он кретању пружа отпор и хлад, уграђује жртве у фундаменте, дели санкције и повремено заузима место вредности.

У рационализму се са правом гледала главна разорна снага. Он изазива талас плиме са сјајним гребеном којој не одолева ниједна зграда и у којој се спајају просветитељство и знање. Одатле се креће у први напад који ствара унутрашњу празнину и лишава зачараности, посвећености и светковања. Он, међутим, не може да делује сам од себе, већ само после испуњеног времена, како са закашњењем тако и као претходник.

Просветитељство претходи материјализму као ваздушни талас, покреће и Дантона и Фридриха, разара нежније структуре; грађевине које су видљиве руше се накнадно. То је само први ударац, како каже Риварол, погађа кип краља. Остали падају у каменолом мермера.

Ако учење које данас влада означимо као материјализам, у томе се изражава то да је просветитељство све у свему одиграло своју улогу. Оно је надокнађује у граничним областима, у „неразвијеним и слабо развијеним подручјима" у облику муњевитих чишћења. То није само знак узнапредовалог времена и силе теже великих простора, већ по себи и у себи повећане и непрестано растуће силе, напросто силе Земље. Материјализам је појас и глава Горгоне за Радника. Митолошке слике су на месту; ниједна историјска сила не може се мерити са Земљином силом.

Овде не желимо да понављамо појединости које су већ изложене у „Раднику". Апстрактно знање је надалеко продрло у примену и стога није више ограничено на доказ. Довољно га је показати. То је скраћен доказ као што, на пример, светац убеђује пре чудом него учењем.

Средства радника руше табуе; свети човек или светилиште не може се фотографисати без последица. Оно што црква у том погледу допушта апсурдно је. Ту у неким сектама влада много оштрији инстинкт.

Деловање показивања мање почива на томе да све апаратуре радника носе обележје моћи и оружја, као што се, на пример, у камери скрива како клопка тако и уређај са сврхом — а више на пукој чињеници њиховог постојања. Оне служе да се покаже један нови дух и његов стил, а њихова потенцијална моћ делује теже од свих па и рушилачких дејстава. То важи не због њихове ружноће, већ упркос њој, не због њихове економије, већ упркос њој. Овде подсећамо на громобран: његов значај није у томе што ће неколико кровова бити спасено од ватре.

178.

Онај ко је убеђен да је техника за Радника оно што је за Тора био чекић, за Тезеја Горгонина глава: ратна опрема која гарантује земаљску моћ и богатство, и ко је, даље, спознао да материјализам чини основу радионице у којој ће се та опрема исковати — из тог увида може да донесе судове о прошлим стварима и закључке о уређењу Нове куће. Онај ко спозна шта је тамо вероватно а шта невероватно избећи ће или скратити понеки заобилазни пут. Могао је, на пример, са сигурношћу да предскаже Јапанцима да нису могли добити светски рат „против струје". Он и данас има добру основу за предсказање.

Увек ће остати трагичан призор видети огромне жртве и напоре везане за планове који су унапред, још дуго пре него што су спремни, осуђени на неуспех. Остаје то и тада и нарочито тада кад се неуспех мора спознати као неопходан за развој светског плана. Задатак је трагедије да прикаже овај конфликт у игри и да га доведе до помирења и стога је она од свих уметности најближа култовима.

Трагедија следи катастрофу; управљање државом, међутим, мора још давно пре него што наступи да зна или да инстинктивно наслути на којим се невидљивим фундаментима могу градити зграде, јер оно невидљиво увек претходи оном видљивом.

И код материјализма се мора направити разлика између његове видљиве и

његове невидљиве снаге, између његовог површинског и његовог основног тона, између начина на који га заступају и заснивају људи и између његове судбоносне црте. Велика сила којом он на кугли земаљској „чекићем" ломи старе законе указује на крупнији задатак од оног рационалног. Из тога се објашњава то да он са све већом силом наставља свој победнички поход мада су сјајни конзервативни духови тако често и темељно оповргли теорије које га заступају. Али, зар се може оповргнути земљотрес? Радије се поново граде градови.

Овде се понавља представа да дух, и то нарочито образован дух, потцењује нену промену зато што она не пристаје у његове категорије. Али он не може да продре, јер су уздрмане саме категорије, на пример његова култура или његова слика историје. Сада проверена средства више не дотичу. Тако је мандарин видео беле варваре како пристају у луке, тако је образован Грк гледао прве хришћане, знак рибе.

Код великог потопа разговор о статистици добија историјски карактер; сада се морамо бавити наутиком.

179.

Материјализму његови противници дају придеве „плитак" или „прост". То важи и за његову површину, његов видљиви део на коме се он појављује као категорија рационализма.

Међутим, у тако спознатој и верованој материји крије се нешто више и нешто друго. Она тамо где се „докаже" изгледа неизбежно плитка. Она говори кроз чињенице, чак кроз чуда.

Разум се овде упустио у један сусрет, у авантуру чије су последице непредвидљиве. Оне су, такође, и неизбежне, и то због тога што се материја покренула сама од себе, Земља као мајка, човек као њен син схвата то кретање. То кретање и то схватање не смемо да претворимо у узрок и последицу. Треба то да посматрамо више у напоредости као у огледалу, него у временском следу.

Јасно је да и једно и друго угрожава оца. Одатле се може објаснити да се богови оличени у једном лину повлаче, и то не, као што је често био случај, у неким областима, већ на кугли земаљској уопште. Постаје јасно да поново успостављена монархија има све гори аугуријум и да ће демократске форме преовладати за непредвидљиво време, од светског регимента па све до у најмању ћелију, до породице. То објашњава и смањивање опасности од националних ратова, а пораст грађанских ратова и расних сукоба.

Патријархалне везе морају да изгубе моћ у корист матријархалних и то већ стога што мајка по себи отеловљује праузрок, из њега рађа. Исто тако се мора смањити култ хероја и значај историјских личности. Титанске снаге расту; један од знакова за то је да техничар истискује војника из његове улоге. Смртна казна губи своју оправданост док је убиство без разлога у порасту. Појављују се велике убице.

Границе се губе и тиме стапају веома стара раздвајања. Људи постају сличнији, не само по питању светског стила мишљења и делања, већ и по питању хабитуса. Реч човек поприма значење које му је досад могло бити дато само у идеји, култу или у миту, на непосредан, фактички начин. Истовремено губи друга, историјска значења.

Расту динамичка и ерупттивна збивања; зрачење продире дубоко у космос. У свемирским летовима убрзање постаје астрономско, а Земља матични брод. Уопште, појава постаје амбивалентна тако да се статичне и динамичне представе више не могу разликовати као што се то нарочито непријатно изражава у теорији светлости — то одговара ситуацији на зиду времена. Знање које се мења из сата у сат не сведочи о напретку, већ о прелазу.

180.

Често је понављано да нихилизам представља неопходну пролазну станицу, откад је Ниче формулисао ту реченицу. Та реч добија свој смисао тек у патријархалном значењу и губи га као озрачен трабант чим се оно угаси.

Као пример можемо навести политички нихилизам. Он је јак и опасан све док владају монарси и патријарси и све док они још представљају реч „божјом милошћу". Додуше, монархија и култови морају одумрети као старо дрвеће да би из њиховог стабла изникле печурке.

Нихилиста пада и сâм са оним што је оборио, уколико за њега нихилизам није био само нешто пролазно, већ задатак. Губи смисао, његова појава почиње да смета. Показује се да се не може хтети ништавило. Да би се хтело ништавило, мора се прво не-хтети. То за наш нихилизам не важи. Он неће ништавило, он неће нешто: а то је моћ отаца.

Уколико преврат успе, следи га кратак али значајан период у коме је све могуће. Праузрок се показује као хаос. Овом сусрету је анархиста дорастао као син Земље и њен поштовалац, али не као нихилиста чија је делатност везана за институцију коју може да разори као Симсон, али која ће га закопати под рушевинама. У томе је разлика између изгубљеног и ванбрачног сина, између детета оца и детета мајке.

Последње искуство је показало да се нихилизам, осим тога, веома добро слаже са испражњеним институцијама које су постале пуке апаратуре. Он тамо, наравно, може да наступи само у међувремену — све док спремање спада у светски план. Уколико је оно уследило, његов је задатак завршен — то постаје нарочито јасно у случајевима кад он сам себе уклони с пута и остави tabula rasa-у.

Ово понављамо јер је важно у погледу прогноза које погађају државу као институцију институција. Уколико је, наиме, тачно да се праузрок надима, тада би значај државе, као и сваке херојске творевине, нужно морао пропорционално да опадне. Очигледно се, међутим, дешава супротно.

Та противречност се разрешава ако творевине које нас тренутно изненађују и узнемирују посматрамо као концентрисање финалних напора. У тренутку кад Земља као таква нађе свој ред, мора нестати значај како граница тако и држава. Бит државе одређује, пре свега, то да постоје и друге државе. То доводи, нарочито на границама, до појава као у огледалу. Ако планетарни ред назовемо светском државом тај је назив без садржаја, јер можемо предвидети да ће имати мало чега заједничког са историјским државама.

Ако се држава посматра као институција институцијâ, она зато не мора да буде machina machinarum. Техничком развоју није потребна држава, нарочито ако ће бити растерећен разоружања.

То да је Ниче по том тешком питању већ рано повукао разлику између свог надчовека и државе као чудовишта говори, као што смо рекли, о оштрини његовог пророчанског погледа.

181.

Велике зграде и светске религије могу се потрести, али се тешко могу срушити; надживе не само државе и династије, већ и културне кругове. Оне стварају регионалне и епохалне мутанте. Њихов живот који надживи векове почива на томе да репродукују свемирски ред и могућности свемира. Повезане су са светским планом тешње и из тог разлога трајније него државни планови. Из њих говори више од људског знања, говори оно што се чуло и што претходи свакој мисли, говори објава, Дамаск, Синај.

То што се у нашим школама не предаје историја као историја религије, то јест као равноправни преглед највећих и најтрајнијих творевина људског духа и објава које су му удељене, спада у највеће недостатке јавног школства. Њихово уклањање преокренуло би негативан

појам неконфесионалне школе у позитиван.

На примеру индијских и кинеских универзалних религија види се да постојање и развој високих култура не зависи по сваку цену од обожавања божанства оличеног у једном лику, већ да се може помирити и са вером у праузрок који није оличен у неком лику, који је без квалитета, али рађа квалитет и облик. Филозофске, етичке и религиозне снаге овде ступају у блиске констелације. Оне, захваљујући свом метафизичком рангу, задовољавају не само образован дух у његовим највишим захтевима, већ својим неизмерним богатством облика и симбола и наивни поглед на ствари. Њега увек треба хранити.

И овде, као и код будизма, налазимо степен отворености и толеранције који се чини узорним и предусловом једног светског поретка који не обухвата само нације, већ и расе и вероисповести попут куће са много соба.

Коју под представу имали о сну и стварности света који се никад не могу у потпуности раздвојити — остаје велика мисао да се појава било као замисао или веровање, све до у највише слике развија и поново повлачи из неселектираног. То је водоскок у великом врту који се увек другачије уздиже из фонтане.

И отац се може повући само у праузрок. Тамо мора добити нову концепцију. И то остаје „у времену", то јест у једној од категорија које још треба селектирати, у којима наш разум мора направити ред у стварима. То не спада у историјско него у сакрално време са његовим великим годинама прославе. Религије уче да је време наша права ораница, да се може плодно завршити, испунити. У томе се све оне слажу, свеједно да ли претпостављају крај или враћање.

182.

Иза необичних појава које нас у ово време тиште и испуњавају делимично надом, делимично страхом скрива се нешто заједничко. Праузрок се покренуо; то неминовно мора бити повезано са великим потресима. Оно што сад мислимо да видимо као творбу је виша реалност. Наша техника је безвредна по себи; она има значај, али не и вредност: значај у погледу онога што ће наступити.

Ово збивање је у духу историје Земље; пресеже људску историју и завршава је, барем у оном смислу у коме смо је досад схватили. То објашњава зашто нам није довољно историјско искуство и методе које смо развили из њега. У томе не треба видети само људске грешке. Човек закаже пред нечим јачим; мора му попустити. Стога данас постаје опростиво штошта што је раније било неопростиво, како у делању тако и у неделању.

Бољу нам информацију пружају митолошки и култни светови слика и сан у дубљем смислу уопште. На томе се заснива интересовање духа за низ наука које су у настајању.

Треба скупљати и стицати ново искуство; то људској акцији и њеном етосу даје карактер експеримената који су опасни и скупи. С једне стране, човек учествује као син Земље непосредно у промени, као биљка, и чини водећи лик једне нове формације. С друге стране, он ступа у дијалектички однос према њој: он пита, а Земља одговара. Али то да је човек почео да пита почива на примарном кретању Земље као праузрока, на болу иницијације који је заједнички мајци и сину.

Опште је гледиште да није довољно поставити питање и да би начин на који се поставља требало поправити. То гледиште је оправдано, али је већ сувише дубоко захваћено експериментом и стога суди на основу погрешних претпоставки. Побољшање начина постављања питања не може бити у томе да се методика учини тананијом, на пример у погледу економије, конфора, сигурности или моралних грађевина. То су факулта-

тивне разлике; постављање питања мора произлазити из другачијег квалитета. Мора се продуховити.

183.

Прави партнер Земље није разум као што се он данас, нарочито у природним наукама, истиче и постаје мач са две оштрице на опасан, али неизбежан начин. Он је вратар, он је свећњак.

Прави партнер Земљ је дух. Насупрот њему растварање облика и везаности путем деловања разума може имати смисао само новог духовног освајања и заузимања територије. То спада у радионички стил а у уметности се стање ствари јасно оцртава. Сликарство, на пример, тежи за непосредним додиром са узроцима праузрока. Разумљиво је да се при том лик и предмет морају повући, али је ознака „апстрактна уметност" непримерена том процесу, јер се ради о подухвату који није мање конкретан и реалан од научног експеримента који је такође оставио иза себе поље познатих предмета. Тамо где се успостави веза са уметношћу можемо очекивати велике феномене. Тако овде нешто слично ономе што је речено о отварању генетских печата.

Иначе је и у природним наукама скривена тенденција која циља на више од пуког знања и испољавање моћи које је с њим повезано. Тамо где разум наилази на прафеномен он среће јачег од себе. Ту се он мора зауставити; овде може да му припадне један Дамаск. Тек овде нагон који га је покретао бива стварно задовољен. „Јер свака жеља стреми вечности". То важи и за знање и његову незаситост. Тамо се завршава фаустовски свет.

184.

Из огромне огорчености с којом се водила аријанска расправа о светом тројству и најсуптилнији облици његовог догматског поимања можемо закључити да се ради о одлукама најширег распона чак и ако су нам претпоставке постале неразумљиве. Али и наша је ствар била у питању.

Заиста, та је расправа, која се водила око личности Највишег бића, за судбину источног и западног света имала значајне последице. Она ће такође играти улогу код њиховог поновног уједињења. Осим тога, иза ревности којом се прилази облику таквих формулација можемо слутити неку врсту осигуравајућег инстинкта отаца који догматску грађевину жели и у далекој будућности да заштити од могућих или само претпостављених напада.

Пошто се овде ради о размишљању на дуге стазе са залихама, није случајно да се напад секуларизованог мишљења исцрпљује у небитним стварима. То најчешће постаје очигледно мање тиме што ће га оповргнути него тиме што се исцрпли на небитним појавама и изгуби интересовање.

То да божанство као дух има исту тежину, исти ранг као у испољавањима кроз лик оца и сина велика је мисао и стога што у времена као што је наше, у коме се личност губи, повлачи или одумире, божанство ипак задржава трансцедентност свог места и представљања. Утолико по себи парадоксална ознака духа као „треће особе" има смисла.

У поимању овог односа скривена је нада да безброј молитви које се на Земљи и данас још упућују Оцу имају своје место и да ће бити саслушане. То је још увек важније од најодважнијег развоја нашег техничког света.

Код разматрања да ли ће црква издржати и тренутну узбуркану ситуацију као што их је већ доста издржала треба размислити да она и према материји располаже са можда скривеним али дубљим прилазима од рационалног материјализма. Црква нема границе, али има фундамент. Недостаје јој слободно кретање светског револуционарног покрета који такође не познаје границе и коме она нужно треба да пружи отпор. А, ипак, је

могуће да она захтеву за земаљском револуцијом који се поставља и њој боље одговара, пружа темељнији одговор. Из претходно изложеног би требало да је јасно да при том не сме ступити у савез за националним државама.

За теолога не настају добра времена, али зато за њега настаје велико доба. Сви предуслови за то су испуњени, укључујући и опасност, самоћу.

185.

Атеизам концентрише своје напоре око Божјег лика, при чему или губи из вида сопствено теолошко стајалиште и фундус, или му он не допире довољно јасно до свести. Човек, пре свега паметан човек, по правилу лоше уме да прецизира оно у шта заправо верује. Његова вера и свест не поклапају се тачно. Већ из тог разлога би му требао неко са стране. Култови су добра помоћна средства. Они располажу абревијатурама које су се доказале.

Облици наше представе нису само простор и време, већ и лично и нелично, Ја и Не-ја, субјект и објект. Тамо где дух успева да из очараности феноменима направи неколико корака у висину или дубину, тај свет формула се стапа — светлост постаје превише јака; дух мора да устукне. Све лично је селекција позајмица. За личност је Већа срећа у давању него у њој самој. То је место где се отац и мајка слажу.

186.

Земља је из свог праузрока већ често изнедривала нове облике. Ако се сад за то служи човеком као својим најпаметнијим сином велика је опасност од прометејских творевина и њихове судбине. Она расте у простору без богова који спада у предуслове једне велике промене облика.

Прави партнер Земље није разум са својим титанским плановима, већ дух као космичка снага. Стога код свих размишљања о времену велику улогу игра мање или више изражена нада да више духовне снаге обуздавају то огромно кретање и да благотворно овладавају њиме.

У том контексту увек изнова наилазимо на једног великог пророка Запада, Јоахима де Фјоре и његово учење о вековима. Јоахим де Фјоре је живео од 1130—1202. Његово пророчанство утицало је на теолошке и историјскофилозофске системе све до Шпенглеровог. Велике епохе оца и сина треба да смени трећа у коме дух као нова, непосредна манифестација божанског делује на догођаје. Тек после ове треће фазе која уводи велике узбурканости следи смак света. У том јоахимском учењу о три епохе иницијација једне епохе почиње већ много генерација раније, тако и епоха духа са западним монашким редовима. У првој фази трилогије дешавају се ствари carnaliter, у другој literaliter а у трећој spiritualiter. За прву важи Стари, за другу Нови завет, док трећој фази недостаје написано јеванђеље. У нашем контексту „literaliter" могли бисмо да заменимо са речју „историјски".

Нову фазу хришћанства објављује и Шубарт, који је у последњем рату нестао на Истоку. У својој књизи „Европа и дух Истока" он развија гледиште да ће источњачка црква изнедрити треће, Јованово хришћанство. У Јовановом Откривењу најављен је трећи завет са сликом једне нове Земље. Русија у томе треба да игра велику улогу; имена непознатих мученика заблистаће као звезде у мраку.

Исто тако су астролози убеђени у долазак једне епохе духа. По њима, век оца стоји у знаку овна, век сина у знаку рибе, док са знаком водолије, у који смо наводно сад ушли, почиње велико доба духа. Просветитељство му је претходило као зора.

И оптимизам прогреса, свеједно да ли је обојен техничко-научно, политичко-економски или морално-филантропски, бриге које нас тиште сматра краткорочним и мишљења је да ће наши проблеми

помоћу ума бити решени у светским размерама.

Овде треба поновити оно што је већ речено у „Преко линије": да је оптимизам по себи велика ствар. Он је непосредан знак здравља и то му је већа заслуга што пажљивије мотри на опасност. У сваком случају, нада води даље од страха.

Постоји низ духовних и практичних гледишта којима је заједнички овај оптимизам. Чак и ако не учествујемо ни у једном од њих, позитивно је њихово заједништво: оно даје наслутити да су усмерена на нешто заједничко. У том заједничком смо браћа; и ако се не будемо сами предали, ни наша мајка, Земља, неће нас оставити на цедилу.

Превела са немачког
Агата Шварц

Узорно дело нашег времена

Жилијен Грак

□

Са Јингеровим делом упознао сам се у једном од најмрачнијих периода последњег рата. Иако су до тада у Француској већ преведене **Челичне олује,** његово име ми је тада било сасвим непознато — и тих година кад се издаваштво у Француској претворило у подручје пропаганде, посве разумљиви одбрамбени рефлекс наводио је француског читаоца, који би на полици наишао на име немачког аутора, да сасвим природно прође поред њега. Па ипак, приморан да некако прекратим три сата чекања у Анжеру, у тим данима суморне глади када су везе биле тако ретке (сам наслов неких књига зрачи у правцу читалаца и такве књиге се бирају према тајанственим знаковима препознавања), купио сам у станичној књижари **На мермерним литицама** које, за мене, осим корица, нису имале ништа друго што би их препоручило. Читање на клупама по булеварима, у децембру месецу, није много угодно, али ограничења бензина ублажавала су буку на улицама и, пошто сам отворио књигу, прочитао сам је без предаха до краја: **Мермерне литице** су ме, пред станичним вратима, како је то рекао Хемингвеј, оставиле „толико празним, толико промењеним и тако жалосним као ниједно друго осећање".

То да читање једне једине књиге може толико да омађија осећање слободне духовне комуникације, уз најтеже препреке тог тренутка, било је довољно да ту књигу не заборавим. Плима поезије која ме је, међутим, нагло, као прави Ахилов штит, ослобађала нашег растрзаног света, тог Средоземља окруженог фантомским ледницима, отворила ми је приступ, а то и данас мислим, једном од узорних дела овог времена. Уз један доста охоли приступ, већ на прагу заштићено од потреса неколиким симболичним и магичним ликовима којима је Јингер наклоњен, а какве су у стара времена људи урезивали на својим вратима, уметањем неке незнане, прилично хладне дистанце, понекад радо замишљам ово дело као једну затворену барку која по морима нашег потопа одлучно плови против ветра,

носећи при том за оне на обалама уз које ће пристати неке од суштинских вредности чије семе ће у свету сутрашњице морати поново да се засеје.

У том смислу је значајна публика коју је ово дело придобило у Француској: то је она иста публика која је, после дугог периода мрака и зиме, обезбедила опстанак и славу неким нашим највећим именима; то је малобројна публика, али са снажним зрачењем, публика посвећених, кадрих да међу собом изграде друштво само захваљујући вези заснованој на заједничком дивљењу, публика заточених у свој усамљенички укус према једном делу, попут неке мале тврђаве која се никада неће предати. Чини ми се да за њих, у тој епохи која је од свега правила књижевност, у којој сама писана дела имају неко сивкасто, неразлучено зрнце армираног бетона, где проза оставља утисак да као стихија тече кроз калупе, Јингер, пре свега, представља писца који пребира по свом властитом материјалу и признаје га само онда кад је узвишен, то је истинско дело које се опире сарадњи са недодирљивим. Има данас књига код којих вам срце удара од задовољства при помисли на све оне читаоце који ће их одбацити. Не због тешког успињања — такве су стене Фонтенблоа — већ стога што њихов врх сеже у подручје где почиње да се осећа висинска болест. Те књиге које немају никакве везе са стеном на којој живе мајмуни, коју наши модерни критичари толико хвале и ту држе своја предавања, проређујући ваздух око себе, једноставно поручују: „Без Бандар-лога овде!". Читаоци су исто тако осетљиви — и ту суштина савршено одговара форми — на то што се из целокупног Јингеровог дела, усуђујемо се то рећи, издваја једна савршено оригинална нота у ово доба које је своју ефикасност засновало на култури масовних страсти: позив једној још увек неинкарнираној аристократији која би убудуће била носилац вредности, као што је стара аристократија носила своје оружје, при чему уопште немамо идеју шта би та аристократија једног дана могла да буде, али где предосећање о њеном постојању ипак обузима ово доба које је сметено гледало како се у гробове спуштају велики, смирени, праведни ликови као што је у средњем веку био Светац, у доба просвећености Филозоф, или много ближи нама све док се не претвори у ђаволовог шегрта, Научник, а да нико од њих није реинкарнирао.

Послератна француска књижевност живела је у стању готово непоправљиве отцепљености од спољног света, на који је најбоље уходани, новији књижевни покрет, егзистенцијализам, бацио неку врсту анатеме; када је недавно француска књижевност поново почела да се бави спољним светом било је то зато да хладно и непристрасно утврди чињенично стање потпуне некомуникативности. Ништа није могло, на први поглед, више да узбуди, и ништа није могло да буде од већег подстрека за француског читаоца од сусрета са Јингеровим делом које ми, највећим делом, личи на гетеовски, озбиљан, смирен и брижан покушај који не бежи ни од једног традиционалног односа-читања, и понекад, одгонетања универзума. У самој основи, а данашњи француски читалац ће понекад помислити да то иде до провокативности, Јингерово дело је неурбано. Однос дубоке сагласности које је његово дело поново успоставило са силама једног света који је остао читљив и близак готово агресивно прати веома изражена и веома отуђујућа десензибилизација афективних односа које човек успоставља са својим ближњим. Чудан свет, за који бисмо пре рекли да није насељен људима већ је њима осут као звездама — у коме љубавни пар, пријатељске везе и живахно и ускомешано људско друштво које бујају као бокор дивљег растиња, нестају да би препустили место некаквим савршеним егрегорима* који изгледа сами кристализују из људске материје, и који **Хелиополис,** као и пре тога **Мермерне литице,** насељавају посебним групама људи које мање личе на несталне спојеве жи-

* егрегори—у хебрејској митологији, по Хеноховој књизи, то су анђели који су се сјединили са Сетовим кћерима и из те везе су рођени дивови. (Прим. прев.)

вота пуног опасности а више на чудне и постојане констелације. У вечитом процесу који постоји између човека и света у коме он живи, у ово наше доба, не знам за дело које је снажније, тектонскије поларизовано, и не знам ни за једно дело које бисмо, у његовој тренутној изолованости (толико руку које би да унесу немир у овај свет, а тако мало погледа који би да проникну у њега!) теже могли нечим да заменимо.

Изгледа да се за дело везује та помало охола мудрост, та неустрашива луцидност код које нас посебно погађа осећај постигнуте дистанце, то звездано ишчитавање света таквог какав јесте, а можда и нека особита вредност, будући да је оно настало у најтежим тренуцима историје: чврста и глатка глазура која изгледа штити ову прозу од сувише фамилијарног додира можда би нам изгледала помало хладна кад не бисмо знали и кад током читања ниједном не бисмо губили из вида осећање да је оно настало ватреним крштењем. Као остаклица коју употребљавају сликари, унутрашњи одсјај који осветљава те слике, које понекад као да су сишле са неког витража, потиче отуда што се у сваком тренутку иза оног што ћу ја назвати књигама мудрости назиру ратне књиге — као да савршеној арабесци резбарије наковањ, чији се звук још може чути, стално даје неки мрачан црвенкаст тон. У основи Гетеове мудрости оцртава се перспектива и гарантија једног изузетно испуњеног живота, али на један скоро декоративан начин: мучније него читалац из деветнаестог века ту откривамо да недостаје прелаз ка неким граничним ситуацијама; недостаје нам, рецимо то јасно, управо осећај да је прошао кроз ватрено крштење. У позадини усредоточенијег и гушћег Јингеровог дела, које нам се намеће самим својим угледом, назиремо оно нешто што је одраз у потпуности проживљеног живота — интегритет аналоган чистој материји која под чекићем даје прави звук. То дело, у исти мах и хладно и силно, заслужује да га сматрамо јединственим у том смислу да су захваљујући њему спасени сви тренуци једног живота, а можемо назрети да су га неки до корена потресли; они су у исто време и прохујали и сачувани — и да обмана урођена сваком писцу овде има веома мало места, и да се дело тако препушта солидном и постојаном времену као брод који не пропушта воду. То су неке од вредности које ми се чини да, међу свим делима Ернста Јингера, ваља препоручити француској публици — а што се мене тиче, од како сам отворио његову прву књигу, не престајем да живим у његовој обогаћујућој и подстичућој интимности као што се живи међу скривеним благом.

Превела са француског
Мира Жиберна

■

Предговор француском преводу „Радника“

Жилијен Ервије

□

Од јесени 1932. године када је објављено његово прво издање, **Радник** је чекао на свој француски превод. Франкофонски читалац ће од сада моћи документовано да просуђује о овој књизи чије је место међу делима њеног аутора до те мере посебно да је постала скоро митска, окружена велом тајне. Сам Јингер је током више година лишавао немачку читалачку публику своје књиге, одгађајући њено поновно издавање после првих доштампавања одмах по њеном појављивању; тек је 1963, по савету Хајдегера, пристао да се књига поново изда. Мада се и данас позива на њу као на један од коначних домета своје мисли који је задржао своју планетарну вредност, већ у априлу 1943. он је са забринутошћу увиђао да она почиње да живи својим сопственим животом: „**Радник** се понаша попут неког аутомата," писао је он у свом **Дневнику;** „због њега стичем и противнике и присталице који ме подједнако збуњују. Има особине сина који никако неће да се покори свом оцу. На тај начин показује своју сродност са светом технике." Овоме треба додати и посебну уздржаност коју је показивао према француском преводу. Дуго га је одгађао бојећи се да рационални карактер нашег језика не доведе скоро неизбежно до крутости израза и на известан начин до изневеравања његове мисли: „Превод ће поједноставити основне мисли", што ће, с једне стране, ојачати њихову логику, али ће им, с друге стране, дати изразитији агресивни замах од оног који већ поседују.[1] Све упућује на помисао да је Јингер у **Раднику** видео неку врсту споменика своје мисли који често цитира као основни узорак, али у који, у ствари, не жели да дирне. То потврђује и чињеница да никада није подвргнуо ревизији текст ове књиге, док је непрестано исправљао и дотеривао стил осталих својих дела. И ове године, док смо расправљали о неким проблемима превода, писао ми је како је са чуђењем констатовао док је одговарао на моја питања, колико се био удаљио од своје некадашње теме.[2]

Она, наиме, задире у далеку прошлост и подсећа нас на време у коме је Јингер развијао плодну активност политичког писца. Од 1920. до 1933, он је објавио више од сто тридесет чланака од којих су неки посвећени чисто војним или књижевним проучавањима, али већина тих чланака га је уврстила међу најбриљантније полемичаре неонационализма или оног што је Армин Молер назвао „конзервативном револуцијом". Већина ових текстова се, уосталом, појавила у периоду између 1925. и 1930, који значи врхунац његове новинарске каријере. Прву серију његових значајних чланака објављује 1925 — 1926. **Die Standarte (Стег). Die Standarte** је у то време новински додатак уз часопис **Stahlhelm (Челична кацига),** великог конзервативног удружења бивших бораца који је 1918. основао Франц Зелте; то је време када је Јингер имао најбројнију читалачку публику. **Stahlhelm** је тада бројао 260.000 чланова, а његов часопис се штампао у близу 150.000 примерака. **Die Standarte** који је основао Хелмут Франке, некадашњи шеф слободних стрелаца, биће укинут у марту 1926. због жестоких позива на националистичку револуцију и постаће засебан часопис, **Standarte,** чији ће тираж веома брзо пасти на ниво поверљивог материјала. Јингер није само сарадник тог листа, већ и издавач заједно са Франкеом, Францом Шаувекером, Вилхелмом Клајнауом. У јуну 1926. он ће у њему објавити снажан апел, „Окупите се", у циљу стварања „националистичке републике радника" која ће водити новаторску социјалну политику и показивати нови револуционарни дух. После укидања листа **Standarte,** Јингер ће све до маја 1927, заједно са Франкеом и Вилхелмом Вајсом, издавати часопис **Arminius,** „борбени лист немачких националиста", у коме се залаже за образовање младе интелектуалне елите. У октобру 1927, поново покреће **Der Vormarsch (Кретање напред),** часопис доста ниског нивоа, заједно са Вернером

[1] Писмо Енрију Плару од 24. септембра 1978.
[2] Писмо од 18. јула 1988.

Ласом, некадашњим активистом слободних стрелаца и будућим комунистом, оснивачем једног малог савеза, „Слободна трупа Schill“ (Freischar Schill). До априла 1929, доприносиће подизању нивоа ове публикације, али ће већ у јуну 1928. напустити њену редакцију. У току неколико месеци 1930. године, опет са Вернером Ласом, биће главни уредник часописа **Die Kommenden (Они који ће доћи)** у ком ће сарађивати све до септембра 1930, објављујући своје текстове истовремено и у другим публикацијама. После 1927, био је скоро редовни сарадник часописа **Widerstand (Отпор),** органа велике личности немачког националбољшевизма, Ернста Никиша, кога ће његов јавно изражени отпор према Хитлеру одвести 1937. године у концентрациони логор одакле ће га, напола слепог, ослободити савезници тек 1945. године.

Немогуће је, без сумње, сажети у неколико реченица тих шест година интелектуалног врења које је носило печат национализма типа Мориса Бареса и жестоки радикализам који се супротставља како буржујском духу „челичних кацига“ тако и формалистичкој Хитлеровој политици у афери сељака из Шлезвиг-Холштајна који су се побунили против пореза. Треба, ипак, помно забележити суштински карактер искуства рата, као и Јингерову намеру да оправда вредност жртве коју приносе војници погинули на фронту. Његова активност није, уосталом, обележена само идејама, већ и посебним тоном, тоном „младих бивших“ бораца који желе да раскину са страним причама из прошлости. Према изванредној опасци Луја Дипеа, за Јингера се ту ради о намери да се „национализам користи као експлозив, а не да се од њега твори апсолутно.“[3] Непријатељ је, пре свега, бружујски дух који треба уништити, нарочито ако се испољи у облику декадентног литерате обојеног хуманизмом. Томе се придружује и његово сентиментално и жестоко одбацивање капитализма, али које никада не доводи до строгих економских анализа; одатле проистиче недореченост његовог исказивања наклоности ка социјализму које носи обележје успостављања неке врсте једнакости између национализма и социјализма: „За нас нема супротности између социјализма и национализма: то су два вида испољавања једне исте снаге, један унутрашњи и један спољашњи, који су један без другог незамисливи.“[4] Треба, ипак, запазити одсуство носталгије за „völkisch“ вредностима родне груде и родног народа; упркос својој симпатији према сељацима, Јингер ништа не очекује од романтичног и фашистички обојеног повратка сеоским коренима. Што се тиче националсоцијализма у правом смислу речи, док трага за начином његовог уклапања у глобалну борбу разних националистичких група, он га држи на одстојању и настоји да веома јасно одреди улогу коју ће му бити допуштено да игра; постоји код њега извесно одбијање компромиса које га удаљава од националсоцијализма — сетимо се чланка „Чистота средстава“[5] — и које представља константу у његовим личним убеђењима; чак и у време свог највећег ангажовања, веома се јасно осећа његов отпор према масовној акцији и нечистоти сваког политичког успеха, од којих он много више воли темељна теоријска проучавања.

Било би, дакле, погрешно ако бисмо желели да објаснимо **Радника** полазећи искључиво од новинарских размишљања која су му претходила; чак ако, ту и тамо, препознамо неке елементе који се у њима могу наћи, они представљају онај његов најпролазнији аспект; није безначајна чињеница да је Јингер био одлучио да их искључи из својих сабраних дела. Видели смо, уосталом, да је његова новинарска активност нагло престала почев од 1931. године. Већ је 1929, као да осећа одвратност према политичкој ангажованости, писао у **Пустоловном срцу:** „Данас се у Немачкој не може радити у друштву; треба то чинити у самоћи, попут човека који крчи пут кроз прашуму, ношен јединим надом да ту негде, у честару, и други остварују исто дело.“ Он осећа,

[3] Louis Dupeux, **National-bolchevisme dans l'Allemagne de Weimar,** Paris, Champion, 1979, стр. 315; француском читаоцу ће користити сусрет са овом књигом ако жели да добије подробни опис интелектуалне средине у којој се тада кретао Јингер.

[4] **Widerstand,** мај 1929, »Revolution um Karl Marx.

[5] **Widerstand,** октобар 1929.

дакле, веома дубоку жељу за самоћом да би створио дело одвојено од текуће стварности; само два кратка есеја — која су остала у сабраним делима — помоћи ће нам можда да се приближимо **Раднику.**

Ватра и Покрет (1930) се привидно ограничава на тактичка разматрања, али их превазилази у оној мери у којој се техника ту не јавља као обично средство, већ као оно што одређује смисао нашег доба: „Битка не користи само машину у све већој мери, она је прожета у потпуности духом који ствара машину“, а њега Јингер назива још и „духом који се налази иза технике“. Обузетост читаве једне цивилизације ратничком активношћу у њеној техничкој суштини биће анализирана исте године у есеју одлучујућег значаја, **Тотална мобилизација,** који ће означити почетак великог успеха придева „тотални“ чија ће каријера у наставку бити тако бриљантна и чије се употребе неће лишавати ни сам Шарл де Гол. Мобилизација се, за Јингера, не може ограничити на чисто војне припреме; како за светски рат тако и за светску револуцију, она обухвата свеукупне снаге једне земље, при чему ће се тај догађај тицати читавог становништва, све до тек рођеног детета. Као доказ можемо навести пораз немачке милитаристичке државе у односу на напредну Америку чији је народ успео да оствари тоталну мобилизацију.

Радник ће преузети ове анализе, али доводећи их овог пута у зависност од једне метафизичке величине, Gestalta, те Фигуре чији је тачни филозофски статус веома тешко одредити. За Јингера, Фигура није нешто што се може уско дефинисати, то је инструмент разумевања који човек може али не мора да користи, јер постоји само да би омогућио поимање једне стварности која превазилази појмове. Он ће, стога, покушати да је објасни системом постепене елиминације.

Фигура Радника није чисто историјске врсте: не ради се о класи — Јингер брижљиво избегава тај термин — која ће заменити неку другу класу у оном смислу у коме је буржоазија заменила аристократију у време француске револуције; Фигура не води порекло из историје, она је, напротив, оно што омогућава да се историја одвија: „Као што је Фигура човека претходила његовом рођењу и као што ће га надживети, историјска Фигура је, у суштини, независна од времена и околности из којих се наизглед рађа... Историја не доводи до стварања Фигурâ, она се, напротив, мења са Фигурама.“ Али Фигура није ни економске врсте: „Потребно је оповргнути легенду према којој би суштинска особина Радника била неко економско својство.“ Фабрички радник је само посебан облик Радника, као што и сељак или војник представљају само манифестацију свемоћи технике сваки у својој области. Стога Јингер диже глас против „диктатуре економске мисли по себи“ која, рођена у 18. веку у рационалистичкој и морализаторској атмосфери, носи печат буржоаске мисли неспособне да схвати Фигуру Радника која за њу представља апсолутну различитост. Захтеви за повећање надница су од другоразредне важности код фабричких радника који никада нису довели у питање рад који чини њихово најинтимније биће и одговара облику Доминације који је њима својствен, далеко изнад обичног преузимања политичке власти.

Да би објаснили природу Фигуре, критичари су покушали да изврше нека поређења. Тешко је тачно утврдити шта су Јингеру у то време донеле везе са филозофом Хугом Фишером. Сигурно је да много дугује виталистичкој представи радника Аугуста Винига који, у својој књизи **Од Пролетера до Радника** (1930), прави веома јасну разлику између радника и фабричког радника. Фолкер Кацман је дошао на помисао да Фигуру упореди са јунговским архетипом, док је сам Јингер предлагао да се доведе у везу са Лајбницовом монадом или са Гетеовом праисконском биљком, али не и са Платоновом идејом. Јасно нам је шта Јингеру смета код Платона; у његовим очима, Фигура није идеа-

листичка конструкција која се супротставља свету опаженом чулима, већ је то супстанцијална реалност која упућује на биће. Све га то много мање удаљава од Платона него што он мисли, и већ 1945. филозоф Ерих Брок истиче сличност између Gestalta и Платонове идеје. Облик узрочности којим је везана за појаву, онај печата и отиска који се тако често наводи у **Раднику**, преузима једну представу коју Платон широко развија у **Теетету**: то је она Платонова основа коју је Хајдегер савршено јасно истакао у свом одговору на **Прелаз преко линије**: „И Фигура остаје за вас оно што је приступачно само кроз „виђење". Ради се о оном виђењу за које Грци кажу ιδετγ, а то је реч коју Платон користи за поглед који не посматра оно промењљиво у чулној перцепцији, већ оно непромењљиво, биће, ιδεα Ви такође описујете Фигуру као „смирено биће". Фигура свакако није „идеја" у разуму како је схватају модерни филозофи, те према томе није ни регулативна представа у Кантовом смислу."[6]

Ако, међутим, Радник упућује на Платона као Фигура, он упућује на Ничеа као Доминација. За Јингера, дубоко прожетог Ничеовом мишљу, суштина Радниковог „смиреног бића" је воља за моћ која престаје да буде апстрактно замишљена као воља за вољом и постаје као рад последњи стадијум човековог титанског подухвата да постане господар и поседник природе; одатле проистиче следећа Хајдегерова формулација: „Дело Ернста Јингера **Радник** је веома значајно дело јер предузима, на сасвим други начин него Шпенглер, оно за шта је, све до данас, књижевност потекла од Ничеа била неспособна; оно омогућава искуство бивствујућег и начина на који оно постоји, у светлости ничеовског пројекта бивствујућег као воље за моћ."[7] Хајдегер, дакле, у суштини признаје Јингеру способност да **опише бивствујуће.** Међутим, Ничеова метафизика на коју се позива приказана је, с његове стране, као „очигледна", она сама није доведена у питање. Ми у **Раднику** не налазимо метафизичко испитивање, већ клинички опис чија је метафизичка позадина ничеовска.

То већ представља значајан допринос осветљавању Јингеровог односа према тоталитаризму. Његово дело је дескриптивно и нема никакву нормативну вредност; не долази у обзир да се у њему види апологија било какве тоталитарне државе. Он мисли да може, у планетарном феномену доминације технике, да открије пропаст буржоаске демократије и њених вредности, али држава која ће из тога произаћи остаје нејасна, мада поседује извесне милитаристичке карактеристике које можемо везати како за Јингеров прусијанизам тако и за чињеницу да је он на бојним пољима пре свега видео како се успоставља владавина те техничке велесиле која није нека неутрална снага којом се може доминирати: Радник се Јингеру најпре јавио у облику војника великих оружаних битака. Сагласност коју он може дати држави рада која смењује демократију рада, то је сагласност човека који увиђа потребу да се повинује околностима уместо да бежи у снове о немогућој алтернативи. Суровост света чији се долазак назире подразумева став „херојског реализма", који никако не значи и негацију индивидуе: појединац, **der Einzelne,** опстаје у том свету у коме може да потврди своје херојске врлине. Анализе **Радника** не воде ни до апологије, ни до безнађа, ни до напуштања. Помоћу неке врсте **amor fati,** нова јединка може чак да нађе слободу у којој ће развити све изворе своје енергије у припајању Фигури којој је подложна. Ова слобода која налази свој одјек у слободи војника који ужива у режиму послушности није много удаљена од слободе радника марксисте који је емигрирао у Русију и који пише на крају Малроове књиге **Људска судбина:** „Раније сам почињао да живим када бих изашао из фабрике; сада почињем да живим када уђем у њу. По први пут у свом животу радим знајући зашто то чиним, а не очекујући стрпљиво да једног дана скончам."

[6] Heidegger, **Question I**, Gallimard, 1968. стр. 211.
[7] Id., ibid., стр. 205.

Било би стога посебно смешно приписати **Раднику** било какав утицај на формирање нацистичке идеологије; не само да је био објављен сувише касно, 1932. године, много касније од **Mein Kampf**-а и непосредно пре него што је Хитлер преузео власт, већ садржи и многобројне црте које га супротстављају нацизму по кључним питањима. Не можемо ући у детаље веома умесно запажених разлика између тоталне и тоталитарне државе које је изнео Јулијус Евола, или у полемике нациста против Јингеровог пријатеља Карла Шмита и његовог појма тоталне државе коме се они супротстављају бранећи тоталну партију. Што се тиче Јингера, он је далеко од тога да проповеда јединствену партију, он је у флагрантној супротности са нацистима јер одбацује све партије, ма какве оне биле. 1928. он је чак у њима видео известан облик „колективног егоизма" и у томе се слагао са својим пријатељима неонационалистима „непријатељски расположеним према самој идеји партије која дели нацију."[8] Али он се од нациста одлучно удаљава одбијањем расизма и еугенетике. Већ 1926. он пише у једном чланку: „Реч раса почиње да постаје исто толико немила у својој садашњој употреби колико и реч традиција."[9] А ако у **Раднику** говори о једној „новој раси", труди се да буде јасан: „Поновимо то овде, раса у оквиру света рада нема никакве везе са биолошким појмовима расе. Фигура Радника мобилише свеукупна људска бића без разлике." Могло би се чак рећи да се јавља и као одлучни присталица првенства вредности стечених васпитањем над генетским капиталом: подсећајући на образовање елита, диже свој глас против „тих опсена селекције и еугенетике које су већ играле одређену улогу у најстаријим политичким утопијама"; уместо тога, он све ставља на карту образовања и прави алузије на некадашњу источњачку институцију јаничара или на пруске кадетске школе у којима су били заједно „син француског емигранта и син јункера из Марке". Нема, стога, ничег чудног у чињеници да је **Радник** био веома лоше примљен у партијским новинама **Völkischer Beobachter,** у којима је Тило фон Трота писао у октобру 1932. да је аутор сада зашао у „зону где се испаљују меци у главу".

Међутим, мада се и Америка јавља као својеврсни свет рада, види се да се Фигура Радника јасније очитује у марксистичким друштвима. Важност која се придаје плановима је очевидни показатељ улоге коју је одиграло совјетско друштво у изради Јиннгерове конструкције: он још и данас сматра да Источна Немачка отвореније показује Фигуру Радника од Савезне Републике Немачке. Али његова равнодушност према економији чини да је омражен код марксиста. И када се не бисмо враћали на неопозиве Лукачеве осуде, за које Жан-Мишел Палмије добро запажа да блокирају сваки аутентични приступ Јингеровом делу, морамо бити изненађени равнодушношћу коју он показује према проблему поседовања средстава за рад: он је крајње уздржан када се ради о приватном власништву, капиталистичкој иницијативи, уступајући им само узгред ограничени простор, као онај у посеченој шуми на коме смо оставили вегетацију да слободно буја. А ствари тако стоје зато што, за њега, имају важност само механизми рада које је техника ставила у погон, а никако чињеница да ли су их покренули неки приватни капиталиста или, пак, неки високи државни функционер.

По питању демократије, временска дистанца која раздваја дело и данашњег читаоца представља озбиљну сметњу. Док, с једне стране, **Радник** износи суштинска размишљања у којима се могу запазити трагови полемика, ови трагови, с друге стране, добијају несразмерно велики значај због несклада између наше визије и оне из 1932. Стога смо ми снажније погођени, изван контекста, жестоком полемиком коју Јингер управља против Вајмарске Републике и буржоаске демократије. То значи, међутим, да смо заборавили болни догађај који су за бројне не-

[8] Dupeux, op. cit., стр. 357.
[9] **Deutsches Volkstum**, август 1926.

кадашње немачке борце представљали драконски услови Версајског уговора, а које је прихватио режим који је, на известан начин, био само бледа слика режима победника, само унутрашњи израз њиховог политичког империјализма. Потребно је овде подсетити да Версајски уговор није само разрушио Аустроугарско царство стварајући државе чија је независност била кратког века, већ је притиснуо Немачку много тежим условима од оних које је већ Француска 1870. сматрала неподношљивим: осим враћања Алзаса и Лорене, значајних територијалних губитака на истоку, уз поделу Пруске успостављањем коридора између Немачке и Гдањска, ту је конфискација свих колонија, опште разоружање које своди армију на 100.000 људи, економске клаузуле које наносе штету националном суверенитету, захтеви за плаћање ратне одштете који су 1921. износили 400 милијарди марака. Суровост ових захтева је толика да се чак на крајњој француској левици дижу гласови који је осуђују: тако је Морис Торез 1933. године говорио пред скупом немачких комуниста о „гнусном јарму" наметнутом Версајским режимом.

Сада јасније видимо како је Јингер, под двоструким притиском свог пруског антипарламентаризма и срџбе коју је у њему будило прихватање услова Версајског уговора, могао да се устреми против оних које је, доста неправедно, сматрао за то одговорним. Буржуј из **Радника** је, стога, чудна творевина, истовремено сувише општа и сувише посебна. То је, с једне стране, нека врста апстрактне карикатуре, ектоплазме из које је Јингер избацио сва обележја посве реалне воље за моћ: револуције, ратове, истраживања света, колонијалну експлоатацију, интелектуални и материјални империјализам; а с друге стране, то је побеђени Немац из 1918. године, приморан, присиљен и натеран да се потчини свим условима победника.

Та побуна против тријумфа буржоаских демократија претвара се, уосталом, на доста парадоксалан начин, у невољни „прогресизам". Као неки од његових пријатеља неонационалиста, а посебно Хилшер који је Немачку из 1927. представљао као „колонију" западног капитализма, Јингер се, у својој свести експлоатисаног, претвара у савезника колонизираних народа међу којима су Немци за њега само један случај међу другим бројним случајевима; треба посебно подвући истанчане анализе у којима он разобличава дволичност буржоаског „жаргона" који колонијалне експедиције претвара у „мирољубиве уласке" и тврди како обасипа дивљаке достигнућима цивилизације. Одсуство сваког расизма доводи код њега чак до уверења да западни народи не располажу у свету технике никаквом урођеном супериорношћу и да треба да очекују још много изненађења од стране других народа.

Његов опис успостављања у најскоријој будућности једног суровог и немилосрдног света често је, према томе, само потврда његове луцидности. Тако он бележи крутост формирања великих царстава која су без милости према малим народима, или могуће ширење праксе трансфера становништва. У области унутрашње политике, он скреће пажњу на начин на који ће порасти свеприсутност државе упоредо са ширењем комфора и техничких иновација: потреба за електричном струјом и телефоном, поседовање аутомобила постаће облици зависности који потчињавају јединку држави, том примарном поседнику техничких инструмената власти. А легални долазак Хитлера на власт само доказује да нема потребе да буде антидемократски усмерен да би предвидео како масе могу спонтано гласати у антидемократском смислу.

Али мада је, према речима Хајдегера, Јингер „предузео опис европског нихилизма у фази која је уследила после првог светског рата"[10], његово дело је, ипак, и покушај његовог превазилажења, а бруталност дедукција не искључује оптимизам. Он, пре свега, осећа радост иконокласта у прорицању нестанка буржуја. У одсуству било каквог односа са елементарним и са светом Фигура̂, буржуј је успоставио привид Доминације у којој је владала хипокризија и претварање; његово нестајање ће омогућити да се ударе темељи једног новог аутентичног живота за који је, крајњег ли изненађења јингеровске имагинације, управо Немац посебно обдарен. Али пре свега, свет неподесан за живот према ком смо се упутили, безоблични пејзаж градилишта само је пролазна фаза хаоса, нихилистичке анархије. Са становишта политике, Јингер наслућује могућност једне планетарне Доминације која нам постаје јасна ако упоредимо **Радника** са књигом објављеном 1960. године о **Универзалној држави;** он пушта да на хоризонту лебди привид једне pax romana светских размера. Са становишта технике, он верује да може, ослањајући се на један универзални закон стабилизације друштава, да предвиди долазак последњег стадијума технике у коме ће она достићи равнотежу кроз своје сопствено савршенство. На крају, не само да ће Доминација Радника омогућити поновно појављивање уметности која ће, као и уметност свих великих цивилизација, дати нове облике пејзажима, већ ће и сам човек поново стећи способност да води живот који је у складу са критеријумима високог стила. Овде видимо како се назире нека врста ничеовског хуманизма, или једноставно хуманизма: не тврди ли Јингер да „човек није сувишан већ, напротив, представља најплеменитији и најдрагоценији капитал"? Мада назив тотална држава одмах наводи на помисао да се ради о мравињаку, Јингер се противи идеји да његова књига износи опис такве државе у којој би уметност стварале машине и где би се свет јављао као својеврсно позориште прилагођено еволуцији једне нове врсте инсеката. Према томе, апсолутно је искључено да, као Герхарт Лосе, ту једноставно видимо негативну утопију, „утопију нихилизма"[11].

Остаје чињеница да се у тој књизи, по мишљењу самог Јингера, клатно његове мисли у највећој мери приближило полу колективизма. Заједно са својим књигама о рату, **Тотална мобилизација,** и делимично својим есејом **О болу,** он ову књигу сматра својим Старим заветом, истичући, такође, оно што је раздваја, по доктринарној строгости, од његовог доцнијег развоја. Као у борби, он је одлучио да се у њој отворено суочи са политичким и техничким ликом савременог света. Дванаест година касније, он се ње сећа као неког искушења чија га тежина чини утолико драгоценијим: „Она ми је, ипак, драга, јер сам јој дао много своје сопствене крви; она је за мене запис једне расправе са светом машина. Прошао сам њиме као што пролазимо кроз велике битке, и по томе књига остаје поучна јер се не може побећи од овог света. Овде се отвара само један пут, пут саламандра који води кроз пламен."[12]

Шта ће донети Јингеров „Нови завет"? Свакако покушај да се оде даље у побеђивању нихилизма, борећи се најпре против неподношљивог ширења државне власти. **Одметник*** 1951. године ствара нову Фигуру која се супротставља Фигури Радника. Бекство у стварне или симболичне шуме где су се некада скривали исландски отпадници омогућава да појединац потврди своју слободу у сукобу са свеприсутном државом високе техничке опремљености, у којој влада однос „аутоматизам је једнак терору". А нешто касније, **Eumeswil** (1977) усавршава ову Фигуру замењујући је Фигуром анархисте који, уместо да се брутално супротстави власти која прети да га сломи, кроз привид прихватања заузима маргинални положај који му омогућава његову унутрашњу слободу. **Прелаз преко линије,** из 1953. године, шире одређује карактеристике савременог нихилизма. Важно је превладати двоструку стрепњу, рођену из унутрашње празнине коју узалуд покушава да попуни неумерена воља за моћ, и из спољних опасности које собом носи политички терор. Против тога, против Левијатана који је исто толико технократска држава посебно посматрано колико и модерни нихилизам уопште

[10] Heidegger, op. cit., стр. 204.

[11] Gerhard Loose, **Ernst Jünger**, Klostermann, 1957, стр. 120.

[12] **Journal**, 30. април 1944.

* Ово Јингерово дело у Француској је преведено под насловом »Le Traité du rebelle« („Трактат о побуњенику"), а код нас ће се ускоро појавити (у издању „Градца") под насловом „Одметник".

узевши, могу нам помоћи три силе, поред ослонца који ће нам обезбедити теолошко размишљање које је Јингер желео да дода свом делу. Храброст „херојског реализма“ задржава сву своју снагу јер је Левијатан немоћан против оног који је у себи савладао страх од смрти. Затим долази Ерос, „друга моћ која навире из дубина“, под условом да доведе до духовне трансцендентности, јер „тамо где се два бића воле, они одузимају терен Левијатану, они стварају простор који он не контролише“.Најзад, последње прибежиште је уметност која би, мада никада не зависи непосредно од света машина, требало да, једног дана, метафизичком пориву из ког је овај свет произашао, дâ његов врхунски смисао. Што се тиче крајњег теолошког решења, Јингер га дотиче већ читав низ година, али му неповерење које осећа према религиозном догматизму још није дозволило да му посвети систематско размишљање. У митској перспективи, техничар се јавља као представник оне расе титанâ која се некада побунила против богова. Данас се чини да титани тријумфују али њихова доминација остаје крхка: не примећујемо ли ту и тамо тајанствене знаке који као да наговештавају нову епифанију богова?

Превела са француског
Ксенија Јовановић

■

Поводом „Мермерних литица“

Фредерик де Товраницки

□

У зиму 1970. године, у својој кући у Вилфлингену, Ернст Јингер ми је први пут причао о **Мермерним литицама.** Објављена у Немачкој на пролеће 1940. године, преведена на француски око 1942. године, ова чудна, ванвремена прича заинтересовала је тада многе читаоце. У њој се описује како су једну земљу високе цивилизације, Марину, разориле хорде загонетног диктатора „Великог шумара“. Шаљући пред собом своје црвене доге и подметаче пожара, он се полако искрада из свог скровишта, изненада избија из густих шума и, ширећи ужас, осваја Мермерне литице које се уздижу изнад освојене земље. И тако смо могли да прочитамо: „Тада сам осетио као да су се канџе зариле у моје срце, јер се пред нама пружало поље насиља у свој својој гнусоби.“

Колико изненађених читалаца није тада — усред рата, за време нацистичке окупације — имало утисак да између редова, помоћу чудног, као сновима поремећеног, кода читају шифру катастрофе коју су свакодневно проживљавали. У позадини приче сличности су биле фасцинантне. Ко је тај „Велики шумар“ са својом одором опшивеном лишћем од златне божиковине? Писац га овако описује: „Спадао је међу оне особе које се, код Мауританаца, сматрају великом господом, али истовремено носе знамен нечег смешног: као што се у његовој пуковнији прима коњички пуковник друге резерве, који понекад дође из своје области.“ Шта је, исто тако, представљала његова омиљена дога „Црвена прња“ чије је име подсећало на крваву заставу коју су SS одреди носили пред собом. А та моћна секта, Мауританци, гомила људи коју краси доктрина у којој се „естетско“ складно слаже с бандитизмом? И тако смо могли да прочитамо: „... Становници су нестајали ноћу и по магли. Ниједан се није вратио; оно што смо чули да се међу народом шапуће о њиховој судбини подсећало је на лешеве гуштера које смо одеране проналазили под хридима, и наше срце испуњавало жалошћу“.

С оне стране безвремене приче и други описи су привлачили нашу пажњу: те неодлучне личности, на пример, препуне противуречности, чија су повлачења и илузије подсећали на компромисе традиционалног немачког друштва које је отворило пут за појаву Хитлера. Ко је, исто тако, био принц Синмира? Исправан, осећајан човек, с осећањем легитимности, симбол још увек часне али бескрвне аристократије, предодређена жртва бруталне власти? Сплет околности? Све се у тој књизи отимало правом поистовећењу са стварношћу, уклапању у историју, али све што смо проживљавали — и све чега смо се бојали — у њој се одражавало као на страницама неке песме...

Данас знамо: **На мермерним литицама,** онирично и можда пророчанско дело XX века, било је дело које је на незаустављиву плиму тоталитарних снага у својој и у неким другим земљама бацило један луцидан, згађен поглед.

Бројни су Јингерови биографи који сматрају — како то истиче Ж. М. Палмије[1] — да је ово дело, у извесном смислу, било „најхрабрија и најдубља критика нацизма коју је написао један немачки писац, који није био у емиграцији, и који је живео на самом тлу Немачке“. Али, с оне стране нацизма, франкизма и стаљинизма, ова прича, попут неке тешко одгонетљиве планетарне књиге врачбина, изгледа да је, пре свега, књига свих „епоха катастрофа“. Најбоље је то изразио Жилијен Грак: „Сваки пут кад наша историја постане катастрофична, појављују се дела која анализирају и тумаче своје време. Наша епоха је, без сумње, богатија од осталих у тој врсти дела. Сличне књиге некако испуне своју функцију, затим прођу; свакако не због тога што се такве књиге одбацују, већ стога што постепено нестају из круга интересовања, истовремено са догађајима који су за тренутак учинили да ова дела оживе а затим остаре. Истина, с времена на време, али врло ретко, на прекретници историје појављују се књиге неке ређе врсте и, рекао бих, драгоценије по својој грађи, јер у тим делима од почетка до краја умни напор прожима поезија, и догађај претвара у некаквог привременог заточеника, рекли бисмо, посмртни остатак његове случајности, да би му подарила неку прочишћенију, значајнију прозирност. Тада кроз оживљене догађаје или бића, као између редова, читамо о низу других прошлих или могућих догађаја, низу других лица која, сада с много уверљивијим гласом, као да васкрсавају из прошлости, или се већ назиру у будућности...“[2]

Али, шта је одиста значило објављивање тридесет пет хиљада примерака **На мермерним литицама** 1939. године, за време Трећег Рајха? Није ли, у суштини, прича била опрезна будући да је брижљиво кодирана, са ознакама погрешних путева? Је ли читалац заиста могао да скине све маске? Уосталом, књига није никада била забрањена, већ је њено штампање једноставно обустављено.

Питао сам о томе Ернста Јингера приликом нашег сусрета. Он се насмејао, и мало оклевајући, одмахнуо главом: „У мојим годинама човек не воли да буде изложен светлостима рефлектора. Али, сећам се да су се пријатељи забринули за мене. Хоће ли власт реаговати? Ја сам се тада налазио на Зигфридовој линији. Мој издавач је, у сваком случају, имао несанице... јер је режим, ипак, у својим редовима имао неколико особа које су знале да читају књиге и да повежу сличности!“

Јингер ми је испричао да је био доста изненађен утиском који је изазвала његова књига. Многи студенти су је читали на факултетима и о њој, опрезно, у ходницима, расправљали. Међу тим студентима... налазила се, уосталом, једна девојка која је данас његова супруга...

Али, ствар се прочула до високих сфера режима.

Јингер је сазнао да је на састанку високих функционера Националне социјалистичке партије државни управитељ Боулхер рекао Хитлеру: „Мој Фиреру, овај пут Јингер претерује, треба с тим завр-

[1] **Heidegger et politique** (изд. L'Herne).

[2] Приказ књиге **На мермерним литицама,** музичка емисија на France-Culture.

шити." Али, Хитлер је одговорио: „Оставите Јингера на миру." Хитлеру је била позната бриљантна војничка прошлост писца **Челичних олуја,** који је у периоду 1914—1918. године добио највише одликовање икада додељено тако младом официру немачке армије. По Јингеровим речима, Хитлер, који је тада имао доста других проблема, није желео да прави књижевни скандал и привуче пажњу на једну мрачну књигу коју сигурно никада није прочитао. Јингер је при томе додао да га је запрепастила једна друга подударност: кад су неки хтели да му праве проблеме после рата, Бертолд Брехт је рекао: „Оставите Јингера на миру!" Исту реченицу као Хитлер...

Јингер ми је у поверењу рекао да је имао осећај да се излаже много већој опасности када су усред рата Американци, Швајцарци и Французи почели да хвале његову књигу, а још више 1944. године после завере против Хитлера коју су организовали официри које је он познавао и с којима је био у вези.

Џорџ Стајнер, писац предговора за енглеско џепно издање **На мермерним литицама,** такође истиче да је ова прича међу зналцима у круговима немачких интелектуалаца брзо била оцењена као „антинацистичка", а доцније као „једини чин већег отпора, унутрашње саботаже у немачкој књижевности под Хитлеровим режимом".

Претерана оцена? Можда, ако помислимо на десетине писаца који су пружили отпор, али су тада страдали у логорима или су били ућуткани, јер су били мање заштићени својим угледом или мање опрезни. Али, било је у складу са логиком писца **Челичних олуја,** специјалисте за командосе и односе снага, да не верује да су, у доба варварства, аутоматски корисни сви политички или културни мученици.

Превела са француског
Мира Жиберна

■

Ернст Јингер или суочељавање

Винтила Хориа

□

„Дух времена" је оно против чега се дело Ернста Јингера бори на првом месту. Ради се, дакле, о суочељавању. Проналазач праве димензије тог духа — **радника** у својству вршиоца планетаризације Запада помоћу технике — аутор **Хелиополиса** промишља то време кроз личну могућност супротстављања његовој суштини. Расцеп између Јингера и његовог модалитета може да се посматра полазећи од ничеовске негације појма нихилизма. Ако је Ниче себе дефинисао у **Вољи за моћ** као „првог потпуног нихилисту Европе који је, међутим, у себи исцрпео нихилизам, који га је оставио иза себе, ниже од себе, изван себе", карактеристика нашег времена је у томе што је успело да сачува нихилизам и да од њега начини неку врсту наопаке вредности која представља његову основну особину. Пред тим универзалним нихилизмом који, истовремено, представља најречитији део оног што Јингер назива „прелаз", у смислу преносника који нас носи из једне епохе у другу, личности обдарене неком будућом моћи припремају крај тог прелаза и наш улазак у једну мање колебљиву еру. Ако смо годинама читали и размишљали над делима овог, на необичан начин неактуелног писца зато што је не-**присутан** у оном смислу о коме смо малочас говорили, могуће је схватити да ће садашње доба бити крај циклуса у традиционалном значењу те речи и да су освајачи „мермерних литица" већ овде. За читаоца главних Јингерових романа, Врховни шумар није празна реч и опасности које он представља већ припремају горки хлеб савремености. Оно што остаје мање јасно, то је место на које се повлаче браниоци „литица" у тренутку када „шумски живаљ" заузме обале Марине. Осећа се извесни дух пораза на крају **Мермерних литица** и **Хелиополиса** када личности које симболично представљају оне вредности за које се и сам аутор залаже, морају да напусте своју земљу и оду. Али куда?

Будућност у коју је смештен **Хелиополис** оставља више слободе машти јер ће Луцијус де Гер отићи у неку другу галаксију, као у романима научне фантастике, али питање оног другог романа остаје отворено. Куда ће отићи витезови или, боље речено, шта значи Алта Плана? Да ли је то место исто толико тајновито и исто толико јасно као Годенхолм? Значи ли то да је смрт место среће и место о коме сањамо, највиша награда упућенима, онима који су побеђени да би, у ствари, били победници? Има ту подсећања на најизразитију генноновску езотеричност и преузимања тема немачких мистика, дубље у прошлост од Ничеа. Јингерови јунаци се, дакле, опраштају, према изразу који је сковао Рилке да би дефинисао људску судбину. **Опраштати се** у ситуацији неизвесности, са очевидним циљем да се сачува недирнута једна извесност коју садашњост чини немогућом или, чак, незамисливом.

Пре него што наставим, желим да истакнем дубоку везу која се већ може успоставити између Јингера и његових сународника, у највећој мери везаних за недаће свог времена, са дубоком жељом да их оповргну. Чини ми се заиста да је могуће говорити о **дослуху** и **савремености** између овог романописца љубитеља ботанике, стратегије, филозофије, историје и религије и, као што смо већ видели, његовог најнепосреднијег претече: Ничеа. Али ту је и Рилке, албиканин из касте Парсиса чији траг налазимо у **Хелиополису,** чији Анђео с једне стране, као преносник који води у висине, и људска способност да се опрашта и растаје („Тако ми живимо и непрестано се опраштамо"), као да наговештавају неке од последњих Јингерових радова. Ту је и Хајдегер који ће преузети тему планетаризације и Радника као представника Запада, али Запада који је присиљен да живи „време пораза", онакво какво је већ Хелдерлин био предосетио. Поезија и филозофија, али и роман као могућност њихове синтезе, изгледају нам тако као пророчански знаци, једини који могу да опишу ситуацију каква је наша, она коју су идеологије толико замрсиле да нам се пораз и слом чине као облик највећег могућег напретка.

Сматрам, ипак, да би ово представљање Јингера било непотпуно, кад бисмо из племена изоставили име једног физичара, савременика нашег писца као што су и сви они које смо већ навели. Мислим на Вернера Хајзенберга чији принцип неодређености најављује најдубљу промену нашег света и чији радови („Део и целина", платоновски мемоари снажне, скоро заслепљујуће антуелности, или „Природа у савременој физици") на својеврстан начин допуњују дело писца из Вилфлингена. Рекло би се да међу њима постоји нека **религиозна** спона, religio која их смешта на исти простор или у исто утврђење. Једног дана сам водио дуг разговор са Хајзенбергом и читао његова дела просветљен смислом тог разговора. Неколико месеци раније имао сам сусрет са Јингером у Шварцвалду и било ми је лако да приближим та два наизглед непомирљива става. Постаје ми, међутим, све јасније да тајна времена какво је наше почива управо у његовом окултном и откивачком монолитизму: они који ово време воде ка његовом завршетку и његовој ренесанси имају за нас исту поруку, сваки на себи својственом језику. После Ничеа, преко Рилкеа, Хајдегера, Јингера и Хајзенберга, једна иста линија указује на један исти крај. Као и на могућност избављења. Епистемолошко раздвајање које је Хајзенберг обавио између статистичког и пророчанског света великих бројева и микроскопског света атома, хоћу рећи индивидуе (обе речи на грчком и на латинском значе исто, **оно што не може да буде подељено),** даје човеку као личности, јединственој активној сили у оквиру Света, ону исту вредност коју Јингер даје Луцијусу де Геру и свима онима који с њим заједно бране мермерне литице и могућност повратка од оних који их освајају, оскрнављујући их својим псима и својом привидном модерношћу, сачињеном једино од бремена прошлости.

Ми, дакле, живимо у време декаденције, али не декаденције Запада (управо су екс-

пресионисти и Освалд Шпенглер сузили простор декаденције ограничавајући је на нашу цивилизацију, док крај једног циклуса нужно подразумева универзалну пропаст чији је инструмент са Запада: техника и Радник који представља њеног планетарног преносника), већ декаденције Човека а, истовремено, доживљавамо и могућност ренесансе, спорог и мукотрпног уласка у један нови еон. Оно што пада замишљајући да се пење, то је статистички човек као футуролошки предвидљива маса. Оно што избија на површину, то је индивидуа, творац неких елита које припремају оно што бисмо могли назвати враћање човека у човека. Демагогија политичких партија, везаних за парцијалности као што им и само име каже — формације засноване на доктринама које су се појавиле у 18. и 19. веку, у време детерминизма и специјализације — та демагогија покушава, дакле, да масама пружи илузију успона и ослобађања, док се процес одвија баш на најтачнијем антиподу демагошких надања: статистички човек управо доживљава тотални пад и то пропадање је пропраћено видљивим губитком слобода. Демагошка ера универзалног нихилизма је такође ера извртања вредности, што кризи додаје једну драматичну нијансу више, могли бисмо рећи једну нијансу смрти, зато што овај пад узлазног правца кретања веома снажно подсећа на слике немачких експресиониста с почетка века. Он повлачи за собом гомиле лешева. Човек постаје крик, као на чувеној слици Едварда Мунка, или сопствена карикатура, као на платнима Кокошке. Експресионизам је вероватно био авангардна доктрина најблискија дефиницији декаденције, а поезија Георга Тракла то веома убедљиво изражава.

Не треба, међутим, заборавити ни чињеницу да је и Јингер на известан начин склон експресионизму, али не оном који обликује, већ оном који мења, у најпозитивнијем значењу те речи. Када пише у **Мермерним литицама:** „Постоје раздобља декаденције када се губи форма која дубоко одређује живот. Стигавши у та раздобља, почињемо да посрћемо и да се тетурамо као бића која су изгубила равнотежу“, видимо да смо се нашли у самом средишту расправе о експресионизму, а **унутрашња** страна ствари, **фикција** и **фантастика,** тежња аутора ка достизању **аутентичне бити,** представљају карактеристичне аспекте најизразитије немачке струје нашег века. Само Јингер, као ни Кафка, Музил, Хусерл (још један експресиониста који воли аутентичност, али који је остао изван било какве припадности или школе) и Хајзенберг, који је такође савременик експресионизма, није изабрао **једну** струју, остао је изван њих и следио за свој рачун своју сопствену технику сазнања, поставши на тај начин писац тако потпун у својој самоћи као читава једна књижевна школа.

Та самоћа је у дубокој вези са Waldgang-ом. Они који су читали **Одметника** могу да схвате моју алузију. Став одметника представља својеврсно сучељавање. Ради се о осуђенику из старих исландских **сага,** прогнанику, удаљеном од породице и пријатеља, јер је на себе навукао општу мржњу присталица духа времена, и који је стога приморан да живи у шуми. Та принудна усамљеност му, ипак, не спасава живот, јер било који сељак или ловац може да га убије, ако га случајно сретне у пољу или у шуми. Стога треба да живи мирно и повучено. Он нема више никаква права. Заузврат, његови имају право да га убију, на овај или онај начин, без икакве опасности по њих са гледишта закона. Ко је данас „онај који лута кроз шуме“? Онај који се супротставља идеолошким режимима свих врста, који је против било какве парцијалности или партије, становник архипелага Гулаг, политички анахорет, онај који гласа против режима чак и у доба стаљинистичке диктатуре, он је оних 2% које закон дозвољава, симболична и минимална количина коју презиру сви режими овог века, кривотворитељи демократије, како на Истоку тако и на Западу. Waldgänger је антиконформист, представник будућности у време уласка у пакао који

је представљен званичном рекламом mass media као увођење у земаљски рај. Он се, дакле, супротставља уласку у пакао и његова изолованост није изолованост **унутар** заједнице, што би од њега начинило лудака или нихилисту попут јунака Достојевског, већ је то изолованост **изван** заједнице. Он тако постиже луцидност outsider-а, о којој је говорио Колин Вилсон. Он је постављен тако да се заједница налази у перспективи, испод и испред његових очију. Waldgänger тако може да постане **романописац,** хоћу да кажем онај који има могућност да све посматра и описује. Попут Ернста Јингера, од првог светског рата до „Приближавања“.

Изван западног друштва које је описао Јингер, руски књижевници, нарочито Пастернак и Солжењицин, морали су у наше време да одиграју исту такву улогу. Они су представљали хетерогеност усред растуће навале хомогености. Друштво је сложена фабрика хомогености, кроз идеолошке интенције уграђене у саму његову основу, као семење које је дало младице око дебла које им је служило као ослонац и које су прекриле и угушиле дрво које им је дало живот. Оно што је сувишно постаје тако лажна суштина која се као таква намеће члановима друштва. Нека врста под-реализма, минорни огранак натурализма с краја века, одмах постаје књижевни инструмент те дисторзије. Највернији представници су му Горки и социјалистички реализам. То, међутим, не води ничему, немогуће је створити ремек-дело у тој перспективи, као што, на исти начин, нема **режима** под шибом тоталитаризма, већ је то само један велики затвор за све људе. Политички режим постаје затворски режим. Књижевност и уметност постају лажни реализми, а хомогеност на власти је њихов заједнички именитељ. Тако и сам живот, попут књижевности, мора да се развија изван или на маргини система, да настоји да преживи негде другде, било како, излажући се опасности да изгуби право на преживљавање. Али живот под таквим условима губи вредност, нико га више не жели, досадан је и замара, тако да постаје исто бити у правом затвору или у општем затвору који чини друштво. Прибегавање забавама или читању на исти начин постаје немогуће или тешко изводљиво, јер затворски режим намеће своју сопствену лектиру и приредбе, те је стога једини могући став „бежање у шуму“. Да бисмо се супротставили том затворском свету, „потребна је,“ пише Јингер, „једна нова концепција слободе, која не може да има ништа заједничко са разводњеним појмовима који се у садашње време везују за ту реч. То претпоставља, пре свега, да се човек не задовољава спасавањем своје сопствене коже, већ је спреман и да је жртвује“.

Став одметника се, дакле, меша са ставом слободе, у време када тај појам ништа не значи. У говорима се користи заједно са појмом демократије, али он је већ одавно изгубио смисао. Говори се о слободном Чилеу позивајући се на Аљендеов режим у коме је слобода значила слободно понашање, раскалашност, порнографију, званичну подршку дроги и општи губитак свих суштинских слобода. Универзитетска омладина се бори у име једне одређене слободе везујући је за Кубу где се све распада, као да захваљујући камери неког стрпљивог сниматеља присуствујемо рушењу једног града, где се зидови, димњаци, људи, аутомобили распадају пред нашим очима, ломе, претварају у прах са зачуђујућом брзином, чији узрок није ток времена, већ рак камена од кога су оболеле и грађевине и људи, као од неке глобалне болести бића. Демократија тако, унутар совјетског простора, постаје оно што је супротно слободи. Оно што данас изненађује оне којима нису познате последице декаденције једне епохе доведене до својих крајњих граница, то је неефикасност сваке одбране. У овом тренутку, ниједна доктрина и ниједна држава нису кадре да зауставе овај процес. Називају га прогресом, али људи дрхћу од страха пред његовом бескрвном утробом. Чак је и црква била захваћена општим руше-

њем и даје све од себе да би нагласила и увећала пукотине. То је најјаснији знак распадања.

„Потребно је, такође, узимати у обзир," пише Јингер у **Одметнику**, „простране области у којима цркве више не постоје, или су се чак претвориле у оруђе тираније. Треба бити свестан и следеће, још важније чињенице, да у данашње време постоји у многим свестима потреба за обредним формама која се јавља напоредо са одвратношћу према црквама. Јављају се празнине у животу људи: стога се стварају разне струје око гностика, припадника секти и проповедника који са више или мање успеха преузимају место цркава. Могло би се рећи да у једном одређеном обиму и даље постоји склоност ка веровању коју црква легитимно задовољава. Али, пошто је сада одвојен од ње, овај верски жар се окреће првом предмету на који наиђе. Одатле потиче лаковерност наших савременика. Они верују оном што пише у новинама, а не оном што је записано у звездама."

Каква нам нада преостаје? Кога призвати у тренуцима у којима ништа не одговара ономе што знамо, где је све преокренуто, где је и сама историја фалсификована, измењена, осиромашена и огољена, тако да нам сваки ослонац буде апсолутно забрањен и да потонемо у очајање животиња које су сачувале само мрвицу свести? Ни одговор ни решење нису лаки. Али ми их налазимо у овим Јингеровим речима: „Људска величина мора непрекидно наново да се осваја. Она тријумфује када одбије напад нискости у срцу сваког човека. Управо се ту налази права суштина историје. То место интимног бића где га је неки глас, удаљенији од свих речи, саветовао и водио, Сократ је називао својим daimonion-ом. Могли бисмо му такође дати назив шуме."

Ослањајући се на свој daimonion, Waldgänger ће пронаћи не само своју слободу и своју величину коју су му савременици ускратили, већ и свог Бога. Шума подразумева један нови сусрет са Богом који је побегао, рањен или протеран од становника демократског **полиса,** места где се данас дешава смрт слободе. Пре неколико година Карл Ранер ми је говорио да би и Црква, или Цркве, требало да потраже прибежиште у шуми у следећем смислу: у тренутку када се масе удаљавају од Цркве и прихватају као спасоносну истину поруку о смрти Бога, истина треба да настави свој пут далеко од општег метежа. Вера треба да образује острва, изоловане градове где ће истина бити заштићена, као драгоцени заметак намењен будућности. У одређеном тренутку, кроз деценију или један век, људи ће поново стећи равнотежу и биће им потребна вера да би се вратили грађењу усред сопствених рушевина и да би тако живот поново добио позитиван ток. Управо ће у том тренутку Црква поново стећи своја права и расути своје добро очувано семе у својим тврђавама далеко од буке и беса света. Неки теолози мисле супротно: Црква треба да се супротстави времену користећи управо оружје времена. Такав процес је сада у току и нема некакве сумње у исход борбе. Црква је била побеђена и потчињена. Она више не пружа скоро никакав отпор, а верници се, жудни и очајни, окрећу парапсихологији, гностици, супериорним или инфериорним врстама мистицизма, али изван зидина Цркве. Црква је једина институција на свету која има право на догме, јер без њих она не постоји. Међутим, после ренесансе, она се мало-помало одриче управо догми, покорна пред науком или пред уметношћу, а знамо да њен делокруг не припада **овом** свету. Није требало да на њих обраћа било какву пажњу, јер световне догме, научне догме, нису вечне, оне су пролазне и временом их замењују неке друге. Једина истинска догма која се никада не може изменити, јер она представља откривење, то је она догма на којој је, као на некој стени, изграђена Црква, или Цркве. Могао бих употребити и термин суштинске традиције, али не желим да ме неки погрешно схвате.

Решење које нуди Карл Ранер (у једном недавно објављеном чланку он се

одрекао тог решења, што је појачало и моју тугу и моја уверења) то је тражење прибежишта у шуми. Јер у раздобљима као што је ово наше, Црква треба да се нађе раме уз раме са одметником, У спрези са суштином, он се нужно подудара са догмом. У овом тренутку он је чак њен једини бранилац. На тај начин одметник јесте Црква, у езотеричном смислу који дубоко оспорава егзотерични смисао сарадње Цркве после концила са лажним одметницима савременог света, хоћу рећи са представницима тиранија и псеудонаучних догматизама. Јер како се Црква одриче сопствених догми у страху да ће је уврстити у реакционаре, тако се световне догме уздижу против живота, спречавајући га да следи свој ток, покушавају да том гушењу живота припишу сотериолошке способности. Основна догма нестаје, док егзистенцијалне догме, лишене смисла, заузимају њено место на свим раскршћима савремене историје. Одметник је непријатељ број један ових трулих, повампирених и застрашујућих догми. Онај који се супротставља лажи и излаже опасности сопствени живот у име људи притиснутих световним догматизмом.

Проблем који се поставља и који дело Ернста Јингера треба да нам помогне да решимо био би следећи: **Waldgang** је био објављен 1951. године (француски превод се појавио у Монаку 1957); Европа и свет су у то време у замаху послератне епопеје; било је још оптимиста свих врста на свим географским ширинама; чак и у Русији, јер је још био у животу Стаљин, победник. Добри су поделили зле. Они који су добили партију су, дакле, логично били добри; сви, без изузетка. Малобројни су били они којима су ствари биле јасне. А у огромном простору који је освојила тиранија, хоћу да кажем народна демократија, тај ужасни плеоназам, само оних 2% које је предвидео Јингер гласали су увек против. Али та смешна бројка која је била дозвољена због контраста и да би још боље истакла ону огромну количину од 98%, у ствари је представљала будућност, док је лажна већина, скривена у наслеђу победе коју су осигурале западне демократије кроз општу техничку и индустријску мобилизацију, узимала од прошлости оно што јој је садашњост сваког дана све више ускраћивала. Револуције више нису биле могуће, оне су постале ancillae којима не управљају заноси неког идеала, већ гусенице тенкова и послушност солдатеске. Берлин, Будимпешта и Праг обележавају у простору и у времену места и часове где се револуција заледила, или, другим речима, крећући се скоковито, у обрнутом смеру, она се претворила у полицијски гест, у нешто супротно свом циљу и првобитној намери. Вреди испричати оно што се тада догодило.

Оних 2% утопијских и привидно непостојећих, цитираних само зато да би тоталитарне гласачке кутије ипак имале донекле демократски изглед, напредовало је на невероватан начин. Скоро двадесет година после Будимпеште, седам година после Прага, двадесет година после **Доктора Живага,** једна огромна нечујна већина окупља се око одметника. У време када се више нико не боји да иде у затвор и када владе, да би преплашиле своје поданике, измишљају луднице да би у њих затвориле своје најопасније непријатеље, изопачивши тако медицину, ту последњу нормалну димензију земље, читава конструкција се руши и иза полиције и доктрине, неизмерно велика празнина указује на усамљеност управљача. Пророци који се више не боје ни затвора ни лудница одређују датум до којег ће режим преживети, 1984. годину, која је тако постала сама своја супротност: почетак ослобођења, а не дефинитивни улазак човека у еру ропства, како је то био предвидео Орвел. Одметник нема оружје, он наставља да се крије, али он је свуда присутан, на универзитетима, у академијама, у фабрикама, међу младима и међу децом. Велики страх народа, према закону који је изнео Гуљелмо Фереро променио је смер и сада притиска управљаче. Станујући попут феудал-

не властеле у дворцу окруженом становништвом али чији улаз је строго контролисан, док их чува јака али сумњива полиција којој се улагују службеници верни овом режиму као што су били и оном претходном, ови управљачи који при том располажу и свим богатствима и свакаквим привилегијама, притерани су у теснац пред својим сопственим зидом. А осим тога, непријатељ којег се треба плашити није виша западњак, спреман да помогне, да пошаље жито при цикличном понављању несташице која се неизбежно везује за световну догму, већ је то брат по догми, блиски сусед који се налази негде на истоку или на западу пространог царства. Тако се круг затвара и оно што је 1951. изгледало веома далеко од стварности, нејасна нада која се једва назире у некој скоро литерарној будућности, чврсто се укорењује у само средиште новинарске реалности, приморане да о томе извештава. Милован Ђилас који најављује феномен Солжењицин, мора да се без страха осмехује у својој затворској ћелији или у свом кућном притвору, слободнији него икад у свом сну који је јачи и праведнији од политичког окружења у његовој земљи.

Ова ситуација коју Јингер описује са зналачком брижљивошћу у својим есејима и најављује у својим романима, појављује се тако на пространом интимном фону књижевности нашег века, осим, разуме се, на фону социјалистичког реализма. С том разликом што Јингерова дела посматрају будућност са становишта наде, не баш превише јасне, више препуштене снази наше маште, док нас Џемс Џојс, Херман Брох, Томас Ман, Марсел Пруст или Кафка напуштају окружене очајањем које они тако добро умеју да прикажу полазећи од података из стварности. Да бисмо се у то уверили, довољан је један скроман рад из области упоредне књижевности и проучавање најизразитијих црта Кафкиног **Замка, Доктора Фаустуса** Томаса Мана и **Хелиополиса.** А то би, у крајњој линији, опет били само примери међу толиким другим, исто толико јасним и тачним примерима.

Наиме, положај К., главне личности **Замка** је безизлазан. К., то је сам Кафка, као и Самса из **Преображаја** и Јозеф К. из **Процеса,** то је човек Кафка, тј. човек према Кафки: неко чија судбина нема исхода. Он тражи Бога, али га не налази. Бог је код њега судбина, живот, Одговор. Тај онтолошки одговор приказан је као затворен у замку без улаза, осим за изабране који у њему станују, одговор под кључем, дефинитивно херметички. Нико никада неће добити тај одговор. Стога не постоји ни нада. Сви Кафкини романи се завршавају смрћу и очајањем, јер је човек осуђеник коме живот дају тајанствене силе којима управља Бог и које смештају човека пред врата поред којих је постављен један веома строг чувар. Овај чувар никада неће допустити осуђенику да погледа унутра. Тек на крају, када умирући, поставши током година рушевина од човека, може ту да уђе и дозна да је тај улаз био намењен искључиво њему. Појединац који жели јединствени крај за себе самог, онако како је то Рилке волео да замишља, постаје свестан своје индивидуалности на прагу смрти, пред оним што ће водити ка Одговору који започиње самом свешћу о тој индивидуалности.

Чувена сцена између осуђеника и чувара налази се у **Процесу,** кључном делу читаве кафкијанске литературе, и обелодањује, по мени, два најкарактеристичнија Кафкина става у оквиру књижевне проблематике његовог времена: очајничко трагање за једним новим Богом, трагање које Стари завет, за њега, никада неће привести крају, и исто толико очајнички правац тог трагања, пут човека који тражи и који је осуђен на самог себе. Ја бих тај став назвао: егзистенцијалистички експресионизам, подједнако трагичан као и Кјеркегоров и који Сартр никада није успео ни да именује ни да опише. Кафкина заслуга је управо у томе што је проблем поставио на тако правилан начин да он скоро подразумева и одговор.

Његова ограниченост је условљена људском судбином, она је одраз њене несавршености.

Томас Ман, гледајући са висине своје демократске куле, није већи оптимиста од Јозефа К. Његов последњи роман и његово ремек-дело **Доктор Фаустус** права је кланица илузија. Адријен Леверкин је персонификација немачког народа који потписује пакт са демоном да би успео да се изрази и достигне величину генија. Композитор Леверкин користи преимућства која му обезбеђује овај пакт, а то исто чини и немачки народ. Није ли тачно да управо кроз музику Немци достижу највећу моћ израза? Али нису због тога поштеђени сумрака богова. Леверкин умире обузет лудилом, доживевши пад своје личности и своје музике, али и Немци на крају упадају у замку тог истог пакта. Ако појам „Немци" заменимо потпунијим и општијим појмом „људи", роман Томаса Мана ће бити осветљен на сасвим неочекиван начин. Човек је, наиме, тај који потписује пакт и он је тај који напредује у свим правцима које геније отвара пред њим, и не само у области музике. Она у роману представља оличење дијаболичне уметности, мрачни и омамљујући израз несвесног. А пропада људски род, у једној од својих последњих катастрофа у циклусу, на том врхунцу декаденције који за све представља 1945. година.

Тако долази до изражаја једна од карактеристика Томаса Мана. Писац који се залаже за демократску идеју напретка, који је поднео све врсте захвалности и све друштвене конформизме, награде и почасти, који себе сматра за јединог и аутентичног наследника Гетеа, аутор **Доктора Фаустуса** постаје песимиста и назадњак у својим романима, хоћу да кажем тамо где му његов књижевни позив не дозвољава никакав уступак времену у ком живи. Његова књижевна „политика" пропада у пламену његове свести или његовог уметничког несвесног. Сенка Томаса Мана која диктира његове књиге свесној руци, нема исти изглед као његова свакодневна светлост. Између катастрофалног изгледа једне и рузвелтовског аспекта друге постоји као нека врста понора веома дубоког значења, над којим би критичари морали да се замисле. Али олимпијску фигуру писца су већ обликовали резбари лажних ликова, а ова мрачна пророчанска сенка ту никада није нашла место. Олимп прекривен облацима унео би нервозу међу преосетљиве јучерашње фројдовце или оне који припадају новој критици. Али, ето у чему је његова тајна. Тако Томас Ман добија место међу најбезнаднијим пророцима с краја циклуса.

Једино Ернст Јингер, као врли езотерик, скрива у себи тајну искупљења. Рекао бих чак да је сувише лако бити песимиста у време пропадања и да Јингеров оптимизам почива на једној много сложенијој основи, али која је истовремено и оправданија од мрачњаштва Томаса Мана или егзистенцијалистичког очајања једног Кафке. Да бисмо га боље схватили, вратимо се проблему и осмотримо чињенице од самог почетка. Суочавање се ту јавља у својој најактуелнијој пројекцији. У складу са својим временом су они писци који се не усуђују или нису кадри да га превазиђу. Дух времена подразумева потчињавање том духу и осуду на изолацију, на не-излажење. Или, пак, на излажење у смрт, као у **Процесу.** А суочавање, као у случају Сахарова или Солжењицина, приморава Waldgänger-а, као опсађеника, на битку у име будућности. Разлог његовог постојања је суочавање иза кога следи ослобађање. Његов темељни песимизам, везан за његову судбину осуђеника или опсађеника, почива на перспективи веома удаљеног оптимизма, али везаног за његову једину наду, наду у ослобођење. У супротном, његова борба не би имала смисла. Ево зашто Јингерови јунаци, у свим његовим утопијама (чак и у **Стакленим пчелама,** где љубав једне жене оповргава и поништава неправде и понижења доба технике, јер и љубав је суочавање) одлазе према нечем што би могла да буде будућност у очекивању, оно што ће се до-

годити после последње пропасти садашњости. Острва и опсађеничка места моћи ће наново да процветају, а Луцијус де Гер, као и калуђери витезови из романа **На мермерним литицама,** намерава да се врати када једном прођу све патње на Земљи и смире се ниске страсти гомиле. Крај циклуса подразумева почетак једног другог циклуса.

Ево нас сада пред последњом метаморфозом суочељавања: метаморфозом **прелаза.**

Претходна разматрања већ указују на положај неколико великих писаца који су свесни прелаза. Нихилист којег најављује Ниче може бити само човек који прелази ходник који повезује једну епоху са другом, један циклус са другим циклусом. Они савршено јасно оцртавају ту ситуацију „процеса" коју човек не прихвата, против које се буни, не схватајући да само прелаз некуда води, да би стабилност усред прелаза, како нам то предлажу марксисти, била права катастрофа, осуђеност на безизлазност и на пад у хомогеност. Леополд Блум је симбол човека који покушава да схвати прелаз, спреман је да из њега изађе али нема могућности да то учини због своје осредњости и зато што је сувише одвојен од старих вредности које би му биле од помоћи у његовом подухвату. Он удише дах свог времена кроз затупасти нос, лишен је пипака и после свог повратка пропада у жабокречину свакодневице, у своју судбину у облику ћорсокака. Тај нови доктор Фаустус је такође осуђеник, а пламен у коме гори на крају није више пламен искупљења у кревету Моли Блум. Али човек не може да поднесе такву ситуацију, саздан је да би изашао из прелаза. При том, наравно, мислим на слободног човека, на оног који је свестан завршености прелаза. „Слободан човек", пише Јингер у **Прелазу преко линије,** „мора да се пита, макар само да би спасао свој сопствени живот, како ће се понашати у свету коме је нихилизам и доминантна карактеристика и, што је још горе, нормално стање. Могућност таквог начина размишљања је предзнак неког бољег времена, разведравања, погледа који већ допире даље од подручја свемоћних опсесија."

Ово поставља епистемолошке проблеме који су тесно повезани са појмом прелаза. Немогућност прихватања нихилизма одбацује нас према антиподу: ред је религиозни или метафизички одговор који нам даје знак на крају прелаза. Али и сама Црква је део духа времена, она улази у окршаје, како каже Јингер, задржавајући рационализам као заштитницу. Куда онда да кренемо? С које стране треба да тражимо излаз? Када сам пре неколико година запитао сер Бернарда Ловела, у Џодрел Бенку, каква је његова теорија о **Биг Бангу** или о стварању света, дао ми је следећи, за једног научника запрепашћујући одговор:

— Не бих се усудио да сам формулишем ту теорију. Да бих то учинио, морао бих да укључим теологе у своја истраживања.

Ернст Јингер је дошао до истог закључка, када је у **Прелазу преко линије** тврдио: „Утешна је чињеница да се науке, свака за себе, у свом развоју крећу према фигурама које омогућавају теолошко тумачење — поготово астрономија, физика и биологија." Зашто „свака за себе"? Постоје и кибернетика и футурологија које су преузеле на себе да уједине напоре и да истраживачима, на пример метафизичарима квантне физике, осмисле њихов положај комплементарности. Науке се сада међусобно комбинују, физика са психологијом — што би се пре мање од једног века сматрало застрањивањем — а астрофизика или биохемија указују на оно што бисмо могли назвати излазак из прелаза. Али то такође представља суочељавање, и марксисти на власти на универзитетима и у управама mass media спречавају контакт ширих маса, али и неких ограничених и конформистичких елита, са том новом стварношћу. Мислим да нам је управо квантна физика, после Планка и Хајзенберга, омогућила да прекинемо са прошлошћу чија је једина перспектива била нихилизам. Рат који у овом тренутку преживљавамо је рат који је избио између „коперниковске" већине, како је Јингер назива, везане за прошлост, која не прихвата чак ни идеју преласка који подразумева излазак из догме (свако ко противречи марксистичким догмама је фашистички издајник, једнако као и онај који се усуди да изађе изван граница фројдовског догматизма, а то су потпуно неприхватљиви ставови после Хајзенберга и Јунга) и **Waldgänger**-а науке. Неколико писаца се придружило борби, ставши на страну одметника, али њихов положај је крајње опасан и изложен усред већинске гомиле „дивљих", мајстора у ковачницама у којима се кује добар глас овог нашег времена.

Знаке који најављују крај прелаза упркос свему није тешко открити. Јингер их групише око три чињенице: „метафизички немир маса, излазак посебних наука из коперниковског простора и појава теолошких тема у светској књижевности". А то нам је омогућавало да будемо мање песимистични расположени од футуролога Римског клуба. И да се надамо да ће доћи крај Левијатану, тј. сложеном систему који покушава да спречи нашу реализацију у времену.

Онај ко данас проучава странице Јингерових књига и ко истовремено отвара свој ум за нове технике сазнања, савременице те књижевности, хоћу рећи физику, астрономију, биологију или чак саму филозофију, одмах ће наћи објашњење за оно што се у овом свету збива. Јингер живи као Waldgänger (све мање и мање, мора се признати, како се приближавамо изласку), он није писац у моди, мада је преведен на скоро све језике, али међу његовим обожаваоцима налазимо и оне из опасне актуелности науке и филозофије. Зашто се не говори о револуцији коју је изазвала квантна физика? Зашто се не објашњава могућност трансформације, заиста револуционарне, везане за сам појам „принципа неодређености"? Зашто се не нуди феноменологија уместо марксизма? Зашто Фројд а не Јунг? Зато што су сва та имена и све те идеје у супротности са духом времена, са званичним конформизмом, том злокобном, дракулском авети наука и филозофија прошлог века. Прелаз је пун вампира, а наш садашњи живот је по њиховој мери. Једини људи овог века који су кадри да нас одбране и да нас воде према светлости која им је налик, то су они људи који се суочељавају са тим окрвављеним сенкама. Јингер већ у свом **Раднику** (1931) описује и најављује ову ситуацију, а у својим романима се уздиже до њеног критичара. Тако он оправдава, после много година и књига, отпор оних који су предосетили исте опасности и исте могућности спасења, али који то нису умели да изразе. На тај начин Јингер постаје оно што је Хелдерлин називао „песник за раздобље пропасти". А ми знамо исто тако да „тамо где постоји опасност, тамо расте и оно што доноси спас."

Превела са француског
Ксенија Јовановић

■

Исток и Запад: Гордијев чвор

Јулијус Евола

□

Име Ернста Јингера стекло је европски углед. Међутим, значај овог писца и филозофа односи се, пре свега, на први период његовог стваралаштва. Некадашњи борац у првом светском рату, јавио се као портпарол у име оних које је његово време већ било назвало „промашеном генерацијом“. Његове идеје не потичу из апстрактног умовања пискарала, већ из херојског искуства које је доживео, и после кога је поступно почео да се бави проблемом значења људске личности у времену нихилизма и свемогуће машине. Његова лозинка је била: „херојски реализам“ и етика једне „апсолутне особе“. На жалост, позније Јингерово дело колико је, изгледа, напредовало на стилском и чисто књижевном плану, толико је показало очигледан пад нивоа и тензије с гледишта универзалне визије. Тежња ка једном сумњивом хуманизму, повезана са митовима који су ушли у моду чак и у извесним круговима Средње Европе после последњег слома, утицала је, на овај или онај начин, на његова новија дела.

Имали смо прилику да прочитамо недавно објављену Јингерову књигу под насловом **Гордијев чвор** („Der gordische Knoten“, Франкфурт, 1953). Јингер има намеру да нам објасни односе између Истока и Запада, које сматра основном историјском темом, контактима који су постојали између Европе и Азије од персијских ратова до данас. Није лако одредити границе области коју је Јингер узео у обзир. Он непрестано иде од политике до етике, док скоро занемарује религиозне и чисто интелектуалне елементе, а такав став унапред намеће неповољан суд о целини дела, јер, ако се не узме у обзир овај елемент као основна позадина традиционалних источњачких цивилизација, ствара се погрешан утисак о целини проблема. У овој књизи налазимо известан број занимљивих опажања, али разбацаних као у неком разговору, а нема ни неког систематског јединства. Међутим, основни недостатак ове књиге је тај што под историјском антитезом и антитетичким цивилизацијама представља

оно што је, насупрот томе, антитеза универзалних духовних категорија, оних које немају нужну везу са народима, цивилизацијама или појединим континентима. Јингер је често принуђен да то призна, нарочито кад прича о Истоку и Западу, о Европи и Азији, не као о два историјска и географска појма, већ као о две могућности које сваки човек било ког времена носи у себи. Сваки народ би их заиста имао, јер би се, на пример, одлике инвазија у Европи и начин источњачког ратовања поново јавили у грађанским ратовима, у њиховој супротности са међудржавним ратовима. Па како би онда било могуће не приметити да је највећи део ауторових мишљења, која се односе на историјске и географске референце, уместо да се ограниче на подручје морфологије и типологије цивилизација и светских перспектива, и које доиста имају намеру да формулишу дијагнозу актуелне ситуације, доведен у питање пристрасношћу и основном двосмисленошћу?

А то се лако може показати ако пажљиво погледамо неке од основних тема ове књиге, а пре свега ону по којој је књига добила име Гордијев чвор. Гордијев чвор представља проблем који се увек испољава, у сваком сусрету Азије и Европе, када је у питању доминација у свету. Азија је симбол судбине једне егзистенције која је потчињена елементарним или божанским силама, једног света кога карактерише непостојање граница, једног политичког друштва у највећој мери деспотског и самовољног. Александров мач, насупрот томе представља светао елемент, духовну моћ, и то је симбол света који зна за слободу, закон, поштовање људске личности, величину која не може да се сведе само на моћ. У једном одломку из ове књиге, та антитеза је поистовећена са оном која постоји између титанских моћи, огромних и безобличних и олимпских моћи које се вечито боре против њих, јер ове прве представљају супстрат елементарних сила које увек на-

ново избијају из дубина и пружају могућности за нове победе и будуће успехе.

Довољно је имати на уму ову формулацију да би се схватило колико је апсурдно говорити о Истоку и Западу. У ствари, овај антагонистички мит има универзалан карактер, налази се у митологијама и сагама свих цивилизација и на Истоку није мање јасно формулисан него у хеленској цивилизацији (сетимо се само маздаистичког дуализма, хинду тема о борби између **deva** и **asura**, Индриних подвига итд.); дакле, он показује нимало специфичну визију живота у Европи. Ако се, осим тога, позовемо на метафизички план, потпуно је апсурдно повезати Исток са егзистенцијом која је потчињена моћима судбине и земље. Ако постоји нека цивилизација која је некад формулисала значење апсолутне слободе, слободе тако узвишене да чак и небеско краљевство и краљевство самог Бића изгледају ограничени, и која је, осим тога, знала за одређену традицију да би остварила тај идеал, то је управо источњачка цивилизација.

Међутим, Јингер изгледа жели да се задржи на плану који је ближи политичким снагама и који је њима условљен. Али, овде је тај аргумент неодржив. Супротност западњачког идеала политичке слободе и азијског деспотизма стара је прича која је можда представљала „мит“ који је био драг неким хеленским историчарима, али који је неоснован. Да бисмо то доказали било би потребно узети у обзир само неке споредне производе једног изопаченог и варварског Истока, са сатрапима и локалним деспотима, са хордама Татара, Хуна и Монгола, и неколико облика последњих арапско-иранских и арапско-персијских периода. Требало би да, у исто време, зажмуримо пред истим повратним појавама на Западу, укључујући и методе тих тирана и оних принчева без имало људског поштовања, из времена италијанске ренесансе. У ствари, Јингер противречи сам себи кад примећује да у еволуцији историје Рима, нарочито за време царства, оба ова облика

коегзистирају. Он је потпуно свестан тога да се овде не може као једино могуће решење навести евентуални азијски расни допринос, те се он позива, као што смо већ напоменули, не на неку историјску Азију, већ на једну Азију као латентну могућност. Ма шта да је у питању, када се дође до модерних времена, немогућност неке јасне употребе ове антитезе и самом Јингеру изгледа све очигледнија. Дакле, његова антитеза овде се поистовећује са оним што је својствено актуелној политичкој терминологији: с једне стране, Запад представља демократски евро-амерички свет, а Исток бољшевичку Русију; с друге стране, што се тиче извесних црта „азијског стила“, које је и он уочио, начин, ратовања, схватање личности, деспотизам, искоришћавање побеђених народа и ратних заробљеника, покољи итд., он тврди да их на необично једностран начин данас види у Хитлеровој Немачкој. Шта све то значи?

Било како било, његова теза је чак и у овом погледу неодржива, и врло је чудно да он тога није био свестан. Ако оставимо по страни Азију и Европу, и ако сада посматрамо саме те концепције, праву синтезу нећемо наћи између слободе и тираније, већ између индивидуализма и принципа ауторитета. Све што је налик на тиранију, на деспотизам, на бонапартизам, на диктатуру народних трибуна, није ништа друго до дегенерација или инверзија једног система утемељеног на принципу ауторитета. Враћајући се на подручје историјских цивилизација, веома лако би било показати у којој мери традиционални Исток, у погледу доктрине Regnum, допушта идеале који се сасвим разликују од индивидуалног деспотизма. Довољно је само да се подсетимо царске концепције Далеког истока и њене теорије о „небеској пуномоћи“ и Конфучијеве строге етичке политике. У **Нитизари** тражи се од нас да објаснимо како онај који не може да влада собом (који не може да влада својим сопственим **манас**-ом) може да влада другим људима, а у делу „hashâstra“, обављање краљев-

ских дужности схваћено је као tapas, то јест аскеза, аскеза власти. Лако бисмо могли набројити још много таквих података. Нема никакве сумње да је за Исток карактеристична тежња ка апсолутном и да се она само повремено јављала на Западу, што му никако не иде у корист. То би могло да баци нову светлост чак и на оно што Јингер назива Willkürakt, и што, изгледа код њега баш игра улогу комплекса зебње. У ствари, за визију света у којој је полазна тачка **Безусловност,** закон у апстрактности или у актуелној пракси не може никад, ни на једном нивоу било људском или божанском, да представља крајњу инстанцу.

Немамо намеру да се овде распричамо о једној противречности у коју је Јингер упао: како је могуће идеју о Истоку као о свету спутаном везама судбине и нужности помирити са овом другом идејом по којој је апсолутни чин, Willkürakt, сматран источњачком категоријом? Осим тога, иако је реч о сасвим различитим видицима, тербало би, дакле, да у Ничеовим и Штирнеровим делима препознамо Азију у својој чистоти.

Међутим, важније нам је да посматрамо један други аспект овог питања. Јингер нам прича о једној посети шампањског грофа старешини исмаелитског реда, у време крсташких ратова. На знак његовог домаћина, витезови су се бацили са врха једног зида. Када су питали грофа да ли су његови витезови спремни да покажу такву послушност и оданост, одговорио је да нису. Овде се налазимо пред нечим, каже Јингер, што европски менталитет не може да схвати, јер то се граничи са апсурдом, са лудилом, јер то вређа све људске вредности. Исто осећамо пред јапанским пилотима који се добровољно предају смрти. У Немачкој и Италији, додаје он, за време другог светског рата било је херојских подвига који су подразумевали и највеће ризике, али не и прихватање неопозивих жртвовања појединаца.

Међутим, оваква мишљења делимично су једнострана, и јављају се нарочито из неразумевања. У вези са овим првим, навешћемо само један пример. Стари Рим, који свакако није припадао Азији, знао је за обичај који се звао devotio: војни старешина својевољно је пристајао да умре као жртва подземних сила, да би спречио њихово разбуктавање и тако победио непријатеља.

Друга тачка је, ипак, важнија. Јингер би морао да зна да исмаелити нису само војни, већ су и иницијацијски ред. Унутар тог круга иницијације, свака етика једноставно људске природе, ма како негована, престаје да има било какву важност. Чак и на нивоу обичне религије, Исакова жртва је искушавање апсолутне послушности по правилу „perinde ac cadaver" сходно језуитској формули у домену монашког аскетизма. Калвин је отишао дотле да је разматрао могућност одрицања од вечног спаса за љубав Бога. Као и за исмаелитски ред, постоји једна особеност коју треба имати на уму: апсолутна послушност у крајњој тачки, као што је показана у горе наведеном примеру, имала је вредност дисциплине и односила се на ниже ступњеве иницијацијске хијерархије: када је индивидуална воља једном елиминисана, изнад четвртог ступња, побеђује потпуно супротан принцип, принцип апсолутне слободе, до те мере да кажу да је начело исмаелитског реда било: „Ништа не постоји, све је дозвољено". Један обичан витез крсташ тешко је могао дотле да дође, јер и ред темплара је у основи иницијацијски. Да је Јингер све то схватио, почео би да увиђа које је право место оног што он назива „Willkürakt" и где престаје да важи етика личности и идеала о чисто људском грађанском достојанству.

Овде више димензије улазе у игру и то не само у случају организације иницираних. Кад су у питању, на пример, ова „апсолутна жртвовања" херојске природе, не треба заборавити да је реч, углавном, о цивилизацији у којој се људски живот на земљи не сматра, као код нас, као једини и непоновљив. Чак и у погледу народне религије и уобичајене

визије живота, појединац у овим цивилизацијама има осећај или интуицију да његов живот не почиње рођењем и да се не завршава земаљском смрћу; дакле, ми налазимо потенцијално присутну ту свест и ту вишу димензију, којима само у изузетним случајевима религиозна схватања која су преовладала на Западу пружају одговарајућу атмосферу.

Најважнија последица оваквих разматрања је следећа: ако ставимо један поред другог Исток и Запад, Азију и Европу, њихове цивилизације и историјске реалности, наше разматрање треба да ставимо на ниво до кога је и сам Јингер не једном морао да дође, то јест на ниво једне морфолошке детерминације различитих ступњева и могућности људског бића. Имамо, дакле, три нивоа: на најнижи треба ставити све оне могућности које је Јингер повезао са „Гордијевим чвором", са елементарним и дивљим силама, са свим оним што је неограничено, са „демонизмом" деструкције, са оним што је брутално, где не постоји никакво људско поштовање, са оним што се развија у потпуном безакоњу. У међузону могу се ставити заједно све могућности које се налазе у структури једне цивилизације која уме да призна вредност оног што се назива humanitas, вредност закона, индивидуалне и грађанске слободе, културе у уобичајеном смислу те речи. Највиши ниво ове зоне представљен је оном духовношћу коју Јингер повезује са симболом Александровог мача, док се најнижи ниво састоји од оних вредности које су сачињавале темеље недавној буржоаској и либералној цивилизацији. Али, као највишу област морамо да признамо ону чије могућности, формалним аналогијама које два пола увек представљају, рефлектују извесне црте прве области, јер овде је реч о домену у коме је људска судбина превазиђена, у коме ни обична људска јединка ни уобичајени критеријум људске величине не представљају више границу, зато што се у њему афирмишу Безусловно и Апсолутно трансцендентно. Неке највише тачке источњачке духовности заиста се односе на ту област. Ако је граница која раздваја ове две области понекад тако танка као оштрица бријача, разлика између њих ипак је дубока, будући да је супротност са оним што је једноставно људско, заједничка за обе.

Сада је важно подвући да свуда где се силе које припадају првој од те три области појављују и насрћу, само могућности **треће** области реално су способне да им се супротставе. Сваки покушај супротстављања на нивоу снага и вредности средње области, може бити само нестален, привремен и релативан.

И као закључак можемо додати једну примедбу која се тиче ове дијагнозе о садашњој ситуацији којој ова Јингерова књига жели да да допринос. У првом периоду његове делатности, а нарочито у књигама **Ватра и крв** (1926) и **Радник** (1932), исправно је приметио да доба, које је Запад најавио појавом механичке цивилизације и првим „тоталним" ратовима, карактерише појава „елементарних" сила које деструктивно делују, не само у материјалном, већ и у духовном смислу, не само у ратним недаћама, већ и у механизованом космополитском животу. Јингерова заслуга у овој првој фази развоја његове мисли је та што је уочио кобну грешку оних који мисле да све може да се преуреди, да тај нови претећи свет, који се непрестано развија, може да се обузда или заустави на основу визије живота и вредности претходног доба, то јест буржоаске цивилизације. Пошто је реч о духовној катастрофи, данашњи човек мора бити кадар да своје сопствено биће развије у једној вишој димензији, и Јингер је баш у вези с тим понудио горе наведену формулу „херојског реализма" и истакао идеал „апсолутне особе", кадре да се супротстави елементарним силама, способне да схвати виши смисао егзистенције у најдеструктивнијим искуствима, оним у којима људска јединка више нема важности: човека прилагођеног најекстремнијим температурама, који иза себе има „нулти ступањ свих вредности". Јасно је у свему томе

* „... Дао бих скоро читаву књижевност десет последњих година за једну једину књигу Ернста Јингера, **На мермерним литицама**" (**La Littérature à l'estomac,** 1950).

да Јингер предосећа метафизички ниво живота у трећој области коју смо поменули. Међутим, ми у овој књизи видимо да он ту област меша са првом и да су главне референцијалне тачке, за све оно што Јингер повезује са симболом Запада, у великој мери узете из међузоне — која је још далеко од „нулте тачке свих вредности", и која није баш неспојива са идејама драгим претходном буржоаском периоду, чак и ако су уздигнуте до једне узвишене форме и интеприсане са неким вредностима оне добре европске традиције.

Ово доводи до опасне конфузије видика, и означава бар једну регресију у односу на позиције које је Јингер заузео већ у првом периоду свог стваралаштва. Његови новији радови, рачунајући и овај о коме смо управо говорили, иако обилују занимљивим сугестијама, не нуде ништа што би било од фундаменталног значаја. Напротив, видели смо да је у овој књизи о Гордијевом чвору Исток обрађен на пристрасан и својевољан начин и да нема ничег заједничког са правом реалношћу највиших источњачких цивилизација, док доста јасно, кроз цело дело, опажамо реакције оних који, немајући довољно смисла за дистанцу, извлаче закључке из најновијих политичких промена, и који би једноставно хтели да конфликт између Истока и Запада сведу на светски сукоб демократских евро-америчких народа — већ коришћеним идејама које покушавају да представе као нови европски хуманизам — са светом бољшевичке Русије.

Превела са француског
Гордана Гордић

Јингер, наш отац

Ги Дипре

□

Један од очева, у смислу ванбрачног оца, онако како је то мислио Монтерлан рекавши оног дана када је изгубио Бареса: „Све што је велико је мој отац. Узалудно." Што се тиче Јингера, он се није „удаљио", већ се, после оне кратке реченице коју је изрекао Жилијен Грак*, кроз **Хелиополис, Дневник, Есеј о човеку и времену,** вијугавим путевима приближио и заузео своје место, и то не у предњем делу позорнице, већ у самом средишту опседнутог простора. Чињеница да је судбина тог савршеног авантуристе, у коме се прожимају, носећи печат двосмислености, фигуре хероја, одметника и ходочасника или „племенитог путника", могла да пусти тако дубоке корене, објашњава се тиме што се у њему спајају две кључне способности које у највећој мери недостају писцима нашег поднебља. С једне стране, то је познавање и дубоко поимање биљног и животињског царства, родова и природних врста; с друге стране, то је осетљивост на скривену светлост и на оно највише људско што човек носи у себи, страст према неоткривеном. Та двострука обдареност једног од најрелигиознијих духова нашег времена одређује припреме за путовања која истискују и бацају у засенак тако **ограничене** маршруте као што су маршруте једног Жида, или једног Валерија. Жилијен Грак је посебно нагласио ону прву црту у једном свом предавању на Француској високој школи, подсећајући на „носталгију за оним златним добом какво је, на пример, било доба немачког романтизма, свет Новалиса или Нервала, које свакако није било лишено трагичног, али где је човек барем био непрестано **изнова зарођен** у његове дубоке воде, у непрекидном магичном складу са силама земље, набризган соковима свих хранитељских бујица које су му потребне као хлеб... Та огромна стецишта смирености одакле заиста избија мелодија живота, и која за мене незаустављиво навиру из дела Новалиса или Хелдерлина, као данас из дела Ернста Јингера."

Од **Атлантског путовања** до последње књиге: **Усамљени посматрач,** која садржи текстове написане између 1928. и 1975, добар део овог опуса је сачињен од фрагмената путописа. Путовања и боравци у пејзажима Далмације, Грчке, Сардиније, Сицилије, у којима се најфинија запажања природњака и ентомолога допуњују и подударају са посматрањима „дивљег" теолога. Коришћење и разумевање тог „двоструког гледишта", како га је назвао један немачки критичар, Ернст Јингер нам је сам објаснио у једном од кључних текстова, **Писму са Сицилије човеку на Месецу,** који потиче из 1929. године. Под плаштом алегорије и са неком врстом ироничне веселости која је ретка код њега, он описује тренутак просветљења који је доживео на падинама Монте Гала, на Сицилији, када је осетио како нестаје „оно мучно двојство које је носио у себи као потомак расе романтичара, као син расе материјалиста, а за које је до тог времена веровао да је несавладиво". То дело, пуно наговештаја, одређује у његовој унутрашњој биографији, у исто време линију одвајања и раскршће на коме је могао, каже он, да се приклони било романтизму, било реализму, уместо што је кренуо путем који он назива „стереоскопским". Јингер при том мисли на апарат који га је очаравао у детињству и помоћу којег се — посредством окулара, призми и рефлектора који доводе до њихове суперпозиције — две слике у равни стапају у једну једину, одакле се јавља нова димензија дубине. „Нама, пролазницима кроз овај свет," пише он, „ретко је дато да видимо како се свкха сједињује са смислом. А управо наш највећи напор тежи ка том стереоскопском погледу помоћу којег се ствари могу појмити у њиховој најтајновитијој и најнепокретнијој материјалности. Нужност је једна чудна димензија. Ми живимо у њој, али погледом можемо да ухватимо само њене пројекције и то једино у бићу које је носилац смисла. Постоје знаци, сличности и кључеви свих врста, а ми смо налик слепцу који, неспособан да види, ипак осећа присуство светлости по слабије ухватљивом присуству топлоте." Јингер још додаје: „Веродостојно запажање, то јест посматрање ствари у складу са њиховим местом у простору нужности, то је најчудеснији метод нашег духовног усмерења."

То веродостојно запажање које је писац, у својој тридесет четвртој години, усвојио као метод рада и усавршавања, двадесетогодишњи поручник је инстинктивно употребио да би описао рат у простору његове нужности, будући да је био ратник пре него што је постао писац. „Његов рат" данас припада легенди; имао је дар, снагу и преимућство да га доживи као својеврсну иницијацију у пуном смислу те речи. Пошто је, у осамнаестој години, добровољно ступио у војску, посећивао је курс војне обуке и после тога био примљен у 73. стрељачки пук, бивши пук хановерске краљевске гарде, потекао од оног корпуса који је 1779. године храбро одбранио Гибралтар од Шпанаца и Француза: у сећање на тај војни подухват, овај пук са традицијом је носио плаву траку на рукаву са натписом „Гибралтар". У априлу 1915. упућен је на фронт, а у августу је именован за водника, у новембру већ унапређен за поручника на челу „јуришног одреда", специјализованог за „акције" унутар непријатељских линија. Борио се, пре свега, против Енглеза (и Индуса) на фронтовима на Ени и у Фландрији, у Комблу, Сен-Васту и Гијомону, у Лангмарку и Камбрезију, затим у време последње велике немачке офанзиве, у пролеће 1918. Седам пута је рањаван (седам двоструких рана), добио је гвоздени крст 1. класе, а два месеца пре примирја, највећи орден немачке армије, Крст за заслуге који је Хинденбург, због његове младости, оклевао да му додели. На фронту је стекао и сачувао навику да на брзу руку води белешке „у тренуцима затишја, после дневних обавеза на фронту, при дрхтавој светлости свеће, на уским степеницама које су водиле у склоништа, у рупи од експлозије бомбе прекривеној шаторским кри-

лом или у влажним подрумима порушених кућа“. Од тих бележака је направио три дела: **Челичне олује** (1919), низ кратких извештаја од којих је сваки носио име једне битке, **Шумарак 125** (1922), „хронику рововских битака“ која описује из сата у сат једну седмицу живота у првој борбеној линији, **Ватру и Крв** (1923) где је ставио под микроскоп дотеран до највеће могуће прецизности „један једини борбени дан“, онај дан (са великим Д) великог немачког напада 21. марта 1918. године. Трилогија је допуњена неком врстом филозофског додатка: **Рат, наш родитељ,** чије ће поглавље под насловом **Крв** („Чулна сласт крви се вије поврх рата као црвено једро изнад суморне галије“) изазвати, двадесет година касније, чедно неодобравање Андре Бретона (који је рат водио у болници у Нанту, а потом у Вал-де-Грасу): „Сурова мистика над којом се ипак треба замислити“, пише Бретон у **Arcane 17,** „јер се управо данас боримо да бисмо свет ослободили њеног присуства. Да ли би, код Јингера, форма могла бити до те мере лирска, чак и у служби погрешне, штавише злочиначке **(sic)** садржине, а да при том не дотакне један од великих тренутака људског очајања?“ Јингер је цену платио и могао да напише: „Рат, родитељ свих ствари, и наш је родитељ. Он нас је обликовао, исковао, прекалио да би од нас начинио оно што смо. И увек, све док воља за животом буде постојала у нама, тај рат ће бити стожер око којег ће се живот окретати.“

Ако се изнова враћам, ако се тако радо задржавам на лику Јингера под челичним шлемом, то је стога што је за нас, зачете или рођене углавном оних месеци када је Петен свечано отворио костурницу у Дуомону, а **L'Humanité** Марсела Кашена објавио уз много буке **На Западу ништа ново** Ериха Марије Ремарка, аутор **Челичних олуја** остао једна од оних ретких правих бивших бораца који нам је, у свој њеној истинитости, разоткрио тајну ровова. Што се тиче француске књижевности, она нам није много пружила у том погледу. Изузимам Дријеа и његову **Комедију из Шарлероа** и изванредна **Сећања једног бившег борца 57. пешадијског пука** нашег драгог Жоржа Годија, коме је Јингер писао 1932: „Веома сам срећан што се ви надате да ћете ме срести на бојним пољима неког будућег рата. Надам се да вас нећу 'промашити'...“ Али од два најчувенија дела о Великом рату, **Огањ** и **Дрвени крстови,** прво је написао један хумани сањар који је на фронту провео укупно седам месеци као носач носила са рањеницима (касније евакуисан због дизентерије, додељен Париском гарнизону, именован за штапског секретара, отпуштен због неспособности у јуну 1917), а друго пешак премештен у авијацију (служба на земљи) 1916. године и чији боравак на фронту није прешао четрнаест месеци. Постављајући се као тумачи људи из ровова, они вештим књижевним поступком са примесама пропаганде или плагијата прикривају своје потпуно непознавање стварности битака и психологије ратника. У једном изузетном делу које није пуштено у јавност*, историчар Жан Нортон Кри подробно анализирајући књижевност првог светског рата на прво место у својој збирци лакрдија ставља ова два чувена брбљивца морбидног и клеветничког псеудо-пацифизма:“... Барбис и Доржелес желе да буду сведоци, али неће да се компромитују, неће да изазову разна оповргавања јер су свесни да говоре о нечему што слабо познају... Некада је публика тражила романсиране ратне приче уз лепршање застава и исукане мачеве, данас воли ништа мање романсирани рат са рововима прекривеним телима мртваца језиво исцерених лица, уз обавезно целивање лешева. Ту нема никаквог напретка. Скромна стварност је исто толико далеко од вештачког реализма колико од епопеје. Али ко је читао истините приче? Попут Панургијевих оваца, Французи су јурнули за првим који им је указао на роман **Дрвени крстови,** а читање те књиге, уместо да им исправи појмове и дотера укус, само је увећало њихове заблуде и развило

* **Témoins.** Покушај анализе и критике успомена бораца објављених на француском језику од 1915. до 1928.

склоност ка језивом и узбудљивом, ка измишљеним речима и лажним Солунцима.“

□ □ □

„Преостаје нам, дакле, да обешчастимо рат“, писао је Бернанос 1929. када је роман Ериха Марије Ремарка излазио у наставцима у дневном листу **L 'Humanité.** „И немојте случајно да се преварите! Овде обешчастити има тачно значење речи обезвредити. У том погледу, Ремаркова књига има неке заслуге. Барбисов бескрајно дуг школски задатак, напротив, сатире нашу пажњу, али не успева да нам уздрма живце. Најзад, аутор је стварно сувише глуп! Његова глупост је сувише јадна, тврдокорна. Тог пиона пуног једа немогуће је сажвакати до краја!“ Исте 1929. године када је умро Фош, бивши борац Бернанос је подсетио на своја искуства са фронта у изванредном говору који је одржао студентима Француске акције из Клермон-Ферана, **Нема победа.** То је његово једино непосредно сведочење, али он је сам признао да је први светски рат био покретач његовог првог романа **Под сунцем Сатане,** који је написао у знак верности према својим погинулим друговима. У његовим писмима из рата, налазимо значајне утиске, као што су ови редови које је упутио својој жени у мају 1918. (то је пролеће када је био рањен, похваљен и одликован) и које је Јингер, као врсни познавалац, високо ценио: „Мој лепи пук се одлично учврстио на положајима који су му били поверени. Одступали смо кораком, као на вежбама, на терену Венсена... Лепо је покривати својом ватром брежуљке и историјску долину, колевку наше расе, и стари град тамо доле, у ком се ви налазите, драге моје. Исто је тако лепо имати пред собом непријатеље који су заиста изванредни у својој вери и смелости. Али, видиш, они и ми, па ми смо се гледали у очи!“

Заборавио сам на Женевоа који је дуго важио за писца сеоске средине и за кога се могло рећи да никада није био демобилисан, лежећи онако са својим увијачима за ноге (налик на египатске папирусе на којима је исписано 43.600 редова из 5 књига које је посветио свом осмомесечном ратовању: Мемоари генерала Марбоа који покривају шеснаест година имају само 43.200 редова!) Његова борба, ма колико била срчана, завршила се рано, 25. априла 1915, са три метка у телу. Нортон Кри је веома строг према Монтерлану који се борио као аматер: „Аутор и критичари су ту књигу назвали ратни роман употребивши при том погрешан термин. Узалуд га читам јер још нисам у њему открио рат, мада се радња одвија делимично на фронту 1918. године: ја сам ту нашао само самозадовољну Монтерланову анализу његове сопствене личности... Нико није мање позван да пише ратни роман од Монтерлана, јер рат не допушта да га потиснемо међу споредне додатке, он хоће да заузима средиште позорнице, он хоће да обузме сву нашу пажњу, у противном одбија да се покаже.“ Треба признати да је од 343 често неиздрживо досадних страна које чине **Сан,** само 86 посвећено борби на фронту. Тиме смо свели на праву меру скромно борбено искуство које је Монтерлан стекао у покрајини Оаз, и он у пролеће 1918, када је фронт почео да се помера под снажним Лидендорфовим нападима. Ернст Јингер, који се са Монтерланом срео 1942. године у Паризу, ипак му је, кнежевски великодушно, доделио добру оцену: „Заједно са Лоренсом и Кентоном, убрајам га у онај истакнути али малобројни витешки сталеж који је први светски рат произвео.“

□ □ □

Рене Кентон, истакнути биолог и херој првог светског рата, аутор је изванредних **Максима о рату** где, као научник, тврди да је рат израз дубоке биолошке потребе и слави, као расни моралиста, врлину хероја и вође. Капетан Јингер је забележио

у свом **Дневнику** на дан 13. новембра 1941. да је ту књигу поклонио пуковнику Шпајделу, у Паризу, у хотелу „Џорџ V". У њој можемо прочитати следеће: „Рат је племенита врста људске активности. У њему сиромаштво никога не понижава. Таштина му је страна. Извршени задатак испуњава душу потпуним задовољством. Ниједан људски однос у њему није подао. Људи су ту браћа. Рат је златно доба човечанства." И још ово: „Прве борбене линије су света места." И ово: „Рат је људима оно што је стајаћа вода лабудовима: место њихове лепоте."

□ □ □

Један људски век касније, Јингер ће нам својим Старим заветом, тако он назива своје ратне списе, приказати двоструки карактер трулења и пламсања тих „места мушке лепоте". Он је писац „рата оружја" који је, после Вердена и битке на Соми, претворио ратни сукоб у рад по комаду, а ратнике у плаћенике смрти. „Рат је достигао свој врхунац у **бици оружја**", пише он, „његови елементи су били машине, ватра и експлозив. И сам човек је коришћен као ратни материјал." Јингер описује немачки систем смењивања који се састојао у чекању да јединице са борбене линије буду напола уништене пре него што буду замењене, док је на француској страни, систем звани „noria" омогућавао да се губици распореде на већи број дивизија.

„У тим пламтећим огњиштима какве су биле неке тачке на фронту, јединице су довођене до белог усијања и претваране у шљаку; када би биле извучене из ватре, подвргаване су систематском поступку обнављања да би опет изнова могле да буду враћене у жариште битке."

Битка на Соми, коју су на тридесет километара дугом фронту водили Енглези и Французи од 1. јула до 30. новембра 1916. и у којој је Јингер учествовао, била је за немачку пешадију оно што је „пакао Вердена" био за француску пешадију. „Научно заснована, вођена кроз низ методично спровођених напора, са најсавршенијом могућом техником", стајаће немачку армију око 600.000 погинулих, рањених или несталих. Генерал Вејганд, који је у својству шефа Фошовог штаба допринео да се припреми и организује битка на Соми, позива се у својим мемоарима на Јингера: „Један борац, пише он, поручник Јингер, описао је на потресан начин, у **Челичним олујама,** разорно дејство битке оружја: свако општење забрањено између јединице, заповедништва, артиљерије, испрекидане телефонске линије, узалуд жртвовани везисти, онемогућене оптичке везе. Иза прве линије простире се километар дубока зона у којој експлозив суверено влада. Немогуће је одредити сопствени положај, ни положај противника. Земљиште, дрвеће претворено у прах, почупано, куће дигнуте у ваздух или сравњене са земљом; обрађене њиве претворене у пустиње. На терен борбе пренето је све оно за шта је људска мисао способна на пољу застрашујућег."

И Вејганд са задовољством цитира Јингера: „Поручник Јингер бележи равномерност и неумољивост у том послу уништавања и смрти: 'Дух и понашање борца се мењају... После битке на Соми, овај рат је попримио посебни карактер који га разликује од свих других ратова. Почев од те битке, немачки војник носи челични шлем и у црте његовог лица се урезује онај укочени израз енергије напете до крајњих граница'."

На крају свог предговора делу **Рат, наш родитељ,** Јингер поставља следеће питање: „Колико ће времена бити потребно да догађаји као што су велика офанзива у пролеће 1918. или битка код Скагерака искрсну из таме времена као споменици који су се одвојили од људи?" Куцнуо је час да се Верден, Шмен де Дам, битка на Соми одвоје од појединачних патњи и жалости. Читав Велики рат добија дубину и сјај споменика Неоткривеном. Јингер је преживео тај догађај-претечу којим започиње последњи век другог миленијума и крај једне ере и омогућио да његову величину осете они који су дошли после. Овај први светски рат је пробни камен на коме се искушава каквоћа духа. Ништа боље не открива лакомисленост или ниског савременика од извесног начина да се именују узроци и означе „одговорности," да се осуде они који су га водили понекад **са љубављу.** „Јер, ево шта је важно, не треба уочити решење, већ енигму." Грмљавина сада већ утихлих артиљерија изазива у нама носталгију која је ломила срца швајцарских војника Луја XVI када су слушали крављи Tapz, који је стога морао бити забрањен. Она буди чежњу за Земљом детињства, јача сећање на једну младост проведену с друге стране живота којој нас тајанствено приближава овај данашњи војник стар четири пута по двадесет година. „Шта се догодило са том младошћу која је тако рано морала да сломи тајне печате смрти, чија порука је већ потпуно спремна чекала да јој буде уручена? Постојала је само једном и заувек је остала присутна. Нека прво пијанство покрене срце као да је ветар дунуо у једра! Зар ти није био драг онај који се по први пут обрушавао у дубине у којима Дух елемената жестоко покреће животну снагу? Зар не постоје часови у којима морамо бити вољени од свих ствари, као цвет који се отвара у својој дивљој невиности? Часови у којима нас неумереност избацује попут метка из пушчаних цеви свакодневних навика? Тек тада почињемо да летимо, а наша висока мета је само оно неизвесно."

□ □ □

Једини које можемо понекад навести на тим дубинама, на тим висинама су, поред Немца Јингера, пољски каплар Аполинер и француски носач носила Тејар де Шарден. Песник који је опевао суштину величине „битке људства". Калуђер који је у **Носталгији за фронтом** писао 1917: „И када, дакле, буде дошао онај мир који желе сви народи (и ја први од свих) нешто попут светлости ће се нагло угасити на Земљи." У свом предговору другом издању **Челичних олуја** Јингер налази исте речи: „Ако су нам, за сада живци још увек уздрмани оним што је ужасно у његовом спољнем виду [рат], он ће можда будућим генерацијама изгледати као нека 'распећа' старих мајстора: једна велика мисао која осветљава ноћ и крв." Управо зато што је најмање **безбожан** од свих писаца, Јингер још може да нам говори о **свом** рату, и зато што се у њему, у извесном смислу, сажимају моћи она три једина бића која су, према Бодлеру, достојна поштовања. Свештеник, ратник, песник. „Знати, убијати и стварати." Ако говоримо о знању, Јингер зна; говоримо ли о убијању, убијао је; говоримо ли о стварању, написао је оне неупоредиве књиге које се чине као узвишења неке нове топографије. „Ја нисам водич, али желео бих да се људи користе мојим списима као неком врстом карте. Водич бира међу бројним путевима онај којим ће се ићи, али ја то не чиним. За мене су разилажење путева или њихова противречност важнији од самих путева." Од 1914. до 1944, у току целог трајања тог „тридесетогодишњег рата" чији ће он остати Видовњак и Егзорцист, човек Јингер никад није лагао самог себе. Године 1918. добровољно ступа у слободне стрелце и стиче највеће одликовање за немачку храброст. Године 1940, као командант чете, добија гвоздени крст, али не за подвиг у боју већ зато што је, под ватром неког француског склоништа, изнео са терена једног од својих рањених официра. Нема расцепа између капетана окупационе војске који је једног дана 1941. године, у хотелу „Мажестик", написао на празној страници наслов свог есеја: **Мир**, и поручника из 1918. године који је својим људима рецитовао **Пијани брод** очекујући да куцне Велики Час. Насупрот

оном који заостаје, ма био и супериоран, он је онај велики који напредује и кога његово усавршавање никада није навело да се одрекне ни аскезе ни ловорика ратника. Ми који не волимо сврзимантије, волимо што је он, чак и у утроби Левијатана, поштовао и чувао успомену, лозинке и част свога **сталежа**.

Превела са француског
Ксенија Јовановић

Јингер, време и смрт

Марсел Шнајдер

□

Када кажемо: време пролази, време одлази, наша је замисао о њему линеарна, односно оно полази сада и окончава се у никада више, где заувек пропада и нестаје. Тако је то кретање у неповрат. Али они који време замишљају кружно и који, као Ниче, верују у вечити повратак, мисле да се све враћа: и сунце, и празници, и годишња и космичка доба. „Време које се враћа је оно које доноси и поново даје", пише Јингер. „Часови су рогови изобиља. Звезде се рађају и умиру, плима и осека настаје, звезде и земља могу да се налазе у свом средишњем положају или, пак, да пролазе кроз меридијан. Напротив, време које иде напред, увек је исто и мери се поступно, а не у циклусима и обртајима. Почетак је важан када иде напред, а свршетак када иде уназад."

Из овог двоструког става Јингер у свом обимном **Есеју о човеку и времену** извлачи општи закључак: Исток би, по њему, прихватио кретање напред, а Запад кретање укруг. Ова два тока „су од великог утицаја на два суштинска човекова расположења: успомену и наду. То су два градитеља његове палате. У њима су и отац и син, конзервативни дух и дух промене. И док повратак зависи од сила које земља не познаје, нада је, уз самоубиство и сузе, једно од одлика људског рода. Нада је земаљски људска; она је знак несавршенства. Оно што у овом часу подразумевамо под напретком није ништа друго до вековна нада: сврха му је потпуно овоземаљска, испостављена у времену и јасно одређена".

Верујући да је време линеарно, Марсел Пруст је могао и да га изгуби и да га пронађе. Један, пак, хришћански филозоф, као Жан Гитон, имао је потребу да време оправда као и сваку створену ствар. За Јингера, који је осетљивији према миту него према историји, време не постоји по себи. Мит није давна историја, он је безвремена стварност која се историјски понавља. Јингер верује у постојање изван времена и простора, у платоновске идеје, у божанско биће, у метафизичке категорије. Његове га урођене особине, устројство његовог духа и његово образовање, наводе да о ентитетима размишља као о начину филозофског сагледавања, а не религиозног саосећања. (Не верује у Бога, већ у мисао.)

Први део његовог **Есеја о човеку и времену** носи епиграф „Hic et nunc" што доказује да он човечанство посматра у садашњости. Он каже да, ако у овом часу човечанство и јесте у дубокој кризи, она је, пре свега, последица величине поремећаја и његове свеприсутности, а не различите природе догађаја: драме које припадају прошлости и поуке које нам она даје, нису ништа другачије од оних које припадају садашњости. Ништа се не мења, не стога што Јингер не верује у вечити ничеовски повратак, већ стога што је напредак неостварив. Историја понавља обрасце политичких и друштвених прилика који су постојали. Људски се живот зауставио једном заувек. Оно што заварава јесте помисао да суштина тог живота може бити промена. Роди се и умри. . . Умри и поново постани. Постани и роди се поново. Бесмртност не почива на оживљавању мртвих тела, ма како она била славна, већ у осећању вечности. **Разматрање о пешчаном часовнику,** трећи и најпотпунији део његовог **Есеја** је, у ствари, прича о томе како је човек мерио време: прво на основу своје сенке и сенке коју даје усправно камење, обелисци и менхири **Стоунхенџа.** Затим, на сунчаном бројчанику, воденом часовнику, пешчаном сату, механичком часовнику. Пешчани сат добија поетско, скоро метафизичко значење на многим безвредним сликама, али пре свега, на три Дирерове гравире: **Меланхолији, Светом Јерониму у ћелији** и, најзад, на **Коњанику, Смрти и Ђаволу.** Јингер пешчани сат сматра симболом времена кога сами стварамо: **Свети Јероним** је размишљање, **Меланхолија** ненадмашна моћ коју има смрт, последња, пак, победу над смрћу. За Јингера време по себи не постоји, већ само у свести коју о њему имамо, тако да справе које је човек изумео да би га мерио и изрази у којима се употребљава, уштедети време, битка са временом и слични, само доказују колико жалимо за његовом неумољивом доследношћу и проузрокују просто трајање које по себи не би иначе постојало: сами смо изумели справе за мучење да бисмо себе унесрећили. Време је измишљени џелат.

Много подлији и ђаволскији од тих справа је развој часовника. Као и неки други, и Јингер, почетак израде часовника повезује са Жербером д' Оријаком који је 991. био ремски надбискуп и папа Силвестер II од 999. Он га поставља између Боетија и Фауста; није ли он био присталица надринауке па чак и црне магије? Искуство, по њему, превазилази своју улогу потврђивања. Више, као код старих, не следи трагове мисли, већ иде испред ње где и почиње опасност и где се укида граница са античким светом чије устројство још траје, мада је нова вера уништила његову етику. Смели подухват је морао да претходи значајној промени у духу. Овде се први пут срећемо са слободном и неустрашивом снагом духа који ће у следећих хиљаду година свет претворити у представу која ће нас понети, допола зароњене у дивоту, а отпола у ужас. Силвестер II је нови Прометеј. Наш став према развоју технике и области индустријске цивилизације одређују „ужас и дивота". Ако желимо да спасемо душу, морамо да се успротивимо овим неискреним посетиоцима. Није ту реч о повратку у природно стање, срећно дивљаштво, номадски и примитивни живот, већ само о спасавању онога што се још може спасти. У уништитељском свету, за Јингера је култура свето завештање, а цивилизација, књижевност и уметничка дела, оазе.

„Господе, нека свако умре како је заслужио!", молио је Рилке. Модерна времена не могу да остваре ову жељу: одузета нам је и сопствена судбина! „У (будућем) плану," каже Јингер у **Филемону и Бауцијусу,** нису предвиђене ни срећа ни судбина. Срећа постаје случајност, а судбина број. Истина је да постоје и опасност, и рат, и болест и злочин, али ви-

ђени на други начин и исказани другим именом: у малим размерама, то су несрећни случајеви, у великим, процењиве катастрофе. А то што њихов број непрестано расте, само је доказ да у свету у коме ужурбаност добија размере праска и не може бити другачије. Као непосредна последица убрзавања, несрећа постаје све чешћи узрок смрти, па ако смо срећне да имамо много пријатеља, морамо да се навикнемо и на честу ожалошћеност. Овде се чини да је човекова судбина постала избројив појам, да зависи, на пример, од броја авионске карте, а не од самог људског постојања као у трагедији, од људске грешке, од људског бића... На исти начин нас муче и друге ствари: пролазност коју никако не можемо да избегнемо. У часу када се табуи руше ово постаје невероватно, прави табу, страх који сваког потајно нагриза, мада се нико не усуђује да га покаже. Ни сва неприкосновеност умирања не може да га ублажи.“

Овом новијем тексту из 1973. претходе два пасуса из **Дневника**: први, из новембра 1941, каже да морамо, ма шта нам се догађало, да на уму имамо морални захтев и жељу да се достигне савршенство. Наш је живот као огледало на којем се огледају ствари вишег значења, ма како оне изгледале магловите и побркане. Када се једном продре у тај одсјај, савршенство је достигнуто. У нашем је животу већ зацртан степен савршенства који можемо достићи. „Живимо окружени знацима које морамо да протумачимо како бисмо им омогућили да уобличе наш живот и не буду препрека нашој судбини. Умиремо како смо и живели, лепо или ружно, а ако нас и задеси ружна смрт, она може да изненади само оне који нас нису познавали. Осим у случају да смо целог живота носили маску којом смо друге заваравали, а себе увелико обмањивали у односу на сопствену вредност. Други одломак из 14. октобра 1942: од етике се уздиже до религије што проповеда веру која се уско повезује са гнозом и езотеричком традицијом, ако није у противуречности са главним учењем хришћанства. „Ми смо пролазни спојеви апсолута и то је једина могућност коју нам смрт даје. Јер и смрт има своју тајну која превазилази тајну љубави. У њеним смо рукама, посвећеници, мистагози. Па иако је осмех изненађења духовне природе, он се, ипак, исказује на физички начин, на самртниковим цртама лица.“

Не верујем да је Јингер данас одустао од ових спиритуалистичких веровања, мада му те 1942. још увек није погинуо у војничкој униформи син јединац, нити умрла жена Перпетуа коју је нежно волео. Његов пријатељ и биограф Банин каже да патња за њега добија метафизичко значење као „монета којом исплаћујемо сопствени живот“. До суштине се стиже само патњом и размишљањем.

И сам Пруст је у несвесном памћењу и музици, много више него у сликарству, мада је за њега најлепша слика на свету била Вермеров **Поглед на Делфт**, пронашао „тајну истине и лепоте“; делимично ју је предосећао, али је делом и није разумео иако је њена спознаја постала магловити и стални циљ његовог размишљања; то му је и помогло да победи смрт и време и тако приближи и открије „скривену душу ствари“. Па и Вордсворт се окреће крајевима свог детињства у **Ode on the intimations of immortality**, не би ли предосетио какав је други свет; ту открива „аветињски језик старе земље“. Оно чему се Јингер, пре свега, окреће су мит и битка између Крона и Урана. „У најжешћем сукобу између оца и сина, отац је простор, а син време. Отац гради плаву кућу, а син црвену. У својој кући господар отац живи од свог иметка; син, пак, од кружења новца у свету и камата. То се политички одражава у споровима који се воде између патриција и плебејаца, између конзервативних снага и револуционара, између имовине која је непокретна и мисли које су покретне; или метафизички: према великом небу с ону страну смрти и према нашем самерљивом постојању с ову страну смрти.“

Истине и тајне треба аналошки спознавати, у часу када се мит и историја додирују и мит у историју поново утискује. Наша је бесмртност иста за све као и смртност: тишина и бука, одушевљење и страх, битка и одмор. Враћамо се апсолуту у пролазном додиривању, а да се са њим нисмо спојили.

Превела са француског
Ивана Хаџи Поповић

■

Јингер и бол

Банин

□

„Постоје нека значајна и вечита мерила по којима се одређује вредност човека: бол је највеће од свих искушења која чине живот. Несумњиво да зато ни размишљање о болу не може бити омиљено. Али бол није само поучан; његовом су светлошћу осветљена и многа, данас горућа, питања.“

Овако почиње Јингеров **Есеј о болу**, један од најзанимљивијих које је написао, један од ретких који није преведен на француски. Због чега тај пропуст? Можда баш због неомиљености теме којом се бави? Можда и зато што реч бол изазива у нама неодређен страх, зебњу која никада у потпуности не престаје, понекад скоро неприметна, понекад сувише очигледна.

Овај есеј је Јингер написао 1934, онда када није ни сањао да ће корачати стазом пуном окука кроз други светски рат, кроз друго уништавање своје земље, кроз смрти бића која је волео, пре свих, његовог сина у цвету младости и обећањâ. Та количина бола коју је зла коб натоварила на његова плећа, скоро да је и незамислива. Још је више незамислива због претеране стидљивости са којом о томе прича.

Да ли је уопште једном филозофу попут њега, визионару, homo metaphysicusu без премца, била потребна лична спознаја велике непознанице, бесмислене и ужасне у исти час?

„Suffering is permanent, obscure and dark and has the nature of infinity...“ Вордсворт овде бол објашњава епитетима који личе на саму његову суштину: непознат, мрачан, неодређен, скоро сталан.

Када један други песник, Данте, покушава да нас утеши тврдећи у великом духовном заносу да „нас бол спаја са Богом“, он изражава једну од оних неподношљивих општости које су истовремено и тачне и нетачне. И најзад, колико је само људи бол одвојио од Бога, колико га је због њега мрзело и проклињало и не знајући за кобан Јовов завршетак.

Сви бисмо хтели да му умакнемо или бар да га преваримо. Познато је колико

је религијâ, филозофâ и мудрацâ уложило труда достојног поштовања, често у великом заносу, како би се пронашао начин да се избегне или заувек избрише људска патња. Ниједан од тих начина, авај, није био прави, јер у сусрету са болом наша психа и тело постају крајње непредвидиви и измичу нашем надзору.

„Нема на свету ниједног уточишта од бола", пише Јингер. „Ниједно упозорење у животу није од њега страшније. Чак и тамо где смо га наводно избегли успоставља се равнотежа према економским законитостима и можемо, парафразирајући чувену изреку, говорити о 'пакости' бола којој нико није умакао. Док посматрамо нечији живот пун задовољства, имамо ли право да се запитамо где је његов крст? По правилу, бол је сасвим близу. . ."

Тај непријатељ безбројних лица уме понекад да буде лукав, да се преруши у задовољство како би што успешније напао; уме да се у нас вешто увуче, да искористи нашу велику психичку рањивост, да освоји простор за нежност и љубав, па да га затим опустоши.

Све му је на овој земаљској кугли изговор да нас увуче у депресију, меланхолију. Проклету меланхолију која је често обузимала и Јингера, чега се он у свом париском **Дневнику** често сећао; она је присутна и на неким његовим фотографијама са потресно меланхоличним, скоро опипљивим изразом лица.

„Дубока меланхолија. . ." (година 1941). „Tristitia". „Трг Терн обасјан сунцем, на тераси пивнице 'Lorraine'. . ." „Часови у којима сам поново жив. . ." „Усред ноћи пробуђен, дуго остајем непомичан, срца стегнутог од зебње, осећајући тежину сваке секунде. . ."

Сазнајемо да у тим часовима највеће депресије, Јингер помишља на самоубиство и пропаст. Скоро целе недеље не једе. „Живео сам само од залиха, од залиха сваке врсте."

Депресија је око њега, вреба га, спремна да се сваког часа окоми: „Дође и оде попут кише и лепог времена", без неког повода, али у тачно одређен час, никада га не остављајући сувише дуго самог.

У првој свесци **Дневника** налазе се странице о Кавказу; невероватном снагом описан свет у коме нема ничег осим бола. Тамо се нашао 1942. да „испита и извести о војном и политичком и духовном стању официра."

Овде је све само ужас, патња, беда, болест. У Ростову записује:". . . Радост коју су ми донела деца која су се тако раздрагано, у дроњцима, клизала на леду била је као да сам у самом паклу угледао светлост."

Пакао је једина реч за ратну пустош и мржњу која влада у овим пределима.

„Овде сам видео и појаве које просто једино постоје у зоологији. . ."

И шта друго до очаја, у коме је сва патња света, може да осети онај који одозго с врха планине, из жичане железнице, погледа на удаљени призор под ногама?

„Све је као огроман циркус у ђавољем кругу. . . на једном месту, само насиље и бол."

Касније записује: „Кроз маглу и густе шуме храстова и дивљих крушака што прекривају узвишења, кренусмо у пустоловину. . ." Онда наиђоше на немачке гробове. . . „Обузела ме је страшна туга пред тим крстовима у запуштеној прашуми од испреплитаних дугих лишајева, влажној од магле."

Жали за свим погинулим жртвама, за свим узалудним смртима које надзире суморни поглед Книебола.*

Где је сада онај дојучерашњи дечак што изгара у усхићењу и јуриша у лудачком заносу? Пошао је за олујама у Легију странаца, одакле га отац враћа против његове воље; најзад ће проћи кроз олује о којима сања **У челичним олујама**, победоносно се као феникс помаљајући из њиховог огња. Тада почиње да води свој први **Дневник** у коме меланхолија нема више место; није могла да се ушуња у ратника, да уништи жељу за жртвовањем, потребу да се буде храбар или, на-

* Овим је именом Јингер у „Дневницима" ословљавао Хитлера.

покон, и „жељу да убија" која је у ватреном борцу уништавала „осећање мислиоца".

У неприкривеној жељи да га убију речима у недостатку бољег начина, у лице су му бацали ову смелу, врло сурову или само неустрашиво искрену, можда наизглед наивну и бестидну оптужбу. Безуспешно.

Јер оно што највише погађа је тај невероватан несклад између догађаја у два рата: у првом, тело потпуно израњављено, срце скоро недодирнуто. У другом, тело без рана, срце сама рана.

□ □ □

Многе Јингерове читаоце може посебно занимати један део овог есеја. Онај, у коме открива једно своје посебно гледиште:

„Када се посматра силина порођајног бола, не сме се заборавити насртај на нерођену децу, онај који недвосмислено открива животињске нагоне индивидуалистичког времена, дух који је потпуно немоћан да у збрци разликује рат и убиство, злочин и болест, јер у борби за животни простор обавезно бира највеликодушнији, најбезопаснији начин убијања. У судници се увек осећа без оних који прекоревају, а не оних који су без одбране или неми."

Овај одломак разоткрива једну од Јингерових особина која може да се учини превазиђеном, остатком ишчезлог времена: његову витешку потребу да штити „жену и сироче", да их ставља у одбрану, као што је 1940. чинио и са ратним заробљеницима према којима се односио изузетно човечно. Да је могао, целу своју снагу би подарио нејакима.

Чујем грају феминисткиња које су, добијајући равноправност, изгубиле сваку потребу да их неко штити; чујем и негодовања поборника онога што се из непознатих разлога више не назива абортус, већ сложеније, „прекид трудноће", два израза која, ипак, означавају исту ствар.

Код Јингера је одбрана нејаких више несвесна него разумска, више рефлекс него воља. За њега је бол жене или детета неподношљиви ужас. И док посматрамо тог врло често неопуштеног човека, „пруског" држања у лошем смислу те речи, не можемо ни да замислимо сву његову осетљивост на бол нејаких или оних који се таквима сматрају.

Описао ми је једном, у врло дирљивом писму, патње своје прве жене после операције зуба. Патио је колико и она и није спавао. Каже: „И сами знате како ми је само неподношљиво да гледам повређену жену. Сећате се вашег 'незгодног' пада у Антибима?"

Овога сам се сетила на другом месту па нема потребе да се детаљније враћам. У неколико речи: тако је био престрављен да није могао ништа да предузме, тај човек који се од 1914. до 1918. борио с непријатељем прса у прса, који је чак смислио метод за чеоно сукобљавање у ударним нападима који је касније прихватила читава немачка војска; када би наишао на повређену жену, тај би јунак неустрашиве насртљивости постајао немоћан и изгубљен, дирнут на најдубљи могући начин.

То је његов дуализам, један од његових дуализама: изузетно је строг према себи и свима који су јаки као он да могу да се бране; према малима и разоружанима скоро болесно попустљив.

□ □ □

У полазном становишту будистичког учења исказује се сав могући очај: **Све је бол.** „Рођење је бол, болест је бол, старост, смрт је бол, брига, јад, патња, туга, мучење су бол: спајање са оним што мрзиш је бол, одвајање од оног што волиш је бол. . ."

Али, ту се, из најскривенијих кутака нашег бића, разлеже крик побуне: овако паклена слика света није права, она је окрњена, прећуткује велики део истине. Између тамних предела бола, понекад се

простиру потпуно истинска рајска пространства. Овај сурови свет по којем гамиже патња, прикрива ризнице такве лепоте која може да усхити око које гледа, уво које слуша, руку која додирује.

Многи, у себи окамењени људи, остају слепи пред чудом једног цвета, дрвета, морске пучине. Они не чују ни певање птица у зору, ни шум таласа по песку. Ти људи који у ствари нису живи, често не примећују ни дела људског духа, уметност, која такође може да буде извор среће.

Једна се од молитви Томаса Мора завршава овако: „И немојте ми дозволити да сувише размишљам о тој незанимљивој појави названој 'своје ја'."

Бића која су оптерећена сопственом личношћу, тиранским средиштем њиховог сићушног света, много се више усредсређују на сопствене патње, склони тако да их преувеличавају, а не да их превазилазе: јер само тако они осећају да постоје.

Сви ми патимо од психичке слабости да брижљиво сабирамо сопствене муке — увек по нама незаслужене — и да сматрамо да се задовољство и радост у нашим животима подразумевају, мада бисмо их много више ценили када бисмо сагледали оно што они у ствари јесу: ничим заслужена милост судбине.

„Бол је као појам непроменљив", пише Јингер; „оно што је променљиво напротив, то је сам начин на који га човек доживљава"... „Кажи ми како патиш и ја ћу ти рећи ко си."

□ □ □

Све, ипак, није бол. Па иако је тачно да су неки животи испуњени патњом, уопште узев, наш је живот ипак спој светла и таме, смењивање радости и бола.

И ко би то боље знао од Јингера чији је цео живот изразит пример тог побрканог сплета горчине и меда који испуњава наше дане? Па иако су га погађале велике патње и невоље свих врста његов живот је, због небројених задовољстава која су му даривали љубав, пријатељство, таленат и многи други његови дарови, међу којима и изузетан физички изглед, један од најуспешнијих за које се зна.

Велики писци имају своје обожаваоце. Али због харизме коју има, оданост Јингеру је већа од осталих. Какав је то божански дар, тако изузетан и скоро недокучив? Не потиче ли тај дар из самог његовог живота који као дело плени равнотежом и интелигенцијом, разноликошћу и унутрашњим богатством? И **уз то** и његово књижевно стваралаштво налик на замак од хиљаду соба од којих свака има своју причу привлачи на свој начин, опомиње или погађа. На огледалима која красе зидове те духовне палате огледају се најскровитије тежње, најтананије чежње наше осећајности. Није ли у њој кључ тајне Јингеровог дела које опчињава толико људи? Зар се ово наше биће не исказује кроз осећајност, зар она не чини да пред складом или злокобношћу света не задрхтимо? Да ли попутње и интелигенција може да нас вине у висине или, пак, да нас зарони у понор?

И захваљујући том божанском дару који је тајанственији од свих осталих, око Јингера се створила врста „секте" чији се припадници одмах препознају. По чему? Зар управо у томе није њихова тајна?

Превела са француског
Ивана Хаџи Поповић

■

ЧАСОПИС ЗА САВРЕМЕНУ СВЕТСКУ КЊИЖЕВНОСТ ПИСМО

ПИСМО, часопис за савремену светску књижевност, објављује претплату за 1991. годину (четири броја) у износу од 250,00 динара. Уплате се не примају после 15. јануара 1991. године.
Жиро рачун 60805-678-90324
Приморска 5, 11080 Земун, телефон 107-972

Читаоцима славног ГРАДЦА честитамо зимске празнике.

